

A TISZÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZI VEZETÉS ÉS A DEBRECENI KOLLÉGIUM 1848/49-BEN

GÁBORJÁNI SZABÓ BOTOND

Reformkori előzmények

*„Látandjuk honunk ama' lángeszű 's kristályszívű dicső
fijait, kiket az isteni gondviselés elválasztott, megihletett,
hogy lennének népünk' polgári Megváltói.”*

Könyves Tóth Mihály

Debrecenben már 1845-ben lelkesítő ünnepi eseménynek számított Deák Ferenc, Vörösmarty Mihály és Wesselényi Miklós együttes látogatása.¹ Az esemény kapcsán Könyves Tóth Mihály lelkész büszkén tudatta az egyházi sajtóban, hogy ez alkalommal tartották a debreceniek az első „fáklyás zenét”, amelyen 600-nál több kollégiumi ifjú, a professzori kar, a városi előljáróság, az „erő-, és szellem-dús polgárság” és ami talán még árulkodóbb: gyermekeiket magasra emelő anyák vettek részt.² Széchenyinek és Deák Ferencnek 1845-ben díszpolgári címet adományozott a város, míg Kossuth hasonló elismerésére 1848. március 19-én került sor. Bár a helyi társadalom többségét a jelek szerint csak felületesen érintették a változások, a Batthyány-kormány három minisztere ebben az ünnepélyes formában is kiérdemelte a civisváros vezető rétegeinek hódolatát. Volt tehát egy tekintélyes csoport, amelyre a nemzeti ébredés esztendeiben nem a sokat emlegetett keleties nyugalom – a kortársak kifejezésével „indolencia” – volt jellemző. Az első „fáklyás zenét” adó tömeg összetétele és arányai hitelesítik a város történeti irodalom állítását, amely szerint a reformkor eszméi Debrecenben főként a Kollégium környezetében, elsősorban diákok körében keltettek visszhangot.³ Az ifjúsági szervezetek írásos dokumentumaiból az is nyilvánvaló, hogy a diákságnak a húszas-harmincas években irodalmi téren nyiladozó, nemzeti indíttatású eszményei fokozatosan politizálódtak, előbb Széchenyi, majd Kossuth kultuszához vezettek. Tekintettel arra, hogy a Tiszántúl református értelmisége, az egyházkerület és Debrecen előljárói az „Anyá Oskolában” nevelkedtek – sőt a kerület püspökeit is gyakran választották a professzori karból –, témánk lényegéhez visz közel a Kollégiumban történtek bemutatása.

A szellemi forrongás helyi kezdeteit vizsgálva nem kerülhető meg a nemzeti nyelv ügye, melyet a hatóságok korántsem kezeltek politikától független kérdésként.⁴ A reformkort tárgyaló neveléstörténeti irodalom alapján a Kollégium felfogása ebből a szempontból rendkívül ellentmondásosnak tűnik. Az ítéletalkotást azonban esetenként a forrásismeret hiányosságai torzítják, következőképpen a valóságos kép jóval árnyaltabb a feltételezettnél.⁵ Az iskola irányítói, köztük a Debreceni Grammatika szerzői, évtizedeken át két malomkő között őrlődtek. Mivel 1844-ig a hivatalviselés feltétele volt a „folytábann való” latin beszéd, a magyar tannyelv 1796-os bevezetése után – az első kedvezőtlen tapasztalatok hatására – valamelyest visszakoztak, de a századfordulón csupán arról született döntés, hogy minden professzor tantárgyai egyikét továbbra is latinul adja elő.⁶

¹ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (a továbbiakban PEIL), 1845. június 1. 523–528.

² Uo. 524. és 526.

³ Debrecen története. 1693–1849. 2. k. Szerk.: Rác István. Debrecen, 1981. 436.

⁴ Ha egy katolikus iskolában bármelyik tantárgyat magyarul kezdték tanítani, 1844 előtt a főhatóság haladéktalanul visszaállította a latin tannyelvet. Buzgó katolikus paptanárok (mint Czuczor Gergely) állásukat is veszíthették nemzeti lelkesedésük miatt.

⁵ A Kollégiumot irányító helyi Konzisztórium már az 1741-ik évi Opinionesben kifejtette, hogy a latin nyelvet csak a magasabb tudományokra törekvők érdekében látja szükségesnek, a többiekre vonatkozóan az anyanyelvi írást és olvasást pártolta, sőt a syntaxisták évfolyamának még anyanyelven javasolta az Újszövetség olvasását! L. G. Szabó Botond: A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”. (Szerkesztette, a forrásokat válogatta, a jegyzeteket készítette és a kísérő tanulmányt írta.) Debrecen, 1996. (A továbbiakban i. m. 1996.) 163–164.

⁶ Uo. 87., 262–263., 327. és 353. Az 1770. évi debreceni Methodus szintén igen régi gyakorlatot rögzített, amikor szorgalmazta

A magyar irodalom debreceni tanszéke csak 1831-ben alakulhatott meg, és viszonylag későn, 1833-ban lett általánossá az anyanyelvű oktatás. De a mérleg másik serpenyőjében találjuk a debreceni diákirodalom bőséges termését,⁷ a XVIII. századtól „magyar szóra” érkező felvidéki deákok sokaságát, a helyi könyvkiadásnak az országos arányokat mindvégig fölényesen meghaladó anyanyelvi megoszlását,⁸ illetve a professzorok számtalan magyar nyelvű tankönyvét.⁹ Nem előzmények nélküli véletlen tehát, hogy a korszak országos figyelmet keltő irodalmi pályázatainak minden fődíját – amint erről még szó lesz – debreceni diákok nyerték el. Ez az eredmény már jórészt Péczely József működésének köszönhető, akinek hasonló szerepet tulajdonít az irodalomtörténet Debrecenben, mint Kazinczynak országosan. Életművét a diákság határtalan rajongása és a kollégák féltékenysége övezte, bár legkiemelkedőbb növendéke, Arany János inkább az idős, hagyományörző, de a visszahúzó tehetséget biztonsággal felismerő Sárvári Pállal rokonszenvezett, nem kedvelvén Péczely és az almanachirodalom divatosan fennkölt, „körmönfont irányát”.¹⁰ A Lant 1832-től megjelenő évfolyamai elsősorban a korszellem hűségese tükröként értékesek, hiszen a publikált diákversek szinte kivétel nélkül jeles költők utánérzései, olykor szolgálai utánzatai voltak. Péczely kísérlete iskolai viszonylatban mégis „versenyhátrány nélküli”, nagy visszhangot kiváltó és követésre ösztönző próbálkozás volt Magyarországon. Jellemző módon a harmadik kötetet Kőlcseynek ajánlotta, a negyediket Széchenyi-idézettel kezdte a szerkesztő.

A professzorok többségének döntéseit, az iskolai vezetés félelmeit elsősorban a kor nyilvánvaló politikai realitásai befolyásolták. 1831. május 11-én, tehát abban az évben, amikor a Lant első kötetének előszava született, élesen forradalmi hangú verset találtak Debrecenben a Nagytemplom oldalára tűzve.¹¹ A „szent polgári szabadságot” sóvárgó és Párizs példájára hivatkozó költemény minden köntörfalazás nélkül Ferenc császár trónusának ledöntésére buzdított. A város ismerői aligha gondolhattak diákszerzőn kívül másra, természetesen tehát az évszázadok óta ostromlott vár pszichózisát szenvedő vezetőség riadalma, és szükség esetére öngazolást szolgáló vizsgálódása. A Helytartótanács ugyanis, amely már az előző generációkat is eltiltotta bizonyos veszélyes szerzők, Voltaire, Rousseau, Helvetius és társai olvasásától,¹² élénk figyelemmel kísérte a diákság minden mozdulását. A harmincas évek Debrecenében különösen élénk visszhangja lehetett Lovassy László – az országgyűlési ifjak egyik vezetője, egykori kollégiumi diák – letartóztatásának és tragikus sorsának. Kuthy Lajost, a debreceni diákból lett író szintén az országgyűlési ifjak perében ítélték el. A kormányzat nem csupán az ifjúság körében jelentkező eszméktől tartott, de több egymást követő rendelettel (még 1836-ban is) eleve tilalmazta bármiféle szerveződés lehetőségét,¹³ hiszen az alapszabályok szerinti működés a demokrácia iskoláját jelentette. Az utóbbi ténynek a debreceni diákok is tudatában lehettek, mással aligha magyarázható az 1839-ben alakult titkos Egyesület havonkénti tisztújítása, melyet minden alkalommal a közélet kérdéseit feszegető programbeszédek fűszereztek. Egy Széchenyire hivatkozó 1841-es székfoglaló értekezés egyenesen a kaszinók és olvasó társulatok hatásának tulajdonítja azt a szellemet, amely naggyá tette Angliát.¹⁴ Ugyanebben az esztendőben Somogyi Antal a debreceni diákok részére is elküldte a Szatmári 12 pontot.¹⁵ A tanári karon belüli személyes, elvi, izlésbeli és nemzedéki ellentétek mellett az ellenséges politikai légkör is hozzájárulhatott a Lant megszűnéséhez,

a magyar költészet tárgyalását “a nyelv művelése érdekében”. Az állami-katolikus iskolákat évtizedekkel, és a Debreceni Kollégiumot 3 évvel megelőzve, az országban elsőként, 1793-ban a Sárospataki Kollégium tért át a magyar tannyelvre a gimnáziumi tagozaton. Ekkortól az akadémiai tagozaton is magyarul tanítottak néhány tárgyat, de nehézségek, visszalépések természetesen Patakon is mutatkoztak. (A Sárospataki Református Kollégium. Budapest, 1981. 108.)

⁷ Bán Imre–Julow Viktor: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Budapest, 1964. 5–19.

⁸ Benda Kálmán–Irinnyi Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda. Budapest, 1961. (A továbbiakban Benda–Irinnyi: i. m.) 54–58.

⁹ A debreceni magyar nyelvű tankönyvek és tudományos munkák áttekintését I. Tóth Béla: Magyar nyelvi törekvések a XVIII. század végén. A Debreceni Déri Múzeum 1983–1984. évi évkönyve. Debrecen, 1985. 323–343.

¹⁰ Zsigmond Ferenc: A Debreceni Kollégium és a magyar irodalom. Debrecen, 1940. 68., 85. (A továbbiakban Zsigmond Ferenc i. m.) Péczely és a kar leglátványosabb összetűzése a Csokonai-emlékmű miatt robbant ki. Az a tény, hogy Sárvári Pál maga is verssel köszöntötte Ferenczy Istvánt Csokonai mellszobrának elkészültekor, arra utal, hogy az ellentét – amely formailag “a szolgálati út” tekintélyelvű betartása miatt tetőzött – nem Csokonai megítélésére és emlékművére vonatkozott, hanem legalább olyan mértékben személyes, illetve izlésbeli volt, mint elvi jellegű.

¹¹ Szövegét az ügy kivizsgálására vonatkozó rendelkezéssel együtt közöltem G. Szabó Botond: A Tiszántúli Református Egyházkerület az 1848/49. évi szabadságharcban. A Debreceni Déri Múzeum 1994. évi évkönyve. Debrecen, 1996. (A továbbiakban i. m. 1994.) 123–124.

¹² A tanári kar köteles volt a Helytartótanács 1802-ben kelt rendeletét a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár (továbbiakban TtREN) R 71/8. jelzetű katalógusa első lapjára bemásolni. A felsorolt tiltott szerzők művei kivétel nélkül megtalálhatóak voltak az állományban.

¹³ Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok. 1785–1848. Budapest, 1963. 45–46. és 54–55. (továbbiakban Bodolay Géza i. m.), ill. Törös László: Sárvári Pál, Arany János professzora. Nagykőrös, 1938. 149.

¹⁴ Bodolay Géza: i. m. 464.

¹⁵ A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: Barcza József. Budapest, 1988. (A továbbiakban: i. m. 1988.) 183.

illetve az 1832-ben titkon alakult Olvasó Társaság engedélyezésének 1834. évi megtagadásához. Az utóbbi döntést a professzori kar kifejezetten „a’ Felsőbb Kegyelmes Parancsolatok értelmében” hozta, az olvasást magát melegen támogatva. Kerekes, Péczely és Sárvári professzorok könyvajándékokkal is kifejezték rokonszenvüket, majd több iskolafenntartóhoz hasonlóan a Tiszántúli Egyházkerület is tiltakozott a tiltak ellen. A Helytartótanács azonban még 1845 júliusában is sürgette azon egyesületek feloszlását, melyek a tiltás ellenére protestáns tanintézetekben még léteztek.¹⁶

A Lant országos híre után újabb sikerekhez juttatta a Kollégiumot a Péczely ébresztette lelkesedés: a Kisfaludy Társaság 1838-tól kezdődő négy egymást követő pályázatán, melyet a nemzeti irodalom nagyjai, Bajza József, Vörösmarty Mihály, Toldy Ferenc és Jósika Miklós bíráltak el, sorzatosan Debrecennek ítéltek a babérokat. Az 1841. évi díjazott Szilágyi István később rektorként sokat tehetett egykori debreceni iskolatársa érdekében, aki később szintén a Társaság felhívására írta meg remekműveit, az Elveszett alkotmányt és a Toldit.¹⁷ Debrecenből vették át az ország diáktársaságai a pályadíjak kiírásának szokását,¹⁸ és a megjelölt témák között igen gyakran jelentkeztek politikai jellegűek, domináltak a „szabadság, honszeretet és nemzetiség” jelszavai. Az 1839-ben alakult debreceni titkos Egyesület végül 1842-ben tanári engedéllyel Olvasó Egyesület néven fuzionált az Olvasó Társasággal, amelynek már a harmincas évek végén közel 200 tagja volt.¹⁹ A tanári felügyeletet Péczely egykori lelkes híve, Szűcs István jogászprofesszor látta el, a diák elnök Révész Bálint szénior – leendő teológiai professzor – volt. A népes egyesületben olyan, később országosan ismertté váló akademikusok, lapszerkesztők, közéleti és tudományos személyiségek szerepeltek, mint Csengery Antal, a Pestről érkezett Bulyovszky Gyula, Emödy Dániel, Irinyi József – a 12 pont majdani megfogalmazója –, a történész és bibliográfus Szabó Károly, nem beszélve az országgyűlési ifjúság kevésbé ismert vezéralakjairól, vagy Széchenyi, Batthyány és Kossuth személyi titkáiról.²⁰ E diáktársaság tehát szép számmal nevelt híveket a polgárosodás és a szabadságharc ügyének. Az egyesület igényes könyvtára a kortársi irodalom és publicisztika legfontosabb műveit és folyóiratait tartalmazta, a szétfoglaló értékezők Széchenyi és reformer társai gondolatait visszhangozták. De az események előrehaladtával eljött az idő, amikor a debreceni diákok azzal a határozott feltétellel fizették elő tucatszámú sajtótermék között a Pesti Hírlapot, „ha Kossuth szerkeszti”.²¹

A Kollégium szellemiségének változása abban is megnyilvánult, hogy a század derekán „generációváltás” történt: az Olvasó Társaság több kiválósága a professzori kar tagjává és a helyi egyház tisztviselőjévé vált. A kivétel nélkül külföldi egyetemen, többnyire Göttingenben, Bécsben és Berlinben tanult professzorok többsége 1845 és 1851 között megvált katedrájától, de megváltozott az oktatás rendje is. Az Akadémia tagja, a művészetekben is járatos természettudós és filozófus Sárvári Pál már korábban meghalt; 1845-ben visszavonult Kalós Mózes, a magyar irodalom tanára; 1847-ben elhunyt Csécsi Nagy Imre orvos-akadémikus, a természetrajz tanára; 1850-ben halt meg Kerekes Ferenc akadémikus, a Lúdas Matyi első kiadója, aki a Bolyaiak előtt nyerte el a Lipcsei Tudós Társaság pályadíját; szintén 1850-ben távozott az élők sorából Erdélyi József exegetikaprofesszor; végül 1851-ben a nagy pedagógus Zákány József. Az öregek közül csupán a racionalista Aranyi István dogmatikaprofesszor, illetve Vecsey József maradtak helyükön, az utóbbi egy Hegel és Schelling elveit hirdető filozófus, az Akadémia tagja.

Az új kollégák nézetei már a reformkor termékeny légkörében formálódtak. 1839-ben lépett katedrára Szűcs István jogászprofesszor, a várostörténet első alapos összefoglalója, akadémikus; 1844-ben Révész Bálint teológiai professzor majd püspök; 1845-ben az iskolateremtő keleti nyelvész, irodalmár és könyvtáros Lugossy József akadémiai tag; 1848-ban Búzás Pál a második jogi (nemzetgazdaságtani) tanszékre; és szintén 1848-ban Török József orvos-akadémikus a természettani tanszékre. 1845-ben Szoboszlai Pap István akaratából jelentős változás történt a Kollégium oktatási rendjében. A filozófiai, jogi és teológiai kurzus a korábnál élesebben elkülönült egymástól, így a világi pályára készülők a teológia mellőzésével közvetlenül a filozófia után kezdhették el jogi tanulmányaikat. A pedagógiai és filológiai szemináriumokat mindhárom tagozat hallgatói látogatták, és a leendő lelkészeknek továbbra is ajánlott volt a jogi, illetve természettani leckék hallgatása. Az átlagnál jobb képességű teológusok eleget is tettek ennek az elvárásnak.²²

¹⁶ A Debreceni Református Kollégium története: i. m. 1988. 705–708.

¹⁷ Zsigmond Ferenc: i. m. 100–102.

¹⁸ Bodolay Géza: i. m. 99.

¹⁹ Valamennyi debreceni diákszervezet legújabb összegzését l. A Debreceni Református Kollégium története. i. m. 1988. 697–749.

²⁰ Lásd a Függelékben a szabadságharcban részt vevő debreceni diákok névsorát.

²¹ Bodolay Géza: i. m. 390–435. és 464.

²² Könyves Tóth Mihály: Emlékirat a Tiszántúli Református Egyházkerület életéről. Debrecen, 1996. (A továbbiakban i. m. 1996.) 77.

Mind Révész Imre, mind Könyves Tóth Mihály emlékirata megemlékezik arról, hogy a professzorok az évfolyamok nagy létszámát ellensúlyozandó egyénileg is foglalkoztak tehetséges és törekvő diákjaikkal: „Az általuk felvett egyes tárgyak felett nagyszerű széles és tiszta látkört nyitottak s a dolgoknak a gyökeréig levezették a tanulót, felkölték egyszersmind hallgatóikban a tudomány iránti élő tiszteletet és szeretetet is, és néhányat időnként képesítették arra, hogy a tudománynak közlekedéken nem tárgyalt ágaiban is saját erejükkel kitűnően haladhassanak.”²³ Könyves Tóth Mihály az Erdélyi József körül csoportosuló kör tagja volt a PEIL későbbi szerkesztője, Török Pál társaságában. A professzor elsősorban német teológusok és filozófusok műveit olvastatta hallgatóival, akik új ismereteikről összefüggéseken számoltak be.²⁴

Az ifjúság egyik szellemi vezére, Révész Imre 1848 februárjában bámulatos tisztánlátással szemlélteti, milyen tudatosságra juthattak a főiskola növendékei: „Kétségtelen dolog, hogy hazánk ’s nemzetünk életében azon évtizedeket, mellyekben nekünk élni adatott szerencseül, az egykori történetíró az ébredés és haladás korának nevezendi, és ... egy percre sem kétséges, hogy nemzetünk életében a haza elfoglalása óta nincs criticusabb, nincs lényegesebb ’s nagyobb szerű időszak, mint a’ mai, mellyben mi élünk. De épenezért sokat is kíván e’ kor mi tőlünk, mindenek felett határtalan hazaszeretetet, erőt, sok oldalú képzettséget és munkabírást ... mert nemcsak a törvényhozó testület munkálkodik a’ haza javításán, de ránk is itt, kik többnyire lelkészek tanítók és népjegyzők, és így a’ nép életének vezetői leszünk valaha szintolly, vagy lényegesebb munka várakozik.”²⁵

A békés építkezés helyett az önvédelmi harc napjai következtek. A diákság már március 26-án zászlók alá állt, a tanári kar tagjai közül Szűcs István és Révész Bálint nemzetőr parancsnokként, Lugossy József lovas nemzetőrként, Török József katonaeorvosként és miniszteri tanácsosként szolgáltak. Lugossy Józsefet jelölték a város egyik országgyűlési képviselőjének is. A megtisztelő felkérést elutasította („imádott hazám szolgálatára egyéb utakon is kötelezve levén”) kinyilvánítva, hogy „édes jutalomnak” tekinti az elismerést „haladási irányzatáért” és a nehéz időkben mutatott helytállásáért.²⁶

Vallás és politika a negyvenes években

A vallás ügye a reformországgyűlések idején is neuralgikus kérdés volt, szenvedélyes politikai vitákat kavart. Bár a katolicizmus államegyházi pozíciói veszélybe kerültek, és elvben már az 1791. évi XXVI. törvény véget vetett a protestánsok évszázados vesszőfutásának, mégis a római katolikus maradt az „uralkodó vallás”. A protestánsok legfontosabb követelése már teljesültek, azaz törvényessé vált a szabad vallásgyakorlat, a templomok-iskolák használata, tilalmazták a templomfoglalást, és elhárultak a hivatalviselés akadályai. A döntő fordulat előhírnöke volt, hogy az uralkodó engedélyezte protestáns tábort lelkészek Itáliába vezénylését, sőt a lelkészi hivatalok postai bérmentesítését is.²⁷ Az enyhülés ellenére a hivatali gépezet irányítói közül sokan a negyvenes években is ellenséges szellemben tevékenykedtek. Az alsóház protestánsoknak kedvező döntéseit olykor a felsőház utasította el, ha a felsőház egyetértése sem hiányzott, akkor a királyi szentesítés késlekedett. Kellemetlen zaklatással járt az áttérni szándékozó katolikusok ún. hatheti „oktatása”, és sorozatos visszaélésekre adott alkalmat, hogy a katolikus lelkészek előjoga maradt a vegyesházasságok megkötése.²⁸ Lajcsák és Scitovszky püspökök nemlétezőnek tekintették az érvényes törvényeket, és körleveleikben megkövetelték alárendeltjeiktől a reverzális kikényszerítését. Hogy ez tömegeket érintő sérelem volt, azt Kossuth Lajos személyes példája is mutatja, aki nem volt hajlandó reverzalist adni, így 1841-ben egyházi áldás nélkül kényszerült házasságkötésre.²⁹ Az ügy országos botrányt keltett. Az idők gyökeres változását jelzi azonban az eset szinte felekezettől független közmegejtése, amely gondolkodásra készíthette a szélsőségeket.

A heves országgyűlési viták során a protestánsok érdekeit évtizedeken át határozottabban képviselhették a szabadelvű katolikusok – Beöthy Ödön bihari alispán vezetésével –, mint maguk a protestánsok, akik a vádaskodás légkörében a háttérben maradtak.³⁰ A visszahúzóds fő oka a Napóleon bukása utáni katolikus restaurációban keresendő, amelynek irányítói a reformáció egyházait bűnré-

²³ Révész Imre: Révész Imre élete. 1826–1881. Debrecen, 1926 (továbbiakban: i. m. 1926.) 9.

²⁴ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1996. 83–84.

²⁵ Révész Imre: i. m. 1926. 14.

²⁶ A jelöltségről lemondó 1848. június 5-i levelét l. TtREN Kézirattár R 1322.

²⁷ Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon. 1521–1945. Budapest, 1985. 181.

²⁸ Bucsay Mihály: i. m. 174–178.

²⁹ Szabad György: Kossuth politikai pályája. Budapest, 1977. 49.

³⁰ Beöthy Ödön egyes vallásügyi iratait l. a TtREN Kézirattárban R 607/109 é–f. és az R 2750/2. jelzet alatt. L. még Csohány János: A magyarországi protestánsok abszolutizmuskori bécsi kormányiratok tükrében. Budapest 1979. 26–27.

szessé nyilvánították a francia forradalom eszméinek terjesztésében.³¹ Arra is volt példa, hogy Beöthy Ödönt a reformátusok csitították, „várja meg, míg a korszellemben erősebb szövetségest nyernek”.³² Az 1843/44. évi országgyűlésen érett meg annyira a helyzet, hogy a protestánsok kijelentették, többé nem kegyelmet kérnek, hanem követelik törvényes jogaikat.³³ Az 1844. évi III. törvény már kimondta, hogy egyes házasságot protestáns lelkész előtt is lehet kötni.

Deák Ferenc sokak nevében szólott, amikor „az elnyomás és üldözés szülte vallásos felekezetes-séget” a polgári szabadság legveszélyesebb ellenségének mondta.³⁴ A protestáns felekezetekhez tartozó kortársak tudatában elválaszthatatlan volt egymástól „az elnyomatott nép és felekezet”, azaz a vallási és politikai szabadság ügye, amely együtt jelentkezett egyházi és világi forrásokban, csakúgy mint a 12 pont egyikében, amely a törvény előtti egyenlőséget szintén vallási és polgári tekintetben követelte. De Horváth Mihály miniszter is e kétféle szabadság védelmében hirdetett keresztes hadjáratot az orosz beavatkozás előtt.³⁵ Igen sokan vélekedtek úgy, hogy amint a történelmi múltban, úgy a negyvenes években sem volt egészen indokolatlan vallásszabadság és nemzeti függetlenség összekapcsolása,³⁶ hiszen a szabadságharc bukása után a győztesek valóban megkísérelték a protestáns autonómia felszámolását. Amint a Tiszántúli Református Egyházkerület 1849. júniusi nyilatkozatában olvasható: a Habsburg-uralom három százada alatt „nem esett sérelem polgári szabadságunkon úgy, hogy ne sértettet volna vallási szabadságunk is, és viszont”.³⁷

Az 1848. évi XX. törvény és a debreceni történések

A vallásszabadság terén jelentős eredményeket hozó 1848. évi XX. törvény gyors elfogadása a forradalomnak volt köszönhető. A kor közszereplői mégis teljes joggal utasíthatták el a rögtönzés vádját, hiszen a törvényhozás munkájának minden részeredménye évek, sőt évtizedek küzdelmein alapult, a parlament harminckét éven át szinte folyamatosan ülésezett.³⁸ A vallásszabadság deklarálásának egyik közvetlen előzménye a Tiszántúli Egyházkerület március 22-én kezdett Közgyűlése volt, amelyet Szoboszlai Pap István szuperintendens a változásokra azonnal reagálva, az előkészületeket felgyorsítva, két héttel a korábban már kihirdetett időpont előttre hívott össze. A lojalitásáért és kiemelkedő képességeiért 1845-ben „királyi tanácsosi” címmel jutalmazott, félénk taktikusnak tekintett szuperintendens méltó sietséggel cselekedett. Igaz, folyamatos hivatali kapcsolatban volt az egyúttal az egyházi kurátorságot is viselő polgármesterrel,³⁹ így a küldöttség egyik tagjától, nevezetesen Komlóssy Imre városi képviselő leveléből minden fontos eseményről idejében értesülhetett. Március 21-én például már tájékoztatást kapott a magyar politikusok hét nappal korábbi bécsi fogadtatásáról.⁴⁰ Március 19-én 10 órakor a debreceni lakosság már ezrével csoportosult a városháza körül, ahol nyilvános ülésen döntöttek a 12 pont helyi alkalmazásáról, Kossuth díszpolgárságáról.⁴¹ A rendkívüli Egyházkerületi Közgyűlés a márciusi események és a 12 pont hatására elfogadta a püspök tervezetét, és tíz pontban fogalmazta meg a reformátusok kéréseit.⁴² Ezek kevés kivétellel meghallgatásra találtak a törvény szövegében, amely egyes anyagi természetű vagy bonyolultabb kérdések esetében későbbi részletes szabályozás ígérését is tartalmazta. A kerület beadványát szinte előmunkálatként vették figyelembe, kimondva a „tökéletes egyenlőséget”, az egyházi és iskolai szükségletek állami fedezetét, a tábort lelkészi szolgálat megszervezését. A „kérelemlevél” és a törvénysszöveg leglényegesebb különbsége a „bevett” felekezet fogalmának törvénybeni megőrzése volt, a törvényhozók tehát elvetették a parttalan szabadelvűséget. A katolikus

³¹ A kalocsai érseknek az 1822-es nemzeti zsinaton elmondott beszámolója szerint „a rettenetes Philosophismus, mely Franciaországból mérgét majdnem egész Európára kipökte ... a Protestáns Ekklesiában legtágabb kapura akadt”. Bíró–Bucsay–Varga–Tóth: *A Magyar Református Egyház története*. Budapest, 1949. 269.

³² Varga Zoltán: *Református lelképásztorok és professzorok hatása a magyarság állam- és társadalomszemléletére a reformkorban*. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének Dolgozatai. Értekezések az 1942. évről. 212. (A továbbiakban: i. m. 1942.)

³³ Bíró–Bucsay–Varga–Tóth: i. m. 279.

³⁴ Zsilinszky Mihály: *Az 1848-iki vallásügyi törvényzikk története*. Budapest, 1908. 6. (A továbbiakban: i. m. 1908.)

³⁵ Forrásgyűjtemény 38.

³⁶ Forrásgyűjtemény 29.

³⁷ Forrásgyűjtemény 41.

³⁸ Márki Sándor–Bécsics Gusztáv: *A modern Magyarország. A magyar nemzet története*. Szerk.: Szilágyi Sándor. 10. k. Budapest, 1898. 67.

³⁹ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1996. 359.

⁴⁰ Debrecen története. i. m. 2. k. 477.

⁴¹ Az 1848. március 19-i eseményeket összegző debreceni hirdetményt L. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény.

⁴² Forrásgyűjtemény 1. (A törvény szövege és a tízpontos kerületi követelés együttesen is közölve: a PEIL 1848. évi április 9-i számában.)

államvallást elvben a „bevett” vallások együttes államvallása váltotta föl. A reformátusok természetesen nem nyilatkozhattak más egyházak nevében, így az unitáriusokkal foglalkozó első, és a görög nem egyesültekkel foglalkozó utolsó három paragrafus tartalma nem szerepelt az egyházkerület kérvényében. A Kerületi Közgyűlés arról is gondoskodott, hogy Debrecen város követei az Országgyűlés mindkét házát bőségesen elláthassák a kinyomtatott 3000 példányból.

A beadvány kísérő szövege számos korabeli forráshoz hasonlóan utalt a reformátusok „háromszázados szenvedéseire”.⁴³ Néhány nappal később, március 26-án Péczely professzor szintén háromszázados bilincsekről szónokolt, de ez a látásmód később is gyakran felbukkant a sajtóban, sőt a Függelenségi Nyilatkozat is ebből a fogalomhasználatból merítve szólott a „folytonos szenvedés három századáról”.

A Tiszántúli Egyházkerület trónfosztást követő nyilatkozata a hitszegés és zsarnokság három századáról, egy református esperesekkel foglalkozó cikk szerzője a magyarságról mint „gyász emlékü három századok ... igavonó barmáról” írt.⁴⁴ A politika formálói tehát minden bizonnyal építhettek az ágostai és helvét hitvallású evangélikusok dinasztiaival kapcsolatos keserű tapasztalataira.

Debrecenben 1848 márciusától az első harcba hívó kiáltványokig – a lelkesedés kifejezése mellett – minden ismert szónoklatnak a békesség megőrzése volt a központi gondolata. Ezek a beszédek természetesen beszámoltak arról is, hogy a magyar szabadság szelleme kiszabadult koporsójából „a zsarnokság nagy köve” alól,⁴⁵ de kivétel nélkül túlradó hálával értékeli, hogy nálunk nem folyt vér „a szabadság küzdelmeiben”.⁴⁶ A cívisvárosban egyébként sem mutatkoztak felforgató elemek, jóllehet a Tiszántúl több pontján, többek között Békésben is sor került rendezavarásra.⁴⁷ Könyves Tóth Mihály nagytemplomi lelkész a kor prédikátorairól szólván úgy értékeli, hogy a kerület első embere szónokként is az első volt, és már a reformkorban, országgyűlési lelkészként mesterműveket alkotott.⁴⁸ Szoboszlai Pap István szívre és észre, arisztokráciára és pórnépre egyidejűleg, ugyanazon beszédével tudott mélyen hatni. Elmondható ez a püspök 1848. március 26-i prédikációjáról is, melyből felszabadult öröm sugárzik.⁴⁹ Világtörténelmileg is példátlanak nevezte a magyar nemesség önfeláldozását, a jó király gesztusát, aki végre „nem idegen népből való” férfiak kezébe adta az ország kormányát, akik révén nemzetünk „ujjászületésének ígéret-földje” előtt állhat. A püspök szerint a „jövendő Esdrásai” képtelenek lesznek majd kifejezni a szabadság ébresztette érzelmeket, azt a varázslatos állapotot, hogy a törvényhozás jóvoltából, az érdekek egységében le fognak dőlni a nemzetiségi, vallási, társadalmi és vagyoni válaszfalak. Őrsereg alapítására buzdította az „Anyaváros” népét, hogy a magyar nép nagy és legyőzhetetlen legyen, „ha szinte feltámadna is ellene a’ világ”.

Könyves Tóth Mihály emlékiratában a püspök nevével fémjelzett „szentimentális racionalista” iskolához sorolta magát, így nem meglepő, hogy két ismert, 1848 tavaszán elmondott prédikációja Szoboszlai igehirdetéséhez hasonló szemléletű. A leginkább szembevetendő különbség a vizsgált két esetben a nép felvilágosítását célzó törekvés határozottabb, didaktikusabb szándéka. Igaz, a püspök elítélte a vizálykeltő „csendzavaró költeményeket” – feltehetőleg Petőfi radikális hangnemét – és írásaiban annak sincs nyoma, hogy Kossuth személyét olyan rajongással dicsőítette volna, mint lelkészársai. De ekkoriban még Könyves Tóth Mihály is a békesség szellemében szónokolt, megnyilvánulásai igen óvatosak voltak: „ti a szabadságra hívatatok, de ne adjátok a szabadságot bűnre való alkalmatosságnak”.⁵⁰ „Mi történt? ’S mit kell tennünk?” című népszerű egyházi beszédében egyszerre lelkészként és „felvilágosítóként” lépett föl. Összefoglalta az országos eseményeket, az új vívmányokat, köztük a népképviselő és a közteherviselés lényegét a legközérthetőbb szavakkal magyarázta meg. Szólt arról is, hogy a nép a cenzúra miatt nem ismerhette nyomorúságos helyzetének valóságos okát, a bécsi kormány önkényét. Nem hallgatta el aggodalmát sem, hogy az események örömfényeit gyászos folytatás követheti. Úgy vélekedett, hogy a teendőkre vonatkozóan a vallás parancsai jelölik ki a szeretet, az engedelmesség, a mértékletesség útját.⁵¹ Beszédét kinyomtatva, „házanként” osztották szét a város népének.⁵² „A keresztyén polgár’ Szabadsága, egyenlősége, testvériessége” című virágvasárnapi beszédében „a nemzetek ajkán jelszóvá vált” három ismert kifejezés mindenki által érthető

⁴³ L. még: A Tiszántúli Ref. Egyházkerület felszólalása, a magyar protestáns egyház közjáva érdekében. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, 1871. 66.

⁴⁴ Forrásgyűjtemény 5., 41., 34.

⁴⁵ Forrásgyűjtemény 3.

⁴⁶ Forrásgyűjtemény 6.

⁴⁷ Szekfű Gyula: Magyar történet. A tizenkilencedik és huszadik század. Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet. 7. k. Budapest, é. n., 228–229.

⁴⁸ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1996. 70–74.

⁴⁹ Forrásgyűjtemény 6.

⁵⁰ Forrásgyűjtemény 8.

⁵¹ Uo.

⁵² A beszéd szétosztásának tényét ő maga is említette április 9-i prédikációjában. L. Forrásgyűjtemény 9.

meghatározását adja, tisztázva számos közszájon forgó tévedést.⁵³ A nép polgári és erkölcsi megváltása szerinte úgy viszonyul egymáshoz, mint a test a lélekhez. A kor három nagy jelszámban megfogalmazódó elvek a nagytemplomi lelkész szerint éppen nem újak, hanem közvetlenül Jézus tanításából erednek. Az utóbbi gondolat már a református egyház véleményformáló módszerének lényegét, az általánosan elfogadott alapelvekre építkezés, a hagyománnyal való szentesítés szándékát is felfedi.

Az Egyházkerület szerepvállalását és a kollégiumi deákság magatartását a szabadságharc idején legalább két tényező erőteljesen befolyásolhatta. Az iméntiekből érzékelhetően, az egyik a múlt vallási sérelmeiből fakadt, a másik a református teológiának a mindenkori hatalomról vallott elveiből táplálkozott.

Egyház és hatalom – egyház és közvélemény (A „Kossuth magyarok Mózese” toposz)

A közvélemény egyik jellegzetes megnyilvánulása életszerűen mutatja, milyen hatásmechanizmussal érvényesült a Református Egyház mondanója, mi motiválta a vezetők politikai döntéseit, végül arra is utal, milyen lehetett az a társadalmi közeg, amelyet az egyház befolyásolni törekedett.

1849. január 7-én, az ismert történet szerint a Piac utcai kapuőr „Kossuth magyarok Mózese” bejegyzéssel örökítette meg a Honvédelmi Bizottmány elnökének Debrecenbe érkezését.⁵⁴ A kifejezés kódolt üzenetet közvetít, történelmünk sűrűjébe vezet. Felszíni jelentése egy olyan közösséget jellemző, amely a maga korának jelenségeit biblikus fogalmakkal volt képes megjeleníteni. Egy debreceni polgár – abban az esetben is, ha iskoláztatása a helyi lakosság nagy többségéhez hasonlóan a Kollégium alsó osztályainak látogatására szorítkozott – a legalapvetőbb klasszikus, történelmi, földrajzi és aritmetikai ismeretek mellett valóban ismerte a Szentírást és Dávid Zsoltárainak valamennyi versét. A Kollégium 1791. évi Methodusában csupán az egyik évfolyam tanrendje, a grammatisták tanítójának utasítása 39 zsoltár szövegének és dallamának „kivülről” való megtanítását írta elő, és ezen a téren igen keveset változott a reformkori nemzedékek oktatása.⁵⁵

Ezúttal azonban nem csupán az alföldi református nép biblikus műveltségéről van szó, hanem jóval többről. Ha megkíséreljük logikai vagy kronológiai rendbe állítani e toposz különböző előfordulásait, kiderül, hogy az üzenet egészen konkrét politikai tartalmat hordoz. Arról tanúskodik, hogy Kossuth a református közvélemény szemében legitim, Isten által küldött szabadítónak minősült, mert a véleményformálók sorozatosan annak minősítették. Jóllehet a szociológiai irodalom óvakodik úgy kezelni a közvélemény fogalmát, mint térben és időben egyetemes létezőt, de már a polgári fejlődés kezdeti szakasza előtt is felismerhetőnek mondja e jelenség előképeit. Annál is inkább indokolt ez, mert a vizsgált kor nyomtatványaiban már mai formájában és jelentésével⁵⁶ bukkan föl a fogalom, amelynek az 1848-as egyházi sajtóban megtalálható egy szabatos és találó értelmezése is. Eszerint a nagy horderejű társadalmi fordulatok kétségtelenül biztos előjele a változást sokak által „sejditteni”. Ahol pedig „e” sejditést közönségesen elterjedtnek, szinte közhitnek találjuk, ott biztosan számolhatunk egy lényeges átalakulás közelgésére. E’ hit a vizsgálódó munkás szellem életében fogamszik...⁵⁷

Már néhány nappal a kormány Debrecenbe menekülése előtt Fésüs András lelkész szabadító iránti váradalmakról prédikált a Nagytemplomban: „Isten nem tűrheti azt, hogy az ő képét viselő ember illy szánandó elnyomatásban éljen mind örökké. S e gondolatok vágyat költöttek kebleikben egy szabadító iránt, ki az emberi elnyomott jogokat kifogja vivni.”⁵⁸ A nagytemplomi lelkész korántsem véletlenül használja a szánandó jelzőt az iménti összefüggésben, ugyanis – mint látni fogjuk – ez a jelző szerepel Kálvin Intitúciójának általa ismert eredeti latin szövegében.⁵⁹ Kálvin Intitúciója és a Második Helvét Hitvallás részletezi egyház és állam kapcsolatának alapkérdéseit.⁶⁰ E két szövegrész is nyilvánvalóvá teszi, hogy a reformátorok szerint a polgári hatalom Istentől való, hivatása kétségbe-

⁵³ Forrásgyűjtemény 9.

⁵⁴ A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerk.: Szabó István. Debrecen, 1948. 71–72. és 477.

⁵⁵ G. Szabó Botond: i. m. 1996. 345.

⁵⁶ A Forrásgyűjtemény 5. darabjának 3. bekezdésében pl. „a kamarai többséggel ellentétben álló közvélemény” szerepel.

⁵⁷ PEIL, 1848. június 25. 801.

⁵⁸ Forrásgyűjtemény 28. – Az 1848/49-es debreceni nyomtatványok jegyzékét I. Benda–Irinyi: i. m. (A kötet évrőndben tartalmazza a helyi nyomtatványokat, Fésüs András 1848. évi karácsonyi szolgálatát a 407. lapon találjuk 1849-re datálva.)

⁵⁹ Institutio Christianae religionis Joanne Calvino auctore. Genevae, Apud Esaiam le Preux, 1612. 540. “Oppressum iniustus modis populum e misera calamitate eximat...”

⁶⁰ Kálvin: Tanítás a keresztyén vallásra. Budapest, 1991. 286–304., illetve Tökés István: A Második Helvét Hitvallás magyarázata. Kommentár Bullinger Henrik művei alapján. Kolozsvár, 1968. 2. k. 215–226.

vonhatatlan. A nagy hatású XVI–XVII. századi protestáns teológusok a kormányforma tekintetében általában nem foglaltak állást, mert úgy vélték, a királyság ugyanúgy eltorzulhat, mint az oligarchia és a demokrácia, így az országolás sokfélesége az isteni gondviselés jóvoltának köszönhető. Kálvin műve értelmében a hatalom gyakorlói bizonyos értelemben Isten „helyettesei”, akik biztosítják a társadalom békességét, megvédik az alattvalók biztonságát, adóztatnak, bíraskodnak. Irántuk feltétlen engedelmességgel tartozunk, hiszen még a gonosz uralkodó is bűneink ostora. Ha Isten mégis megelégné az elviselhetetlen zsarnokságot, nyilvánvaló szabadítót küld, vagy pedig egy testületnek (magisztrátusnak) teszi kötelességévé a nép sorsának enyhítését. Kálvin Intitúciójának a jogos ellenállást indokló szavaival: „olykor az ő szolgálai közül támaszt valakit ... és megbízza azzal, hogy ... szabadítsa meg az igazságtalanul elnyomott népet szánandó nyomorúságából... Így szerzett szabadulást az Úr ... Izrael népének Mózes által.”⁶¹

A kortársak közül számosan – különösen katolikus részről, mintegy kollektív téveszme áldozataiként – a korábbi protestáns háttérű rendi-függetlenségi harcok folytatásának tekintették az eseményeket.⁶² A protestánsok közül néhányan szintén úgy vélekedtek, hogy „nincs az újabb (vallási) törvényekben semmi új adomány, semmi ígéret, mely már háromszáz évek előtt ne adatott, ne mondatott volna. Sok fejedelmek, sok országgyűlések éppen olyan tiszta szándékot bizonyítottak, mint a jelen törvényhozás, az 1606-iki idők, körülmények hasonlóak voltak 1848-ikhoz.”⁶³ Nem érdektelen, hogy annak idején a rendek azt a Bocskait deklarálták „magyarok Mózesének”, aki önmagáról vallotta, hogy minden igyekezete ellenére őt Isten „mint Mózeset régen a pásztorságból, Dávidot a juhok aklából, a bujdosó számkivetett Jefét kivette és a népnek fejedelmévé ... tette”.⁶⁴ Kossuth a Tiszántúltra érkezve nagyhatású szónoklataiban többször hivatkozott Bocskaira, tehát az élő protestáns hagyománnyal mint politikai erőforrással számolt. Így szól például 1849. január 6-i felhívása, melyet Szoboszlóból Debrecenbe érkezésekor tett közzé: „Láttam a vitéz hajdúkat ..., kik kiütötték Bocskay ősi zászlóját, kiknek a hazáért ontott vérből a vallás és a politikai szabadság áldása terült a honra a vésznek napjaiban...” Sillye Gábor hajdúkerületi kormánybiztos – a Kollégium volt diákja – ugyanezen a napon kelt „Hazafiúi szózatának” azonos a vezérmotívuma: a vitéz hajdú ősök erdélyi fejedelmi zászlók alatt kivívták a vallási és politikai szabadságot.⁶⁵ Ezek a felhívások a politikai mozgósítás szándékával íródtak, és református közegekben hatásuk nem maradt el.

Az ismert források szerint Debrecenben a gyakorlati teológia professzora, Révész Bálint említette először Kossuth mózesi hivatását a Kollégium deáksága előtt tartott 1848. március 22-i beszédében, amelyben Metternichet „ama szörnyetegnek” nevezte: „te – Kossuth – kinek kezeibe tevő le Isten a' mózesi csudatévő vesszőt nemzetünk vezérlésében”.⁶⁶ De néhány nappal később, név említése nélkül Könyves Tóth Mihály prédikációja is párhuzamot von a bibliai és jelenkori szabadítók, Mózes és Kossuth között. Egyiküket a fáraó palotájából, másikat a tömlöcből szólította elő a gondviselés, „hogy vonják számadásra és ítéljék el az önkény' erőszakoskodó zsarnokait”.⁶⁷ A párhuzam igen elterjedt alkalmazását mutatja a Szatmári Egyházmegye trónfosztás utáni nyilatkozata is: „akik kivívták a polgári (szabadságot) nem ölhetik meg annak alapját, a lelki szabadságot ... mint ilyenek tekintünk hála és reménytelve országunk kormányzójára Kossuth Lajos úrra, mint népünk Mózesére ki a Magyarat a ... háborúk véres tengerin ... a népszabadság biztos partjára kivezette”.⁶⁸ 1849 májusában Baló Benjámin református lelkész aradi prédikációjában a kétféjű sas gonosz körmei közül szabadult magyarság nevében szintén így hálálkodott: „a mi magyar Mózesünk, Kossuth Lajos, kinek vezérletével a nemzetgyűlés megírta a világ legszebb oklevelét: a győzedelmes magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatát”.⁶⁹ Szoboszlai Pap István tiszántúli püspök azonban nyilvánvaló tudatossággal, mindig

⁶¹ Kálvin: i. m. 301.

⁶² Gróf Andrássy György, aki 1849. január 8-án kelt emlékiratában protestáns indítékokkal magyarázza az eseményeket, a „lázaadást a Bocskai, Thököly, Rákóczi féle forradalmak rontott és kicsinyített” másának mondja. L. Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. Budapest, 1952. 2. k. 362. – Jellemző az is, hogy a PEIL éppen 1848. november 19-én látja időszerűnek a szécsényi országgyűlés vallási határozatainak közlését, és a debreceni Csáthy Könyvkiadó is ekkor jelenteti meg Rákóczi Manifesztumát, de ekkoriban költőink közül is többen dolgoztak föl kuruc témát.

⁶³ „Nincs Európában olyan álladalom, mellynek törvényhozása szebb, több, nagyobb szavakban mondotta, ígerte volna a' Protestáns Egyház szabadságát mint a' magyar; bécsi, linzi 's több pacificatiók és ezeket békés úton megerősített fejedelmi eskük, és országos törvények; még sincs a' protestantizmusnak sehol nyomorúbb állása mint Magyarhonban, melly létét, nemzetiségét, alkotmányát az ennyire üldözött protestantizmusnak ... köszönheti” – olvasható a főszerzőben idézett írásban. Jakabfalvai András: Az egyházi és iskolai reformok iránt felhívott cultusministeri értekezlet tárgyában előleges szózat. PEIL, 1848. július 30. 989.

⁶⁴ Benda Kálmán: Habsburg politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. Történelmi Szemle, 1970. 424.

⁶⁵ Hajdúszoboszló monográfiája. Hajdúszoboszló, 1975. 310.

⁶⁶ Forrásgyűjtemény 3.

⁶⁷ Forrásgyűjtemény 8.

⁶⁸ Gacsályi Gábor: Egyház a szabadságharcban. Theológiai Szemle, 1973. 81.

⁶⁹ Nagy Tibor: Magyar protestáns igehirdetés az 1848–49-es szabadságharcban. Theológiai Szemle, 1972. 171.

többször, „Mózesekről” beszélt.⁷⁰ Az Egyházkerület „hódolat nyilatkozatában” fontosnak látta tisztázni – vélhetőleg éppen az iménti véleményekre tekintettel –, hogy ezúttal nem egyéni szabadító jelentkezett, hanem az Intitúcióban szereplő másik legitim megoldás érvényesült. Azaz „a fejedelmi önkény ellensúlyozására a népből alakított felsőbbtség”, a magisztrátus lépett föl a sanyargató királlyal szemben: „a nemzetgyűlés által szóla az Úr ítélőleg”.⁷¹ Az iménti példák bőségesen igazolják, hogy a „magyarok Mózesse” bejegyzés nem a kapuőr leleménye volt. Lelkészek és professzorok hirdették először az üzenetet, melynek lényege a több évszázados magyar református világnézeti hagyományra és annak teológiai alapelveire épül.

A Református Egyház mint közvéleményformáló

A hatalom birtokosai mindig, minden korszakban tudatában voltak az egyházak legitimáló erejének. Így volt ez száz évvel a tárgyalt események előtt is, amikor Mária Terézia gyermekeinek születésekor „buzgóságos könyörgésre” szólító helytartótanácsi utasítás érkezett a református lelkészekhez.⁷² A feloszlatott Helytartótanács utolsó rendeletét, amely az uralkodó születésnapjának megünneplésére kötelezte a reformátusokat, 1848 májusában ismertették az Egyházkerületi Közgyűlésen.⁷³ Magától értetődő, hogy a szabadságharc államhatalma is sokoldalúan támaszkodott az egyházak közreműködésére, remélte, igényelte, sőt megkövetelte azt. Az állam és az egyház szoros összefonódása természetessé tette az együttműködést. Amint egyházi részről megfogalmazták: „A’ vallás az erkölcsiségnek utolsó és legerősebb támasza, tehát a’ polgári államnak is legbiztosabb alapja. A lelkész ... közvetve az állam szolgája is. Egész élete a közjó szolgálatában telik el, ő *közhivatalnok*.”⁷⁴ Ugyanebben a szellemben fogantak a kormányrendeletek. A hadügyminiszter például felszólította a hatóságokat, hogy a megyei hivatalnokokat, uradalmi, posta- és sőtiszteket, lelkészeket, orvosokat ne késztessek nemzetőrként hadba vonulni, „hisz az ily nyilvános tisztviselőkre a’ hatóságokban, a kormányzás rende, egészségi szempontból, lelkészeti sat. tekintetből nagy szükség van”.⁷⁵ (Kiemelés tőlem!) Kossuth egyik kései levelében szintén az egyházak nagy belpolitikai jelentőségéről szólt. Visszatekintve úgy értékelte, hogy az eldöntetlen kényes kérdések feszegetése nem látszott időszerűnek. A katolikus egyház vagyoni helyzetének gyengítésével, a főpapok és egyes szerzetesrendek támogatásának megszüntetésével „oly kérlelhetetlen harcot idéztünk volna föl, oly hatalmas segéderőt kergettünk volna hazánk bécsi ellenségeinek karjai közé, hogy az egész átalakulási nagy munka veszélyeztetve lett volna”.⁷⁶

A XVIII. század utolsó harmadában felgyorsult fejlődés két-három generáció alatt megváltoztatta a hazai értelmiség szerkezetét, és azon belül erőteljesen megnövelte a világi értelmiség arányát. Kialakultak a nyilvánosság új szinterei,⁷⁷ megerősödött a sajtó, és Magyarországon is megjelentek az olvasóköri, szalonok, kávéházak. II. József idején a mindössze húszeszes magyarországi értelmiségből még legalább 18000 fő volt a különböző egyházak lelkésze, tanítója és tanára.⁷⁸ Ezzel ellentétben 1840 után csupán a Magyar Királyság ügyvédek száma 4000 személyre volt tehető.⁷⁹ A többé-kevésbé központosított szervezetben tevékenykedő egyháziak szerepe azonban a továbbiakban is meghatározó maradt. Válságos időkben a kormányzat sem nélkülözhetette a számszerűleg is igen jelentős, és „tájékoztatósi” szempontból pótolhatatlan infrastruktúrával rendelkező egyházak szerepvállalását. Az egyházi szervezetek súlyát növelte, hogy az értelmiség aránya még az 1857. évi népszámlálás adatai szerint sem érte el az osztársadalom 7 ezrelékét. A közülük legnépesebb pedagógusréteg több mint 95%-a egyházi iskolában működött, hivatali előjárója a lelkész volt.⁸⁰ A hivatásos vélemény-

⁷⁰ Például Forrásgyűjtemény 35.

⁷¹ Forrásgyűjtemény 41.

⁷² A felségértés miatt később bebörtönzött Polgári Mihály 1747-ben így fejezte be „Péter Leopoldus” születésekor elmondott prédikációját: „Én azért a’ midőn az el múlt héten vettem a’ parancsolatot, kötelességem Istenemhez és Királyomhoz tartozván tenni, engedelmeskedtem.”

⁷³ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (továbbiakban: TtREL) I.1.a. Egyházkerületi Jegyzőkönyv, 1848. május 8. – Létezett hasonló elvárás száz évvel a forradalom után is. A Református Egyház és az állam között 1948-ban kötött egyezmény 6. paragrafusára előírja az állami vezetőkért való könyörgést és az állami ünnepek megtartását. (L. Az Út. 1948. október. I. évfolyam 14. szám.)

⁷⁴ Sztehlo Kornél: Tegyen-e a’ pap fegyverszolgálatot? PEIL, 1848. szeptember 17. 1220.

⁷⁵ Hajdú-Bihar megyei Levéltár (továbbiakban HBML) IV.B.1109.a.1. Közgyűlési Jegyzőkönyv, 1848. július 31. 342. szám. 210.

⁷⁶ Zsilinszky Mihály: i. m. 1908. 24–25.

⁷⁷ Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Budapest, 1971. 49–55.

⁷⁸ Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1983. 323.

⁷⁹ Magyarország története. 1790–1848. Főszerk.: Mérei Gyula. Budapest, 1980. 591.

⁸⁰ Magyarország története. 1848–1890. Főszerk.: Kovács Endre. Budapest, 1979. I. k. 594.

formálók túlnyomó többsége, a papok és a tanárok tehát egyházi szolgálatban állottak. Hatékonyságukat növelte az a tapasztalati tény, hogy a politikai propaganda ereje az esetek többségében csupán a már kialakult értékrend erősítésére vagy módosítására elégséges.⁸¹ A vélemények tartalmában, irányultságában tehát igen nehéz radikális változást elérni. A befolyásolás eredményességét még a média vezérelte társadalmakban is fokozhatja a környezetükben tekintélynek örvendő személyiségek közvetlen hatása. Mint a „Kossuth magyarok Mózesse” toposz mutatja, a református döntéshozók közösségeiket a Biblia jól ismert üzenetének aktualizálásával, nemzet tudatba épült elemeinek felidézésével mozgósíthatták a leghatékonyabban. A Biblia lelki táplálékával élők tudatában a zsidó és magyar nép sorsának párhuzama, az egyiptomi fogságból hit által szabadult választott nép példája olyan középkori eredetű örökségünk, amely a reformáció hatására „irodalmi közhellyé kristályosodott”,⁸² függetlenségi harcaink ideológiai előkészítésében és támogatásában évszázadokon át propagandahordozóként játszott szerepet. A vallási hagyományok a jelek szerint rendkívül hatékonyan segíthették politikai szándékok akadálytalan érvényesítését. Valószínűsíthető tehát, hogy az összarányában hét ezrelék alatti értelmiségen belül – az alfabetizáció korabeli szintjén – a forradalom idején húszezres papság és a népes egyházi tanítói testület közvéleményformáló ereje vetekedett a sajtó lehetőségeivel.

Az egyházkerület központja, mint a „szabadság őrvárosa”

1805-ben az ország lakosságának mintegy negyedrésze volt protestáns⁸³ – mindössze 16% református –, de ez az arány a Tiszántúl egyes részein jóval magasabbra tehető. Jól szemlélteti a helyzetet az országos református tanácskozásokra delegált tiszántúli küldöttek száma, amely az 1848. szeptember 1-i értekezleten a népesség arányában 38 fő volt, pontosan annyi, mint a dunamelléki és a tiszáninneni küldöttek száma együttesen.⁸⁴ A Tiszántúli Református Egyházkerület 1847-es statisztikai összesítése szerint az 547 anyaegyházban és 242 leányegyházban szolgálatot teljesítő lelkészek és tanítók száma 1550 volt.⁸⁵ A különböző minisztériumoknak a tiszántúli püspök útján köröztetett felhívásait tehát közel nyolcszáz helység református szószékein hirdették ki. A tiszántúli református tanulók száma valamennyi iskolatípusban összesen 54 661 fő volt.⁸⁶ Szempontunkból különös jelentősége van a közel 50 000 lakosú Debrecennek, amely a kormány menekülése után minden tekintetben a főváros szerepére kényszerült, így politikai, katonai, hadfelszerelési és kulturális értelemben is az események középpontjába került.⁸⁷

Igaz, az ország központjává fejlődő Pest a reformkorban már megelőzte, de a debreceni népesség száma még mintegy 20 000 fővel haladta meg a sorban közvetlenül utána következő Szegedét, Szabadkát és Pozsonyét. A korabeli viszonyokhoz képest tekintélyes számú értelmiségi (120–130 fő) és viszonylag népes állami hivatalnokréteg élt a városban (kb. 100 fő). A szenátorok, esküdtek, gazdag kereskedők és művelt iparosok csoportjával együtt (200–250 fő) már jelentősnek mondható az a helyi közösség, amely éretté vált a gazdaság, a kultúra és politika új eszméinek befogadására.⁸⁸ Az ország második legnépesebb települését illetően a történeti statisztikai vizsgálatok egységesen mutatják, hogy a forradalom idején a lakosságnak még több mint 95%-a református.⁸⁹ Egyház és város hagyományosan szoros kapcsolatát jelzi, hogy amint régi korokban a főbíró, úgy 1848-ban a polgármestert választották meg az egyházközség világi vezetőjének.⁹⁰ A Tiszántúli Egyházkerület mindkét lelkészi előjárója, a püspök és a főjegyző is Debrecenben szolgált a szabadságharc idején. Következésképpen, ami a Nagytemplom szószékén elhangzott, az távoli vidékeknek is irányt mutatott. A nagy fordulatok idején, mint 1848 márciusában és novemberében, illetve 1849 júniusában a szuperintendens Debrecenbe hívta közgyűlésre a Tiszántúl lelkészeit.⁹¹ A város hatása annál is inkább érvénye-

⁸¹ Angelusz Róbert: Kommunikáló társadalom. Budapest, 1995. 102.

⁸² Győri János: Izráel történetének és a magyar nép történetének párhuzama a XVI–XVII. századi magyar prédikátori irodalomban. *Confessio* 1998/3. 18.

⁸³ Bucsay Mihály: i. m. 179.

⁸⁴ Zoványi Jenő: A Tiszántúli Református Egyházkerület története. Debrecen, 1939. 111.

⁸⁵ TtREL Egyházkerületi Jegyzőkönyv, 1847. évi 194. szám. 216.

⁸⁶ Uo. 217. Ehhez járult „az iskoláztható, de iskolát nélkülöző gyermekek összes száma” azaz 18391.

⁸⁷ Debrecen története. i. m. 2. k. 48.

⁸⁸ Bényei Miklós: Debrecen reformkori művelődéstörténetének néhány kérdése. HBm Levéltár Évkönyve, 1974. 192–193. és 196–197. Adatgazdag tanulmányában a szerző úgy véli, hogy mind a konzervativizmus, mind a haladás erői a Kollégium környezetében koncentrálnak, de a debreceni közéletben egyedül Könyves Tóth Mihály lelkész jutott el a forradalom szükségességének felismeréséig, és a politikai mozgalmak leginkább a kollégiumi ifjúság körében hatnak.

⁸⁹ Debrecen története. i. m. 2. k. 45.

⁹⁰ Alföldi Hírlap, 1848. július 26. – Az 1848 májusi tisztújításkor az addigi főbíró Poroszlay Frigyes polgármesterré, főbíróul pedig Nagy Sándort választották. L. Szűcs István: Szabad királyi Debrecen város történelme. 3. k. Debrecen, 1871. 1000.

⁹¹ TtREL Egyházkerületi Jegyzőkönyv. 516.

sülhetett, mert a helyi nyomda a társadalmilag legfontosabbnak ítélt egyházi beszédek a kor viszonyaihoz képest kiemelkedően magas példányszámban jelentette meg, nemcsak a „házankénti szétosztásra”, de tudatosan az országos vásárok alkalmaira időzítve, ingyenes terjesztésre is. Könyves Tóth Mihály és Szoboszlai Pap István említett beszédeinek nyomtatását először 6-6000 példányra tervezték, végül egyéni felajánlások révén a „Mi történt? ’S mit kell tennünk” című szónoklat összesen 16000 példányban jelent meg⁹² és osztatott szét az országos vásár idején.⁹³ Az egyházi felhívások a szószelekről és a sajtóban egyaránt szóltak „Debrecen népéhez ’s az alföld minden magyarjaihoz”.⁹⁴

Könyves Tóth Mihály emlékirata szerint a debreceni templomok tömve voltak. A feltűnő valóságos buzgalom okát egyrészt az egészséges versengésben látta: „a prédikátoroknak is egész erővel kellett igyekezniök, nehogy valamelyik káplán őket felülmúlja”, másrészt abban, hogy a teológus hallgatók rendszeresen szolgáltak (professzorok által előzetesen megvizsgált) kátémagyarázatokkal. Így a hívek szüntelenül új arcokkal, új mondandóval találkoztak. A heti négyszeri bibliamagyarázat is hozzájárult a vallási öntudat ébren tartásához.⁹⁵ Figyelmet érdemel azonban, hogy a Református Egyház a jelek szerint beérte a háztulajdonos polgárság aktivitásával. Az akkoriban létező három helybéli református templom hatalmas befogadóképessége mellett is aligha lett volna képes a (a cselédséggel együtt értendő) teljes lakosságnak ülőhellyel szolgálni.

A városnak, mint a Tiszántúl természetes központjának, századok óta tekintélyes „hátszága” volt. Messze földön híres vásárainak látogatottsága, a debreceni céhek és a helyi nyomda termékeinek elterjedtsége, a város kulturális szerepének elemzése régiókon át érvényesülő kapcsolatrendszerre utal. Igaz, a Rákóczi-szabadságharc utáni időktől Debrecen országos súlya folyamatosan csökkent, a XVII. században még igen aktív kereskedőváros egyre inkább agrárjellegűvé deformálódott. De távoli vidékeken továbbra is „debreceni formára” készültek egyes iparcikkek, ugyanúgy, ahogyan a 3-400 kilométer távolságban élő református közösségek is elvárták az „Anyá oskolából” elhívott évenkénti 60-70 rektortól, hogy írásos felhatalmazása értelmében „a debreceni tanításnak módja szerént” működjenek.⁹⁶ A Debreceni Kollégiumot létfenntartásának elemi követelményei is arra készítették, hogy az ország több mint 1200 református egyházközségének mindegyikével folyamatos kapcsolata legyen. A tanítás és a szünidők aránya úgy volt szabályozva, hogy a vakáció 22 hetében, a három nagy egyházi ünnepen ígét hirdető legátusok, aratás és szüret után pedig adománygyűjtő szupplikánsok járassák be az országot. A legáció, szupplikáció és rektória intézményeiben kifejeződő érdekközösség ápolása jelentős véleményformáló központtá tette Debrecent. Források tömege tanúsítja, hogy a Tiszántúl népe a politikától olykor nehezen elválasztható vallási és egyéb kérdésekben Debrecenre figyelt,⁹⁷ sok tekintetben akkor is a városhoz igazodott, amikor annak szerényebb lehetőségei – a XIX. században – már alig haladták meg a szellemi javak és a paraszti élet hagyományos termékeinek közvetítését. 1848 utolsó válságos hónapjaiban ismét Debrecen jól szervezett népfölkelése volt a nemzetiségi atrocitásoktól rettegő Partium és Felső-Tiszántúl egyetlen reménysége. Ezekről a közeli területekről rendszeresen kérték szorongatott polgári és katonai vezetők a népfölkelés segítségül küldését.⁹⁸

A kormányzat egyházak iránti elvárásai természetszerűleg követték az események hullámzását. A példátlan áttörést hozó, lázas izgalmakkal járó márciusi események idején magától értetődő volt a folyamat mederben tartásának igénye. A vallásügyi miniszter még május közepén is arra szólított, hogy a lelkészek oktassák és nyugtassák a népet.⁹⁹ Ezért a márciusi Egyházkerületi Közgyűlés hasonló szellemben buzdította a lelkészeket, hogy „a’ béke angyalának, a vallásnak segítségével a’ jelen hazai mozgalmakat a’ kártékony kitérősektől vissza tartóztatni igyekezzenek”, kíséreljék meg a „közcsend és rend” biztosítását.¹⁰⁰ Később, a katonai helyzet válságosra fordultával „Isten szolgáit” arra szólította kormányzat és sajtó egyaránt, hogy nézzenek „a hajdankor szent papjára Kapisztránra, ki keresztelkezében járta be a hazát”.¹⁰¹

Kossuth visszaemlékezése szerint a civisváros a szabadságharc hónapjaiban egyszerre volt

⁹² Benda Kálmán–Iryni Károly: i. m. 395.

⁹³ Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth Lajost díszpolgársággal, Deák Ferencet képviselőséggel tisztelte meg Debrecen városa 1848-ban. Debreceni Képes Kalendárium (a továbbiakban DKK) 1948. 47.

⁹⁴ Alföldi Hírlap, 1848. október 1.

⁹⁵ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1996. 88–91.

⁹⁶ G. Szabó Botond: i. m. 1996. 308.

⁹⁷ Az ausztriai sajtóban, illetve országgyűlési röpiratként 1790 táján olyan álhírek is megjelentek, hogy a debreceni főbíró egy intésére tízezrek állnának fegyverbe. Gróf Sauer Kajetán röpiratának igen sok reális eleme volt: „A környék vallási és politikai tekintetben Debrecenre figyel, úgy vélik, a kálvini hit és a haza szabadságát együtt kell megvédeniük... A katolikust a némettel, a németet a katolikkal veszik egy kalap alá.” Debrecen története. i. m. 192–194. Generációkon át tápláltak hasonló véleményt a város szerepéről.

⁹⁸ Szabó István: A debreceni népfölkelése a szabadságharcban. DKK, 1928. 91.

⁹⁹ Forrásgyűjtemény 11. és PEIL, 1848. május 14. 611–612.

¹⁰⁰ Forrásgyűjtemény 2.

¹⁰¹ Alföldi Hírlap, 1849. január 10. 3.

„szíve és feje” a hazának. Ha a helyi népgyűlések légkörére és a trónfosztás nagytemplomi fogadtatására gondolunk, értékelése nem udvarias gesztus vagy a múltat megszépítő messzeség következménye volt arról a támogatásról, mellyel Debrecen „a kebelébe menekült országgyűlést és kormányt” és főként az ő személyét körülvette.¹⁰² 1849. április 14-én például a rendkívüli esemény előérzete és a zárt tárgyalások híre – egyes emlékiratok szerint a radikálisok szervezkedésével párosulva – olyan tömegeket mozgatott meg, hogy a Nagytemplom és a Kollégium közötti tér már a reggeli órákban nehezen volt megközelíthető. Amikor az Országgyűlés a Kollégium Oratóriumából áthelyezte ülésének helyszínét a zsúfolásig megtelt Nagytemplomba, kendőket és kalapokat lengető, harsányan éljenző tömeg fogadta a képviselőket. Az órák óta felajzottan várakozó „iszonyú” sokaságot a civisek által „bálványozásig” tisztelt Kossuth csak betegségére hivatkozva és pályafutásának egyik legnagyobb szónoki teljesítményét nyújtva tudta lecsöndesíteni. A detronizációs javaslat egyes pontjait a képviselők a tömeg meg-megújuló, zajos éljenzésétől kísérve fogadták el. Amint a hitelesített jegyzőkönyv megörökíti, az Oratóriumban elhangzó egyetlen közbeszólást a Nagytemplomban fokozatosan váltotta föl „tetszés”, „helyeslés”; majd „úgy van”, „igaz” jellegű közbekiáltások következtek; végül a „leírhatatlan lelkesedés”, „tapsolás”, „általános tetszés”, „roppant hatás”, „közhelyeslés”, „lelkes éljenzés” sorozatos feljegyzése olvasható.¹⁰³ A sorsdöntő ponton a közönség ámen! kiáltása zendült. Bár a békepártiak váltig dicsérték a nehezen hevülő debreceniek józanságát, ezen a napon nem merték meggyőződésüket hangoztatni, mert személyükben és becsületükben érezték magukat fenyegetve.

A külső körülményekkel, és a lakosság hangulatának változásával összhangban alakult az egyházi vezetők magatartása. Szoboszlai Pap István debreceni szuperintendens egyéniségéből eredendően a lojalitás, békítés, a mérsékletre intés szándéka fakadt. Reformkori prédikációiban nem szűnt meg hangoztatni, hogy az uralkodó tisztelete vallási kötelesség, és minden nyilvános alkalmat megragadott a dinasztia tagjai iránti hódolatának kifejtésére.¹⁰⁴ Megnyilvánulásai jelzik, hogy a szabadságharc idején őt is magával sodorta az általános lelkesedés, majd az udvar kétszínűsége fölötti felháborodás, így nézetei fokozatosan és szervesen alakultak a drámai fejlemények hatására. Jellasics támadásáig a társadalom nagy többségével együtt hangoztatta az uralkodó és a nádor iránti bizalmát. A későbbiekben hazafias fellángolásának jelei és az elvárt buzgalmat meghaladó intézkedései, kötetünkben is szereplő önkéntesen fogalmazott felhívásai őszinte szándékra utalnak. Bár egyes történészek fondorlatos köpönyegforgatónak tekintik,¹⁰⁵ a debreceni kortársak tények sokaságát tudták felsorakoztatni mellette, amikor a *Március Tizenötödike* névtelen szerzője megvádolta, hogy titkon a kamarillához húz.¹⁰⁶ A közvetlen környezetében tevékenykedő Könyves Tóth Mihály jellemzése feltehetőleg mindenkiénél nagyobb súllyal esik latba. „Kossuth papja” – a negatívumokat sem elhallgatva – történelmi távlatokban is magasan kiemelkedő egyházi vezető képét tárja elénk. Amint feljegyezte, szószéken „olgy majestas lengi körül, mellynek hasonmását én egyházi szónokon soha nem láttam”.¹⁰⁷ Beosztottjaként vallotta, hogy goromba, gögös vagy indulatos soha nem volt, alárendeltjeivel „megelőző és szívélyes” tudott lenni. „Kormányzását az eljárásban erélyesnek, a kivitelben sikeresnek tapasztaltuk... elnöki kinyilatkoztatásában olgy tökélyvel bírt, hogy ily szempontból még legnagyobb antagonistái sem tudtak – nem mondom vétket vagy hibát – de csak fogyatkozást is kimutatni.” Erős tehetsége volt az emberek megnyerésére. Nem tudott gyűlölni, és őt sem gyűlölte senki. Ami a negatívumokat illeti: „A politikai különböző véleményűek közül gyik módra ki tudott suhanni”, egyetlen bizalmas barátja sem volt, és a vezetéshez nélkülözhetetlen információt szerette magának megőrizni. De nem törekedett arra sem, hogy méltó utódot neveljen.¹⁰⁸ Szoboszlai Pap István már püspökké választásakor nagy tekintélynek örvendett, hiszen 1841 júliusában 492 szavazatot kapott a lehetséges 555-ből.¹⁰⁹ Követője a püspöki székben – az abszolutizmus elleni harcban legendássá növekedett Balogh Péter – szintén századokon át fényleő „örök emlékü nagy nevérol szólt” temetési beszédében.¹¹⁰

¹⁰² Kónya József: Kossuth és Debrecen. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerk.: Szabó István. Debrecen, 1948. 479.

¹⁰³ Képviselő Ház ülése, April 4-én (Sic!) Debreczenben a ref. nagy templomban Almásy Pál elnökle alatt. A magyar függetlenség első napja emlékeül. Jegyzőkönyv hitelesítése után, három ezer példányban díjmentesen kiosztani rendelte Debreczen város közgyűlése. TtREN Szabadságharcai Gyűjtemény.

¹⁰⁴ Varga Zoltán: Szoboszlai Pap István élete és munkái. Debrecen, 1934. 251.

¹⁰⁵ Zoványi Jenő egyháztörténész Szabó Dezső pamfletjei modorában azt is felrója, hogy Szoboszlai Pap István püspökké választásakor „régí szokást” követve zokogott, „hírhedt aulikusként” mindig „megjavult” a kellő időben, és a mindenkori hatalom kiszolgálásában – légyen az Habsburg, vagy a Habsburgok esküdt ellensége – „nem engedte magát soha senki által túlszárnyaltatni”. L. A Tiszántúli Református Egyházkerület története. Debrecen, 1939. 109–115.

¹⁰⁶ Fésős András véleményét I. PEIL., 1848. november 6. 1441–1444. (Más forrásokban Fésüs.)

¹⁰⁷ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1996. 72.

¹⁰⁸ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1996. 70–76. és 353–363.

¹⁰⁹ Zoványi Jenő: i. m. 103.

¹¹⁰ A Debreceni Ev. Ref. Főgymnázium Értesítője az 1894–95. évről. Debrecen, 1895. 237.

„Az ifjúságnak kívánata méltányoltatik”

A kortársak egybehangozóan emlékeznek a Debrecenben 1848. március 18-án kezdődött „élénk mozgalomról”, amely főként „a város lakosinak értelmesei”-re hatott.¹¹¹ A diákság már március 19-én délután ülésezett.¹¹² Szokatlan jelenség lehetett, hogy a Kerületi Közgyűlésen – akár a lakosság a városi tanácskozásokon – „nagyszámú főiskolai hallgatók vettek részt”.¹¹³ Révész Bálint professzor már a Kerületi Közgyűlés napján, március 22-én ünnepi szónoklattal tájékoztatta az ifjúságot az európai változásokról. Már idézett beszédében¹¹⁴ a szabadság, egyenlőség, testvériség nevében köszöntötte lelkes hallgatóságát, dicsőnek nevezve a francia trónt felváltó respublikát, és Isten lelkétől ihletettnek mindazokat, akik a szabadságot életre keltik. A nemzetörségbe lépésre buzdított, de Kossuth kultuszának ékesen szóló és bőséges ápolása mellett sem felejtkezett meg a király és az alkotmány iránti kötelező hűségről, óva intve a tüzes ifjakat, nehogy visszaéljenek a legnagyobb áldással, a sajtó szabadságával. Bár a márciusi eszmék valóban varázslatos gyorsasággal arattak sikert, a Kossuthot méltató szuperlatívuszok csak a reformkor sokéves szellemi forrongása után hangozhattak hitelesen. A tanulóifjúság már másnap, március 23-án, az Egyházkerületi Közgyűléshez juttatta beadványát, melyben kérte a nemzetörségbe lépés lehetőségét, a diákönkormányzat és tanulmányi gyakorlat korszerűsítését, végül Révész professzor szónoklatának kinyomtatását.¹¹⁵ A beadvány szerkesztője a 19 aláíró között is szereplő Révész Imre volt, az ifjúság elismert szellemi vezetője.

A Kerületi Közgyűlés méltányolta a körülményekhez képest rendkívül józan és átgondolt követeléseket. Közöttük mégis volt néhány olyan kívánság – mint például a tanárkari ülések teljes nyilvánosságára vonatkozó –, melyeket napjainkban sem minden intézmény fogadna kitörő lelkesedéssel. Az ország több pontján azonban személyeskedő sajtópolémia mutatta a diákok felajzott hangulatát.¹¹⁶ Jellemző módon, a legkülönbözőbb szemtanúk évtizedek múltán, kései visszaemlékezéseikben is szinte ugyanazokat a mélyen rögzült kifejezéseket használják, mint mások a felejthetetlen pillanatok sodrásában.¹¹⁷ Az agg Szilágyi József, egykori honvéd diák szerint „1848 március 18-ka hozta a magyar nemzeti szabadság napjait Debreczenbe. Soha tisztább, nagyobb, szentebb örömet nem láttam; az örömtől fénylett, ragyogott az egész város.”¹¹⁸ Ettől az időponttól kezdve az ifjúság naponkénti rendszerességgel gyűlésezett. Gyűlésükön jegyzőkönyvi határozat született arról, hogy bármelyikük önkéntesen zászló alá állhat. Nemzetőri egyenruhaként elfogadták a hivatalos deák formaruhát: a Zrínyidolmányt, fekete nadrággal és fekete „granatéros” csákoval. A különböző tisztségekre a diák önkormányzat előjáróit választották: kapitány lett a szénior, főhadnagy a contrascriba, hadnagyok az esküdtek, és minden évfolyamból kerültek altisztek.¹¹⁹ Téves tehát az a feltételezés, amely szerint Szűcs István és Révész Bálint márciusban kapitányokul választottak, és mint nemzetőr századosok a diákok alakulatai élén küzdöttek volna.¹²⁰ A szóban forgó professzorok az Erdélyben harcoló 4., illetve 8. gyalog nemzetőrszázad kapitányai voltak.¹²¹ A felsőbb tudományok több mint 400 hallgatója közül az alapokmány értelmében beléphettek az őrcsapatba „mind azok a tanulók, akik elég erős és ép testalkatúknál fogva ... tanítóink által alkalmasoknak találtak”.¹²² Amint Széll János önéletrajzából kiderül, március 26-án Péczely József megüzente „az örömtől tomboló ifjúságnak”, hogy a szakadó

¹¹¹ Forrásgyűjtemény 8.

¹¹² Bár 1850. december 22-én a Tiszántúli Egyházkerület parancsot kapott a szabadságharc egyházi vonatkozású kormányrendeletei és az azokkal kapcsolatos egyházi iratok megsemmisítésére, a csonkítás ellenére is értékes forrásanyag alapján alkothatunk képet a Kollégiumban történekről. A rendeletet és következményeit ismerteti Tóth Sámuel: Kérem a tiszántúli ev. ref. egyházkerület espereseihez és lelképásztoraihoz. Debreczeni Protestáns Lap (a továbbiakban DPL), 1885. február 7. – Az Egyházkerületi Jegyzőkönyvben Szoboszlai Pap István saját kezű bejegyzése olvasható a pusztításról: „NB. Ezen naplóból, a 3-k laptól fogva a 229-k lapig minden levelek kiszakasztattak, a 229-k lapon állott sorok pedig letöröltettek január 6-kán 1851. ... Kerületi Kormányi magas Rendelet folytán 's értelmében”. TtREL I.1.e.5.

¹¹³ A Tiszántúli ref. egyházkerület felszólalása, a magyar protestáns egyház közjava érdekében. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező. Debrecen, 1871. 62.

¹¹⁴ Forrásgyűjtemény 3.

¹¹⁵ TtREL Egyházkerületi Jegyzőkönyv. A kérvény közgyűlési tárgyalását I. Forrásgyűjtemény 4.

¹¹⁶ A késmárki diákok például fölényesen oktatták ki az eredménytelen tanítással vádolt Hunfalvy Pál és János tanárokat. Válasz és Nyilatkozat. PEIL, 1848. máj. 14.

¹¹⁷ Törös Gerzson református lelkész lelkét “valami nemes öröm szent tüze hevíti ... ember emberhez közelebb hozatik – a gyűlöletes választó falak omladoznak”. PEIL, 1848. július 13. 910.

¹¹⁸ Forrásgyűjtemény 43.

¹¹⁹ Széll János 48-as debreceni honvéd hadnagy önéletrajza. DKK, 1948. 50.

¹²⁰ Nagy Sándor: A Debreceni Kollégium az 1848–49-i szabadságharc és az önkényuralom idején. DPL, 1935. 23.

¹²¹ Szűcs István: i. m. 3. k. 1001–1002.

¹²² HBML. IV.A.1011/j. 15. cs. 61/1848. levelezések.

esőben nem kívánja a szabad ég alatt felavatni a deák nemzetőrség zászlaját. A diákság azonban visszautazt, hogy később inkább lemondani a tanári részvételről, mint hogy az Oratóriumba vonuljon. A tanári kar és az egyházvezetés kénytelen volt engedni. A nemzetőr csapat két százada egy-egy zászló alá oszolva zenekari kísérettel vonult le a Kollégium belső udvarára, majd a főépület két kapuján át az iskola és a Nagytemplom közötti térre, ahol Péczely igazgató, a tanári kar, a püspök, a tanácsbeliek és megszámlálhatatlan sokaság várakozott.¹²³ Péczely József az elemek és a tömeg zúgása által túlharogott beszédében a népek tavaszának tanulságát abban látta, hogy a legerősebb birodalom sem maradhat fenn, ha nem bírja polgárai jóindulatát. Az eseményeket összegző, majd előretekintő idős tanár kifejezte reményét, hogy a nemzetőrségbe lépett kollégiumi ifjúság nem lesz alábbvaló, „mint a’ hajdan híres pécsi főiskola’ Mohácsnál elvérzett, örök hírű, ifjú Leonidásai”.¹²⁴ A szónoklatot követő örömrivalgást csak a „Marseili hatalmas zenéje” nyomta el. Az özvegy Boronkayné gróf Vass Klára adományozta zászlókat ezután tüzték ki a déli főépület két kapujánál.

A debreceni diákok bizonyára a XXII. törvény 3. paragrafusa alapján csatlakozhattak az őrsereghez, amely törvénycikk szerint olyan polgárok is besorozhatóak, akik az alkotmányos rend fenntartásában „érdekeltek”. A nemzetőrség jellegét már a múlt században is többféleképpen értékelték. Voltak, akik úgy látták, hogy a szervezet Magyarországon nem volt annyira forradalmi jellegű, mint más országokban. Való igaz, az uralkodó április 10-én Ferenc József főherceg társaságában szemlélet tartott a pozsonyi nemzetőrség fölött.¹²⁵ Kétségtelen az is, hogy az alakulatokba jelentkezők a királyra és az alkotmányra, a közcsend, a béke, és a nyugalom védelmére esküdtek föl.¹²⁶ Könyves Tóth Mihály szavaival az őrsereg hivatása, hogy „Mi magunk álljunk őrt e’ város határain belől, minmagunk családunk ’s vagyunk körül.”¹²⁷ A Marseillaise-t éneklő debreceni deákok hangulatából ítélve mégis úgy tűnik, a nemzetőrség már a kezdetektől kétélű fegyver volt, amely természeténél fogva, bármiféle veszély esetében szolgálhatta az önvédelmet.

„Folyvást ármányok forraltatnak”

A diákság a rendkívüli körülmények miatt már májusban kérvényezte az egyházkerülettől az iskolai félév pünkösdi előtti befejezését. A tanári kar egyrészt mérlegelve egyes szülők aggodalmát, akik a vész helyzetben maguk mellett kívánták látni gyermekeiket, másrészt tapasztalva, hogy az ifjúság sem szentelheti magát kellő nyugalommal a tudományoknak, támogatta a kérelmet. Eötvös József miniszter április 24-én szintén arra ösztönözte a tanárokat, mielőbb fejezzék be előadásait és a tanév vége előtt bocsássák el tanítványaikat. Szoboszlai Pap István a félév május 31-én történő lezárásáról döntött,¹²⁸ a növendékek előző félévi érdemjegyüket kapták osztályzatul. Az ifjúság alaki kiképzése néhány hét után látványos gyorsasággal haladt, így az Egyházkerületi Közgyűlés idején, már május 10-én bemutatták a püspöknek hadi tudományukat.

Szeptemberig fokozatosan világossá vált, hogy az 1848. évi XX. törvényben kifejtett jogegyenlőség az ország adott helyzetében nem valósulhat meg tökéletesen. A Helytartótanácsához ragaszkodó katolikus püspöki kar már a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szervezésekor is az át nem ruházható főkegyúri jogra hivatkozott. A reformátusok eleinte „határtalan bizodalommal” viselkedtek a törvény alkotói és az új kormány iránt. Néhány tapintatlan és improvizatív kormányzati intézkedés, illetve egyházi oldalról az évszázados sérelmekből fakadó kóros érzékenység rövid időre csökkentette a tiszántúli reformátusok lelkesedését, akik a májusi Egyházkerületi Gyűlésen még harsogó éljennel fogadták báró Eötvös József nevét.¹²⁹ Nehezményezték a protestánsok, hogy a miniszter a megkérdezésük nélkül terjesztett népoktatási törvényjavaslatot a Tisztelt Ház elé. „Tollhibának” minősítették, amikor április 27-én egyházi és iskolai reform ügyében hívott össze értekezletet, hiszen ez autonómiájukat érintette volna.¹³⁰ Indokolatlan szűkkeblűségnek tűnt a tiszántúli egyházkerületnek szóló miniszteri figyelmeztetés is, hogy jegyzőkönyvében a jövőben tartózkodjon a püspöki cím használatától, mert ez a titulus csak a római katolikusokat illeti meg. (Valójában a protestáns vezetők-re a kormányhivatalok részéről korábban alkalmazott szuperintendensi cím a püspökivel azonos tartalmú volt, és az azonos címhasználat önmagában nem járhatott volna semmiféle egyházpolitikai vagy

¹²³ Széll János: i. m. 50.

¹²⁴ Forrásgyűjtemény 5.

¹²⁵ Márki Sándor–Beksics Gusztáv: i. m. 10. k. 60. és 66.

¹²⁶ Az eskü szövegét l. Forrásgyűjtemény 12.

¹²⁷ Forrásgyűjtemény 8.

¹²⁸ TiREL Tanárcari Jegyzőkönyv. 1848. május. 1602. szám.

¹²⁹ Zoványi Jenő: i. m. 110.

¹³⁰ Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Budapest, 1907. 671.

egyházszervezeti módosítással.) Amikor a katolikus vallású miniszter és a minisztériumi apparátus 1848. szeptember 1-jére a hivatalos névhasználatól eltérően az „ágostai és helvét hitvallású evangéliumiak” helyett „a helvét és ágostai hitűeket” hívta tanácskozásra, a meghívottak lelkében felderengett az az időszak, amikor arra hivatkozva tiltották egyházaik evangéliumi elnevezését, hogy csupán az egyedül üdvözítő vallás képviseli az evangélium igazságát. Hasonló riadalom támadt anyagi kérdések tárgyalása során is. A protestánsok közteherviselésük arányában szerettek volna költségeik állami fedezetéből részesülni. Eközben a katolikus püspökökben joggal merült föl a kérdés, hogy mi lesz a főpapi javadalmak sorsa, ki fogja élvezni azok hasznát, ha az egyházi és iskolai szükségleteket az állam fedezi? Amikor a miniszter tudatta a protestánsokkal, hogy kérésüket csak a többi bevett felekezet érdekeinek sérelme nélkül teljesítheti, az ismerősen csengő válasz formailag teljesen azonos volt a bécsi béke sok szenvedést hozó záradékával („absque tamen praejudicio romano catholicae religionis”), amely a módszeres üldözés jogi alapja lehetett. Az államegyház képviselői számára ugyanis a protestánsok pusztá léte is megkérdőjelezhető volt.¹³¹ Az eddig említett apró-cseprő kellemtlenségektől eltérően egyházi körökben kedvező hatása volt viszont Eötvös József szeptember 5-i rendeletének, amelyben arra szólította az egyházközségek népét, hogy a tizedváltás rendezéséig lelkészeik és tanítói korábbi jövedelmét maradéktalanul fizessék meg.¹³² A háborús események azonban valóban lehetetlenné tették a XX. törvény elveinek valóra váltását.

A hatalmas változások hevében végre napirendre került a református egyház belső átalakítása is. Jóllehet már több mint száz évvel korábban általánossá vált a világi urak szerepvállalása egyházi ügyek intézésében, Magyarországon csak elvétve mutatkoztak kálvini típusú presbitériumok, melyeket gyülekezetek, egyháztagok titkos szavazással választottak. A református községekben és városokban a reformkorban általában az előjáróság alkotta a Consistorium néven jegyzett egyháztanácsot, amely testület valamely tagjának elhalálózása esetén gyakran alkalmazta az „önkiegészítés” módszert. Az 1848. május 4-én nyílt Kerületi Közgyűlés nyomán az egyházmegyék többsége a „népképviselő” demokratikus elvét hangoztatta és követte a tisztújítás során,¹³³ a tisztikarok lemondása után mégis sok helyen a régi személyeket választották újjá. Ahol a választások alkalmával megváltozott a vezetés összetétele,¹³⁴ ott a szabadságharc bukása után, az abszolutizmus korában állították helyre a régi állapotokat.

Szeptember utolsó napjaiig – Radetzky itáliai győzelméig és a prágai felkelés leveréséig, tehát mindaddig, amíg az uralkodó nyíltan nem fordulhatott szembe a magyarországi vívmányokkal – a református egyház szinte egységes kórusként dicsőítette „a nemzet bizalmát élvező ... hű magyarjait szerető” jó királyt, méltatta a nádor hazaszeretétét.¹³⁵ Az őszi fordulatig az egész magyar politikai vezetésre jellemző volt a lojalitás hangoztatása, magára Kossuthra is. Amint erről már szó volt, a debreceni diákok szintén „a’ hon-védő polgári őrsereg’ hazáért, királyért élni-halni kész ezredei közé” léptek.¹³⁶ (Kiemelés tőlem.) Sajátos kettősségként azonban mind gyakrabban hangozott föl az átkos zsarnok „bécsi kormány” szidalmazása, sőt az idegen uralmat kiszolgáló belső árulók, a „hálátlan és nemtelen hazafiak” elítélése.¹³⁷ Batthyány miniszterelnök szeptember 20-i rendelete még a haza és a trónus megmentésére szólította a lelkészeket, két nappal később Szoboszlai Pap István körlevele már példátlan árulásról tudósított, kérve szolgatársait, hogy a végveszély ismeretében buzdítsák fegyverfogásra a népet.¹³⁸ Ezekben a hónapokban az „ármány” a politikai publicisztika leggyakrabban használt kifejezései közé tartozott.

„Mint minden mozogható magyar ifjú” A diákság származása és fegyveres részvétele

A Kollégium épületei május végétől a kormányzat Debrecenbe meneküléséig szinte üresen állottak. A Debrecenben maradt diákoknak a hetente kétszeri katonai gyakorlatok mellett

¹³¹ Csohány János: Magyar protestáns egyháztörténet. Debrecen, 1973. 63.

¹³² A papság anyagi helyzetének rendezésére már májusban figyelmet fordított a minisztérium. L. Forrásgyűjtemény 10., ill. Zsilinszky Mihály: i. m. 1907. 673.

¹³³ Zoványi Jenő: i. m. 1939. 110.

¹³⁴ A Szatmárnémetiben tartott népképviselői gyűlésekről és a választás eredményéről számol be a Szoboszlai Pap Istvánhoz 1848 május 30-án címzett jelentés. Lásd TiREL I.1.b.121. A Szatmári egyházmegye jegyzőjévé Kiss Áront (1815-1908) a későbbi tiszántúli református püspököt választották. A Debreceni Kollégium Múzeuma őrzi Kiss Áron saját kezével faragott sétatálcáját, melyet az aradi 13 tábornok képe díszít.

¹³⁵ Forrásgyűjtemény 2. és 3.

¹³⁶ Forrásgyűjtemény 5.

¹³⁷ Forrásgyűjtemény 3.

¹³⁸ Forrásgyűjtemény 16. és 17.

természetesen bőségesen maradt idejük például az ifjúsági Olvasó Egylet könyvtártermének látogatására. 1848-ban a második félévre összesen 13 deák iratkozott be a Kollégiumba. 1849. január 9-től május 31-ig az Országgyűlés alsó háza a főiskola imatermében ülésezett, az első emeleten kapott helyet a Pénzügyminisztérium, alatta a földszinten a bankjegynyomda működött. Kevésbé ismert viszont, hogy az épületben kulturális rendezvények is voltak. Itt tartották – feltehetőleg a legnagyobb előadóteremben – Sárosi Gyula „Ponyvára került arany trombita” című, a nép felvilágosítására szánt politikai verszetének „ösbemutatóját” is.¹³⁹

A különböző feldolgozások eltérő adatokat közölnek a diákság részvételéről, illetve a honvéd diákok és diák nemzetőrök lehetséges számáról. Az egyházkerületi statisztika szerint 1847-ben a felsőbb tudományok hallgatói összesen 426-an voltak.¹⁴⁰ Közülük 323 tógátus, 103 világi pályára készülő „be nem öltözött” volt.¹⁴¹ Az 1847/48. évi diáknévsor¹⁴² alapján a főiskola alsó tagozatán 239-en tanultak bölcsészett. (Az alábbi táblázat 6–8. oszlopa.) Az „észteni” tagozattal már végzett, így 1 éve hittant, és ezzel párhuzamosan két éve jogtant tanult 82 fő. (A táblázat 5. oszlopa.) A hittani fakultás 2–4. évfolyamát végezte 73 fő. (A táblázat 1–3. oszlopa.) Az egyháztörténet 16 hallgatójával (4. oszlop) együtt ez összesen 410 fő.

	Hittan		Egyh.t.		Jog	Bölcsészet			Összesen	
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.		
Összesen		4	29	40	16	82	94	60	85	410 fő
vallás református	4	29	40	16	75	91	55	82	392	
evangélikus	–	–	–	–	3	–	3	2	8	
görög nem e.	–	–	–	–	4	3	1	1	9	
izraelita	–	–	–	–	–	–	1	–	1	
nemzetiség	magyar	3	28	40	16	81	94	58	82	402
egyéb	1	1	–	–	1	–	2	3	8	
életkor		24	22,6	21	19,4	19,6	19	17,6	16,8	
lakhely	Debrecen	1	4	10	1	12	11	10	15	68
Bihar										
és Hajdúkerület	2	4	7	4	18	22	18	28	99	
Egyéb	1	18	21	10	48	55	28	39	208	
Dunántúl	–	3	2	1	4	6	4	3	23	
Erdély	–	–	–	–	1	1	–	1	3	
Délvidék	–	–	–	–	2	–	1	–	3	
Felvidék	–	–	–	–	1	1	2	2	6	
szülő, gyám	lelkész	1	9	3	2	10	14	5	4	48
foglalkozása	tanár, tanító	–	–	2	1	–	2	1	4	8
hivatalnok	–	1	1	2	2	4	6	6	22	
ügyvéd, táblabíró	–	–	–	5	9	10	8	3	35	
nemes	1	–	–	–	5	8	–	8	22	
polgár	–	–	–	–	–	–	2	–	2	
haszonbérlet	–	–	–	–	1	1	1	–	3	
földműves	–	–	–	–	2	–	–	7	9	
gazdatiszt,										
mérnök	–	–	1	–	3	3	–	1	8	
közbirtokos	–	–	–	5	5	3	4	8	25	
kereskedő	–	1	–	–	1	1	–	3	6	
iparos	–	–	–	–	10	4	9	3	26	
közrendű	2	16	32	–	11	43	5	28	136	
nincs adat	–	–	2	2	21	2	16	6	49	

1. = Hittant 4. éve hallgatók

2. = Hittant 3. éve hallgatók

3. = Hittant 2. éve hallgatók

5. = Hittant 1. éve és jogot 2. éve hallgatók

6. = Észtant 3. éve hallgatók

7. = Észtant 2. éve hallgatók

¹³⁹ Forrásgyűjtemény 39.

¹⁴⁰ TtREL Egyházkerületi Jegyzőkönyv. 1847. augusztus 15. 217.

¹⁴¹ Az egységes képzés következtében bármikor lehetőség volt pályamódosításra. A 44. forrás tanúsága szerint egy joghallgató is a papi vizsga letétele és a lelkészi hivatás mellett döntött.

¹⁴² TtREL II.1.e.38.

Mivel a táblázat alapjául szolgáló jegyzék több személy keze munkája, a szülők foglalkozását, illetve társadalmi „állapotát” illetően az adatfelvétel sajnálatos módon nem egységes szempontú. (Következetlensége szinte illusztrálja a rendi társadalom bomlását.) Ez lehet az oka annak, hogy a mai napig legértékesebb statisztikai feltárás a szülők foglalkozása szempontjából csupán érintőleg foglalkozott a diákokkal.¹⁴³ A szülőkre, illetve gyámokra vonatkozó adatoknál ugyanis hol a nemesközrendű meghatározás található, hol pedig a konkrét hivatás vagy szakma megnevezése. Ez az ellentmondás okozhatja a polgárok képtelenül alacsony számát is. Annak ellenére, hogy például a 136 közrendű helyzetéről nem juthatunk értékelhető következtetésre, az iménti táblázatban összegzett kimutatás minden ellentmondásossága és esetlegessége dacára is hasznos szempontokkal szolgál. Korabeli adatok tükrében azonban nyilvánvaló a torzítás például a nemesség 5,4%-os kollégiumi arányszámát illetően – annak ellenére, hogy ez az adat szinte hajszálnyira megközelíti az országos arányokat –, ugyanis a hivatalnok, ügyvéd vagy lelkész besorolásuk között is szép számmal lehetnek nemesi származásúak, akik ehelyett ugyanebben a rovatban pl. táblabíróként, vagy (egy esetben) alispánként szerepelnek. Rácz István kutatásai szerint a nemesség országosan 5% körüli arányával szemben a Kollégiumban ugyanez az arány meghaladta a 15%-ot. A nemeseknek a mostoha sorsú szolgálói közötti hagyományosan nagy száma viszont azt jelzi,¹⁴⁴ hogy ezek a diákok többségükben a vagyontalan armalisták közül kerülhettek ki. Jól szemlélteti a Kollégium országos vonzerejét, hogy a hallgatók több mint fele távolabbi megyékből érkezett, a debreceni tanulók jelenléte mindössze 16,6%-os volt. A szülők között kiemelkedő a lelkészek jelenléte, és az országos részarányokhoz képest számottevő a jogászok, tanárok, hivatalnokok és iparosok száma is, jóllehet ez csupán arra utal, hogy az ifjúság pályáját elsősorban a saját családjának értékrendje befolyásolta.

Balogh István 416 főben határozta meg a honvédelem szempontjából figyelembe vehető akadémiai és felső osztályos deákok összlétszámát.¹⁴⁵ Eltűzött lehet viszont Kiss Sándor becslése, aki szerint – a gimnáziumi felső évfolyamok idősebb tanulóival együtt – közel 500 diák jelentkezett a nemzetőrségbe.¹⁴⁶ (Bár a feltételezés nem források elemzésén alapul, a szerzőt befolyásolhatta, hogy a debreceni népfőlkelés alsó korhatára valóban 15 esztendő volt,¹⁴⁷ és egyes emlékiratok megemlékeznek 15-16 éves résztvevőkről is.)

A dokumentumok hiánya, azaz megsemmisítése mellett több tényező nehezíti a részvétel pontos feltárását. Egyrészt a diákságnak nem sikerült maradéktalanul megvalósítania szándékát, mert a többé-kevésbé önállóan szerveződő, fegyvereit a Kollégiumban tartó alakulat létesítését a város ellentétesnek látta az új idők szellemével, amely éppen az egységesülés, az eltérő helyzetű rétegek különbségeinek csökkentése irányába hatott.¹⁴⁸ A diákság egyébként „külön csapatban ’s tisztek alatt” ugyan, de eleve a városi nemzetőrséghez kívánt csatlakozni. Az egyházkerület elé terjesztett beadványban maguk a diákok is utaltak arra a lehetőségre, hogy mindnyájan készek „ha a szükség úgy kíváná – akár itt helyben együtt, akár –, ha körülményeink úgy hozná magukkal, szétoszolva, bár hol a hazában egyenként is hasznos szolgálatot tehetni”.¹⁴⁹ Mint látni fogjuk, a körülmények úgy alakultak, hogy a nagy többség a hazában „szétoszolva” teljesíthette kötelességét.

Másrészt a helyi rendfenntartásra hivatott nemzetőrségtől, így a diákság első szárnypróbálgatásával ténylegesen létrejött alakulattól, határozottan meg kell különböztetnünk a hadjáratokban is rendszeresen bevetett önkéntes zászlóaljkat és a sorkatonaságot. Az 1848. évi XXII. törvény különbséget tett még a helyben szolgáló nemzetőrök és a kimozdításuk idején zsolddal ellátott mozgó nemzetőrség között is. Az önkéntesek a mozgó nemzetőrségtől eltérően vállalták, hogy minden feltétel nélkül a háború végéig folyamatosan harcolnak, és állományuk nemritkán betagozódott a serezekbe. Ezzel szemben a mozgó nemzetőrség általában háromhavonkénti váltással küzdött. A Kollégiumba Világos után visszatért hallgatók viszont csak arról nyilatkoztak a Tanárkari Jegyzőkönyvben, hogy honvédek voltak-e, vagy sem. A tanári karnak az „úgy nevezett” honvédek jegyzőkönyvi bejegyzésénél minden bizonnyal lehetett akkora szabadsága, hogy a 20 és 50 év közötti lakosság részére bizonyos vagyoni feltételek mellett törvényileg kötelező nemzetőri szolgálatot ne tüntessék föl írásban. Annál is inkább indokolt az alakulatok közötti különbségtétel, mert a Tanárkari Jegyzőkönyvben szereplő, 1849 őszé-

¹⁴³ Rácz István: Az ország iskolája. Debrecen, 1995. 37.

¹⁴⁴ Uo. 47.

¹⁴⁵ Debrecen története. i. m. 478.

¹⁴⁶ Kiss Sándor: A Debreceni Református Kollégium és diákjai az 1848–49-es szabadságharcban. A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1962. 55.

¹⁴⁷ HBML Városi Jegyzőkönyv 1848. október 21. 335.

¹⁴⁸ HBML Városi Jegyzőkönyv 1848. augusztus 4. 219–221.

¹⁴⁹ Forrásgyűjtemény 12.

től visszafogadott hallgatók között többségben voltak azok, akik saját bevallásuk szerint nem voltak honvédek, bár helyi nemzetőr alakulatokban ezek a tanulók is szolgálhattak. Mivel a Kollégium a törvények értelmében csak ideiglenesen vehette föl a menlevéllel nem rendelkező, hivatalosan osztrák katonai szolgálatra kötelezett honvédeket, jogos bizalmatlanságukban igen sokan éveig váraoztak, rokonaiknál, vagy távoli vidékeken bujdosnak. Az 1849. november 5-ig visszaérkezett 76 hallgató közül csupán 12 nyilatkozott úgy, hogy honvéd volt.¹⁵⁰ Található közöttük olyan is, aki korábban nem Debrecenben diákoskodott. 1849. november 21-ig összesen 163 tanuló, az utolsó 10 év 567 fős átlagának kevesebb mint harmada iratkozott be. Különösen árulkodó, hogy közülük az érettebb, kivétel nélkül katonaköteles korú, 19 és 24 év közötti III–VI. évfolyamhoz tartozók hiányzása volt tömeges.¹⁵¹ (L. a fenti táblázat 1–6. oszlopát, és az alábbi táblázat 3–6. sorát.) A „volt honvéd” utalás csupán 1850. januárjának végéig szerepel a Tanárkari Jegyzőkönyvben a visszafogadott diákok neve mellett.

Sorszám	Évfolyam	49/50-es tanév létszáma nov. 21-ig	10 év átlaga a 49/50-es tanévig
1.	I._évesek	75	109
2.	II._évesek	32	111
3.	III._évesek	19	103
4.	IV._évesek	5	89
5.	V._évesek	14	55
6.	VI._évesek	7	50
7.	végzettek	11	50
	összesen:	163	567 fő

Az 1849/50. tanév első féléve folyamán végül 231 fő, a második félévben összesen 266 fő iratkozott be a Kollégiumba, de még az utóbbi szám is kevesebb, mint az utolsó tíz év átlagának fele. Következésképpen a magukat honvédnek deklarálók viszonylag csekély aránya a visszatérők között – az igen jelentős létszámcsökkenés miatt – megközelítőleg sem tükrözheti a diákság harcokban részvételét. Az említett okokból ugyanis elsősorban azok nem merészkedtek vissza iskolájukba, akiknek volt mitől tartaniuk. Az érintettek közül sokan hosszú éveig bujkáltak, sokan az emigrációt választották. A kötetben önéletrajzával is szereplő Tüdős József például négy év kényszerkatonaság elszemvédeése után, 1862-ben, 13 év elteltével tehetett ügyvédi vizsgát.¹⁵² A tragikus események sorozata tehát valamilyen formában a diákság felének pályáját derékba törte. Tekintettel arra, hogy a szabadságharc utáni években a diáklétszámból kimaradtak zömmel tanulmányaikat már megkezdett hallgatók voltak, az iméntiek érvényét nem módosítja az a statisztikai tény sem, hogy a Kollégium növendékeinek száma már a harmincas évektől folyamatosan csökkent. (Ez a tendencia a vallási viszonyok iskolázásra is kiható normalizálódásával, Pest kiemelkedésével és más tényezőkkel is összefüggött. Ráadásul a szabadságharc utáni radikális létszámcsökkenést a megtorlás mellett csekély mértékben befolyásolhatta a Kollégiumra kényszerített osztrák tanrendszer is.)

Kevés kivétellel név szerint ismertek annak a „verespántlikás”-ként híressé vált, 312 főből álló debreceni önkéntes zászlóaljnak a tagjai, akiknek kvártélyozó előcsapata szeptember 28-án indult Aradra.¹⁵³ Annak ellenére, hogy a korábbi várostörténeti irodalomban általános volt az a vélemény, hogy az alakulat legalább felét a diákok adták, az 1847/48. tanév diáknévsorában mindössze 33 olyan név szerepel, amely föllelhető ezen a listán, azaz megtalálható az önkéntes nemzetőrök „biztosítási kötelezvényein”. A 33 személy közül néhány esetében előfordulhat véletlenszerű névazonosság, de az ismeretlen okból hiányzó 25 név között is lehetett diák. Ebben a jegyzékben található Széll János is, akinek emlékirata magyarázatot ad a jelenségre. Amint írja, a zászlóalj toborzása páratlan gyorsasággal zajlott, így néhány nap alatt kialakult a 300 főre tervezett alakulat, „kik közt, hogy többet ne említek csak deák több mint fele része volt, nagyrészt tanulóársaim”. Időközben azonban megérkezett a rendelet a kétszázezer újonc kiállításáról, így „a csapat színének virágának neve kihúzatott, hogy amoda besoroztassék, így én is”. Széll Jánost végül a betegség megakadályozta abban, hogy a veressapkásokhoz álljon, ezért az önkéntes zászlóaljnál maradt, ahol néhány tanulóársához hasonlóan altisztként szolgált a hadműveletekben. Egyenruhájuk kék atilla, veres zsinóros szürke nadrág és

¹⁵⁰ TiREL Tanárkari Jegyzőkönyv. II.1.d.11.81.

¹⁵¹ TiREL II.1.c.5.d. Búzás Pál 1849. november 21-i kimutatása.

¹⁵² Forrásgyűjtemény 43.

¹⁵³ A 312 személy közül csupán 25-nek a neve nem található a kartonokon. HBML IV.B.1114/b.8.d. Nemzetőrök biztosítási kötvényei.

Kossuth-kalap volt veres pántlikával.¹⁵⁴

A diákság különböző zászlóaljakba csoportosítása több megfontolásból is ésszerű volt. Bár nem kétséges, hogy egy-egy összeszokott diákcsapat elit alakulattá formálódhatott volna, a gyakorlat azt mutatja, hogy a tanult fiatalságra „kovászként”, azaz fontos pozíciókba szétszórva nagyobb szükség volt a hadseregnek. A 68. honvéd zászlóalj alapkönyvében például több mint 150, főként kelet-magyarországi név olvasható vallás, életkor, foglalkozás feltüntetésével. A 17 tiszt és altiszt közül 10 volt bihari vagy debreceni, az utóbbiak többsége református tanuló és egy segédlelkész.¹⁵⁵ Ez a jelenség a források alapján és a dolgok természetes logikája szerint is általánosítható. Bár a szabadságharc sajtója általában törekedett rózsaszín képet festeni a katonai táborok hangulatáról, mégis hitelt érdemlnek azok a beszámolók, amelyek szerint „a sok vidéki színész, debreceni, pataki diák, kik a honvédek közé álltak, a sorokba jó kedvet vittek, daczára a kedvezőtlen időjárásnak”.¹⁵⁶ A diákságnak minden bizonnyal komoly szerepe lehetett a lelkesítő nóták betanításában. Az úgynevezett „Kossuthnóta” szerzője, Balkányi Szabó Lajos is a Kollégium növendéke volt. A források többször említik a Kollégiumi Kántus szolgálatait is: egy debreceni nemzetőr halálakor „kebelt rendítőleg, s egyszerűsmind elandalító bájos összhangzattal halotti éneket zengettek az önkéntes debreczeni nemzetőrök tagjai közül 14 collegiumi ifjú”.¹⁵⁷ Gáborjáni Szabó Sámuel önéletrajzában is olvasható, hogy az emigrációba kényszerült, Angliából az Egyesült Államokba hajózó deákok közül 13-an – míg a hosszú úton mások különféle szakmák fogásait gyakorolták – egy „énekvezér” alatt próbáltak, arra készülvén, hogy messzi idegenben hivatásos kórusként fogják kenyerüket megkeresni. A protestáns kollégiumok diákjai ünnepi követségben és az aratást vagy szüretet követő adománygyűjtő utakon országismeret mellett olyan értékes tapasztalatokat is szereztek, amelyek az imént idézett sorok íróját a Kossuth-emigráció élelmzésének szervezésére képesítették.¹⁵⁸

De igen nagy keletjük volt a diákoknak a legnagyobb elméleti felkészültséget és vakmerőséget igénylő fegyvernemnél, a tüzérségnél is. Emlékiratok, a sajtó és városi jegyzőkönyvek tanúsítják, hogy azok a kollégiumi diákok, akik nem altisztként kezdték pályafutásukat, számarányukat jóval meghaladó mértékben harcoltak tüzéreként. Amint Bartha András leírja, szülőfalujának lelkésze, a sarkadi Veres Ferenc saját fiával együtt kísérte Mészáros Lázárhoz, aki először mindkét ifjút gyalogos őrmesterré nevezte ki. Az illetékes sorozó tiszt azonban „megtudván, hogy mi tanulók voltunk: kérveért, hogy tüzéreké legyünk, mert ugymond az ágyuknál ilyen emberekre van szükség”.¹⁵⁹ Bartha András életútja mellett nagy vonalakban ismert társáé is. Az 1847/48. évi diáknévsorban egy I. világháború előtti bejegyzés így szól a sarkadi lelkész fiáról: „Veres Sándor honvéd főhadnagy lett és emigrált, előbb Konstantinápolyban (élt) 5-6 évig, részt vett az olasz–osztrák háborúban olasz oldalon, aztán Londonban végezte a mérnöki tanulmányokat, azután Bukarestben települt le, ott nősült és ott halt meg 1884. október 26-án. Eltemetve a ref. temetőben.”¹⁶⁰ A városi jegyzőkönyv – amely hónapokon át számtalan részletet közöl a három debreceni ágyú felszerelésének bonyodalmairól – megemlékezik „Varga István, Szarka József, Kocsis József, Tóth László a’ helybéli főiskola növendékei és városi tüzérek” egyenruha kérelméről is.¹⁶¹ Az Alföldi Hírlap arról tudósított, hogy október 30-án „indult városunkból 12 ifju Pestre honvédtüzérnek; nagyára collegiumi tanuló”.¹⁶² A debreceni hatfontos félüteg ágyú az egész seregben bámulatot keltett mind a személyzet begyakorlottságával, mind a főszerelés eleganciájával. A város 24 egyforma sötét kosorrú pejjel látta el ágyúit. Kezelőik főszerpet játszottak a piski hídnál, és a szelindeki ütközetben.¹⁶³ Jakab Elek beszámolója szerint: „Soha életemben vitézbb katonákat, bátrabb és hősiesebb érzésű fiakat nem láttam, mint debreczeni tüzéreink. Tudom, mert mi fedeztük ágyúikat, – leszerelték, vagy szétlőtték, lovaik elhullottak, a tüzérek egy harmadra apadtak – nem tágitott az egy lépést, nem félt semmitől, nem hátrált meg, célzott és lőtt, merőben, szüntelenül, élcelődve és kulacsát ürítgetve, mindaddig, míg történye tartott, vagy Bem visszvonulást vezényelt.”¹⁶⁴

Több emlékirat említi az 5 lábnaál alacsonyabb, alkalmatlannak minősített ifjak háborgó lelkét,

¹⁵⁴ Széll János: i. m. 51.

¹⁵⁵ HBML X.209.8. Honvéd 68. zászlóalj alapkönyve.

¹⁵⁶ Alföldi Hírlap, 1848. október 25. 135.

¹⁵⁷ Tábori levelek. Lippa, november 2. Alföldi Hírlap, 1848. november 8.

¹⁵⁸ Forrásgyűjtemény 43.

¹⁵⁹ Uo.

¹⁶⁰ TTREL II.1.e.38.53. A bejegyzés szerint Veres Sándor leánya, Irma, dr. Pataki Jenőné, Kolozsvárt élt, 1901-ben két kötetben jelent meg az „Emigráció keleten” című műve.

¹⁶¹ HBML Városi Jegyzőkönyv, 1848. augusztus 4. 877. szám.

¹⁶² Debreczeni napló. Alföldi Hírlap, 1848. november 1.

¹⁶³ Pap Ferencz: A debreceni tüzérek. DKK, 1903. 64–66.

¹⁶⁴ Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re. Budapest, 1881. 463–464.

honvédségbe jutást célzó praktikáikkal egyetemben.¹⁶⁵ A kötetünkben közölt források is a diákok elszántságáról tanúskodnak. A körükben kialakult hangulat erős nyomást gyakorolhatott azokra is, akik valamilyen okból kevésbé látszottak osztozni a közösség gondoljaiban. Az egyik részvétlenül viselkedő diákot meggondolatlan megjegyzése miatt hirtelenharagú tanulótársának tettlegessége „térítette a jó útra” azaz a honvédseregbe, és végül a hivatásos katonatiszti pályára.¹⁶⁶ Tóth Márton emlékiratában arról számolt be, hogy a volt debreceni diákok pokoli körülmények között állták meg helyüket. A kemény tél okozta szenvedések mellett főként a szerbek brutalitását említi, akik a legyengült, elmaradozó honvédeket válogatott kínzások után csonkították meg, nem kímélve a védtelen falvak népét sem. A szemtanú lassú tűzön pirított férfiakra, kapufélfákra szögezett 3-4 éves gyermekek látványáról emlékezik.¹⁶⁷ A debreceni honvéd deákok közül sokan többszöri életveszélyes sebesülés ellenére, néhány hét gyengélkedés után újból és újból folytatták a küzdelmet. Voltak közöttük, akik egyik szemüket veszítve 2-3 hónap elteltével ismét harcra jelentkeztek.¹⁶⁸ Az emlékiratokból tükröződő szellemiség mellett a statisztikai adatok, a vissza nem tértek nagy száma is arra utal, hogy a diákok többsége Könyves Tóth Mihályhoz hasonlóan értelmezte a Kollégium – „Orando et laborando”, azaz imádkozva és dolgozva – ősi jelszavát. A nagytemplomi lelkész ugyanis éppen e jelmondatot földíszve jelentette be az Alföldi Hírlapban hadba vonulását: „Nekem is van négy kicsiny fiam – már anyátlan, – s ha magam is elesem, egészen árva négy fiam. De elhagyom, el kell őket hagynom. Vagy vesz a magyar nemzet, vagy győz. Ha vesz: a majdan felnőtt négy fiú méltán átkozna, hogy hazám s nemzetem halálos kintjai közt nem dolgoztam, csak imádkoztam; – pedig Isten így parancsol: imádkozzál és dolgozzál.”¹⁶⁹

A katolikus és református egyházvezetés döntéseinek háttéréről

Napjainkban aligha képzelhető el olyan szakmai vélemény, amely a szabadságharcnak határozott felekezeti jelleget tulajdonítana. Az újabb kutatások feltárták, hogy a tisztikaron belüli felekezeti arányok lényegében az ország vallási megoszlását tükrözik.¹⁷⁰ Az alábbiak tehát nem vonatkoznak és nem vonatkoztathatók arra, hogyan viszonyultak általában a római katolikus vallásúak a szabadságharchoz. A református egyházi vezetők magatartásának jellegzetes háttére mégis elsősorban a római katolikus püspökök sajátosan eltérő indíttatásához viszonyítva érzékelhető.

Bár a gondolat igen régi keletű, eleinte bizonyosan nem református vagy evangélikus „önmönösítés” volt a polgári forradalom és a szabadságharc protestáns háttérének hirdetése. A kérdésnek gazdag nemzetközi és hazai irodalma van. A nagy hatású Joseph de Maistre például a francia forradalomban egészen egyszerűen a reformáció politikai térre vitt elveit látta jelentkezni.¹⁷¹ Hiába hirdette a református egyház a lehető leglojálisabban „a nincsen hatalmasság hanem csak Istentől” alapelvét, buzdított az uralkodóház tiszteletére, hiába írták elő a református hitvallások a hatóságokért való könyörgést,¹⁷² az ultrakonzervatív közvélemény a reformáció egyházainak hatását a rögeszmék következetességével azonosította a felvilágosodás romboló forradalmi szellemével. Dessewffy Emil 1849 elején így írt Windischgrätzhez a „lázas” okairól: „Három századnak és a legújabb kornak tapasztalata kétségkívül bebizonyította, hogy a forradalmi elem mindig a protestantizmussal azonosította magát.”¹⁷³ Karner püspök, aki Windischgrätz kérésére dolgozta ki a papsággal kapcsolatos politikai teendőket, a hazai helyzetről úgy vélekedett, hogy a protestáns papság, amely „demokratikus szervezetével fanatikus ellenfele a katolikus uralkodónak és a magyar nép magvának állítja magát ... Kossuth pártjaként tekintendő”.¹⁷⁴ Általánosan elterjedt az a vélemény, hogy „minden szabadelvűség ősforrása a reformáció”.¹⁷⁵ Tény, hogy 1848 lázas napjaiban a protestáns sajtó sem idegenkedett a rejtőzködő szabadelvű párhuzamtól. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1848-as évfolyamának szerzője is úgy véli, a szabadság szelleme a reformációban és a francia forradalomban ébredt önértetre. („Külhatalma az egyháznak börtönt készített a lélekismeretnek, előidézte a szabadságra hivatottak

¹⁶⁵ Pl. Tóth Márton: A szabadságharc emlékeiből. Új Idők, 1905. 370–371.

¹⁶⁶ Forrásgyűjtemény 44. – A kései emlékező sorai a jelenet teatralitása és anekdotikus hangzása ellenére is arra vallanak, hogy az ingadozók ki lehettek téve a többség nyomásának.

¹⁶⁷ Tóth Márton: Szabadság-harcztéri emlékeim. Nagybánya, 1905. 10.

¹⁶⁸ Függelék: A szabadságharcban részt vevő debreceni diákok névsora.

¹⁶⁹ Forrásgyűjtemény 18.

¹⁷⁰ Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. 57–58.

¹⁷¹ Varga Zoltán: i. m. 1942. 203.

¹⁷² A Második Helvét Hitvallás magyarázata. i. m. 223.

¹⁷³ Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–1849-ben. Budapest, 1952. 2. k. 269.

¹⁷⁴ Uo. 281.

¹⁷⁵ Kósa László: A református egyház 1848-ban. Protestáns Szemle, 1988/2. 89.

erőteljes ellenhatását ... *a' reformációt, melly a' természeti jogok és keresztyéni kijelentés alapján minden egyes embernek szabadságot igényelt Istenhezi viszonyában...* Hol legerősebb volt a' nyomás ... összpontosított erővel emelte fel magát a szabad szellem, a *francia forradalomban* elszórta rabláncait a' szabadság, 's győzedelmes önértetre ébresztette ó világunk népeit."¹⁷⁶ Kiemelés az eredeti szövegben.) A korszak legradikálisabb lelkésze Könyves Tóth Mihály, akit saját naplója szerint „a francia forradalom és irodalom tett exaltálttá és enthusiastává” úgy vélekedett, hogy „Papismus, Absolutismus, Despotismus ugyanazon egy elv”. És összetartozó elveknek tekinti az independentizmust, demokráciát és anarchiát, illetve a konfesszionalizmust, konstitucionalizmust és presbiterianizmust is. A demokrácián a „népkormánylatot”, az anarchián a „fejedelemtelenséget”, a konstitucionalizmuson pedig a „képviseleti kormányrendszert” értette.¹⁷⁷ De 1848-ban jóval mérsékeltebb református személyiségek is dicsőítették a szabadság respublikáját, sőt 1849-ben az Egyházkerület hivatalos nyilatkozata is a „honfiak örömszóját” tolmácsolta abból az alkalomból, hogy a kormányzat „forradalmi, respublikai és demokratiai” irányúként határozta meg önmagát.¹⁷⁸

Az idézett ultrakonzervatív vélemények azonban mégis inkább a hatalom viszonyát mutatják a református egyházhoz, mint az egyházét a hatalomhoz. A reformkor nyomtatott prédikációirodalmának elemzése alapján protestantizmus és liberalizmus azonosítása ugyanolyan „merész leegyszerűsítés”,¹⁷⁹ mintha kiragadott példák alapján a konzervatív politika zászlóvivőjének tekintenénk a reformáció egyházait. A kérdés kutatója a korszak református prédikációirodalmában, a közvélekedéstől eltérően inkább a monarchikus államforma, főként az alkotmányos monarchia eszményítésére talált példát.¹⁸⁰ Természetesen igen nehéz a kivérzett protestáns egyházak képviselőinek nyomtatott megnyilvánulásából egyértelműen kiszűrni, mi tekinthető megalkuvásnak, taktikának, realizmusnak és óvatosságnak, a helyzet kényszerének, vagy a cenzúra követelményének. Hiszen egyesek szerint a végtelenül lojálisnak mutakozó Budai Ézsaiás is más szellemben tanított előszóiban, mint nyomtatásban.¹⁸¹ A vallási színezetű Habsburg-ellenes függetlenségi harcok után református részről mindig munkálkodott a bizonyítás kényszere, a védekezés, a bizalomkeltés szándéka. Szoboszlai Pap István országgyűlési lelkészként a reformkorban is egyházát féltette a radikális ellenzéki követek fellépésekor: „a Pápista ember akármit beszél, kihúzzák a sárból. A miénket beletapossák 's egyről az egész felekezetre is fecskendezik a sárt”.¹⁸²

Horváth Mihály püspök, vallásügyi miniszter a katolikusokról szólván úgy értékelte a helyzetet, hogy a tanuló ifjúság és az iparosok mellett egyházának „alsórendű” papságára hatottak leginkább az események. A tekintély tisztelete elveszítette régi erejét és hatalmas vágy ébredt a reformok iránt, sokan a püspöki önkény ellen fordultak, az anyagi javak igazságos elosztását szorgalmazták.¹⁸³ Felmerült az anyanyelvű liturgia, és az évenkénti egyházmegyei zsinatok kérdése, sőt a katolikus püspökök nép általi választásának különös ötlete is. Temes megye közgyűlésén az ország számos pontjához hasonlóan egy teológiai tanár „minden jelenlévők által tapssal fogadott beszédet tartott” a papi nőtlenség eltörlése érdekében, és nyilatkozatának a PEIL-ben (!) való kinyomtatását kérte.¹⁸⁴ Egyik országgyűlési beszédében Kossuth is említette, hogy egyetlen témakörben sem kapott annyi levelet, mint a cölibátus eltörlése ügyében.¹⁸⁵ A püspöki kar 1848. október 28-i felirata, amely a fellázított nemzetségek vérengzéseiről kívánta tájékoztatni a jóhiszeműnek vélt uralkodót, arról győzte meg a kamarillát, hogy Haulik, Karner és Scitovszky püspökök kivételével valójában még a katolikus püspöki kar többségére sem számíthatnak.¹⁸⁶ A felirat valóban egyértelműen fogalmaz: a szentesített alkotmányt a kor igényeivel összhangban lévőnek mondta és nyílt kiállásra kényszerítette az uralkodót azzal az állítással, hogy a magyarságot a királyi tekintélyre hivatkozva pusztítják. A hangoztatott tisztelet alig leplezi annak élességét, milyen határozottan emlékeztették a felséget koronázási esküjére, és figyelmeztették, hogy a vívmányok már visszavonhatatlanul meggyökereztek a nép tudatában. A püspöki kar emlékirata sajnálatos módon hatástalan maradt, mert el sem jutott az uralkodóhoz. Fogarassy Mihály címzetes püspök a határzár miatt csak november 10-én érkezett Olmützbe, ahol fogadása alkalmával, a király környezetétől megfélemlítve említést sem tehetett az irat tartalmáról.¹⁸⁷ A kon-

¹⁷⁶ Baranyai: Tudomány és vallás – közállomány és egyház. PEIL, 1848. június 25. 803–804.

¹⁷⁷ Könyves Tóth Mihály: i. m. 1966. 14. és 50–53.

¹⁷⁸ Révész Bálint beszédét I. Forrásgyűjtemény 3. az egyházkerület nyilatkozatát I. Forrásgyűjtemény 41.

¹⁷⁹ Varga Zoltán: i. m. 1942. 163.

¹⁸⁰ Varga Zoltán: Debreceni lelképásztorok, mint híveik politikai és társadalmi vezetői. Debrecen, 1936. 3–15.

¹⁸¹ Juhász Géza: Budai Ézsaiás. Protestáns Szemle, 1941. 426–427.

¹⁸² Varga Zoltán: i. m. 1942. 206.

¹⁸³ Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története. Genf, 1863. 1. k. 34–35.

¹⁸⁴ PEIL, 1848. 780–781.

¹⁸⁵ Zsilinszky Mihály: i. m. 1908. 36–37.

¹⁸⁶ Horváth Mihály: i. m. II. 33–37.

¹⁸⁷ Márki Sándor–Bekics Gusztáv: i. m. 10. k. 152–153.

zervatívok az ügy következményeként mégis botránkozással vették tudomásul, hogy a katolikus egyház is megingott.¹⁸⁸

A Windischgrätz támadása utáni megváltozott helyzetben, a szabadságharc újságaiban egymást váltogatták a hazafias szellemű katolikus lelkészek méltató írások a schwartzgelb érzelműek leleplezéseivel. A sajtó gyakran foglalkozott a papság egy részének hallgatásával mint a bajok forrásával, illetve a püspökök árulásával és az őket sújtó kormányzati intézkedésekkel, vagyoneklobzással.¹⁸⁹ Valójában nem csupán a főpapok és az alsópapság nézetei voltak eltérőek, hanem a püspöki karon belül is határozott politikai véleménykülönbségek mutatkoztak. Nyilatkozataikból vélhetően Jekelfalusy, Rudnyánszky és Bémer püspökök is a magyar kormány mellett álltak. Az Alföldi Hírlap értesülése szerint a református lelkészek általában sehol nem olvasták föl a császári proklamációkat, a katolikusok „ugyan fel olvassák, de úgy intézik a dolgot, hogy senki se érthessen belőle egy szót”.¹⁹⁰ Bár arra is volt példa, hogy Damjanich tábornok 1849 tavaszán katolikus papokat végeztetett ki, csupán nemzetiségi vidékeken lehet a magyar kormány elleni „egyházi ellenállásról” beszélni.¹⁹¹ Ismert olyan köztársaságpárti katolikus lelkész is – mint Rónay Jácint –, aki Petőfi radikalizmusára emlékeztetően, szent edényekből kovácsolt fegyverrel akart az istentelen nemzettapódó szabadságyilkosok homlokára véres betűket írni...¹⁹² A Hiador néven (a Közlönyben is) publikáló népszerű papköltő, Jámor Pál, szintén Kossuth lelkes hívének mutatkozott. Czuczor Gergelyt Riadó c. híres verséért már 1849 januárjában bebörtönözték. De voltak katolikus papok, akik a végsőkig, mártírhálalukig kitartottak.¹⁹³ A legújabb kutatások szerint a harcokban (főként tábori lelkészként) 110 katolikus pap és szerzetes vett részt, köztük 23 piarista és 21 ferences.¹⁹⁴ 1849-ben a tábori lelkészek felekezeti megoszlása az országos felekezeti arányok közelében lehetett, nem ismert azonban a státus hiányában igen nagy számban elutasítottak megoszlása.¹⁹⁵ Tekintettel a diákság tömeges hadba vonulására, nagy a valószínűsége annak, hogy a harcokban részt vevő papnövendékek száma szintén a felekezeti arányokat tükrözi.

Bár alapos vizsgálatot érdemelne, hogy az egyes egyházak fontosabb nyilatkozatainak keletkezési ideje hogyan viszonyul az osztrák vagy az orosz hadseregnek a nyilatkozattévők székhelyére történő bevonulásához, a katolikus egyházvezetést motiváló egyik lényegi különbség a püspöki kar 1849. január 20-án kelt pásztorleveléből tűnik ki. Az irat Ferenc József melletti hűségre szólítva hangoztatta, hogy: „a katolika egyház, mely e honban is, a mohácsi veszélyt nyomban követett vallási szakadás által kimondhatatlan sok veszteségeket szenvedett, az ausztriai házból eredett dicső apostoli királyok védnöksége alatt újult föl viszontagságaiból”.¹⁹⁶ Katolikus oldalról Horváth Mihály nemes felháborodással cáfolta az irat hitelességét. Mint írja, a püspöki kar a magyar kormány felszólítására is azt válaszolta több ízben, hogy nem hivatása a politika, tehát önmagának ellentmondva ezúttal sem bocsáthatott ki politikai színezetű pásztorlevelet. A felhívás tehát hamis, hiszen az erény és istenfélelem nem vesztethet ki annyira a földről, hogy „atyáskodó királynak nevezzék a vérengző zsarnokot”.¹⁹⁷ A másik lényeges különbség az lehetett a két felekezet vezetői között, hogy a katolikus főpapságot rendkívül érzékenyen érintette vagyoni helyzetének bizonytalanná válása, míg a református püspökök nem társadalmi helyzetük, hanem elsősorban képességeik, presztízsük által emelkedtek ki környezetükből. A lelkészek és választott espereseik, illetve püspökeik jövedelemkülönbsége nem volt kirívó. A vezetők szerepét az általuk hordozott nagyobb személyes felelősség és a tisztségüknek köszönhető jobb helyzetismeret különböztette meg a nemritkán érzelmi alapokon „politizáló” beosztottaktól.

Kétségtelen, hogy a katolikus egyházi vezetők politikai döntéseinél a kortársak által gyakran emlegetett érvekkel legalább azonos súllyal esett latba Róma kiállása az abszolút monarchiák mellett, az államegyházi státus féltése, illetve mindazok a kiváltságok, amelyeket a polgári átalakulás már felszámolt vagy fenyegetett. Ezzel ellentétben a protestáns egyházak jogaik, lehetőségeik, szabadsá-

¹⁸⁸ Andics Erzsébet: i. m. 271.

¹⁸⁹ Pl. Alföldi Hírlap, 1848. december 10. és 1849. február 4. – Közlöny, 1849. március 15. és május 2., illetve május 20. – Március Tizenötödike, 1849. április 27. – Esti Lapok, 1849. május 7. és május 18.

¹⁹⁰ Alföldi Hírlap, 1849. február 25.

¹⁹¹ Az 1848. évi forradalom és szabadságharc története. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, Videopont, 1996. 257.

¹⁹² Róna Jácint: Magyarok! Győr, 1849. június 22. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény.

¹⁹³ A megtorlásról I. Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Budapest, 1928. 233–250.

¹⁹⁴ Gergely Jenő: A katolikus egyház 1848–49-ben. Valóság, 1998/9. 81.

¹⁹⁵ Zakar Péter: „A honszeretet szent tüztől áthatva siettek vitéz seregeink zászlói alá...” – Honvéd lelkészek 1848–49-ben. Mátrai tanulmányok. Gyöngyös, 1998. 66. A szerző számításai szerint a tábori lelkészi kar 75%-a katolikus, 16%-a református és 1-1%-a evangélikus, illetve ortodox volt.

¹⁹⁶ Pap Dénes: Okmánytár... Pest, 1868. 2. k. 321.

¹⁹⁷ Uo: 2. k. 326. (Horváth Mihály tiltakozása a Közlönyben is megjelent.)

guk bővülését tapasztalták, illetve remélték és várhatták a polgári fejlődéstől.¹⁹⁸

Szoboszlai Pap István már 1849. április 26-i körlevelében ujjongott a dinasztia trónvesztése fölött,¹⁹⁹ pedig Horváth Mihály csak május 10-én szólította az egyházi és iskolai vezetőket a Függetlenségi Nyilatkozatot támogató hűségnyilatkozatra. Amint az egyházkerület „hódoló nyilatkozatából” kiderül, a tizenhárom tiszántúli „egyházvidék” népképviselői gyűlésein a püspöki felhívással összhangban, egyhangú állásfoglalás született. Lényegüket talán a Szatmári Egyházmege közgyűlése összegzi a legtömörebben: „utódai vagyunk azon evangéliumi keresztyén hősöknek, kiknek társulatát a Habsburg Lotharingi ház ... háttérbe szorítás, rettegetés, nyilvános istentisztelet betiltás, tulajdonbóli kifosztás, száműzés, börtön és pallos által váltva nyomorgatta... Nem lesznek többé szabad hazánk fölött kik idegen Istenek gyanánt szenteknek kiáltás magokat és türelmetlenségökben az egy igaz Istent se hagyják saját meggyőződésünk szerint imádni.”²⁰⁰ A Bihari egyházmege hódoló felirata az új kormány trónfosztás után deklarált köztársasági irányvételét úgy méltatta, mint a Református egyház szellemiségének leginkább megfelelő államformát.²⁰¹ A hasonló írásbeli nyilatkozatok jelentősége abban rejlett, hogy tudatosította: nem csupán a dinasztia iránti kötelező hűség szűnt meg, de egyenesen hazaárulást követnek el a Habsburgok hívei. A trónfosztás után a református egyház vezetői valószínűleg kevesebb belső vívódással álltak a szabadságharc oldalán, mint a katolikusok püspökei. Bár erre vonatkozó célzás az éberrel figyelő sajtóban is nagyon ritka²⁰² – inkább az ellenkezőjére találni bőségesen példát²⁰³, – a református lelkészek között is minden bizonnyal lehettek a haza ügye iránt kevésbé buzgók, kényelemszeretők, életüket féltők, lehettek, akik nehéz szívvel engedték át gyülekezetük egyetlen harangját ágyúk öntésére. Az alapvető különbségből mégis következett, hogy a katolikus egyházvezetés szinte csak a maga jól felfogott érdekei ellenében fordulhatott szembe a dinasztival – a legmagasabbrendű eszményeket követve nemritkán így történt –, míg a reformátusok helyzete más orientációt diktált. Az egyik félnek sokkalta több volt a veszíteni valója, de a szabadságharc után történtek ismeretében a másik félről is túlzás volna azt állítani, hogy „csak nyerhetett”. A katolikus és református vezetés egyházpolitikai döntéseinek eltérései tehát logikusan következtek az egyházak helyzetének különbségeiből.

Jóllehet a küzdelem végnapjaiban a „pártütés fészke” feldúlására küldött orosz fegyverektől fenyegetve a „magyar szabadság őrvárosaival” együtt a tiszántúli kerület református püspöke sem tagadta meg a tőle írásban követelt hűségnyilatkozatot, a dinasztia kegyeivel a református egyház valóban nem dicsekedhetett, hiszen a függetlenségi harcokat lezáró békekötések mindegyike tartalmazott protestáns követeléseket, így Bécsben pontosan tudták, hogy politikai fordulatok idején mit gondoljanak a reformátusok hűségéről. Éppen ezért kezdődhetett az alábbi szavakkal a kerület trónfosztás utáni hivatalos nyilatkozata: „Mi, a helvét hitvallású tiszántúli egyházkerület közgyűlése ... hosszú időn át ahhoz valánk szokva, hogy rettegve nyissuk föl a kormányrendeleteket...”²⁰⁴ A „sima, de céltudatos öreg diplomata”,²⁰⁵ Szoboszlai Pap István szabadságharc utáni bűnbánó törleszkedését egyaránt illette a Kollégium megmentőjének járó hozsannázás és az utókor viszolygása.

„Mint trombita föl emeltem szómat a szabadság hirdetésére”

Igehirdetés és ünnepi szónoklatok

A kormány hivatalos lapja minden lehetséges alkalommal hangot adott egyházak iránti elvárásának. A Közlöny Máramaros példáját hozta föl, ahol 180 000 lélekből mindössze 20-22 ezer magyar él, a népesség mégis tudatában van a magyar alkotmány és szabadság áldásainak, mert a

¹⁹⁸ Gergely Jenő: A katolikus egyház 1848/49-ben. Valóság, 1998/9. 75.

¹⁹⁹ Zoványi Jenő: i. m. 1939. 112.

²⁰⁰ Gacsályi Gábor: i. m. 81.

²⁰¹ Forrásgyűjtemény 40.

²⁰² A talán egyetlen ismert ellenpéldát l. Forrásgyűjtemény 34.

²⁰³ A Közlönyben rendszeresen jelentek meg rövidhírek Mészáros Lázár utasítására, aki gyakran talált alkalmat köszönetmondásra. 1849. február 7-én például Nagy Gábor szatmári (Fülpös) református lelkésznek fejezte ki elismerését, aki egyszerre két fiát, Gábort és Eleket adta át a honvédségnek, ígéretet téve harmadik, még kiskorú gyermekének jelentkezésére is. – Fésős András egyházkerületi főjegyző szerint a Tiszántúlon “nincs egyetlen egy lelkész, tanító is, ki miatt pirulnunk kellene, hogy velök a’ reakció mint bűnsoldosaival dicsekedhetnék”. PEIL, 1848. november 6.

²⁰⁴ Forrásgyűjtemény 41.

²⁰⁵ Révész Imre: i. m. Debrecen, 1926. 27.

papság érti hivatását és teljesíti kötelességét.²⁰⁶ Bár a szabadságharc református ígéhirdetése nincs megnyugtatóan feltárva, az ismert megnyilatkozásokból úgy tűnik, az utóbbi megállapítás teljességgel érvényes a református lelkészi karra is. A téma egyik legutóbbi kutatója a fentebb már említett debreceni prédikátorok mellett Dobos János országgyűlési lelkésztől, Csuthy Zsigmondtól, illetve erdélyi hírességektől idéz nagyhatású egyházi beszédeket.²⁰⁷ A halálraítelt Csuthy Zsigmond és Dobos János szintén a Kollégiumban tanultak. Debrecenben teológuskodott és töltötte kápláni éveit Török Pál is, aki az egyházi sajtóban meghatározó szerephez jutott a szabadságharc hónapjaiban.²⁰⁸

Könyves Tóth Mihály – korábbi szónoklataival ellentétben – tábori lelkészként mondott beszédeiben már a romantika szertelen képei tobzódnak: „a vérpatak, melly a magyar nemzetből foly... vértengerré nő fel, és hullámaival elsepri a trónoknak babonás hitből, ámitással épített oszlopot, és ... vérhabokban fullasztja meg az önkény zsarnokait”.²⁰⁹ Radikalizálódása már francia olvasmányaira tekintettel sem volt előzmény nélküli. A „lelkésedés tüze vagy a kétségbeesés fúriája” olyan erőt biztosított számára, hogy Debrecenben az események középpontjába kerülhetett.²¹⁰ Népszerűségére jellemző, hogy a kormánylap beszámolója szerint egyes prédikációi alkalmával még a padosrok között is tömegek álltak.²¹¹

A lelkészi testületnek volt tagja, aki minden harsányság nélkül szólított a nemzet iránti hűségre és hirdette a reménységet, hogy ahol véget ér az emberi erő, ott sincs korlátozva a Mindenható.²¹² De voltak vérmesebb pásztorok, akik a kamarillát „a magyarok zsírján felhízott véredek tömegének”,²¹³ mások a bécsi kormányt „magyar zsírtól felhízott vipera testület”-ként²¹⁴ aposztrofálták. A hangnemet mind Könyves Tóth Mihály, mind más lelkészek esetében a háború szenvedéseinek átélése, és a fellázított nemzetiségek kegyetlenkedése élezte végsőkig. A szabadságharc református ígéhirdetésének egyik csúcspontja Fésűs András egyházkerületi főjegyző szolgálata 1848 karácsonyán. A nagytemplomi lelkész már az 1843/44. évi országgyűlés prédikátoraként magvas beszédeivel hívta fel magára mind a rendőrség, mind a reformellenzék figyelmét. Az organikus fejlődés elvi alapján állott – bimbózó virágok türelmetlen feltépéséhez hasonlította a forradalmakat –, de gondolkodását áthatotta a reformkor értékvilága. Már ekkor szembefordult a feudális kiváltságok rendszerével.²¹⁵ Karácsonyi beszédében az ország drámai helyzetére emlékeztetett, miközben a nemzet ellenségeit a csecsemőgyilkos Heródesnél, a pogány töröknél is gonoszabbnak mondotta. Szavai szerint az önmagukat istenítő királyok bíborban is ugyanúgy emberek, mint a baromi állapotba süllyedt rongyos alattvalók, akiknek Isten nem tűrheti örökké szenvedéseit. Párhuzamot vont Jézus születése és a szabadság csillagának fölemelkedése, a napkeleti bölcsek és a magyar politikai vezetők között. Azzal biztatta híveit, hogy az igazság és a szabadság Jézus példájában legyőzhetetlen, mert a jogok ismerete már végleg, kitörölhetetlenül otthonra talált az emberek szívében. Bármit hozzon tehát a jövő – hirdette a kormány menekülése előtti napokban –, a gyülekezet nyugodtan nézhet sorsa elé, mert „az istenséggel rokon lelkünknek ellenmondhatatlan törvénye az ..., hogy igaz ügye nemzetünknek, előbb utóbb győzni fog”.²¹⁶

A korszak ismert ünnepi beszédei közül kiemelkedik Szoboszlai Pap István 1849. március 15-i emlékbeszéde, mind stílusának méltóságteljes hömpölygésével, mind az összetört lélek mélyről jövő, magasan szárnyaló fohászának finomságával, a sokrétű mondandó világosságával, biblikus ízeivel. A püspök nem hallgatta el keserűségének fő indítékát sem, hogy éppen onnan származott ránk a mérhetetlen szenvedés, ahonnan békét és oltalmat vártunk: a királyi széktől.²¹⁷

Figyelmet érdemel a református prédikációirodalom ideológiai tartalma, társadalmi tanítása is. A ránk maradt 1848/49-es prédikációk arra engednek következtetni, hogy a lelkészek nagy többsége a feudális világ lebontását a keresztyén alapelvek megvalósulásaként népszerűsítette. A polgári és erkölcsi szabadságot egymást erősítő fogalmakként kezelték, de az igazi szabadság szerintük nem korlátlan és féktelen: a törvényeken és azok betartásán alapul, mint ahogy az egyenlőség is a törvény

²⁰⁶ Máramarosból. Közlöny, 1849. március 15.

²⁰⁷ Nagy Tibor: Magyar protestáns ígéhirdetés az 1848–49-es szabadságharcban. Theologiai Szemle, 1972. 168–172.

²⁰⁸ Szemléletét tükrözi a PEIL 1848. december 14. számában közölt szerkesztői nyilatkozata, amelyben a mindennek elé sorolt haza vész helyzetére hivatkozva jelzi a lap ideiglenes szüneteltetését, és az egyházi hírek közlésére Kossuth Hírlapját javasolta az újság levelezőinek.

²⁰⁹ Forrásgyűjtemény 26.

²¹⁰ Forrásgyűjtemény 19.

²¹¹ Közlöny, 1849. május 30.

²¹² Kósa Dániel kézirat predikációjának szövegközlését l. G. Szabó Botond: i. m. 1994. 125–127.

²¹³ Szele Imre református lelkész sorait l. Alföldi Hírlap, 1849. február 18. 49.

²¹⁴ Nagy Tibor: i. m. 171.

²¹⁵ Varga Zoltán: i. m. 1942. 243–244.

²¹⁶ Forrásgyűjtemény 28.

²¹⁷ Forrásgyűjtemény 35.

előtt érvényesülhet. Könyves Tóth Mihály, Fésős András, Szoboszlai Pap István és mások gyakran emlegették a nemesi nemzetfogalom szűkkeblűségét, a 13 milliós magyar nemzet tagjai közül kirekesztett 12,5 milliót. A tárgyalt szövegekörnyezetben a „józan ész az istenség bennünk lobogó szikrája”, a műveletlenségre kárhóztatás az elnyomás eszköze, a népszabadság szelleme „isteni”, és Jézus Krisztus „az eltiprott emberjogok isteni hőse”.²¹⁸ A jobbagység nyomorúságát kevesen ismerhették jobban, mint a gyülekezete körében élő, hétszilvafás nemesnél ritkán magasabb származású református lelkész. Sokan meg is fogalmazták „köztes” helyzetüket: „sem urak, sem épen földhöz ragadt szegények nem vagyunk; és mégis szegények”.²¹⁹ Különösen a magyar Országgyűlés uralkodói felszólítása (1848. október 3.) és Windischgrätz támadása után élesedik az udvar fényűzésének és a „köznyomorúság” vakító ellentétének bírálata.²²⁰ Az úrbéri viszonyok fölszámolását örvendetes tényként ünnepelték, a kor nagy jelszavait (a szabadságot és egyenlőséget) közvetlenül „Jézus tudományából” származtatták, kiváltképpen a testvériességet, amely egyenesen a keresztyén tanításból ered, hiszen a keresztyén atyafiak az egész földkerekségen a „Mi Atyánk”-hoz imádkoznak, ezért minden nemzet kedves Istennek.²²¹

E prédikációkban és szónoklatokban Kossuth („Magyarország üldözött idvezítője”) kultuszának hevessége szinte a blaszfémiához közelít.²²² Az utóbbira jó példa a Hiszekegy szövegének sokszorosításban terjesztett átírása, ennek református egyházi eredete azonban nem valószínűsíthető.²²³

Felhívások és kormányrendeletek templomi kihirdetése

A kormány és az Országos Honvédelmi Bizottmány a nehéz helyzetben számtalan feladatával birkózva, a lehetőségekhez képest igyekezett az egyházak hangulatát kedvezően befolyásolni, többek között az elvesztett tizedjövedelmek kármentesítése útján.²²⁴ Az is tény azonban, hogy egyházi vezetőkhez továbbítás és publikálás céljából eljuttatott politikai közlemények²²⁵ nemritkán súlyos fenyegetést tartalmaztak a feladatot hűtlenül teljesítő papi személyekre vonatkozóan. Így olvasható Kossuth 1848. december 22-én kelt Nyílt rendeletében is, amely a „haza minden lelkészeihez” szól azzal a céllal, hogy a címzett „a’ szabadság szent vágyát tetőpontra fokozva” működjék, kilátásba helyezve, hogy a rendeletet „fogatosítani vonakodó a’ haza ellenségének fog tekintetni”.²²⁶ Az Országos Honvédelmi Bizottmány december 24-i Rendeletéből kitűnik, hogy a szabotálók szintén „a legszigorúbb felelősség terhe alá tételnek”.²²⁷ December 25-én a Szemere Bertalan parancsát közvetítő kormánybiztos is azzal fenyegetett, hogy parancsának „erőhatalommal is sikert eszközöl”, amennyiben az érintett esperes nem indulna haladéktalanul nemzetőrséget toborzó egyházmegyei körútra.²²⁸ Eötvös József egyenesen a lelkipásztorokat tette felelőssé azért, hogy a nép helyesen értelmezi-e a kormányrendeleteket.²²⁹ A sajtó is gyakran emlegette a papság befolyásoló hatalmát, amelyre a legrettenetesebb példát a rác lázadás kínálta, ahol egy főpap döntése elégséges volt a féktelen pusztítás kiobbantásához.²³⁰ A papság aktivitása iránti elvárásnak a lelkészi kar csak teljes odaadással felelhetett meg. Ezért kívánta a Tiszántúl püspöke lelkészeitől, hogy a haza üdvét szolgálja minden beszélgetésük a templomon kívül is, ezért ajánlkozott Könyves Tóth Mihály a sajtóban, hogy kész az ország drámai helyzetét céhgyűléseken és még szűkebb körben, meghívásra, akár 10-20 fő előtt is magyarázni.²³¹

A szabadságharc céljaival való azonosulásra egyházi vezetők részéről legfeljebb a kormányközleményekhez fűzött kísérőszövegből, a teljesítés gyorsaságából, és az önként kibocsátott körlevelekből lehet következtetni, illetve annak mérlegeléséből, hogy a Habsburgok javára tett hűségnyilatkozatok az ellenséges csapatok helyszínre érkezése előtt vagy után születtek. Ezeket a nyilatkozatokat a másik részről is fővesztés terhe mellett követelték. Windischgrätz például már 1849.

²¹⁸ Forrásgyűjtemény 6., 8., 9., 26.

²¹⁹ Forrásgyűjtemény 43. Szilágyi József önéletrajza.

²²⁰ Forrásgyűjtemény 28.

²²¹ Forrásgyűjtemény 9.

²²² Forrásgyűjtemény 3. és 19.

²²³ TiREN Szabadságharci Gyűjtemény.

²²⁴ Forrásgyűjtemény 24.

²²⁵ Forrásgyűjtemény 10., 11., 13., 14., 15., 16., 24., 27., 37., 38.

²²⁶ Forrásgyűjtemény 27.

²²⁷ PEIL, 1848. dec. 31. 1675–1676.

²²⁸ Régiségek 1848-ból. Sárospataki Lapok, 1947/115.

²²⁹ Forrásgyűjtemény 14.

²³⁰ Beöthy Zsigmond: Lelkészeinkhez. PEIL, 1848. november 19.

²³¹ Forrásgyűjtemény 14. és 18.

január 9-én megtorlással fenyegette Szoboszlai Pap István püspököt, ha az Országos Honvédelmi Bizottmánynak engedelmeskedik és lelkészei továbbra is azt merészelik híresztelni, hogy Ferenc József visszaállítja a jobbágyi terheket és felszámolja a vallásszabadságot.²³² Bár a szakirodalomból ismert református prédikációirodalom mondandója önmagában is egyértelmű, az ezúttal közreadott körlevelek alapján sem kényszerülünk arra, hogy a sorok közül kíséreljük meg kiolvasni a református vezetők politikai azonosulását. Eötvös József rendeletéhez kapcsolt körlevelében Szoboszlai Pap István például azt kéri az „imádott hon” megmentése érdekében, hogy a lelkészek tegyék Isten igéjét minden fegyvernél élesebbé, a már kivívott szabadság, egyenlőség és testvériség megmentésére.²³³ 1848. szeptember 22-én önkéntesen fordult a lelkészekhez, hogy buzdítsák fegyverfogásra minden hívüket, mert „Isten eszközök által munkálkodik”.²³⁴ Katonailag reménytelen helyzetben, Windischgrätz fenyegetése után szólott a harangok felajánlása érdekében (ágyúk öntésére), hiszen ha a haza szabadsága veszve lenne, csupán az lehetne a harangok rendeltetése, hogy az újból eltiport vallásszabadságot sirassák. Ha pedig győz a szabadság, lesz erejük a felviruló egyházaknak visszaállítani, amit feláldoztak.²³⁵ Rendeletek, felszólítások kihirdetését gyakorlatilag mindenféle ügyben, bármelyik tárca felelőse kérte és kérhette az egyházkerülettől, leggyakrabban a vallás és közoktatásügyi miniszter, de volt példa Batthyány miniszterelnök vagy Klauzál kereskedelmi miniszter kolera elleni utasításainak közvetítésére is.²³⁶ A függetlenség kimondása után Horváth Mihály a hivatalos Közlönyben szólította fel a felekezetek egyházi és iskolai vezetőit, hogy hat héten belül aláírásukkal hitelesített ünnepélyes nyilatkozatot tegyenek a törvényes magyar kormány iránti engedelmisségükről.²³⁷

A lelkészi kar valóságos érzelmeivel kapcsolatban sokatmondó, hogy a vesztes debreceni csata után, az osztrák részről megkövetelt hűségnyilatkozat záradékában a református szuperintendens utasította espereseit, hogy egyházmegyéjükben jelöljenek ki határidőt, saját egyházmegyei körleveleket láttamoztassák minden lelkésszel, a láttamozás gyorsaságáról, hiánytalanságáról éppen úgy küldjenek értesítést, mint a püspöki körlevél kézhezvételéről, majd végül a benne foglaltak maradéktalan végrehajtásáról.²³⁸ Hasonló óvintézkedésre a nemzeti kormány egyetlen rendelete esetében sem volt szükség, mert a püspök bizonyos lehetett rendelkezésének végrehajtásában.

Nemzetőr papság és tábori lelkészség – „keresztes háború a muszka ellen”

A tiszántúli református lelkészek jelentős erőket mozgósítottak, és sokan személy szerint is részt vettek a küzdelmekben. Révész Imre korántsem tekintette teljesnek vagy befejezettnek könyvészetét, amelyben főként az egyházi sajtó alapján, az egész ország területéről 201 résztvevő református lelkészt vagy kollégiumi tanárt sorol föl név szerint.²³⁹ Horváth Mihály csanádi püspök, a szabadságharc kormányának kultuszminisztere több példát ismertet arra vonatkozóan is, hogy a nemzetőrségbe lépett lelkészek obszitosok hiányában maguk voltak kénytelenek betanítani, gyakorlatoztatni híveiket.²⁴⁰ A kérdés természetesen megosztotta az egyházi közvéleményt. Az egyik szélső pólus képviselője a Munkások Ujságában tette közzé, hogy a lelkészek személyes példájukkal mutassanak utat, mások a pásztor nélkül hagyott gyülekezetekre hivatkozva, legfeljebb lakóhelyükön látták célszerűnek a nemzetőri szolgálatot, a hadsereget pedig a tábori lelkészek gondjaira kívánták bízni.²⁴¹ Az egyházi sajtóban vitakozók többsége az utóbbi véleményhez állott közel: a lelkészeknek legyen joguk fegyvert fogni, de ez ne legyen kötelességük.²⁴² A fenntartások ellenére is népszerű volt Nagy István bihari református esperes példája, aki zászlótartóként szolgált az erdélyi hadseregben, nagy elismerést keltve azért, hogy szabadsága idején minden egyházközségét körbejárva tartott lelkesítő beszédeket.²⁴³ Igen sok református lelkész fegyveresen is harcolt az ütközetekben.²⁴⁴ A lelkészek természetesen a hadsereg kötelékeiben is elsősorban vallási teendőikkel foglalkoztak. A

²³² Andics Erzsébet: i. m. 2. k. 307.

²³³ Forrásgyűjtemény 14.

²³⁴ Forrásgyűjtemény 17.

²³⁵ Forrásgyűjtemény 29.

²³⁶ Forrásgyűjtemény 15. és Barcsa János: A Tiszántúli Református Egyházkerület történelme. Debrecen, 1908. 26.

²³⁷ Forrásgyűjtemény 37.

²³⁸ G. Szabó Botond: i. m. 1994. 129.

²³⁹ Révész Imre: A magyar református egyháztörténet könyvésze. Kézirat, 727–742.

²⁴⁰ Horváth Mihály: i. m. 1. k. 32.

²⁴¹ Pap nemzetőr. PEIL, 1848. július 7. 889–893.

²⁴² ifj. Sztéhló János: Tegen-e a' pap fegyverszolgálatot. PEIL, 1848. szeptember 8.

²⁴³ Forrásgyűjtemény 34.

²⁴⁴ Sass Károly példáját említi Zakar Péter: i. m. 65.

prédikálás, lelki gondozás mellett mindennapi feladatuk volt a sebesültek ápolása, vigasztalása. A Kollégium szabadságharcban részt vevő diákjai között felsorolt Kenézy Lajos például tifuszos katonák ápolása közben lelte halálát.²⁴⁵ A papok szerepvállalásáról folytatott belső vitában Révész Imre az 1848. évi XX. törvényre hívta föl a figyelmet, amely szerint a bevett vallásokat követő katonaságot tábori lelkészekkel kell ellátni, hiszen sehol nincs olyan szükség vallási és erkölcsi táplálékra, mint a hadseregben.²⁴⁶ Többen utaltak arra is, hogy a tábori lelkész mindenkinél eredményesebben harcolhat az ármánykodás és árulás ellen, használhat a demoralizált csapatok lelkesítésében, sőt egyesek a „politikai tiszt” sajátosan értelmezett szerepkörét is a lelkésznek szánták. A legnagyobb figyelmet minden bizonnyal Könyves Tóth Mihály keserű tapasztalatai keltették, aki szerint a tisztikar annyira elfoglalt a sereg „mechanizmusával”, hogy annak szellemiségére már nem képes figyelmet fordítani, jóllehet az abszolutizmus katonáival szemben csak a szellem erejétől remélhetünk győzelmet.²⁴⁷ A Tiszántúli Közgyűlés jegyzőkönyve szerint 1848 novemberéig a kerületből 20 lelkész jelentkezett tábori szolgálatra.²⁴⁸ Ez a keretszám ez idő tájt a lehetőségek felső határát jelenthette, ugyanis Harsányi Sámuel november 14-én a Miniszteriumból azt a választ kapta kérvényére, hogy „jelenleg e honban lévő hadseregeknél üres tábori lelkészi állomás nincs”.²⁴⁹ A kérdés jelentősége ellenére a kormánylap csupán 1849. február 1-jei számában kért a parancsnokoktól jelentést arra vonatkozóan, hogy hol vannak betöltetlen tábori lelkészi állások.²⁵⁰

A felekezeti érzékenység mindvégig alkalmas volt feszültség keltésére, amely lehetőséggel a küzdőfelek mindegyike élt. Erdélyben például a császári propaganda azt terjesztette, hogy a magyarok el akarják törölni az „oláh vallást”, de Rajasics is hangoztatta, hogy a délvidéki unitusokat kálvinistákká akarják tenni, hogy magyar legyen a prédikáció nyelve. E képtelen rémhíreknek némi alapul szolgálhatott, hogy korábban magyar oldalról valóban nem rejtették véka alá, hogy a protestáns unió a szlovákok rovására nemzeti haszonnal kecsegtet.

Az oroszok közeledtével is a vallási fenyegetettség tudatosítása mutatkozott a mozgósítás leg-hatékonyabb eszközének. Horváth Mihály vallásügyi miniszter már 1849. május 18-án „a haza minden felekezetbeli lelkészehez” címzett rendeletében keresztes hadjáratot hirdetett, országos nemzeti böjtöt rendelt el. Abban a tudatban, hogy a „lelkészek ajkairól függ a nép szíve”, arra szólított, hogy a papság ünnepi öltözetben, templomi zászlókkal álljon a hívek élére, mert „az ó hitű zsarnok” a nemzeti és polgári szabadság mellett a vallási és lelkiismereti szabadságot is veszélyezteti. A fenyegetések között szerepelt a balti népek sorsának ismertetése és a szibériai kitelepítés réme is.²⁵¹ A keresztes háborút Szemere belügyminiszter és „A” nemzet-kormány is meghirdette, lényegében Horváth Mihály felhívásával azonos tartalommal.²⁵² A szigorú böjtölés, az ünnepi körmenetek, a gyakori harangozás nem járt a várt lélektani hatással, inkább túlzott riadalmat keltett. Létrejött ugyan néhány új szabadcsapat, a Jász-kunságban több ezer önkéntes felkelő jelentkezett, de az általános népfölkelés elmaradt...

A Tiszántúli Református Egyházkerület 1848-ban az ország politikai vezetésével együtt a közcsend és a közbátorság megőrzése mellett, a dinasztia oldalán képzelte el a szabad nemzet alkotmányos jövőjét. A századok óta vágyott vallási és polgári jogok megszerzése a református egyházi közvéleményt a dinasztiaival való szakítás után is a szabadságküzdelmek oldalán tartotta. Az egyházkerület vezetése az orosz hadsereg Tiszántúlra érkezéséig, a debreceni csatavesztésig minden lehetséges eszközzel támogatta a „nemzet-kormányát”. Amikor Debrecen elhagyásakor a kormányzat részéről felmerült a Kollégium épületeinek használatáért adandó kárpótlás kérdése, Kerekes Ferenc professzor visszautasította a „kisszerű számításokat”.²⁵³ A védtelenül hagyott város, amelynek vezetői lemészárolt főbírák vérén tanulták meg, hogy háború idején meddig feszíthető a húr, nem áldozta föl néhány ezer szedett-vedett kaszás népfölkelőjét a 14 ütegnyi tüzérséggel érkező, 30 000 főt meghaladó orosz sereg ellenében.²⁵⁴ A kétszeri orosz invázió (július 2-ától, illetve augusztus 1-jétől)

²⁴⁵ Függelék. A szabadságharcban résztvevő diákok névsora.

²⁴⁶ Forrásgyűjtemény 22.

²⁴⁷ Forrásgyűjtemény 25.

²⁴⁸ TiREL Egyházkerületi Jegyzőkönyv. 1848. évi 307. szám.

²⁴⁹ Harsányi Gusztáv: Töredék egy magyar református lelkész hányatott életéből. Debrecen, 1926. 77.

²⁵⁰ Forrásgyűjtemény 33.

²⁵¹ Forrásgyűjtemény 38.

²⁵² 1849. június 28-án és 29-én. Ezeket a kiáltványokat közölte a szabadságharc újságainak többsége is. L. TiREN Szabadságharc Gyűjtemény.

²⁵³ Alföldi Hírlap 1849. június 17.

²⁵⁴ Debrecen története. i. m. 2. k. 488.

hatalmas pusztítást okozott, de Drevenyák királyi biztos úgy vélekedett, hogy a város csak magának köszönheti a második orosz látogatás kihágásait, mert az első hódolás után újból a „a pártütőkhoz” küldte követeit.²⁵⁵ Büntetésképpen felmerült a kozákokkal kiegészített azelopoli vadászszereg állandó debreceni állomásoztatása is – 3600 fő, 900 ló és egy tüzérségi üteg –, természetesen a lakosság terhére.²⁵⁶ Révész Imre, aki a Kollégiumban kísérelte meg a reábízott értékek, elsősorban a Nagykönyvtár őrizetét, a veszélyek ismeretében is hűvös távolságtartással emlékezett meg Szoboszlai Pap István feltűnően gyors alkalmazkodásáról és a győztesek jelenlétében mondott bűnbánó prédikációjáról.²⁵⁷ A történetek után a püspök rajongói sem mellőzhették állandó jelzői közül a „kigyó okosságát”,²⁵⁸ mint ahogy a jellemzésekben lépten-nyomon fölbukkan a kis engedmények árán nagy eredményeket fölmutató diplomata képe is.²⁵⁹ A kortársak közül azonban sokan voltak, akik az eredményeket nem kicsinyítve, fájdalmasan nagynak látták az engedményeket, amelyekre a tiszántúliak református vezetője kényszerült. A városvezetéssel mindvégig minden lépését egyeztető püspök 1849. szeptember 5-én a „királyi biztos magas rendeletére” hivatkozva az uralkodóház melletti hódolatra szólított, a „mind a’ pap, mind a’ próféta tévelyegtek a’ látásban” ézsaiási ige alapján.²⁶⁰

Forrásgyűjtemény

Az alábbi források keletkezésük kronológiai rendjében sorakoznak. A szövegek közlése a forrásgyűjtemény 44. sorszámú darabja kivételével betűhív, megőrzi az eredeti sajátságokat (például: Mózses, remény-dűzs). A 44. sorszám alatt található önéletrajzok változatlan közreadása az írásmód következtelensége, a központosítás és az ékezés hiányosságai miatt nem vállalható. A többi forrás esetében alkalmazott betűhív eljárás vonatkozik a magánhangzók ékezésére, illetve a mássalhangzók régies alakjaira is (tz, cz). A jellemény csupán a hiányos központosítás, a kisbetűvel kezdett mondatok és a rendkívül szeszélyes ékezethasználtnak a szöveg megértését nehezítő kivételes eseteiben tért el az eredeti írásmódtól. Egyébiránt az esetleges változatok (például a'-az, 's-és, karácson-karácsony) azonos forráson belül is érintetlenül maradtak, hasonlóan az egybe- és különírás szokatlan formáihoz (például: hazugámítás, nélkülne), illetve a mondaton belüli nagybetűk alkalmazásához, az írásjelek halmozásához és egyéb, ma már szokatlanul ható megoldásokhoz (például: “magyar Haza!!!halld meg”). Az eredeti szöveg “tollhibáira” vagy különlegességeire indokolt esetben zárójelbe helyezett felkiáltójel (!) hívja föl a figyelmet. A rövidítések feloldása lábjegyzetben található, az első előfordulásnál.

1.

A’ helvéthitvallásu tiszántúli egyházkerület’ kérelemlevele
az országosan egybegyült Rendekekhez

1848. március 22. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény

Előrebocsátván azon nyilatkozatunkat, miszerint mi jelenleg vallásügyünk’ tekintetében az Országos Rendekek iránt határtalan bizodalommal viseltetünk, közohajtásunkat a’ következő általános pontok alatt terjesztjük elő:

1. Kivánunk általános lelkieméret-szabadságot, hitfelekezetek közötti teljes és tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot, következésképpen az uralkodó ’s bevett vallásoknak nevét, emlékezetét, eszméjét is örökre megszüntetni kívánjuk.

2. Kivánjuk, hogy minden vallásbeli felekezetek’ egyházi szükségait az állodalom’ kincstára teljesítse, hivatalnokait az állodalom fizesse, nyugdíjazza felekezeti népesség’ arányában.

²⁵⁵ HBML Közgyűlési Jegyzőkönyv 1849. augusztus 11. 1660. szám.

²⁵⁶ HBML Közgyűlési Jegyzőkönyv 1849. szeptember 2. 1747. szám.

²⁵⁷ Az oroszok Debrecenben. Révész Imre 1849-iki naplójegyzeteiből. Vasárnapi Újság, 1881. 572–588.

²⁵⁸ “Íme én elküldelek titeket, mint juhokat a farkasok közé: legyetek tehát okosak, mint a kigyó, és szelídek mint a galambok. Óvakodjatok az emberektől, mert átadnak a törvényszékeknek...” Máté 10,16:17.

²⁵⁹ A Debreczeni Ev. Ref. Főgymnázium értesítője az 1894/95. tanévről. Debrecen, 1895. 228–237.

²⁶⁰ G. Szabó Botond: i. m. 1994. 127–129.

3. Protestans katonák' lelki szükségeinek teljesítése végett mindenütt protestans tábori lelkészek tartassanak.
4. Egyházi hivatalnokaink' polgári állása, rangja, határozassék meg.
5. Ha, és a' hol valamely hitfelekezet képviseltetik, protestans felekezetünk is aránylag képviseltessék.
6. A' protestansok a' magyar korona alatt mindenütt szabadon lakhassanak, vallási és polgári jogokat szabadon élvezhessenek.
7. A' nevelés' általános ügyét az állodalom felkarolván, elemi és realiskolákban minden növendékek díj nélkül tanulhassanak; egyébiránt pedig minden felsőbb iskolák is minden hitfelekezethez tartozók előtt kölcsönösen nyitva tartassanak.
8. Minden hitfelekezetbeli iskoláknak közköltségeit, ugy szintén az azokban tanító egyéneknek fizetését, nyugdíjazását az állodalom fedezze.
9. A' magyar nemzeti egyetem, nevének megfelelőleg, minden hitfelekezetre nézve, minden tekintetben közös legyen.
10. A' hazában működő minden tanítóknak polgári állása, rangja megállapíttassék.

Költ Debreczenben 1848. évi martius 22-én rendkívül tartatott egyházkerületi közgyűlésünkben.²⁶¹

2.

A Tiszántúli Református Egyházkerület tájékoztatása
és felszólítása a kerület lelkészeihez

1848. március 22. TIREN Szabadságharci Gyűjtemény és TIREL I.1.b.120.

Eljuthatott, el fogott már jutni a' hon' minden tájékira, el minden rendű honfiakhoz, híre a' nagyszerű eseményeknek, mellyek a' közelebbi napok' 's hetek' folyta alatt több külnemzet' eddigi polgári állását vagy átalakították már, vagy átalakulásnak indították.

Ezen események át- és kihatottak hazánkra is, és mozgalmakat idéztek elő, mellyek új és siettető lökést adtak a' törvényhozó honatyák által már egyébkint is munkába vett nemzeti átalakulásnak.

Hálával tartozunk, hálát kell adnunk Istennek azon kegyelmeért, miszerint ama' mozgalmak között édes hazánk' békéje eddig sértetlenül maradt.

Könyörögnünk kell a' Mindenhatóhoz, hogy e' kegyelmét tőlünk, továbbra is és mindenha, meg ne vonja.

Igy téve 's Istenben bízva, remélhetjük is a' béke' áldásthozó malasztjának, átalakulási mozgalmaink között is, rajtunk megmaradását.

Helyeztetjük e' reményünket, Isten után, felséges Királyunkban is, kinek szívjósága, kegyelmes indulata, hű magyarjai iránti őszinte szeretete, több fejedelmi tettekben nyilvánult már előbb 's eddig is: de legkitünőbbben nyilvánult most legközelebb abban és az által, hogy – eltávolítván magától 's trónjától azon tanácsosokat 's kormánysegédeket, kiknek működését szeretett alattvalóira kártékonyan hatni, 's e' miatt az alattvalók' részéről csak ellenszenvvel találkozni megértette; továbbá, megadván nemzetünknek három évszázados azon ohajtatát, hogy Magyarországnak a' több örökös tartományok' kormányától elkülönzött, egészen független, önálló kormánya legyen – biztosította nemzetünket, hogy ez új kormányra honunk' fiai közül olly férfiakat állítand – mint állított is már részben – kik a' nemzet' bizodaljától környezetten kezdve működéseikhez, ezeknek üdvös eredményéről már előre kezeskednek.

Helyezhetjük reményünket nemzetünknek kedveltjében, hazánk' Nádorában, ISTVÁN főherczeg Ó Fenségében, ki, miután a' nemzet' ohajtata szerint hazánk' ügyeit erőteljes fiatal vállaira fölvette volna, ernyedetlen buzgalommal működik boldogításunkra; ki épen most is leghatályosabb eszközlője

²⁶¹ Benda–Irinyi: i. m. 394. szerint 300 példányban jelent meg.

volt Felsőes Urunk' fentebb említett kormányváltoztatási kegyelmes tettének; ki jövőre is biztos reményt nyújt a' felől, hogy a' haza' javának buzgó kívánatát mindenkor hő keblében hordozandja.

Helyezhetjük reményünket legközelebről országosan egybegyült törvényhozóinkban, kiknek együtt léte, valamint a' közbejött események' tekintetében' a' gondviselés' különös áldásának tartandó, úgy a' teljes megnyugvásnak leggazdagabb kútforrása mindnyájunkra nézve, miután eddigi munkálkodásuk után hazaszerte köztudomásra jutott, mikép ők, forró honszeretettől lelkesülve, azért izzadnak, fáradnak, hogy megalkotandó törvényeik által a' nemzet' békés átalakulását, az öszves haza' fölvirágzását, állandó boldogságát, erejét, dicsőségét, eszközölkék; eszközölkék ezt nevezetesen a' honlakosok' alsóbb osztályainak jobb sorsba, nagyobb szabadságba helyezése által, 'a polgári minden jogok' jótékonyosságát ezekre is kiterjesztvén az urbéri viszonyokat megszüntetvén, a' társasági mellőzhetetlen közterheknek viselését minden rendű honfiakra nézve közössé és átalánossá tevén.

Mind ezen magasztos törvényhozói törekvéseknek azonban, valamint a' királyi, a nádori, az új kormányi legjobb akaratnak 's igyekezetnek is, kívánt sikerét csak úgy lehetvén reménylenünk, ha mindenütt a' hazában zavaratlan csend, béke, nyugalom, személy- és vagyonbátorság leend; ezt pedig ismét csak a' haza' minden lakosainak egyetértése 's öszhangzó közremunkálása eszközölhetvén: tenni e' célra a' mennyit csak lehet, minden jó polgárnak, minden hazafinak, bármi rendben és sorsban legyen, közanyánk a' haza iránti szent kötelessége.

Minélfogva ezennel hivatalosan felszólíttatnak kerületünkbeli minden egyházaink t.c.z.²⁶² lelkipásztorai: hogy mihelyt jelen rendelet kezeikhez jutand, az egyház' előljáróit összegyűjtvén 's először is azokat, – ha, és a' mennyiben szükséges lenne, – e' rendelet' tartalmáról és céljáról fölvilágosítván, az illy módon egyetértőleg 's minden hosszabb halasztást kizárólag kitűzendő határnapon, a' fentebb előadottak' nyomán 's értelmében (mellyeknek azonban gyülekezetök' helyzetéhez 's körülményeihez alkalmazandó 's kiszélesítendő öszszerkesztése 's szónoklattá alakítása saját belátásukra hagyatik) intézzenek az egyházi szónokszékből hallgatóikhoz célszerű tanítást: serkentvén őket a' rend', nyugalom', béke'- és vagyonbátorság' védelmére; serkentvén 's buzdítván arra, hogy béketűréssel várva a' meghozandó törvényeket, addig a' most meglevőknek hódolva engedelmesek legyenek; a' fenálló viszonyokat kellőleg tiszteljék és sértetlenül megtartsák; figyelmeztetvén őket a' szabadságnak józan fogalmára, miszerint szabadság rend nélkül nem létezhetik 's szabadságra csak az lehet érdemes és képes, ki a' rendet megtartani akarja 's tudja is; figyelmeztetvén, hogy a' rendbontás csak káros eredményeket fogna rájuk hozni, minden esetre késleltetni fogná a' törvényhozás' jótékony céljainak megvalósulását.

Mellőzhetetlenül szükségesnek nyilvánítatik egyszersmind; hogy ezen illy tartalmu és irányu tanítás ne köttessék csupán a' kitűzendő egy naphoz, hanem azontul is, mind addig mig az alkotandó új törvények kihirdetve leendnek, minden alkalommal tartandó szónoklatokba a' lehetőségig részenként beszöve ismételhessenek az érintett eszmék 's buzdítások, sőt templomon kívül is, minden lehető viszonyok, nevezetesen a' társalgási beszélgetések is, e' célra használtassanak föl: mint ezt a' t. cz. lelkipásztorok' eszélyes belátásától, hazafiui buzgalmától, evangéliomszerű szellemétől, biztosan reményli ezen közgyűlés, várja 's igényli a' haza.

Költ a' helvéthitvallásu tiszántuli egyházkerület' Debreczenben 1848. mart. 22. Napján tartott közgyűléséből. *Fésős András*²⁶³ mk.²⁶⁴ Egyházkerületi főjegyző

3.

Révész Bálint: A' debreczeni főiskolai tanuló ifjuság előtt tartott beszéd

1848. március 22. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény és TtREN B 3106.

²⁶² A körlevél címzettjei, a tiszteletes címzett lelkipásztorok.

²⁶³ Az aláíró szerint a felszólítás szövegét Szoboszlai Pap István készen hozta magával az előzetesen kitűzött idő előtt összehívott Közgyűlésre. Lásd PEIL, 1848. november 6. 1441. – Ez a nyomtatvány nem szerepel Benda–Irinyi idézett művében.

²⁶⁴ Maga kezével.

Magyarország' ifju polgárai!²⁶⁵ üdvözölve legyetek a' szabadság', testvériség', egyenlőség' nevében! Kétes eredményü mozgalmak rázkódtaták meg a' napokban szinte egész Európát, mellyek Frankhonban megbuktaták a' kormányt 's avval együtt a' királyi trónt is, és helyébe a' szabadság' respublicája dicső székét emelék, – mert az absolut kormány szörnyetegének átkos karjai közül a' vész elválasztó perceiben sem birt a' királyi trón kibontakozni; Osztrákhonban, hol a' császári trón az örvény' torkánál kiragadá az evezőt az absolut kormány' iszonyu kezéből, áll a' császári trón, bukva csak az absolut kormány, – a' megbukás' gyalázatos, de rég késett halálával halva, Metternich – ama szörnyeteg, kinek neve a' szabadság', igazság' jellemétől áthatott történetek' könyvében rettenetes átok sötét betűivel leszen fölírva! Hiába! így van ez, így kellett lenni most is, – a' szabadság' szellemét egyik század sirba fektetheti, de az nem holt meg, csak alszik, 's egy más jobb század fel fogja költeni! hiába! egy pokollal szövetekezett kéz tehet nagy követ az eltemetett szabadság' sírjának szájára, de eljönnek időnként az Isten' lelkétől ihletett férfiak, bebalzamoztatni a' nagy halottat, 's a' nagy halott nem rothad meg addig, miglen a' sir' szájáról elmozdítandja a' követ az örök-igazság' látatlan keze! hiába! zugó vihar letépheti suttogó szárnyait a' lány szellőnek – de a' vihar nem lehet örök, mert Isten forgatja az időket, 's Istennek teremtsései is vannak, kiket meg akar áldani, 's így a' vihar elzúg hirtelen, és a' lány szellő kibontakozva, langyos szárnyaival fölmelengeti, élesztgeti a' megrongált életet!

Hazánkban is hosszas álmodt kínos sírjában, eleven-holtan a' szabadság' szelleme, – 's im a' természet tavaszával együtt életre kelt az! hazánkban is századokon keresztül nehezült a' szabadság' koporsóján az erőszak, zsarnokság' nagy köve, 's még e' mívelt században is féltékenyen nyomá azt egy átkos kormány kéz, nyomák annak nemzetünk több nemtelen fiaiba is átoltott ujjai, 's a' föld minden bérceiből öszvehordott kőhalmaz nem lenne olly nehéz, mint ama rettenetes kéz, és hálátlan hazafi ujjak valának. 'S im hazánk nemtője 's nagy fija Kosuth (!) fegyvertelen kezekkel megmozgatá a' nagy követ, majd levevék azt dicső Nádorunkkal, 's a' feltámadt halottat jó Királyunk visszaadá a' nemzetnek! hazánkban is rég zug a' rabszolgaság' életzúzó vihara, 's im Isten váratlan megköté annak szárnyait, kilehellé lelkét, 's a' megrongált nemzet ujra élni kezd!

'S mind ez hogy történt? Más országokban polgári vér folyt a' szabadság' küzdelmeiben, fegyverek szaggaták meg a' béke' templomát, 's annak csak' romjaira fonódhaték a' szabadság' borostyánja, vérrel festett hajnalszárnyain támadt fel a' szabadság' 's igazság' nagy napja! Hazánkban még eddig nem folyt, – oh! ne is folyjon polgári vér! – hazánkban a' szellem' szavai a' béke' fegyvertelen templomából szeliden jutának a' királyi trónhoz, 's midőn azt másutt vagy megdönté, vagy megrendité a' szabadságért küzdő nép, a' magyar nemzet' hűsége, ragaszkodása, most is, mint már olly sokszor – tántoríthatatlan maradt az olly dicső, az olly jó Királyhoz – hazánkban a' béke' olajfájának meg nem ingatott tövéből nőtt fel a' szabadság' borostyánja, és szelid hajnal' pirulatán mosolygott fel a' szabadság' dicső koránya!²⁶⁶ Dicső jellem! melly a' magyarban most is kiténté magát! dicső jellem! mellynek vonásai nemzeti átalakulásunk' nagy történetében fenséges színnel ragyogandanak az emlékezet' könyvében! oh vajha e' jellem legyen halhatatlan nemzetünkben! oh vajha e' jellem fíról fíra, nemzedékre nemzedékre folyjon át közöttünk! oh vajha ne legyen kígyó, melly becsuszva a' béke' paradicsomába, az élet' fájának boldogító árnya alól visszálkodás rengetegébe csalja nemzetünket! oh vajha a' Királyhoz való hűség, a' béke' szeretete és egyetértés nemzeti szent háromsága legyen a' magyarnak!

És most már derültebb hangon üdvözöllek titeket, mint beszédem' kezdetén tevém – igen, derültebb hangon üdvözöllek titeket ifju polgártársaim! a' szabadság', testvériség', egyenlőség' nevében, – mert e' három testvér, a' béke anyjától a' nemzet' életveszélye nélkül született meg hazánkban; mert a' szántóvető nem lett kénytelen elhagyni ekéit, a' mesterember műhelyét, a' tudomány' barátját riadó kürt nem hívta harcra csendes szobájából, a' tudományt szomjazó ifjúságot nem rázta fel a' bölcsesség' templomából. Szabadság, testvériség, egyenlőség, – szükséges-e e' szavakat értelmezni? hiszen ezek' magyarázata az örök Isten' ujjai által mindenkinek szívébe iratott, csak annyit mondok, hogy a' szabadság nem tűri az erőszak', zsarnokság' lánczait, de nem tűri a' féktelenséget sem, hanem meghajlik az igazság' törvénye, az ész' örök kívánata előtt, 's a' rend és békeség' trónjába ülteti királyát; a' testvériség nem tűr viszálkodást, egyenetlenkedést; az egyenlőség nem tűr elválasztó falakat, 's a' jólét sugárait nagyra, kicsinyre egyiránt árasztja. – Szabadság, testvériség, egyenlőség! te nem vagy csecsemő, hogy karjára vegyen és ringasson a' nemzet, te egy idős vagy az emberiséggel, mert téged annak lelkébe kezdetben lehelt az Istenség, – te szellem vagy – melly átmelegítheted a' föld' minden nemzetét! Oh jöjj hát nemzetünk' tárt karjai közé, de szállj, melly eddig tőlünk elvéve valál, szállj nemzetünk' lelkébe, hogy a' lélekkel együtt halhatatlan légy, és ha már az idő elérkezett, lehellj

²⁶⁵ A beszéd az ifjúság követelésére jelent meg a Kollégium költségén, 1500 példányban. Benda–Irinyi: i. m. 394.

²⁶⁶ Korai, hajnali idő.

át minden nemzeteket, hogy egy közös szellem uralkodjék e' földön, és a' nemzetek' jóléte, virágzása éltető napod' világától örök növekedést vegyen.

Ime hát új életet kezd élni nemzetünk, 's új életünknek első áldása a' sajtószabadság. Isten nem kötötte testhez, nem szorította térbe a' lélek' működését, – a' gyarlóság' végső határáig nem szegte szárnyát a' gondolatnak, 's im mit Isten nem tett, tenni jónak nem látott, tévők azt rozszlelküleg az emberek, – censura' bilincseibe verék a' lelket, censura' éles tollaival lyuggaták át a' gondolat' feszülő vitorlát, hogy azok a' tisztább levegőből rongyolva hulljanak alá az elnyelő tengerbe, hogy még darabjait se szedhesse föl a' sovárgó emberiség; de im hála a' gondviselésnek, e' bilincs felszakasztatott, az éles toll megtompult, hogy többé ne ártasson! Ifjak! ti, kik tudományt gyűjtetek, ti, kik a' lélek' tehetségeit mivelitek – nektek ez áldás legnagyobb kincs, de vigyázzatok, hogy a' visszaélés az áldást átokká ne fordítsa; vigyázzatok, nehogy mérges növény legyen az kezetekben, melyet midőn virágáért leszakasztatok, a' belőle szívárgó nedv 's párolgó illat halált hozzon éltetőkre; vigyázzatok, hogy mint értetlenek' kezében a' méreg-gyógyszer, tulságos mérték miatt ártalmassá ne váljék.

Másik áldása új életünknek a' felelős magyar ministerium, mellynek elnökéül a' derék 's a' nemzet' bizodalma rég bíró Gr. Batthyány Lajos immár kinevezve van. Milly nagy ellentéte legyen e' felelős magyar ministerium az eddig zsarnokoskodott bécsi kormánynak, nem akarom fejtegetni, – gondoljátok a' délszinben ragyogó napot az éjféli legfeketebb fátyola mellé, azonnal meg fogjátok látni az ellentétet; mennyivel áldásteljesebb legyen ez, mint amaz; vessétek össze a' rideg északot, hol semmi nem terem, a' legszelidebb éghajlat' termékenységevel, azonnal meg fogjátok az ellentétet érteni. De még jobban megértitek, ha halljátok a' lelkes Kosuth' szavait, ki Bécsből Pozsony alá érkezvén, így szólt az őt váró néptömeghez:

“A' felelős ministerium meg van adva, több törvényeket magunkkal nem hoztunk, mert nekünk több törvény nem kell Bécsből.”

Első magyar ministeriumunk' elnöke lelkes Gróf! kin nemzetünk jobb része eddig is határtalan reménnyel, lelkesedéssel csüggött – üdvöz légy, áldott légy magas de nehéz hivatásodban! küzdelmeid – mellyekért sokszor gúnyt, sikertelenség' nehéz fájdalmait szenvedél – révpártot értek végre, önállóságod tért nyert a' tevékenység', munkásság' mezején – egy nemzet' lelkesült bizodalma néz rád, 's te a' nemzet' életét, mellyel a' tied összeforva van, hisszük, biztos uton fogod vezetni, hogy az betegséget ne szenvedjen, de szebb erőre 's virágzásra keljen! Éljen Gróf Batthyány Lajos, első magyar ministeriumunk' elnöke!

És te nemzetünk nemtője, hazánk' nagy fia Kosuth, kit egy idegen nép is olly lelkesedve, a' tiszteltnek olly sok külső jeleivel fogadott, – te, ki nem csak az igazságnak apostola, de a' szép, már jellenné vált, jövőnek is jóslója valál – te, ki az igazság küzdteréről, hol letiltatál, hol börtönbe hurcoltatál, – te az igazság' lánczot emelt 's mégis tántoríthatatlan bajnoka – te kinek lelked gyűlpontja az igazságnak, fogyatkozást nem szenvedő napja a' bölcseségnek, szived élőforrása a' nemes érzelmeknek, nyelved leghatalmasabb fegyvere az ékes szólásnak, te kinek kezeidbe tévő le Isten a' mózesi csudatevő vesszőt nemzetünk vezérlésében, mit adjunk neked – hiszen tiszta lelked nem jutalomért, de magáért az erényért küzdött, áldozott – hiszen, mi ha ajándékot, ha hálát akarunk adni, a' mi hálánk hasonló a' virág illathoz, melly nem hat fel a' naphoz, 's nem adhat semmit annak tüztengerének. Legyen nagy neved örök betűkkel írva nemzetünk történetének könyvébe, legyen dicsőítve legkésőbb unokáink által, a' nemzet vég lehelletéig – legyen élted, ideálja a' nemzet nagyjai szent törekvéseinek – és mi ha áldást kérünk Istentől hazánkra, magunkra, nem kérünk egyebet, csak hogy a' te drága életedet tartsa meg nekünk, csak hogy adjon neked hosszú boldog évek sorát! Éljen nemzetünk nemtője hazánk nagy fia Kosuth!! 'S ti is kik lelkes Kosuthunknak az igazság küzdterén segítségére valátok, kiknek neveiteket nem sorolom elő, ne hogy talán neveitek egymás után említése által latolgatni láttassam érdemeiteket, ti kiknek neveiteket különben is tisztelettel ismeri, emlegeti minden jó hazafi – vegyétek ma az öntudat legdicsőbb jutalmát, a' haza kivivott szabadságából fonódjék homlokotokra a' legszebb koszorú; nemzetünk történetének könyve legyen szép tetteiteknek örök hirdetője – éljete a' hazának – éljete hosszú évekig!!!

Ti pedig ifju polgártársaim! ne véljétek, hogy a' munka már bevégezve van, még ti reátok is vároznak teendők, 's meg lehet nehéz teendők. – Hiszem, hogy e' napok nem felköltötték, csak erősebbé, melegebbé tévők kebletökben a' hon szerelmét, 's e' felmelegült érzés értesse meg veletek hivatástokat, sorolja elő kötelességtöket. – Ne keressetek éjszakát, midőn hazánk napja Kosuth élete fénylik felettetek, legyetek csak egy sugár az ő életéből, úgy méltók lesztek a' hazafi szép nevezetre; én mint a' derék Kosuth intette az ifjúságot, csak a' rend, béke, csendesség megőrzésére hívlak föl titeket, mert ki nem szereti a' rendet, az nem ért meg a' szabadságra; őrizzétek azért a' rendet, békeséget nemcsak magatok közt, de őrizzétek és tartsátok fenn a' nép közt is, legyetek a' szabadság szent szavának tettel magyarázói, legyetek a' Király iránt tántoríthatatlan hűséggel, a' törvények 's azok végrehajtói iránt tisztelettel és engedelmességgel, 'a haza alkotmánya iránt szent eskü biztosította

szeretettel, álhatatossággal. –

És mivel jöhetnek boros napok is hazánkra, a' mikor karra, fegyverre léssen szükség, számláljátok magatokat készséggel a' nemzeti őrsereg közé, előttetek a' nemes példa, a' pesti ifjuság példája, az alkalom nem hiányzik, mert itt e' városban, hol iskola, 's őrsereg létezik, szerezhettek magatoknak tudományt, szerezhettek egyszersmind a' vész eljöheto' napjára katonai ügyességet.

És most, hogy a' szabadság ezen csendes, nem parancsolt, de szív sugalta ünnepének méltó koronája meg legyen: kiáltsuk egy szívvvel és lélekkel, hogy éljen dicső kegyelmes Királyunk V. Ferdinánd, kinek békés országglása alatt eddig is sok jót láttunk, a' mi még nem volt, bizton reménylhetjük, ki most kegyelmesen meg adá nemzetünk nagy kívánatát, hogy ennek nagyjai megoldhassák a' kor' kérdéseit; ki nemzetünk biztosítására, személyének teljes hatalmu képviselőjévé nevezé hódolva tisztelt, szeretett Nádorunkat – éljen jó Királyunk V. Ferdinánd, ki a' szabadság napját nemzetünk egére felhozta!!! Éljen dicső Nádorunk, fenséges István főherczeg, kiben nemzetünk szép reményei most egyszerre teljesültek. Dicső fenség! te kinek tiszteletedre körutadban kivilágítás' fényével áldozott a' nép – te sokszorosan visszaadád e' fényt hazánknak, a' szabadság rég várt fényének megnyerésében; mi éjszaka gyujtottuk meg tiszteletedre hódolatunk lámpa csillagait, 's te is éjszaka vívád ki a' kegyelmes királyi trónnál, 's adád nekünk a' szabadság' fáklyáját, éjszaka tevéd' s adád meg első' magyar ministériumunk elnökét – éljen István főherczeg, hódolva tisztelt, szeretett Nádorunk!! Éljen 's virágozzék kedves hazánk, melly annyit szenvedett, 's most már a' szabadság boldogságában örvendez! éljen, virágozzék 's legyen nagygyá, dicsővé szép hazánk, nemzetünk, 's álljon dicsőségben mind az időknék végéig. – Isten! te ki eddig is oltalmunk voltál, te kinek áldásodból szállott most is hazánkra e' szép szabadság – légy ezután is oltalma hazánknak, légy őrizője, mit adtál – a' kincsnék, légy elősegítője, a' jóllétnek, virágzásnak, légy vezérlője, megáldója nemzetünk nagyjai' szent törekvéseinek, légy őrizője a' békességnek, hogy hazánk, nemzetünk az időknék végéig erősödjék, és álljon növekedő dicsőségben!!! Tartatott mart. 22-kén 1848. *Révész Bálint* Hittanár által.

4.

A Kollégiumi Ifjuság kérvényének egyházkerületi tárgyalása

1848. március 22. TtREL Egyházkerületi Közgyűlési Jegyzőkönyv

Olvastatott a' főiskolai tanuló ifjuság megbizásából Consistoriumunkhoz benyujtott 19 aláírók' neveivel ellátott 8 pontokra terjedő kérelemlevél, melly pontonkint tárgyalás alá vétetvén,

Az 1-ső pontban foglalt azon nyilatkozatra nézve, melly szerint kívántatik, hogy a professori gyűlések, valamint az al és fel törvényszékek is teljes nyilvánossággal tartassanak.

A' tanuló ifjuság' kívánata teljesítettik.

Ugyancsak az első pont' azon utóbbi részeire nézve pedig, mellyben az altörvényszék' tagjainak az ifjuság általi szabad választathatása kéretik.
267

Elvileg ezen kívánat is helyeseltetik ugyan, de, a' mennyiben egy illy törvényszéknek gyakorlatba vétele többféle viszonyok és körülmények gondos egybevetését igényelné: ezen tekintetből a' tanárkar megbizatik, hogy e' tárgyban jövő közgyűlésünkre kimerítő tervjavaslatot adjon be, az ifjuságrai felügyelet, egyébiránt továbbra is az esküdt deákoknak tétetvén köteleességévé.

A' 2-k pontra nézve, mellyben a' divatbani censurák és examenek²⁶⁸ eltöröltetése, 's helyökbe évenkint kétszer tartandó rigorosum felállittatása olly módon kívántatik, hogy illy alkalommal a' ki akar, megvizsgáltathassék, 's calculust²⁶⁹ fizetés nélkül szerezhessen, egyszersmind pedig az is kívántatik, hogy a' közelebb tartandó examenek, mellyekben a' tanulók a' mostani fontos körülmények között kellő készülettal különben is fel nem állhatnának, mellőztessenek.

²⁶⁷ Censura, examen = vizsgálat, vizsga. Korábbi századokból eredő szokás szerint heti egy alkalommal – mint a továbbiakban még szóba kerül – a tanár a régen elavult katekizáló módszer, "kérdézősködve tanítás" útján győződött meg növendékei tudásáról.

²⁶⁸ Rigorosum = szigorlat.

²⁶⁹ Calculus = érdemjegy.

Az eddig hetenkint, és examenek előtt tartatni szokott censurák mint szintén az eddigi divatszerinti examenek eltöröltetnek ugyan, és helyökbe félévankinti rigorosumok állítatnak, olly móddal azonban, hogy midőn egy részről a' rigorosumok alól senki magát – ha ugyan calculust nyerni akar – ki nem vonhatja: más részről az eddig divatozott censurák' eltörlése mellett a' kérdezősködve-tanítási rendszer továbbra is, úgy azonban, hogy az illy alkalommal adandó feleletek calculus-adás alapjául ne szolgáljanak, fenntartatni rendeltetik. – Egyébiránt a' fenforgó körülmének' tekintetiből a' közelebbi examenek' tartása mellőztetni, e' mellett azonban a' lefolyt félévben nyert calculusok kiadatni, a közleczkék pedig folyó hó 25-kén bevégeztetni fognak.

A' 3-k pontra nézve, mellyben kivántatik, hogy a' templombajárás egyedül a tanulók vallásosságára bízassék.

A' kérelem, olly remény nyilvánítása mellett, hogy ezen szabadság melegebb vallási buzgalmat fog az ifjui keblekben előidézni, örömmel teljesítetik.

A' 4-k pontban foglalt azon kívánat iránt, hogy a' főiskolai olvasó társulat az egész tanuló ifjúságra kiterjesztessék, 's mint iskolai közintézet az iskola' pénztárából minden évben tetemesen segittessék.

A' Gazdasági Választmány jövő gyűlésünkbe beadandó tervjavaslat készítésére megbízatik.

Az 5-k pontra nézve, hol kivántatik, hogy minden főiskolai tanár studiumait mielőbb nyomassa ki.

Az ifjúság' kívánata méltányoltatik.

A' kérelmezőknek 6-k pont alá rekesztett azon kívánata, miszerint két főtisztviselőiket (Senior, Contrascriba) magok választhassák.

Oda módosítatik, hogy ennek utána a' tanulóifjúság Contrascribát az oktatókar által kijelelendő (!) három, tanulmányi pályájukat már bevégzett esküdt deákok közül választhasson, kit az oktatókar, hanemha magát érdemtelenné teendené, seniorságra fog előbb mozdítani, megjegyztetvén itt egyszersmind, hogy ennekutánna, beigtattatásuk' alkalmával mind a' Senior mind a' contrascriba egyedül magyar nyelven értekezzenek.

A' 7-k pont alatti azon kívánatra nézve, hogy a' tanuló ifjúság külön csapatban, 's tisztek alatt a' városi nemzetőrséghez csatlakozhassék, mostani formaruhája megtartása mellett, a' várostól láttatva el fegyverrel.

Az ifjúságnak a' haza védelmezésében kitüntetett ezen szép buzgalma kitörő örömkök és magasztalások között méltányoltatván, 's e' nemes buzgalom jegyzőkönyvünkben örökíteni határozatván, a' kívánt feltételek' teljesítése a' nemes városnak hagyatik fen. Melly alkalommal jelenlevő városi főbiró tóti Poroszlay Fridrik úr is a' tanuló ifjúság' illy nemes lelkesedéséért a' városi közönség' nevében meleg köszönetét 's egyszersmind azt is nyilvánította, miként a' tanuló ifjúságnak ezen hállára kötelező nemes maga felajánlása felől a' városi nemes tanácsot értesíteni, 's ennek emlékezetét a' városi jegyzőkönyvben is fentartatni fogja.

Végre a' 8-k pontot illetőleg, miszerint a' tanár Révész Bálint úr által mai napon nagyszámu ifjúság' jelenlétiben tartatott beszéd az iskola költségén nyomattassék ki, főtisztelendő püspök úr ő nagysága olly szíves indulatát nyilvánítván, miként az említett beszédnek mielőbbi kinyomatása felől a' tanár urakkal értekezve intézkedni fog.

Elnök ő nagyságának ezen nyilatkozatában, hála' nyilvánítása mellett a' közgyűlés teljesen megnyugodott.

5.

Beszéd, mellyet midőn a' honvédő polgári őrsereghez magát önként felajánlott H.H. Debreczeni Főiskolai ifjúság nemzeti lobogóit a' Főiskola falaira kifüggeszté, a szabad ég alatt tartott Péczely József főiskolai igazgató tanár

Tisztelt Gyülekezet, minden rendű polgár – 's ifju bajtársaim!

Időket értünk, mellyeknek az összes történetírás nem képes mását mutatni. Kevés napok alatt a legerősb alapokon nyugodni látszott monarchiák megrendülnek, vagy épen összedülnek. Hatalom magas polczán ült világhírű férfiak, rögtön elúzva, vagy önként visszavonulva a kormánytól, mellyet tartani többé nincs erejük, szökevények, földönfutók lesznek, rettegve a felháborodott népek boszúját.

Egy, a világ' most élő minden monarchái közt kormányzásban legnagyobb mesternek hitt férfiú, egy a francia nagy forradalom' esemény – 's tanúságdús időszakában, korai szenvedések', nyomor', üldöztetés' iskolájában növekedett, tehát sokkép okulni tartozott, okulni méltán gondolt, de – mint a' következés megmutatá – nem okult fejedelem ellen tör ki az elégületlenség, kitör épen midőn több évi fáradalmas szakadatlan küzdelmei után már már tartós bilincsekbe vertnek gondolná népét, a' történe-tek' nagy könyvében szabadságot 's jármot egyiránt türni nem tudásáról ismeretes nagy nemzetet.

Egy politikai lakoma, nehogy általa nyilvánuljon a' megvesztegetett, magát áruba bocsátott kama-rai többséggel ellentétben álló közvélemény, meggátoltatni czéloztatik. Fenyegetés, ijesztés használta-tik a' joguk' érzetében engedni nem akarók ellen. Boszú, ujságon-kapás beleögyelítik a' mozgalomba a' sokaságot. Harcra kél a' zavargásokban csak nyerhetők', nem veszthetők' nagy tábora. Általános néptámadással fajul a' békés uton kevesek által megindított mozgalom. Ingadozik a' bűnös öntudatá-ban bátorságát veszített kormány. Az elébb hajthatlan, kérlelhetlen király most minden engedélyre kész. Feláldozza kedvencz mindenható ministerét. Ez nem levén elég, lemond maga – az eddig vágya-iban, uralkodásban telhetlen, a' honn szentségtörő kezeit kívül nem egy szomszéd nemzet' koronája után kiterjesztett kényur – lemond maga, unokája javára. De már ez sem elég. A' soká nyomott, a' reményeiben, várakozásaiban sokkép megcsalatott, boszu – 's most győzelemittas nép kevés pillana-tok alatt, mit 18 nyugtalanságteljes esztendőkön által, a' valaha élt népjog-, népszabadság-rablók' legfortélyosabbika szinte hitelt haladó erő – 's cselszövény ráfordítással épített, halomba dönti; ha-muvá égeti a' királyi palotát, hamuvá magát a' trónt. 'S még csak egy legkisebb részvét' könye vagy sohaja sem kíséri a' koronáját, honát, mindenét, még reményeit is veszelve bolyongó királyi házat. Így adaték ismét a' már annyi régiek után egy új nagy példa a' világnak, az uralkodóknak: hogy nincs hatalom, nincs birodalom, bármely erősnek lássék is, melly magát polgárai' jó indulatja nélkül fentarhassa; hogy a' fölébredt nemzet-boszú ellen sem seregei 's kincse' tömérdeksége, sem várai' megvehetetlensége meg nem menti, meg nem védi a' zsarnokot. Így épült fel újra a' már annyi hazafi vértől ázott Szajna' mellett a' királyi szék' romjain a' köztársaság.

Mint electricus szikra hat az e' mozgalmakat nyomban követett fényes diadal' híre minden népek-re. Örvendnek az alkotmányosság' jótéiteit élvezők. A' zsarnoki önkény alatt nyögők előtt utálatosbak, nyomóbbak lánczaik, az azokból kibontakozhatás utáni vágy forróbb, mint valaha. Kevés bátrak, kik előtt kívánatosbnak látszék veszélylyel szabadság, mint nyugalommal szolgálás, dicső halál, mint becstelen élet, élére álnak a' mozgalmaknak, kormányaik' irányában követelésekkel, millyeket nyo-matásuk', szükségük', elidegeníthetlen jogaik' érzete kívána; 's csak hamar, ön szívök' jobb sugalatának vagy félelemnek hódoló fejedelmeiktől, alkotmányt, szabadságot, jogokat nyernek honfiaik', népeik' számára, mellyekről kevés hetek előtt alig álmodának.

Az események' hire elhat hazánkba is, el törvényhozásunk' szokott székhelyére. Aggodalom szállja meg az épen együtt lévő magas ország-tanács' férfiai, közeledni látva a' vést királyunk' trónja, alkotmányos szabadságnak akkorig vagy épen nem, vagy csak névvel örvendhetett statusai, 's köztök hazánk felé. Egy az értelem, a' rendi-tábla vezérszónoka, lelke', Pest megye egyik rendületlen lelkü követé'²⁷⁰ kebelrázó, minden pártviszályt, elvek' régi harczeit egyszerre megszüntető szónoklatára: hogy csak czélirányos, a' velünk közös kapocszal összefüggő többi örökös tartományokra is kiter-jesztendő, haladéktalan reformok által elfordítható a' minden órán kitöréssel fenyegető fergeteg. Ha-talmasan, mint illik alkotmányos szabad nemzet' szabad fiaihoz, emelik fel azonnal szavokat saját hazájok, hatalmasan a' társországok' szabadsága mellett Magyarország' öszves rendei. Fényes kül-döttség a' császári fővárosba, 's melléjük önkényt sereglett országgyűlési lelkes fiatalság támogatja szavaikat. Leirhatlan a' lelkesedés, mellyel az idegen fővárosban fogadtatik a' már egyszer, egy szá-zaddal elébb, karja', kardja' hatalmával, most szabadságmennydörgő ércszavával másodszer szabadító magyarság. Mint kiáradott tenger özönlik elejbök az általok hosszú álmából fölrazott nép, kicsinye, nagyja, lelkes nők és férfiak. Szakadatlan hullámai, öröm-rivalgásai közt e' sokaságnak ember-kezek által vonatik be a' városba elnökjök', Magyarország' kívül mint benn a' hazában imádott

²⁷⁰ Kossuth Lajos.

nádora' kocsija. Merre járnak kelnek, menetők egy folytonos fényes diadalmenet, mindazon nyilvánulásaival az öröm- hála tiszteletnek, mellyekkel valaha egy közel veszélyből kiragadott nép szabadítóját fogadá. 'S ha kérdjük az eredményt? a' szó teljes értelmében elmondható rólok: jöttek, láttak, győztek. Pár nap alatt, szavuk', tekintélyök' hatalmával széttörvék a' bilincsek, mellyekben hazánk három század-, Austria mondhatlan idők óta sinlődött; megdöntve, eltörölve az örökös mozdulatlanság' életlő áldástalan bécsi kormányrendszere; Austriának alkotmány, hazánknak amattól minden tekintetben független önállás; mindkettőnek saját felelős ministerium adva a' népei kívánsága, szükségei felett felvilágosított, minden jóra kész, fejedelmi közös atyától.

De kivíva bár perczenetre, ezzel még nincs biztosítva a' diadal; nincs végkép elhárítva a' fergeteg. Kívül egy elveit ne talán fegyvere' hatalmával is terjeszteni próbáló örömittas, hatalmas ellenségétől –, belül a' soká kötve tartott, most rögtön lánczairól elszabadított tigrisből félelem; a' szűkölködők, a' zavarosban halászni szeretők', a' közérdeket vagy nem értők, vagy magán céljaik, hasznaiuk alárendelők, a' régihez konokul ragaszkodók', az újat ok nélkül, vagy mivel egyelőre sérti érdekeiket, gyűlölők' együtt könnyen veszélyessé válható tömege: mind ezek nem lehet hogy némi aggodalmat ne szerezzenek a' honfi kebelnek. Ezért, reménylve a' legjobbat, feltéve a' legrosszabbat, közepette a' még tökéletes békének, látjuk hadi készülétekkel foglalkozni mindenfelé hazánk' békés polgárait; fegyverre, védelemre sietni mindent, ki érez és fegyvert bír: példával menvén elő ebben is ugyanazon fővárosi derék polgárság, 's egyetemi lelkes fiatalság, melly, élén a' nemzeti nagy mozgalomnak, első (!) emelé szavát – 's hála hogy diadalmasan is! – reform, nyilvánosság, szabadsajtóért. Csuda-e ha a' közlekedés, megragadá városunkat is, e' magyarság fővárosát? megragadá ezen, kebelében virágzó, hazánk' minden tudományos intézetei közt népességre csak egynek, tudomány- erény- hazaszeregetben egynek sem engedő főiskola' tűz- és remény-duzs ifju polgárait? Maradhat-e valaki részvét nélkül, hidegen, midőn a' legszentebb érdekek, hon' java, nemzet' dicsősége, forognak fen? Maradhatnak-e épen azok, kik koruknál fogva, emberi mód szerint, hívák legtovább élvezni a' dolgok' új alakulásának jó avagy rossz gyümölcseit? Ez forgott kétségkívül szemetek előtt t.²⁷¹ nemes ifjúság! midőn látva e' nemes város' polgárai' – 's hallva fővárosi társaitok' buzgalmát, olly bátor mint nemes eltökéléssel, senkitől föl nem hiva, készsége' jelentétek, ti a' szelíd múzsák' békés tisztelői, besoroztatni a' hon-védő polgári őrsereg' hazáért, királyért élni halni kész ezredei közzé; 's az olajág helyett Pallás' paizsát, dárdáját ragadni, ha kell, kezetekbe.

'S im most ülitek, most üljük mi szívvvel lélekkel együtt veletek, zászlóavatási ünnepélyteket. Ne adja Isten, hogy e' nemzeti lobogóknak egyéb hasznát vegyétek, mint távortartani kézsége' mutatásával minden gonoszt hazánktól, megőrizni abban csendet békeséget: de ha ugy hozná sorsunk' végzete, hogy a' haza' akar kül- akar bel-ellenségei szükségessé tennék használatukat, számolunk karotokra, számolunk bátorságtokra, hogy ti sem lesztek alábbvalók, mint a' hajdan híres pécsi főiskola' Mohácsnál elvérzett, örök hírvé, ifju Leonidasai; vagy mint amaz hazája fővárosát az árvizként rohanó svéd sereg 's bajnok királyi vezetője X. Károly ellen hősileg megvédett dán ifjúság. 'S hogy ha megáll, mint ohajtjuk, mint reményljük, a' ti hozzájárulástokkal is, rendületlenül hazánk csendessége: Mars' fegyvereivel foglalkozástok közben se feledjétek: hogy ti Apollónak vagytok 's maradtok hívei; ő tart számot minden megmaradó szabad időtökre; hozzá fogtok, ha majd elvonul a' vihar, leeresztett fegyverekkel ismét visszatérni, kísérve a' megvédni segített haza' hálájától, 's jutalmazva nemes öntudat, a' teljesített kötelesség' boldogító érzetével. Mi hogy mielőbb legyen! buzgó hazafi kebelével kívánom, kívánom ti magatok', kívánom az egész haza' érdekében. Isten, ki örökös egységek', mint egész népek', nemzetek' sorsa felett, kinek, legyen' szavára lehulltak rögtön százados bilincseink, 's felderült ránk a' szabadság rég ohajtott dicsó hajnala, fedezzen hatalmas karjával mindnyájunkat! óvjon kívül belül minden veszélytől! adjon a' szép reggel után tartós szép napokat, boldog esztendőket! És most Isten veletek! Isten velünk! Éljen a' haza, király, egyetértés!!!²⁷²

6.

Egyházi elmélkedés, mellyet Szabad Kir. Debreczen Városa
nemzet-ujjászületési öröm- és hálaünnepe alkalmával mártius 26-dikán 1848
A' Helv. Hitvallásu egyház Nagy-templomában elmondott
Szoboszlai Pap István predikátor és superintendens

TIREN B 1762.

²⁷¹ Tiszteletes.

²⁷² Benda-Irinyi: i. m. 394. A szónoklat 1000 példányban jelent meg a Kollégium költségén.

Könyörgés. Mindenható Isten, ki a' földi népek sorsát láthatatlan kezekkel kormányzod, intézed mennyben! Hála-érzelminket kiönteni jöttünk szent házadba; hála-érzelminket, népünkkel közlött azon csudálatos kegyelmedért, miszerint erre földerített ujjászületésének hajnalát, és azt cselekedted, hogy e' hajnalnak leszálló fénysugarai békében, nyugalomban találják hazánkat!

Egyszermind könyörögni jöttünk szent házadba; könyörögni azért, hogy engedd e' hajnalt teljes nappallá viradni, nemzetünk békéjének, nyugalomának megzavartatása nélkül. Könyörögni azért, hogy végezd el velünk, mit dicsőséggel kezdettél boldogításunkra, 's a' te kezded munkáját ne hagyd el.

Mi urunk, istenünk! légyen kedves előtted, ha nevednek hálát mondunk. Légyen téled meghallgatva, ha könyörgünk. Légyen a' te áldásod és maradjon meg népünkön. Légyen e' nép te előtted mint választott és kedves nép, 's láttasd meg rajta, láttasd meg ennek késő maradékain is, jókedvedet, kegyelmedet, mindörökké. Ámen.

Alap-ige: Zsoltár XCV. 1,2. *Jöjjetek el, örvendezzünk az Urnak; vígadjunk a' mi szabadításunk' kősziklájának; menjünk eleibe hálaadással; énekeljünk neki dicséreteket.*

Örömnéplések híre szárnyala hozzánk a' közelebbi napokban, szárnyal napról-napra folytonosan, a' hon különböző tájékiról. Örömnéplésre serkentette e' hír városunkat is és ennek lakosait ugyan-e napokban. És, miután ez polgárilag már megtörtént, egyházilag is örömnéplés szenteltetik ma általunk az Ur tornáciban.

Megszoktuk mi, mert lélekszükség ránk nézve, – bármi történjék is kün az életben velünk, – ide hozni be, szentelt helyeinkre, 's itt önteni ki szívünk érzelmeit; itt buzogni ki fájdalunkat, ha kün az életben inség nyomaszt, ha bánat száll, ha csapás nehezedik ránk; itt emelni föl hálánkat, ha kün az életben örömet, ha áldást, ha szabadulást nyújt az ég.

Itt kell tehát, mert itt lehet leghatósabban, legüdvösebben, megnyilni szívünknek ma is. Itt legyen megünnepelve, itt legyen üdvözölve általunk e' nap; üdvözölve e' gyülekezet nevében, városunk nevében, öszves nemzetünk nevében!

Majd a' krónikák szerzői följegyzendik e' napot a' haza évkönyveiben, föl legalább 's legközelebről e' város évkönyveiben. Esdrasi kezek följegyzendik ezt majd egyházunk évkönyveiben. Bár sem ezek, sem amazok nem lesznek képesek lerajzolni, kifejezni az érzelmeiket, mellyeket kebleinkben ez ünnepnap támaszt: de följegyzendik csakugyan, hogy e' város népe, hogy e' gyülekezet nemzeti ünnepet ült, tartott, szentelt ma.

Ünnepet szentelt: mert, – mint irva van, – *e' mai nap örömondásnak napja, és mi hallgatunk-e?* Sőt inkább én a' fölvetett szent ígéket emelem, intézem hozzátok, Szent-Gyülekezet!: *Jöjjetek el, örvendezzünk az Urnak; stb.* (II. Kir. 7:9).

Ne várjatok tőlem ez órában rendszeresen elgondolt, ne összefüggőleg és szabatosan szerkesztett beszédet, tanítást! A' napok, mellyeket élünk, valamint nem hideg de forró érzelmeknek, úgy nem higgadt de zajgó gondolatoknak napjai; 's – mint rendkívüliek az események, mellyek e' napok kíséretében rohannak inkább mint jönek, úgy – szívünk, elménk, kedélyünk állapota is szokatlan most mindenkor és rendkívüli. Csak hála-érzetek ömlengése tehát, csak béke-szózat 's Istenhez emelkedő ohajtatok, könyörgések, tehetik 's teendik jelen elmélkedésem tartalmát. De hiszen most egy szó a' szívből ezer szívből találja viszhangját, 's én is meg vagyok győződve, hogy mit én ma egyszer mondándok, ti azt kétszer, ti azt sokszor, fogjátok meghallani.

Majdnem ezer éve már, hogy Árpád népe e' földre jött, e' földön megtelepedett. Voltak ennek e' roppant időszak alatt napjai, mellyeket nagyoknak nevezett, mint nagyokat jegyzett föl a' történetírás, mint nagyokat emlegetett az ősapáknak még késő ivadéka is. Voltak napjai a' hódításnak kultartományokban. Oh! De e' napok nagysága drága véren vásároltatott meg, hazafiak vérén, kik idegen földön hullottak hálátlan sírba, leöldöklött idegenekkel vegyülve. Voltak napjai a' hazánkba rohant ellenségén vett fényes diadaloknak. Oh! de illy napok nagysága is vérbe került, nemcsak a' dúló ellenek, hanem honfiaknak véribé is. Voltak napjai a' szabadulásnak általános csapások, ostorok, veszélyek alól. Oh! de itt is a' szabadulás emlékezetével romlások, pusztulások, romboló inségek bús emlékezete volt és maradt összekötve. – Mellyik hű fia e' hazának ohajtana illy napokat? Mellyik nem imádkoznék inkább lelke mélyéből, hogy illy napokat ne hozzon e' honra az ég?!

A nap, mellyet mi ünneplünk, nem ilyen értelemben nagy. A' nap, mellyet mi ünneplünk, emberileg szelid, keresztyénileg szelid, szeretet-teljes alaku. A' nap, mellyet mi ünneplünk, nem élet- és véráldozatokkal szerzett vad győzedelmeknek, de az igazság és méltányosság erkölcsi győzedelmének, nem romboló de építő szabadulásnak, nagy napja. Szabadnak nevezé, így szereté nevezni magát e' nemzet eleitől fogva; szabadnak, a' mennyiben törvény-szabta korlátok közé volt itt szorítva kezdet óta az uralkodó főhatalom; szabadnak, a' mennyiben a' nemzet akarata volt egyik tényezője a' törvényhozásnak; szabadnak, a' mennyiben a' nemzet csak önkénytelen 's maga-vállalta terheket hordozott. Oh! de, mint maga a' nemzet neve a' honlakosoknak csak egy osztályát jelenté, úgy a' szabadság jogai is

csak azon egy osztálynak valának sajátja. Így fejlett ez ki a' nemzetnek eredeti helyzetéből, társasági viszonyaiból, történetei- 's körülményeiből; így hozta akkor az idők szelleme; így rendelték a' törvények. – Ámde ennek így maradnia nem lehet. Illy helyzetet a' fejlettebb, érettebb kor többé nem tűrhete. – Hiszen ezer év lehaladtával még honunk nagy folyói is sokképen, sok helyütt, más útát vettek már 's a' körültekintőbb nemzedék megkezde már ezeket is korlátolni, szabályozni. – Változniok kellene tehát polgári törvényinknek is, mint ezt előhaladt külnemzetek példája, mint ezt az ezekkel többszeres érintkezés által is megváltozott korigények követelék; nemzet tagjává kelle már válnia e' hon minden lakosának 's ezek millióiból kelle nemzetnek alakulnia; ki kelle az alkotmányos szabadságnak terjednie ama' milliók mindegyikére: hogy egyik se legyen kénytelen jövevénynek, de följogositva legyen polgárnak tekinteni magát hazájában; hogy valóban öszves nemzeti közakaratra kifolyása legyen itt a' törvény; hogy sajátjának tarthassa mindenki és szabadon használhassa, mit jámborul munkálkodva és szabados úton szerzett; hogy ne élvezzen itt senki teher nélkül jogot, senki ne emeljen jogok élvezete nélkül terhet.

És, ime! le van téve már, e' napokban tétetett le, biztos alapja e' köznemzeti új épületnek, létrejövendőnek kétség nélkül teljesen 's rövid idő alatt, ha mindenki e' hazában úgy érzend mint ennek hű fia; ha e' fiak mindegyike teljesítendi, a'mivel tartozik a' közanya irányában. És, ha minden hazafi így érzend, így teend: úgy erőszakos rázkódás nélkül, annyival inkább vérontás iszonya nélkül, fog létrejöni a' nagyszerű épület, mint erőszakos rázkódás nélkül, vérontás iszonya nélkül ment végbe az alaptétel. És, ha ez így leend: ám mutasson akkor a' föld legnagyobb népeinek bármelyike illyen példát; mutassa föl történeteiből példáját illy békes, illy a' régóta birt jogok önykénytes (!) fölládozása útján eszközölt átalakulásnak; mutasson föl annál fogva évkönyveiben napot, mely elérhetné, csak meg is közelíthetné, e' mi nemzeti ünnepnapunknak nagyságát! Akkor, ám jöjjön el a' külhonnak bármelyik fia; nézze meg történetinket; tekintse meg törvényinket, 's mondjon nemzetünk felett bármi szigorúan ítéletet! Én úgy érzem, én úgy hiszem, hogy ez ítélet csak Mózsésnek ama szavaival lehet 's lesz kimondva: *Bizonyára bölcs ez a' nép, értelmes és nagy nemzetség.* (5. Móz. 4:6.)

Most azért, jöjjön és – mint a' Zsoltár int – *Dicsérje a' megújított nép az Urat. Jöjjetek el, örvendezünk az Urnak 'stb.* (Zsolt. 102:19.)

Igen: mert megtanultuk és tudjuk mi, hogy *valamit Isten cselekszik, az lészen – a' népek dolgaiban is – örökké.* (Préd. 3:14.) Erre tanítottak minket, e' hitünket szilárdították a' közelebb – csak kevés napok alatt – közbejött világesemények is, mellyeket értelmünkkel fölfognunk nem lehet, hanemha 's mignem *bémenénk az erős Isten szentséges helyeibe, és ott megértők azoknak végökét* (Zsolt. 73:17.); megértők, meglátók, hogy – mint irva van – *nem naptámadattól, sem napnyugottól vagy a' fölmagasztaltatás, de Isten az igazgató biró, ki – a' népek között is – egyet megaláz, mást fölmagasztal.* (Zsolt. 75:7,8.)

Istené legyen tehát hálánk a' nagy dolgokért, mellyeket nemzetünkkel cselekedett; *csudadolgaiért, mellyek az ő nevének közellétét hirdetik minékünk.*

Istené legyen hálánk a' jó királyért, kit épen ez időszakra ajándékozott nekünk 's ültetett honunk trónjára, hogy lenne ennek atyai szívjósága és fejedelmi kegyelme nemzetünk ujjászületésének hatályos eszköze: a' jó királyért, ki mint sokszor tette immár – meghallgatta most is népünknek ohajatait; meghallgatta, midőn most e' nép fölemelt hangon mondotta: *nem jó tanács az, mellyet Akhitófel adott* (II. Sám. 17:7.); meghallgatta, 's e' honnak fiai közül rendelt nemzetünk kormányára férfiakat fölvétetni – mint Mózsésnél van: *nem idegen népből való férfiakat, kik e' népnek nem atyafiai* (V. Móz. 17:15.), nem, de – honfiakat, szívvel, lélekkel e' hazához kapcsoltakat, nemzeti közbizodalomtól környezettek: hogy ezeknek össze- 's közremunkálása vigye tőkélyre a' megkezdett nagy művet!

Istené legyen hálánk a' nemzetnek kedveltjeért, a' szeretett Nádorért, kinek – úgy akarta a' gondviselés – épen ez időben kelle e' fényes székben ülnie, hogy erős karokkal felölelve e' honnak ügyeit, vezetve azokat bölcs értelemmel, honszeretettől hevülő kebellet, első helyen munkálkodjék azok között, kik a' nagyszerű épület körüli foglalkozásra hivatvák!

Istené legyen hálánk azon jóvoltáért, miszerint úgy rendelte dolgainkat, hogy – midőn most *megmozdula a' föld* a' rendkívüli események miá – épen egybegyülve lennének törvényhozó honatyáink; vennék azonnal gondosan ótalom alá e' haza békéjét; végeznék be e' célból hatályos erélylyel, magasztos egyetértéssel, végeznék be gyorsan, a' már ugyan előbb is megkezdett, de más körülmények között évekre terjedendett, minden esetre haladandott munkát. – Nemzeti hála kisérje azokat, kik e' magos pályán, meleg honszeretettől, hő buzgalommal működtek a' haza javára! Tisztelve emlegesse, mint emlegeti is, neveiket minden honfi; emlegesse, mint emlegeti is tisztelve, különösen azoknak neveit, kik – mint hajdan Mózsésnek arczája megfényesedék a' törvényadásnak hegyén – kitünőleg megfényesedett orczával jövendének el magas helyéről törvényhozásunknak.

Azonban nem elég, hogy mi csak szóval emeljük hálánkat Istenhez. Sőt, mint mindenkor, úgy jelenleg is, tettekben is kell hálánknak nyilvánulnia.

Igenis: tette van most fölhíva a' hazának minden fia; gazdag, szegény, vén, fiatal. Tette van fölhíva a' hazának minden fia, legalább annyiban, hogy tegye, mi tőle telik, a' közbéke, csend, nyugalom, személy- és vagyonbátorság ótalmára; ezek' ótalmára, miknek fentartása nélkül minden nemes törekvés hasztalan leend, a' már szépen megindult áldásfolyam gátakba ütközve megálland.

Oh! valyha birnám kihatóvá tenni szavamat e' szent falakon kívül is! Valyha birnám e' hon minden lakosának füleibe kiáltani, hogy mindenek fölett béke kell most e' nemzetnek, csend, nyugalom, egyetértés; kiáltani, hogy béketűrésre van most főleg szükség; béketűrő bevárására a' meghozandó törvényeknek; hódolatos tiszteletére addig a' meglévő törvényeknek; sértetlenül fentartására a' fenálló viszonyoknak; kiáltani, hogy nemzeti bünt követ el, ki, nem mond vakmerő tettel, de csak szóval is, veszélyhozó konkolyát hinti el az egyenlenségnek, viszálykodásnak, békételenségnek; hinti azt csendzavaró költeményekkel,²⁷³ hinti álhírek terjesztésével, hinti nyugtalanító jósolgatásokkal, hinti egyesek jámborul szerzett vagyonát veszélyeztető, vagyonközösségre irányzott, csalfa hitegetésekkel, társas életben soha nem létesülhetőkkel, meg nem állhatókkel Jézus evangyéliomi tudománya mellett 's előtt, melly így parancsol sz. Pálnál: *igyekszetek csendesek lenni, saját dolgaitokat cselekedni, munkálkodni tulajdon kezeitekkel, hogy kiki az ő tulajdon kenyerét egye!* (I. Thess. 4:11. II. Thess. 3:12.)

De, ha mindenhova 's mindenkinek nem kiálthatom is, kiáltom ezeket legalább ott és azoknak, hol 's kik között szavaim meghallatszanak; kiáltom e' város népének, kiáltom közvetlenül e' gyülekezetnek. Őrizzétek, hű polgárok! – mint tenni szoktátok, elhunyt őseitektől tenni tanultátok, – őrizzétek buzgalommal e' városnak békeségét, *mivelhogy ebben vagyon a' ti békeségtek!* Ti különösen, kiknek ereitekben még fiatal vér pezseg, tagaitokban az erő duzzadoz! Ti álljatok föl 's , mint béke védangyalai, derekaitokat felövedezve, alkossatok e' nép megnyugtására őrsereget: készek, ha néhalán vakmerő csendbontók e' város békéjét megháborítanák, vagy polgártársaink bármellyikének hajlékát, vagyonát, személyét megtámadni nem rettegének, – készek akkor, kicsinynek úgy mint nagyoknak, tehetetlennek mint tehetősnek, védelmére kelni; sőt készek, ha – mit Isten távolítson el – ha szükség kívánná, e' város megmaradásáért, a' hazaért, a' királyért, életet 's vért is áldozni! Óh! ha vesztély jönne, mitől mentsen az ég, mi vének sem fognánk tétlenségben vesztelni; nem fognánk a' vesztedelem idején 's helyéről hátra- 's elvonulni: de sőt reszkető kezekkel legalább támogatni fognók 's emelni fáradó karjaitokat; minden esetre, egyebet nem tehetve is, imádkozni fognánk nők és gyermekek seregével érettetők; kiáltani fognók buzdítólag füleitekbe és utánnatok, mit ez ünneppan is lelkünk mélyéből kiáltunk az izrael-népének ama szavaival: *éljen a' király, álljon meg és légyen erős királyszéke mindörökké!* (I. Sám. 10.24. II. Sám. 7.16.) Kiáltani fognók, mit szívünk legbensőbbjéből, egyhangulag 's öszvesen kiáltunk ma is: éljen a' haza 's virágozzék, légyen hatalmas, mind az időeknek végeig! Kiáltani fognók, mit nem lehet elérzékenyedet kebellemel nem kiáltanunk ma is: éljen ez anyaváros és legyen boldog, míg a' föld meglészen! Kiáltani fognók, mit ma is, ez ünneppan jelszavaként kiáltunk: béke, szabadság, egyenlőség, testvériség!

Isten ott fen! Te mondád hajdanta amaz ó-szövetségi ősnépről: *Ime e' nép egy.* (1. Móz. II. 6.) Óh! add áldásodat ránk, hogy egy legyen e' nemzet is; egy légyen érdekekben, szívben. És akkor, itt lakva ez áldott földön, mellyet néki adtál, nagy léssen e' nép a' föld népei sorában; erős léssen egységében; legyőzhetetlen léssen erejében, ha szinte feltámadna is ellene a' világ.

Isten ott fen! *A' mi füleinkkel hallottuk mi, a' mi atyáink beszélték nekünk: minémü dolgokat cselekedtél az ő idejökben és régtől fogva.* Óh! légy istene, ótalma, pásztora a' mi népünknek ma is és mindenha; tartsd meg ennek békeséget 's így vidd be, így juttasd el ezt újjászületésének ígéret-földjére, mellyet megmutattál immár 's ott is *légyen e' te népeden áldásod és maradjon rajta végnélkül!*

Újjászületésének ígéret-földjére! Óh! ha oda békével be- és átjutand e' nemzet: előre látom én reményem, hitem szemeivel: mint fog ez fölvirágozni; mint fog ez földicsőülni; mint fog neve tündökölni a' legnagyobb népek között. Látom hitem szemeivel, mint fognak le- és összedőlni a' válaszfalak, mellyeket eddig e' nép között az érdekek különbözősége emelt; mint fog e' hazához ragaszkodni minden lakosa, az is, ki még most nemzeti nyelvünk édességét élvezni nem képes. Látom, mint fognak lehullani nyomasztó kötelei a' lelkiösméret 's vallás-szabadságnak; mint fogja mindenki, saját hitelvi és meggyőződése szerint, saját templomában, akadály nélkül imádni istenét, azon úton járulván 's közelítvén hozzá, mellyet legegyszerűbbnek, legbiztosabbnak tart. Látom, mint fog ekképen bételni népünkön, mit Ésaías jövendölt: *a' te napod nem mégyen többé alá és a' te holdad nem fogatkozik el: mert az Úr léssen néked örökkévaló világosságod; a' kicsiny ezerre szaporodik és a' kevés erős nemzetségre. Én, Úr, az ő idejében nagy hamarsággal megmivelem ezt.* (Ésa. 60:20,22.) –

²⁷³ A püspök felsorolásában az álhíreket külön is említi, így feltételezhető, hogy a "költemények" kifejezést nem a koholmányok szinonimájaként használja, hanem mai értelmében, radikális versekre utalva.

És, ha nekem ezeket csupán hitem szemeivel lehetne is – testi szemeimmel pedig nem engedtetnék – látnom: még így is emelő érzetek között teszem magamévá Simeon énekét: *Uram! Békeséggel bocsátd el a' te szolgádat, mert látták az én szemeim – látták legalább hitemnek szemei – a' te népednek dicsőségét.* (Luk. 2:29. 's a't.)

Minden hazafi törekedjék, hogy légyen úgy. Minden hazafi imádkozzék, hogy légyen úgy. Ezért imádkozom én is, elmélkedésem bérekesztéseül, Salamonnak ama szavaival: *Légyen mivelünk is a' mi urunk istenünk, a' miképen volt a' mi atyáinkkal, ne hagyjon el minket, el se távozzék mitőlünk.* (1. Kir. 8:57.) Ámen.²⁷⁴

7.

Révész Imre tudósítása Debrecenből

1848. március 26. PEIL április 9.

Az európai események a' velőkgig hatnak, eszméletre, körültekintésre, 's az örök igazság 's az emberi jogok mezejéni küzdésre költenek minden egyes embert 's minden testületet, melly az ébredés e' fontos korszakában, mint kihalt rész, szétzúzatni nem akar a' társadalmi élet sebes mozgásnak indult kerekéi által. Ezért tartaték nálunk is mart. 22-dikén rendkívüli egyházkerületi gyűlés, melly petitiókat készítene 's küldene a' törvényhozás színe elibe, petitiókat, mellyek jogokat kívánnak egyházunknak az igazság és viszonyosság alapján 's azon alkotmányos törvények nyomain, mellyeket századokkal ezelőtt a' legnemesebben ontott vér vívott ki, de a' mellyeket az absolutismus átkos keze, kellő eredmény és üdv nélküliekké tón. Ugy hiszem, hogy ezen petitiókról részletesebben 's méltóbb toll által vannak már e' lapok tudósítva: azért ezeket mellőzve, csupán azt említem én meg, hogy az érintett egyházkerületi gyűlés nemcsak készített és küldött petitiókat, de fogadott is el és nemesen adott meg a' debreczeni főiskolai tanuló ifjuságnak.²⁷⁵

Kivánta az érintett tanulóifjuság a' tanári gyűléseknek – valamint a' felette ítélő törvényszékeknek teljes nyilvánosságát; a' köréböli tisztviselőknek szabad választhatását; kivánta, hogy az eddig divatban volt 's valódi haszon-nélküli censurák 's examenek eltöröltetve, helyökbe rigorosumok állíttassanak. Kivánta, hogy a' templombajárás köteleossége vallásosságára, ne pedig a' törvény kényszerítő betüire bizassék; kivánta, hogy a' főiskolai olvasótársulat, melly eddig üdvös céljához méltó eredményü nem lehetett, iskolai közintézeté alakíttassék, 's az iskola pénztárából gyámolíttassék; kivánta, hogy minden főiskolai tanár, studiumait minél előbb nyomassa ki; kivánta végre, hogy ő is a' városi nemzetőrséghez csatlakozhassék; és miként ezen utóbbi kívánata 's ajánlkozása kitünő méltánylással 's lelkesedéssel fogadtatik 's jegyzőkönyvileg is örökíttetni rendeltetik: úgy a' többi minden kívánatok is, nemes lélekkel megadatának a' derék előljáróktól. – A' tanulóifjuság nemzetőrségi lobogóinak a' főiskoláni kitűzetési ünnepélye, derék Péczelink lelkes beszéde mellett, táborig zenénél, 's nemzeti dalok éneklése közt épen ma délután tartaték. *Révész Imre*

8.

Könyves Tóth Mihály: Mi történt? 'S mit kell tennünk?

*1848. március 26. TtREN B 1763.*²⁷⁶

Keresztyén Gyülekezet! A' közelebbi napok alatt történt országos eseményekhez képest, egyházi elmélkedés' tárgyaul azon igéket tűzöm ki, mellyekkel Pál apostol a' galáciai gyülekezet' híveit "Szabadságali" élésre tanította. – Pál apostolnak ezen tanítása előadatik a' Galatákhöz írott levél' V-

²⁷⁴ Benda–Irinyi: i. m. 395. Az elmélkedés 6000 példányban jelent meg.

²⁷⁵ Az egyháztörténeti irodalom egybehangzó vélekedése szerint az ifjuság petícióját e tudósítás szerzője, Révész Imre szerkesztette.

²⁷⁶ A prédikáció szövege megtalálható a Szabadságharc Gyűjteményben is.

ik részében, melynek körülményinkre vonatkozó 's e' jelen alkalommal általam alkalmazandó igéi így hangzanak:

Gal. V:1,5,13 stb. vers.

“A’ szabadságban álljatok meg, és ne kötelezzétek meg ismét magatokat szolgálatnak igájával. Mert mi, lélekben hit által, várjuk az igazságnak reménységét. Ti! atyámfiai szabadságra hivatatok, csakhogy a’ szabadságot ne adjátok a’ testnek bűnre való alkalmatosságul: hanem szeretetből egymásnak szolgáljatok. Ezt mondom pedig, hogy lélek szerint járjatok. A’ léleknek gyümölcsei szeretet, öröm, békesség, békességestűrés. Hogyha egymást marjátok és elnyelitek: meglássátok, hogy viszonylag egymástól meg ne emésztessetek.”

K. Gy.²⁷⁷ Azt hiszem, hogy közületek egy sincs, ki a’ szentirati felolvasott igék’ meghallása után, egyszerre be nem látná, mikép ez alkalommal tartandó egyházi elmélkedésem oda van irányozva, hogy keresztyéni szempontból tekintsük meg azon eseményeket, melyek a’ közelebbi napok’ ’s hetek folyta alatt fogva tarták ’s tartják mind e’ perczig figyelmünket ’s vágyainkat; mely események magyar nemzetünk polgári állásának eddigi formáját megváltoztatták, átalakulásnak indították. Oda van irányozva továbbá beszédem, hogy szent vallásunknak illy események között is iránytadó ’s célhoz elvezérlő tanácsait, parancsolatait emlékezetünkbe felidézzük; azután pedig polgári magunkviseletét szent vallásunk’ ezen szabályai szerint intézzük.

És K. Gy.! ha e’ templom’ hivei közül mindegyik értené, tudná a’ nagy fontosságú országos eseményeket: akkor elég volna Pál apostol’ felolvasott igéi közül csak ezek felett elmélkedni:

“Isten, mi Urunk Istenünk! mi lélekben hit által várjuk az igazságnak reménységét.” Elég volna felidézni csak ezen intést: *Atyámfiai! Ti szabadságra hivatatok. Álljatok meg ebben. De ne adjátok a’ szabadságot bűnre való alkalmatosságul, hanem szeretetből egymásnak szolgáljatok.”*

Azonban, minthogy népünk’ sokkal nagyobb része vagy nem igazán tudja, vagy épen nem is tudja az országos eseményeket: innen szükségkép’ következik, hogy ha egyházi elmélkedésemnek nem pillanatig elragadó bájt, de valódi és vallásos hatást kívánok eszközölni ’s megnyerni, tehát, félretéve a’ szónoklat’ mesterfogásait, száraz egyszerűséggel mondjam meg a’ népnek, a’ közelebbi napok alatt történt dolgokat.

Illy czélból elmélkedésemet két fő részre kell osztanom:

Az I-ső részben “az országos események’ felvilágosítását próbálom, a’ legérthetőbb nyelven népszerű és hű előadásba foglalni,” megmondván: *“Mi történt?”*

A’ II-dik részben “szent vallásunknak illy események között iránytadó ’s célhoz elvezérlő tanácsait ’s parancsolatait sorolom el”, megmondván: *“Mit kell tennünk?”*

Mindenható Isten! Atyánk a’ mennyben! mi a’ te néped vagyunk. Uram! a’ te néped szomjuhozza az igazságot, és a’ te szolgád élő víz’ forrását ohajtja felnyitni előtte. Szent Lélek Isten! hívek’ bölcs tanítója! Te világosítsd hát meg értelmünket, hogy értsük az Isten’ akaratját; ’s nyisd meg engedelmességre szívünket, halljuk kétszer egyszeri szózatát... ’s Én...²⁷⁸ én nem kérek tőled szólást sok nyelveken, sem hogy csudát tegyek betegeken; csak érthető és vigható előadásra segíts meg; így lehet e’ népet a’ vallás’ utain vezérelnem!!!

’S e’ könyörgés után térjünk a’ dologra.

Ma egy hete ilyenkor élénk mozgalomban voltak e’ város lakosinak értelmesei is. A’ nép’ egyes tagjainak nyomtatvány, “Örvendetes tudósítás” feliratú nyomtatvány osztogatott.²⁷⁹ Tíz óraker mindenki előtt nyitva volt a’ városházi tanácsterem. Tizenkét óraker már nemzeti zászló lobogott annak ablakában; ’s ugyan ebből hangzottak le a’ gyűlési határozat’ igéi. Estve nagy és fényes örömszaj. Másnap és azolta majd mindennap fontosnál fontosb hírek a’ császári fővárosból Bécsből, szinte így Pozsonyból, a’ magyar országgyűlés mostani helyéről... Itt pedig e’ mi városunkban míg egyrészt állandó bizottmány működik a’ ’rend’ és béke’ fentartása végett, ’s illy czélból naponként új meg új hirdetményeket küldöz a’ ’polgári házakhoz; azalatt másrészt honvédelmi őrsereg’ föllállítása körül fáradoznak polgártársaink.

Miért mind ez? ’s mikép van az, hogy a’ napi események olly egymással ellenkező érzeményeket költenek fel? Egyik perczben örömet; másiban félelmet érzünk.

Legyenek e’ ’különböző két indulatot szülő okok előttünk mintegy tájékozási pontokul az események’ előadásában. Megmagyarázom “minek kell örülni?” “mitől lehet félni?”

a. Ezelőtt mintegy 300 esztendővel, mikor Magyarország részint beháborúk által rongáltatott, ré-

²⁷⁷ K. Gy.! = Keresztyén Gyülekezet!

²⁷⁸ Könyves Tóth Mihály mindvégig három ponttal, illetve két-három felkiáltójellel jelzi a “hatásszüneteket” vagy a hangsúlyos mondandót.

²⁷⁹ Benda-Irinyi: i. m. 394. Pest város március 15-i értesítése a 12 pontról 1250 példányban jelent meg Debrecenben.

szint a' török által nyomorgatott, a' magyarországi királyságot nemzetünk átadta a' most is dicsőségesen uralkodó cs. k. ausztriai háznak. Olly feltétel alatt azonban, hogy Magyarország az ausztriai birodalom' több tartományinak alárendelve ne legyen soha; önállású maradjon mindenha. Ehhez képest csak ollyan határozat lehessen törvénynyé, melly mindkét félnek, t.i. nemzetnek és királynak közös beleegyezéttel hozatik; 's az ekképen hozott törvényt aztán, a' király mellett szolgáló kormánysegédek, – vagy mint nevezni szokták közbeszédben, – miniszterek hajtassák 's hajtásá végre.

Már, a' magyar nemzetnek a' cs. k. ausztriai házzal kötött illy szövetezése, az ország' fenállására nézve igen kedvező és hasznos eredményü volt. Mert egyesítvén országunk, az ausztriai birodalom több országainak erejével, saját erejét, 300 év' nehéz viszontagságait diadalmason legyőzte. De ugyanezen szövetezés az ország' lakosainak szellemi és anyagi életére, az egész hazának külső belső ügyeire nézve igen kártékonyá vált, a' király mellett szolgált tanácsosok 's kormánysegédek, az ugynevezett miniszterek miatt. Ezek Magyarország' érdekét háttérbe szorították, 's önkényes hatalmukat határtalanul kiterjeszteni törekedtek.

Az illyenféle minisztereknek két fő bűnök volt. Egyik az önkénykedő hatalmaskodás. Ez annyira vetemedett már, hogy hiában hozott törvényt a' nemzet és király együtt közakarattal, a' törvény végre nem hajtattott, a törvény csak a' papiroson maradt. És mégis, halljátok meg, a' törvény' végrehajtásának elmulasztása miatt senkit sem lehetett kérdőre vonni 's feleletre szorítani... Másik bűnök az alattomos cselszövés és ármánykodás volt. Ezek 'segedelmével úgy elzártak a' király elől minden utat, szemei elől a' dolgokat úgy elrejtették, hogy a' királynak – emberileg tekintve őt – teljes lehetetlenné vált az igazság' megismerésére 's népe' kívánságának megtudására eljutnia.

Mindezeket honunk' lelkes fiai nem tűrhették; 's mind a' régiebb mind kivált az újabb időkben sokszor felszóltak a' miniszterek' önkénykedése ellen. Felszólt az országgyűlés is. Mind hiában. A' szótat elfogta a' király és nemzet közzé mesterségesen épített válaszfal. Elfogta ez a' nemzet' szótatát mind addig, miglen végre a' népszabadság' szelleme, e'hónap' közepe táján legyőzhetlen erejével szétrombolá a' miniszteri válaszfalat; és az országgyűlés egyenesen magához a' királyi felséghez folyamodott alázatos föliratával, 's ebben megkérte ő felségét, hogy ezentul maga mellé kormánysegédekül olly magyar minisztereket vegyen fel, kik a' magyar nemzetnek felelősséggel tartozzanak.

A' királyhoz személyesen folyamodó országgyűlési küldöttséget maga vezérli országunk' szeretve tisztelt Nádora István főherczeg; 's olly erős határozottsággal védelmezte a' magyar nemzet' kívánságát, hogy, nyilatkozata szerint, ha a' felelős minisztérium iránti kívánat meg nem adatnék: nádori méltóságáról is kész lemondani.

Hajoljunk meg, K. Gy., István főherczegünk' e' magasztos honszeretete előtt. Hajoljunk meg legkegyelmesebb királyunk V. Ferdinánd ő felsége' atyai szívének jósága előtt. Ezen áldott jószívű fejedelem nemcsak tüstént eltávolítá maga és trónusa mellől azon minisztert, kinek működését alattvalóira kártékonyan hatni, 's e' miatt az alattvalók részéről csak gyűlölettel találkozni megértette: de egyszersmind tüstént teljesíté azon kívánatot is, hogy a' magyar nemzetet ezentul "magyar és felelős minisztérium" kormányozza.

Ime, K. Gy.! ez az egyik rendkívüli nagy esemény. A' magyar felelős minisztérium az, mellynek megnyerésén az egész ország' örvendez, mellynek megnyeréseért Istennek, isten után Királyunknak, Nádorunknak, az országos lángeszü nagy férjfiaknak, 's általában az együtt munkálkodó országgyűlési egész testületnek, nagy örvendezéssel hálát buzog, hálát rebeg a' magyar nemzet.

b. Miatán az eddigiekben némi legszükségeseb ismeretet igyekeztem adni a' népnek, országos nagy nyereségünkről a' felelős minisztériumról: most már azon kérdésre kell megfelelnem, melly kérdést igen sok józan eszű 's értelmes polgártól enmagam is hallottam, t.i. "De hát hogy nem tudott ezideig az ország' népe 's ezek között Debreczen' nép (!) is semmit arról, hogy a' kormányzó miniszter sok esztendőök óta nem javára, de kárára van Magyarországnak? mikép lehetett illy bűnös eljárást király és nép elől annyi sok éveken át eltitkolni?" E' kérdésre adtam ugyan már fentebb némi választ, midőn az alattomos cselszövésekről 's ármánykodásokról tettem említést: itt pedig feleletül, egyenesen és őszintén ki kell mondanom, hogy az álnokságot azért lehetett titokban úzni 's tartani, mert ugyanezen miniszter a' gondolatok' szabad közlését törvénytelenül megtiltotta, 's egyszersmind megparancsolta, hogy a' kormány' tetteit bírálgatni nem szabad, sem élő szóval, sem írásban, sem könyvben. Ennél fogva minden könyvet, mielőtt kinyomatnék a' kormány által kinevezett ítélők' vizsgálata alá kellett bocsátani; azokat pedig, kik bátran merészelték beszélni vagy írni, tömlöczözték. Az ilyen törvénytelen tilalmak 's parancsolatok ellen is, sokszor felszóltak a' haza' lelkes fiai, felkiáltottak az igazság' bátor kimondásáért tömlöczbe zárt derék férfiak. De ezeknek, mint a' királytól távolesőknek hangját, bár felemelt hangját, elnyomták a' királyhoz közelebb eső mellette álló miniszternek 'su'sárló²⁸⁰ beszédei; elnyomták mindaddig, miglen végre e' hónap közepe táján, a' népszabadság' szelleme maga

²⁸⁰ Suttogó, alattomban rágalmozó.

jelent meg, felséges királyunk előtt vádlójául 's egyszersmind büntetőjéül azon kormányának, mely éveken keresztül gyilkolta a' léleg gondolatokat, tömlöczözte a' vele ellenvéleményüeket, 's e' képen elfogta a' király' szivét alattvalóinak törvényes kívánságai elől. És a' mi legkegyelmesebb fejedelmünk, mihelyt megértette a' népszabadság' szellemének azon vádját, mely a' lélek' gondolatainak meggyilkolásai ellen emelkedék: azonnal megszüntette a' természetellenes rendeletet 's visszahelyezte az embert eredeti elévülhetlen örök jogának gyakorlatába, miszerint gondolatait, véleményeit szabadon közölhesse beszédben, írásban, könyvben. Ime K. Gy.! Ez a' másik nagy eseménye a' közelebbi napoknak. A' könyveknek, hirlapoknak, bár feleletterhe alatt csakugyan feltartóztató vizsgálat nélküli szabad kinyomatása, az ugynevezett "Sajtószabadság" az a' drága kincs, melynek megnyerésén az egész ország örvendez... Nem lehet ezentul az önkénynek korlátlanul hatalmaskodnia, sem az álnokságnak titkolódnia.

"Az igazság nem tartatik többé fogva; az igazság ha elesik is felkél, 's mindazokat, valakik megismerik őtet szabadokká teszi."

c. Két országos nagy nyereséget említettem eddig, mint a' közelebbi napok' eseményeinek fenséges szülötteit, u.m. a' felelős minisztériumot, és a' könyvnyomtatási vagy sajtószabadságot... Mindenik mondhatatlanul drága kincs ez, mindenik hatalmas tényező országunk' jólétének felvirágoztatására... Azonban a' köznép ezeket kellőleg méltányolni és becsülni most még nem tudja; azon természetes oknál fogva, mert mindegyikről igen kevés ismerete 's gyermeki fogalma van még most... A' köznépre nagyobb érdeklődéssel oly események hatnak, mellyek polgári életét közvetlenül illetik, vagy anyagi segedelemmel könnyítnek azon. Illy tekintetben is nagy változtatokat hozának létre, a' közelebbi napok. Kiemelem a' közös teherviselést. A' közös teherviselés oly módon szándékolatik, hogy a' folyó 1848. e. Nov. 1-ső napjától kezdve, ezentul a' haza' minden lakosai, és így az eddig kiváltsággal birt papok, nemesek, bárók, grófok, herczegek, együtt a' jobbágyokkal, 's polgárokkal, vagyoni tehetségeikhez képest megosztják ugy a' hadi mint a' házi adónak 's általában az ország' minden terheinek hordozását. Ez az "egyenlőség". Kiemelem továbbá az urbéri tartozások' megszüntetését. Ez abban áll, hogy a' jobbágyok birtokában jelenleg lévő urbéri telkek örökre megváltatnak, felszabadítatnak oly módon, hogy a' földesurakat maga az ország kármentesítse, kifizetvén nekik a' jobbágyok által eddig teljesített pénzbeli tartozások', természetnybeli kilenczedek' 's robotos munkák' becsértékének tőkét. Ez a' "szabadság". Végre kiemelem, hogy a' birtokos papság az eddig részére fizettetni szokott tizedről, az ugynevezett papi dézmáról, önként 's minden kárpótlás nélkül lemondott. Azonban az ország népének illy temérdek anyagi nyeresége mellett is hiányzott még az ország' egységére 's erejére az a' mi legfőbb t.i. hogy a magyar nemzetet ne csak a' kiváltságolt osztályok, rendek tegyék, de tegye az összes lakosság, a' 14-15 milliónyi nép... És e' tekintetben is meglőn a' milliók' ügyének méltánylása. Elhatározatott a' népképviselő. 'S már a' következő országgyűlés népképviselői erős alapra lesz fektetve. Most mindnyájan édes gyermekei vagyunk e' honnak, testvérei egymásnak, 's a' törvényhozói hatalmat oly férfiakra bízhatja a' nép maga, kihez bizodalma van, kik az ő érdekeit képviselik... Ez a' "testvériség". E' négy tárgyra nézve meg kell említenem, hogy ezek az országgyűlés által már elfogadtattak, törvényczikkbe foglaltattak. De azért most még nem valódi törvények. Kötelező erejű törvényekké majd akkor válandanak, ha a' király is megerősíti, szentesíti. Mit is jó Királyunk' kegyelmes ígéretétől annyival inkább várhatunk 's biztosan reménylhetünk, mert ezek mind olyan dolgok, mik eszményileg véve a' magyar nemzet' országos felvirágzásának okvetlen feltételei, eszközei 's kellékei. Mindezen országos eseményeknek tehát születésén, létrejöttén nem örvendezni, ezeknek áldásdús életéért buzgó szívvél nem könyörgeni, nem lehet. Oh e' nap, mellyen mindezekért örvendezünk 's könyörgünk, nemzeti diadalnak szép napja. De nem oly diadalé, minőt az ő idők hirdetnek, minőt atyáink nyertek, melly seregek' fegyverével ezerek' életvesztésével szereztetett. Oly diadalé, mellyet' népszabadság' istenileg hatalmas, istenileg jótékony szelleme az osztó igazság' szent szózatával vívott ki.

Azonban K. Gy.! Az örömfény, melly lelkünk' egén ez események' felgondolásakor át-átfut, hasonló a' nyári zivataros éjszakának villámhoz. Nagyszerűleg pompás látvány ez; de midőn a' villámok' letüntével feketébből feketébbre sötétedik az ég, magoknak a' fényes villámoknak repülése közben, aggodalommal kérdezzük: "mi leend a' zivatar' eredménye?" valljon kövérítő csendes zápor-e, vagy leomló felhőszakadás, pusztító jégeső?

Mindazon jótéteményeket mikről eddig szólottam, már több évek óta munkába vették hazánk lelkes és nagy bölcsességű fiai. És ha fokenkénti haladás után, az emberek' számítása szerinti időben történik, ez események' születése; e' hon' vajudási megrázkódása – fájdalommal ugyan, ekkor is, de – élet' 's halál' veszélyével nincs összekötve. Nem engedte a' sors' hatalma bevárnunk az emberek' számítása szerinti időt; 's talán mert megsokallotta a' még hosszas esztendőket tervezőknek tétlen halogatását, némellyeknek kemény ellenszegülését: tehát perczek alatt szült oly eseményeket, mellyeknek létrejöttét mi évtizedek alatt is alig vártuk.

'S mi okozta az eseményeknek illy rögtöni előrohanását?... A' népszabadság' szelleme. Franciaországban ütött ki a' forradalom. A' párizsi nép elűzte miniszterét, el királyát, 's a' királyi széket megégeté. És a' megégetett királyi szék' füstgombolyagjait magosan felülszárnyalta a' népszabadság' szelleme, repült, feltartóztatathatatlantul, gondolatsebességgel Európa' országaiba. Néhány nap alatt eljutott Bécsbe is, Királyunk' lakvárosába.

Felriasztotta itt hosszas állommámorából az elzsibbasztott ausztriai népet; 's ezáltal a' szomszéd Magyarország' czélba vett átalakulása' csendes mozgalmainak óriási erővel siettető lökést adott. Melly történet a' magyar 's német nemzet között elenyésztetett minden idegenkedést, testvéri lélekrokonságot ébresztett.

Illy körülmények közt úgy látszik, hogy a' történetek' folyamának fel-feldagadozó hullámain többé nem emberi ész és kéz kormányozza az ország' hajóját; emberi észnél 's kéznél hatalmasb erő tartja azt meg, vagy süllyeszté el. Illy körülmények közt a' népszabadság' szellemének, néhány nap alatt világrészt beutazó 's meghódító fényes diadalát, akaratunk ellen is félelemmel és rettegéssel csudáljuk.

Igen 's jelesül honunkra vonatkozólag, megdöbbenünk és rettegünk, ha elgondoljuk, mennyi nehézséggel hány fennálló intézetek', kormányzések' megsemmisítésével van összekötve a' felelős miniszterium' munkássága. Megdöbbenünk és rettegünk, ha elgondoljuk, milly szellemi kicsapongásokra ragadhatja el a' könnyen elámitható könnyen félre vezethető tudatlan néptömeget, a' sajtószabadságali visszaélés. Megdöbbenünk és rettegünk, ha elgondoljuk, hogy több millió jobbág' rögtöni felszabadtatása néhány ezer nemes embernek' s hivatal nélkül maradandó gazdasági és uradalmi tiszteteknek rögtöni – és későn is talán kipótolhatatlan – károkat hozhat.

Ekkép kergetik K. Gy.! az országos események' örvendetes és félelmes jelenetei egymást. Nincs ember, ki bizonyossággal beláthatná az egymást habként üldöző új meg új változatoknak fejlődését... És, ezen kétséges bizonytalanság az, mitől félünk lehet, félünk kell... Mert a' magyar példabeszéd szerint "félni jó, de megijedni nem szabad... Nem! mert ott, hol az emberi erő, határát elérte, nem ér határt a' határtalan isteni erő." Az emberi rövid látású észnek munkásságát az isteni bölcsesség századokra kihatóvá teszi, 's az emberi tehetetlenségben dicsőíti meg mindenhatóságát.

Azért is, ha országos életünk' illy körülményei között tusakodva kérdezzük: "Mit kell tennünk?" e' kérdést, intézzük szent vallásunkhoz. Tanácsokat ad ez, mellyek megnyugtának; parancsolatokat, mellyek célhoz segítenek. A' tanácsok és parancsolatok Pál apostolnak felolvasott igéiben foglaltatnak; 's most ezeken tekintünk végig.

II.

a. Istenhez emeli Pál apostol mindeneknek előtte lelkünket, 's tanácsot ad: "...várjuk hittel léleken az igazságnak reménységét".

Nézzük meg a' világhormányzó nagy istent a' népek' eddigi történeteiben, 's meglátandjuk, hogy az ő jósága igazsága bölcsesége 's hatalma minden időben, az időknek mind végeiglen, együtt 's örök fényben tündöklék.

Nagyítás nélkül állíthatjuk, hogy minden században éltek emberek, kik a' kort, mellyben éltek, a' legveszélyteljesebbnek kiáltották ki. És ez igen természetes. Mert mindenik kornak emberei legsúlyosban érzik azon kornak viszontagságait, 's mindig nagy a' száma azon elégedetleneknek, kik önző céljaik' meghiusultán elkeserednek; 's kifakadván ég és föld ellen, az elkövetkezett vagy előrohant sorscsapásoknak szerző okául, mindig az ellenvéleményüket tartják, önmagukat 's véleménytársaikat soha. De egyszersmind azt is nagyítás nélkül mondhatjuk, hogy épen a' legveszélyesb időben állít elő a' gondviselés olly kiválasztottakat, kiken mintegy megnyugszik a' jehova' bölcseségének 's hatalmának ereje. Ezért 's ezek' közremunkálása által eszközöltetnek aztán olly események, mik az emberi elme' gondolatában megsem fordultak. Faraó kegyetlenkedik egy elsanyargatott népen. Egyszer, böszült határozatában kivégeztetni parancsolja a' nép' minden ficsecsemőit. És az elvesztendő fi-magzatok közül egyet, nilus' (!) sáskoszorúzza vidékein habok ringatnak gyékényládában a' királyi palotáig; hogy majdan onnét lépjen elő, mint a' nép' szabadítója, mint a' Faraó' megbüntetője. Nem egyszer a' tömlöczbe elzárt, 's ott a' lángésznek tüzes kinjai között megedzett lelkü férjfiakat, a' tömlöczből szólítja elő a' gondviselés, hogy vonják számadásra és ítéljék el az önkény' erőszakoskodó zsarnokait. Száz meg száz illyen egyes eseteket lehetne a' történet' nagy világában előmutatni. De én csak általánosságban kívánok maradni, mondván, hogy minden kornak megvannak saját lángeszü 's nagy lelkü fiai, kik az igazság' szent birodalmához útát törnek a' nemzet előtt, és a' népet visszahelyezik eredeti élévülhetetlen 's örök jogai' birtokába.

Az illy nagy embereket nemzet- 's országboldogító törekvéseikben, az emberi hatalmat túlmúló isteni erő szemlátomást segíti elannyira, hogy még a' szerencsétlenség hasítottá barázdákból is, szerencsének magvai virágoznak fel 's gyümölcsöznek idők' teltével dúsan.

De nem akarok elmélkedéssel tovább is járnai, a' gondviselés' különben is megfejthetlen munkásságának végetlen mezején. Nem szenved kétséget, mikép bölcs Salamon szavai szerint *"Isten az, ki által uralkodnak a' királyok 's végeznek a' fejedelmek igazságot."* Ragaszkodjunk tehát e' hatalmas felséghez hitünk' bizodalmaival, mondván mint a' 'Sóltáriró: *"Uram! Nehéz dolgokat mutatál a' te népednek, itatsz minket a' rettegésnek borából. De adsz zászlót is, mellyel élünk az igazságért. Mi várjuk lélekben hit által az igazságnak reménységét, 's Te benned bizva erősen cselekeszünk."*

b. 'S míg szent vallásunk e' kérdésre "Mit kell tennünk?" egyfelől az Istenbe helyezett bizodalomra ébreszt: másfelől figyelmeztet, int, 's parancsolatot ad, hogy *"legyünk engedelmesek az emberi rendleteknek is az Urért, akár királynak, akár más felső méltóságban levőknek; mert így vagy az Isten akarhatja, hogy jót cselekedvén zabolázzuk meg a' balgatagok' tudatlanságukat."* Az ilyen engedelmisség mellett aztán bátran vethetjük reménységünket Isten után felséges Királyunkba; kinek szívjósa, kegyelmes indulata hü magyarjai iránt őszinte szeretete, több fejedelmi (!) tettekben nyilvánult már eddig is. Bátran vethetjük reménységünket nemzetünk' kedveltjébe, erő-és lélekdu Nádorunkba; bátran az országosan egybegyült törvényhozókba, kiknek mostani együttléte, valamint a' közbejött események' tekintetiben a' gondviselés' különös áldásának tartandó: úgy a' teljes megnyugvásnak leggazdagabb forrása.

c. Azonban a' törvényhozók' magasztos törekvésének, a' kormányi nádori királyi legjobb akaratnak legszívesb igyekezetnek is, kívánt sikere csak úgy lehet, ha egyszermind mindenütt rend és csend leend a' hazában, ha a' lakosok' személy- 's vagyonszámbátossága mindenütt szentül megőriztetik.

'S ime! Ezen közcsendességnek békességnek nyugodalomnak fentartását azon parancsolatok által eszközölhetjük, mellyeket Pál apostol így adott ki:

"Ne legyetek hiu dicsőségkivánók, egymásnak ingerlői, egymásra irigykedők, Hogyha egymást marjátok és elnyelitek, meglássátok, hogy viszontag egymástól meg ne emésztessetek. Járjatok lélek szerint. Mert a' léleknek gyümölcse szeretet, öröm, békesség, békességestűrés, mértékletesség... Atyámfiai ti a' szabadságra hívatattok, de ne adjátok a' szabadságot bűnre való alkalmatosságnak. Sokkal inkább szolgáljatok egymásnak szeretetből."

"Ti szabadságra hívatattok"! Ez ígék használatnak most jelszavul. De a' szabadság' jelszavát nem egyszer félre értették már a' tudatlanok, 's elferdíték a' bűnösök. Így történt ez a' reformatiókor Németországban, így történt Magyarországon 1514. esztendőben a' parasztlázadaskor. És ettől most sem vagyunk teljesen megőrizve. Mert most is van sok tudatlan és sok bűnös ember. Ez ígéknek "egyenlőség, szabadság, testvériség" nem az igaz keresztyéni 's általam ez elmélkedésben kifejtett értelmet tulajdonítják; de szánandó tudatlanságból vagy megbocsáthatlan bűnös szándékból elámitják magukat és az értetleneket, hogy a' most minden ajkon zengő "szabad földbirtok" a' közös felosztással egyjelentésű volna.

Van-e e' debreczeni lakosság tagjai között ilyen tudatlan vagy illy bűnös, a' ki e' féle lázító és egész országunk' boldogságát felforgató ámitásnak hitelt adna?... nem tudom... De hiszem, hogy nincs csak egy is.

Miért említettem tehát meg?... Azért K. Gy. mert e' városba heti vásárok' alkalmával 's egyébkor is a' vidékről, számtalan pór nép be szokott seregelni,²⁸¹ 's ha talán ezek között találkoznék, ki nem tudná, hogy a' "szabad földbirtok" a' jobbágytelkeknek felszabadítását örök megváltását jelenti, az ilyen tudatlanokat ti világosítsátok fel, ti vezéreljétek jó útra.

Minden okos és becsületes embernek keresztyéni kötelessége oktatni az értetleneket, 's rendre nyugalomra békére serkenteni a' zabolátlankodni akarókat, serkenti főleg az által, hogy a' rendbontás magának a' népnek leendne legkártékonyabb, 's a' magyar példabeszéd szerint, önmaga vágná le önmaga alatt a' fát. De oktatni 's világosítani kell a' nemességnek is azon tagjait, kik a' nemesség' némelly jogainak árnyékkénti eltűnését nehezen szívelik, vagy az urbéri tartozások' kárpótlása' idejét békétlenül követelik, türelmesen bevárni nem akarják.

Igen K. Gy. illy bonyolított körülményeket nem lehet egyszerre tisztába hozni, 's a' kétséges idő' lejártáig, mindig készen kell lennünk egymás' megnyugtására, készen kell lennünk a' kölcsönös védelemre is... *"Szolgáljunk egymásnak szeretetből."* Mi magunk áljunk őrt e' város határain belül, minmagunk családunk 's vagyunk körül. Ez a' hivatása ez a' célja az őrseregnek. 'S kicsoda is védelmezhetné olly hősi elszántsággal e' várost azt a' mit ebben bírunk, mint épen mi magunk, kik e' városnak vagyunk fiai?... *"Szolgáljunk egymásnak szeretetből"* tőlünk telhetőleg azzal, mivel megáldott Isten, szolgáljunk ésszel, pénzzel, kézzel. *Ne nézze kiki csak az ő maga hasznát, nézze minden egyebeknek is hasznát. Legyünk egyenlő indulattal egy értelemmel egy akaratval. Legyen egy szerelmünk, t.i. édes magyar hazánknak, az itt lakó egész népnek, és a' Királynak boldogsága.*

²⁸¹ Éppen a városba özönlő nép tájékoztatására készült az eredetileg 12000 példányban kiadott beszédből újabb 4000 példány Erdélyi József kollégiumi professzor költségére, felajánlásából. Benda-Irinyi: i. m. 395.

'S vajha ezen elmélkedésnek és beszédnek adott légyen a' mindenható annyi erőt, hogy e' nép felvilágosítva, rend' 's béke' fentartására megnyerve, és a honvédelmi bátorságra kellőleg felbuzdítva térjen meg e' hajlékból saját hajlékába!!

'S most elvégre, – adjunk hálát Istennek, azon kegyelméért, miszerint az olly sok országokat megrendítő lökés után is sértetlenül megmaradt mind ez ideig, édes hazánk' mozgalmi között a' békeség. Egyszersmind könyörögjünk buzgóan, hogy a' mindenható tartsa fen rajtunk e' kegyelmét továbbra is, 's ne vonja azt meg tőlünk soha örökké. Áldott! áldott legyen az Úr, ki megtartotta az ő felkent királyát, és az ő népeinek erőssége...

Te pedig kedves édes Hon! felséges magyar Haza! halld meg az igazi boldogító egyenlőségnek, igazi boldogító szabadságnak, igazi boldogító testvériességnek isteni hirdetőjét Krisztus Jézust; halld meg amaz intését:

“Jeruzsálem! Jeruzsálem, vajha eszedbe vehetnéd, avagy csak e' te mostani napjaidban, a' mellyek neked békességedre valók.” Amen. 'Készítette 's elmondta Debreczenben 1848. Mart. 26. *Könyves Tóth Mihály mk. Reform. predikátor.*

9.

A keresztyén polgár' szabadsága, egyenlősége, testvériessége

Népszerű egyházi beszéd, mellyet folytatásul a' mult hónap 26-kán tartott beszédhez készített 's elmondott Debreczenben 1848. april 9-kén
Könyves Tóth Mihály reform. prédikátor

TIREN B 1764.

Jak. 1.25.

Az, ki betekintend a' szabadságnak tökéletes törvényébe és megmaradánd abban; mivelhogy nem feledékeny hallgató, hanem a' cselekedetnek követője; az boldog leszen az ő cselekedeteiben.

K. Gy.! Hijábanvaló munkát tenne, ki magát e' világban e' világtól elkülöníteni akarná, a' világi események hatása elől elmenekülnie lehetetlen. Okos ember tehát, törekvéseit azon célpontra irányozza, honnan az eseményeket igazán megismerhesse, 's azokat hasznára is fordithassa.

Most e' mi gyülekezetünknek, mint *“keresztyén polgárok”* társaságának figyelmét két esemény foglalatoskodtatja; kell hogy foglalatoskodtassa. Az egyik esemény egyházi, a' másik polgári életünkben merül fel. Egyik a' történetek' színvonalán épen most áll: másik ezelőtt csaknem két ezer évvel történt. Egyiknek eredménye *“polgári szabadság”*; másiké *“erkölcsi szabadság”*.

Egyiket, az országunk átalakulásáról szóló újabb törvényczikkek hirdetik naponként. Másiknak örök emlékezetét az évenként előkerülő, 's ránk a' legközelebbi urnapon eljövő virágvasárnap tartja fen.

Ez, erkölcsi szabadságunk', nagy Királyának tiszteletére szentelendő virágvasárnapi ünnepet, egyházi hivatalom szerint, épen ma kell kihirdetnem, 's épen ma jó nemzetünk polgári szabadságának nagy Királya is császári székvárosából' országgyűlésünk mostani helyére Pozsonyba, hogy a' nemzetünk' polgári szabadságát tárgyazó törvényczikkek megerősitse, szentesitse. Nekünk mint keresztyéneknek a' virágvasárnapi ünnepre 's az ekkor kiszolgáltató úri szent vacsorára készülnünk kell; hogy keresztyéni benső örömmel zengedezhessük: *“A' nagy Király jön. Ho' sánna Ho' sánna!”* Nekünk mint polgároknak az új törvények' bölcs használására készülnünk kell, hogy polgári benső örömmel zengedezhessük e' mai nap' emlékezetére *“Áldott a' Király, ki jött az Úrnak nevében”*.

Egyesítsük azért, mint egyéniségünkben a' keresztyén és polgári egygyélőn, kettős igyekezetünket. Tekintsünk bé, Jakab apostol' tanácsa szerint, a' szabadság' tökéletes törvényébe. Nézzük meg

I. Polgári szabadságunkat. Majd,

II. Erkölcsi szabadságunkat,

'S maradjunk meg aztán ezeknek tökéletes törvényében, hogy, mint az Apostol mondja, boldogok legyünk cselekedetünkben.

I.

“Szabadság. Egyenlőség. Testvériség”

E' három, különben nagyon mindennapi 's igen jól ismert szó, most mintegy 30 vagy 40 nap óta, jelszóvá olvadt a' nemzetek' 's ezek között magyar nemzetünk' ajkain is. Ezeket hangoztatják egyes polgárok. Ezeket közlik kiemelt nagy betűkkel ezer meg ezer nyomtatványok. Ezen, úgy nevezett, polgári szent háromságot, mint a' polgári váltáság' nagyszerű munkájának elkezdőjét, tényezőjét 's

bevégezőjét üdvözlük a' népek Ho'sánna kiáltásokkal.

És nagyon méltán. Mert ezek jól használva, minden bizonnyal áldásul szolgálnak a' társadalmi életben, mikép tűz, víz, levegő a' természeti életben. De a' tűz, mellynek különben annyi hasznát vettük már 's vehetendjük ezentúl ha vigyázatlanul bánunk csak egy szikrájával is, olly lángokká nő, mellyek minden vagyónukat hamuba döntik, sőt magát életünket is összeveégethetik. De a' víz mellynek különben annyi hasznát vettük már 's vehetendjük ezentúl – ha vigyázatlanul belé bukol, megfúlaszt. De a' levegő, mire életünk' fentartása végett minden perczen szükségünk van, ha nem tiszta, ha romlott gőzökkel megvesztegetve van: megvesztegeti, megrontja sőt megfojtja életedet. Így a' szabadság, egyenlőség, testvériesség a' rosszulértés' 's innen származott visszaélés következtében, áldás helyett átkot, élet helyett halált hozhat 's hoz a' polgárzat'²⁸² számtalan tagjaira, 's talán magára is az egész polgárzatra. Nagy fontosságú dolog azért, a' Jakab apostol által kijelölt tökéletes törvénybe tekintenünk. Ezen törvénykönyvből kell a' Szabadság, Egyenlőség, Testvériesség igaz értelmét, 's az ezekeli élés' bölcsességét megtanulnunk.

a. Úgy-e K. Gy.! ott is, hol nem több csak két ember lép társaságba: már az egyik a' másikhöz képest bizonyos függésben áll, egyiknek mint másiknak akarát szabadságát korlátozza a' közöttüki alku vagy szerződvény. 'S ha ez így van; – pedig ez így van: – tehát a' milliombokból álló polgári társaságra nézve, úgy látszik egy előre, egész határozottsággal kilehet, ki kell mondanunk, hogy polgári társaságban szabadság nincs 's nem is lehet; mert hiszen az egyes polgároknak úgy egyes társaik, mint az egész társaság' irányában elkövethető cselekedeteiket a' törvény szabályozza.

Úgy van K. Gy.! Szabadság, olly értelemben, miszerint minden ember azt tehesse a' mi neki tetszik, polgári társaságban nem létezhetik. Polgári társaságban csak "törvényes szabadságról" lehet szó. Ha azért most több nemzetekkel együtt magyar nemzetünk is, a' szabadság isteni igéjének megtestesültén örvend; ha egyik polgár a' másikat, lelkesültség fölemelő hangján a' szabadság' éljeneztetésével üdvözl: korán sem féltelen zabolátlan szabadosságot, de "törvényes szabadságot" kell értenünk 's érzennünk.

Áll pedig a' törvényes szabadság két dologban.

Egyik: hogy a' törvények az ország' öszves népességének közérdekében hozassanak.

Másik: hogy az illy törvények valóban végrehajtassanak.

Amaz egyedül *Népképviselet*, emez egyedül, *Felölös kormány* által történhetik meg.

Értsük meg jól.

Törvényt ezelőtt is hoztak országunkra nézve. De a' törvényhozásba nem folyt be az ország' népe, befolyt az ország' népének csak egy igen kicsiny része. Magyarországon fél milliónál igen kevéssel lehet többre számítani a' nemesi, mágnási 's római katolikus papi rend' tagjait. A' királyi városok' lakosainak' a' nem nemeseknek számát pedig tizenként és fél millióra teszik. – Immár a' tizenhárom milliónyi nép tagjai közzül ki volt rekesztve a' törvényhozásból tizenként és fél millió. Törvényt ezekre nézve is csak a' fél milliónak követői hoztak. Ebből természetesen következett, hogy a' törvények a' fél millióra kedvezők, a' tizenként és fél millióra terhelők voltak. Ebből ismét elmaradhatatlanul az következett, hogy az egész országnak általános jólléte, nem csak virágzásnak nem indulhatott, de sőt hervadozott, 's már már gyökérágainak egymásutáni kiszáradásához közelgetett.

Édes magyar hazánknak e' sinlődő sorsa áthatotta nemzetünk' nemeslelkű 's halhatatlan érdemű fíjait. És ezek régóta, kiváltkép pedig mintegy 50, és legkülönösebben a' legközelebbi 25 év' alatt azon munkálkodtak, hogy a' törvények az ország' öszves népességének hasznára 's közérdekében hozassanak... Isten, a' nemzeteknek istene, az eddigi munkálkodást most koronázta meg sikerrel; a' jelenlegi országgyűlésnek ajándékozta azon szerencsét, hogy Magyarországot mintegy újá teremtse, részint azon nagylelkűség által, mellyel a' kiváltságolt nemesség, ez ideig kizárólag használt szabadsalmairól önként lemondott, részint azon törvény által, miszerint az országos törvények' hozásában ezentúl az egész 13 milliónyi népesség részt vegyen, – természetesen nem egyenként minden ember, de választás utján megbizott – képviselői által. Az illy képviselői testület' minthogy tagjait maga a' nép választja, e' választó nép' hasznára 's érdekében nyilatkozik és szól. 'S az illy képviselői testület, felemelt szent szózatáról lehet elmondani, hogy az a' "*Népszava*", 's a' népszava isten' szava.

Értitek-e, érzitek-e? keresztyén polgártásaim azt a' törvényes szabadságot mellyet most Magyarországn' népe nyert. Ez a' *Népképviselet*, miszerint az általunk választandó képviselők befolyásával, mi is részt veszünk a' mindnyájunk' polgári életét tárgyazó törvények' hozásában. Ez az igazi polgári szabadság. Melly nemzet illy törvényes szabadsággal bír: az teremtőjévé vált önsorsának.

Isten! Nemzetek' istene! A' Te bölcseséged és hatalmad nyitá fel előttük, ihletett választottid által nyitá fel a' népszabadság' e' földi menyországát. Áldassál, magasztaltassál érette! És óh hallgasd meg ha könyörgünk, hogy e' magyar hazának népe hadd szenteltessék meg igéid által, hogy e' népnek

²⁸² Társadalom.

szava, hadd legyen valóban a' Te szavad.

Fentebb K. Gy.! említettem a' törvényes szabadságnak egy másik kellékét is, tudniillik, hogy az ország öszves népességének közérdekében hozott törvények valóban végrehajtsanak. Említettem hogy ez egyedül *"felelős kormány"* által történhetik meg. Miben álljon a' felelős kormány, jelen elmélkedésemben bővebben nem fejtegetem. Nem.

Mert gyülekeztem' minden tagjait figyelmeztethetem azon népszerű egyházi beszédemre, melyben ez felfejtve van, 's melly épen olly czállal nyomatott ki 's osztatott szét házanként, hogy a' mostani történetek' legfontosb eseményei felől, a' köznépnek is némi legszükségesebb felvilágosítás adassék. Ebből, mi legyen a' felelős kormány, az a' ki nem érti; de megérteni akarja, főbb vonalokban megismerheti.

Most egész általánosságban csak ennyit mondok, a' felelős kormány a' nemzetnek nagy törvényes szabadsága, 's ezt most nyerte meg nemzetünk. Eddig önkényes hatalom játszotta ki a' törvényeket; zsarnokhatalom verette bilincsekbe a' törvények' bátorlelkü védőit. 's Isten! Nemzetek Istene! A' te romolhatlan igazságod megsegíté, a' népszabadság' óriás erejével segíté meg ihletett választottidat, hogy ezek az olly sokáig önkénykedett zsarnokoskodott hatalmat pehelyként elfűvják, 's helyébe ez országnak felelős kormányt adjanak. Áldassál, magasztaltassál érette. És óh hallgasd meg ha könyörgünk, hogy e' magyar haza' felelős kormányának dicsó férfait, nemzetünk' e' lángeszű 's kristályszívű fíjait, szent lelked által igazgasd, vezérelj e' hon' böldegítésében, hogy tántorithatatlan hűséggel 's feddhetlen igazsággal állhassanak meg e' nemzet előtt, állhassanak meg egykor a' te ítélőszéked előtt is.

Eddigi elmélkedésemben K. Gy.! a' nemzetek' hármas jelszavának *"Szabadság, Egyenlőség, Testvériség"* egyikét a' Szabadságot értelmeztem, előadván, hogy *"a' népszabadság"* épen nem abban áll, hogy mindenki azt tehesse a' mi neki tetszik, de áll abban, hogy a' törvényhozásban mindnyájan résztvehetünk *Népképviselőt* által; s a' kormányzókat végrehajtás tekintetiben *"feleletre"* szoríthatja a' nemzet. Most már következik értelmezés végett,

b. Az *"Egyenlőség"*... 'S e' tárgyban is ott kell kezdenem az okoskodást, hol a' szabadságra vonatkozólag kezdtem...

Úgy-e K. Gy.! ha nem több csak két embert tekintünk meg figyelmes vizsgálattal: e' kettő között is nagy különbségeket találunk, miket már maga a' természet jelez ki. Az egyik ifjabb, a' másik öregebb. Az egyik testben, a' másik lélekben erős,... 's több e' féle. Ezen természeti különbségekhez járulnak azok, miknek az emberek épen magok az okai. Az egyik szorgalmatos, a' másik dologkerülő; 's ennek következtében egyik szegény, másik gazdag... 's több e' féle... Ha ez így van: tehát a' milliókból álló polgári társaságra nézve, egyelőre úgy látszik, egész határozottsággal ki lehet, ki kell mondanunk, hogy polgári társaságban Egyenlőség nincs nem is lehet. Mert hiszen részént a' természet, részént az emberek önmagok semmisítik azt meg.

Úgyvan, K. Gy.! *"Egyenlőség"* olly értelemben, mi szerént minden ember egyenlő ismeretekkel 's ügyességgel bírjon, mindenkinek egyenlő mennyiségű birtoka vagy gazdagsága legyen, mindenki egyenlő hatalommal parancsoljon, polgáritársaságban nem létezhetik. Polgáritársaságban csak *"törvényes egyenlőségről"* van szó.

Áll pedig a' törvényes egyenlőség két dologban. Egyik, hogy az emberi jogokat minden polgár, mint ember, egyenlően élvezhesse. Másik, hogy a' kötelességeket minden ember, mint polgár, egyenlően teljesítse. És ime, ez a' *jogok' élvezésében, 's kötelességek' teljesítésébeni egyenlőség* az, mellyel eddig Magyarország népe nem birt, 's melyet most megnyertünk. Értsük meg jól.

Az ember, ki polgáritársaság' tagjává lesz, kétségkívül olly czállal lép a' társulati életbe, hogy itt testben lélekben boldogabbá legyen, mint lehetne egyedül egy magában. Ehez képest minden egyes embernek, törvényes egyenlőség által kell biztosíthatnia a' felől, hogy jogát, miszerint szellemileg lelkét mivelhesse, 's anyagilag jóllétét előmozdíthatja, a' társaság nem csak elrabolni nem fogja, sőt inkább azt őrizi, védelmezi, 's elősegíti.

Azonban K. Gy.! e' szent, e' sérthetetlenek méltán tartandott jogot Magyarország' népének eddig nem lehetett élveznie. A' könyvek' szabad kinyomatásának akadályozása, némelly kinyomottaknak betiltása; a' protestans főiskoláknak ugyanazon városban lakó római katolikus ifjak elől is elzárása; általában a' népiskolák elhanyagolása, ezek' fentartási költségeinek egyedül az iskolázatok' szegény erejére hagyása, a' lelkiismereti szabadság' korlátozása – nyommasztó (!) ónsúlylyal terhelték eddig országunk' népének szellemét, 's nem engedték annak kimivelődését... 'S mennyi akadály volt eddig az anyagi jóllét előmozdíthatásában. A' parasztság' az annyi milliónak nem volt egy talpalatnyi tulajdon földje: iparát szorgalmát a' máséra kellett, vagy legalább kellett volna fordítania. A' gazdagföldbirtokos pedig termékeinek, valamint a' kézimesterember műveinek, 's a' kereskedő árucikkjeinek jutalmas árúpiacot nem használhatott szabadon. A' tudományos férfiú, ha szerencsétlenségére parasztnak nem nemesnek született, égi bölcsesség mellett sem számíthatott tehetségeihez

mért hivatalra, pályakörre.

Most már illy nemű jogkorlátozások nincsenek. Van egyenlőségi törvény polgári és vallásos tekintetben. Kiki szabadon mivelheti lelkét, mozdíthatja elő anyagi jóllétét. Az urbériség' bilincsei alól felszabadított földbirtok, a' földművelés' mesterség' kereskedés' virágoztatása tekintetből nélkülözhetetlen közlekedés' országos erőveli munkába vétele továbbá a' sajtó' 's lelkiismeret' szabadsága, nemkülönben az iskolák' közös használhatása "*polgári egyenlőségünk*" szent jogát visszaadták.

De,... ott, hol jogok vannak: kötelességek is vannak. A' polgáritársaság fentartása terheket térszen az egyes polgárookra. 'S íme abban áll az egyenlőség, hogy a' polgáritársaság' fentartása' terheit, minden polgárok közösen viseljék, hordozzák. E' terhek' aránylagos viselése alól ne legyen kivéve senkinek is sem személye sem vagyona. Részletességbe a' terheknek, miket különben is tapasztalatokból ismertek, nem bocsátkozhatván, egész általánosságban hirdetem, hogy "*a' jogok' élvezésében' s terhek' hordozásában Egyenlőség*" erős oszlopa úgy az egyes polgárok' mint az egész ország szellemi és anyagi jóllétének. Örök igazságon épül ez. Ingadozásával ingadozik, romba dől tével romba dől az országok jólléte.

'S itt nem lehet öröm- 's hála-telten ki nem emelnem, mikép az Egyenlőség' e' boldogító törvényének létesíthetése tekintetéből, az eddig kiváltságolt nemesi néposztály, önkényt mondott le jogairól, önkényt osztotta meg azokat a' (nem) nemesekkel. Önkényt vállalta el, a' mi még több, a' nemnemesek' terheit, önkényt osztja meg azokat... És ez önkényti ajánlatok tetemes anyagi hasznok' feláldozásával voltak öszvekötvé.

Óh Isten! Nemzetek' Istene! Te mutatál a' történet' újjaival hazánk' népének nemnemes millióira, kik eddig az egyenlőség' jogát nem élvezték. Te mutatál a' történet' újjaival hazánk' félmillió nemesseire, kik eddig az egyenlőség' terheit nem hordozták. Óh! megértették ők, megértették isteni újjaidnak mutatását a' te ihletett választottid, hazánk' lángeszű 's kristályszívű fiai. Az egyenlőség' törvénye polgári 's vallásos tekintetben ki van mondva.

'S most, jó Atyánk! Atyánk mindnyájunknak, kik noha porból, és hamuból valók, de egyszerűsmind, egy vérből való vérek, 's tenéked a' Jézusban fiaiad vagyunk. Atyánk! azt az *Egyenlőséget és Szabadságot*, mit ihletett választottid kegyelmedből kivívtak, *Szenteld meg a' keresztyéni Testvériesség által*.

c. *Testvériesség!* Harmadik a' nemzetek ajkain egygyéolvadt polgári szentháromság jelégéi között. Ismeretes szó. Nincs a' föld' határán nép, mellynek nagy közönsége bizonyos szent és fenséges érzeményt ne tulajdonítva a' testvériességnek; 's azon szánandó egyesek is, kik között a' testvéri kötelek megszakadoztak, nyíltan vallják, mikép azon kötelek' gyöngéd szoritása igen édes volt. Ezért is a' világ nem egyszer ugyanazonítja a' Testvériesség' és Szeretet' ígék jelentését, értelmét. De igazi magasztos jelentésében a' föld' határát körülölelő kiterjedésében Krisztus Jézus tanítá a' testvériességet.

"*Kedves Isten előtt – ezt hirdeté ő – minden nemzetből való 's mi mindnyájan emberek egy atyának gyermekei vagyunk*"; 's híveit 's ezekkel és ezek által az egész világot ekkép tanította könyörgeni: "*Mi atyánk!*"...

Ehez képest az első keresztyének egymást *Testvéreknek, Atyafiaknak* címezték; 's közöttünk keresztyének között máiglan is közönséges használatban él e' megszólítás: "*Keresztyén Atyámfiai!*"

Ezekből azt kell következtetnünk, hogy a' nemzetek polgári jelégéihez a' Szabadsághoz és Egyenlőséghez, e' harmadikat a' Testvériességet, egyenesen a' keresztyén vallás iránti kegyeletes tisztelet adta.

Áll pedig a' Testvériesség abban, hogy mind egyes polgártársaink; mind a' más nemzetek irányábani kötelességeinket keresztyéni szives szeretettel vigyük véghez... Egyes polgártársaink iránt úgy, hogy miként a' jó testvér nem csalja meg testvérét, ha módjába esnék is; akként ne csaljuk meg mi sem polgártársainkat. Engedjünk a' közhasznú közérdekű törvényeknek ne kinszerültségből (!), de igaz lélekből; 's ekkép ne csak ott és akkor, a' hol és a' mikor a' törvény' büntető korbácsa suhogva kísér: de olly körülmények között is, midőn a' bírák' szemei 's kezei elől cselekedetünk észrevétlenül mint a' gyík, kisikamolhatnak. Más nemzetek iránt pedig úgy, hogy ezeknek, mint testvéreinknek, igazságos ügyét tegyük a' magunkévá is; és ha azok a' törvényes szabadságot, egyenlőséget törvényes úton kivívni, a' zsarnokoskodó önkényes hatalmat pedig illető határok közé szorítani, vagy éppen megerőtleníteni törekednek: nyujtsunk nekik segédkezetek... 's Ha talán volna, ki a' nemzetek' e testvériességét kárhoztatni akarná, vigyázzon itélettelében. Kárhoztassa a nemzeteknek a lefolyt századokbeli azon polgári bűnét, miszerint egyes hadvezérek' dicsvágya miatt, vagy egyik másik uralkodó királyi család' magánérdekeért, ezreknek százezreknek vérért engedték sőt segítették patakzani.

Mennybe szállt Idvezitőnk! földi életednek isteni munkássága így ölelte fel az atyafiságos a' testvéries szeretetet. Te azt parancsoltad apostolidnak, hogy elmenvén minden népeket tanítványokká

tégyenek; 's világboldogító terved szerint az emberi nemzetet egy testvércsaláddá olvaszszák 's forraszszák. Oh! ki hiheté, midőn keresztfádon elvérzettél, hogy miként a' 120 tagból álló parányi első keresztyén gyülekezetet testvériesen egyesíté tudományod: akként egyesítendi az ugyanannyi sőt több számu milliomokat is. Jézus! mennybe szállt Idvezítőnk! Te, ki nem tartád ragadományok megüresíteni magadat az isteni formától 's szolgálai formát öltözni fel. Te, ki azt mondád, hogy a' ki első akar lenni, legyen a' többeknek szolgálja. Te, ki engedelmes valál a' világ' megváltásáért mind a halálig, még a' keresztnak gyalázatos haláláig. Te valál az igazi Szabadságnak, igazi Egyenlőségnek, igazi Testvériességnek legelső és isteni bajnoka! Tested ugyan elvérzett a' keresztfán, de lelked él mind az időknek végeiglen. 'S ott hol ez él: a' szabadság is él; a' te örök tiszteletedre ünnepeletetni szokott szeretetvendégségben uri szent vacsorávali élésben pedig, az egyenlőséget és testvériességet időről időre élő példával tanusítjuk egymásnak, tanítjuk a' világnak... Oh isteni bajnok! Világszerű diadalmadat fenhangzó énekinkben hirdetjük, magasztaljuk.

II.

Az, ki elmékedésemet eddig figyelemmel kísérte: átlátja, s igen természetesen következtetheti, hogy a nemzetajkakon zengő jeligék "Szabadság, Egyenlőség, Testvériesség" épen nem újak.

Ezek, és az ezek által jelentett eszmék, a' Jézus tudományából folytak át a' népek' lelkébe; folytak a' fejedelmek' tanácskozásiba, és a' törvényhozó testületek' határozatiba.

Azonban, ez igen természetes következtetés mellett, egy igen természetes kérdés is emelkedik fel. Tudniillik, mikép történhetik mégis, hogy ámbár ez igék a' keresztyén vallásból kölcsönöztek: keresztyén társaink némelylyek ez igéket nem értik, vagy, a' mi még veszélyesb, rosszul értik; elannyira rosszul értik, hogy szabadságnak a' zabolátlanságot, a' fenálló rend' 's törvény megtapodását, a' béke' feldulását tartják – egyenlőségnek azt képzelik, hogy a' polgári társaságban minden fokozatok, a' fensőbbek 's alsóbbak, parancsolók 's engedelmeskedők közötti viszonyok megszűnnek; – testvériességből elvégre, kedvök jönne a' más' vagyonán megosztolni.

Ennek K. Gy.! két oka van. Egyik a' tudatlanság, miszerint sok keresztyén társaink vannak olly szomorú helyzetben, hogy megkereszteltettek ugyan a' Jézus' nevében, de tudományát nem ismerik kellőleg. Másik a' bűnös önzés, miszerint az ember tudja ugyan a' Jézus' tudományát, de a' földi vagyonnak átkozott szerelme miatt megvakúl, 's vakságában a' polgári és vallási törvényeket megtapossa. E' két baj közül az egyiken, a' tudatlanságon könnyebb segíteni. A' felvilágosítás részint templomi elmékedés, részint iskolai oktatás, részint társasági beszélgetés, részint magánolvasás által megtörténik. A' másik bajon, a' bűnös önzésen senki más, csak egyedül önmaga a' bűnös segíthet, és segíthet csak úgy, ha bűnös hajlamait legyőzi. Legyőzheti pedig; le, ha betekintend a' szabadság' tökéletes törvényébe, és a' polgári szabadságot erkölcsi szabadsággal nemesíti meg, tudván, hogy nem használ ha mind e' világot megnyerné is, lelkében kárt vallván.

Vagy, talán az erkölcsi szabadságot is magyarázni és tanítani kell? mert hiszen a' szabadság az erkölcsi világban is szintugy mint a' polgári életben törvényeken épül és áll... Óh! van e' kettő közt egy igen jóltevé különbség... A' különbség ebben áll, hogy a' polgári törvények' tudása senkivel sem születik vele; ezeket tanulni kell. De az erkölcsi törvények' tudása minden emberrel születik. "A' törvény a' szívben van" ezt tanítja szent vallásunk, 's ennek táblájáról az Isten által beiratott törvényeket, minden ember előtt érthetőleg olvassa fel kinekinek (!) saját józanesze és lelkiismerete.

Próbálja meg már az ész' és lelkiismeret által érthetőleg tudtára esett törvények szerint megítélni akárki is, mi lenne abból ha ő és mások a' polgári társaság' rendszabályait féktelenül egymásra döntenék; ha egyik ember a' másiknak személyét 's vagyonát tetszése szerint megtámadná; kérdezze meg csak mindenki önmagát, vallyon jól esnék-e neki, ha őt a' nálánál erősb leverné, a' nálánál szegényebb kifosztogatná... Bizony ész és lelkiismeret mindenkit világosan megtanítanak, hogy a' Szabadság' Egyenlőség' Testvériesség' szent igéiveli visszaélés, a' legkárhuzatosb bűn.

Betekintettünk K. Gy.! az erkölcsi szabadság tökéletes törvényébe is; 's itt egy pillanatra észrevetük, hogy a' polgári 's erkölcsi szabadság olly viszonyban állanak egymással, minőben a' test a' lélekkel... Maradjunk meg e szabadság' tökéletes törvényében... ne legyünk ez igéknek feledékeny hallgatói, 's mint bűntől szabad emberek, böldogok leendünk cselekedeteinkben. 'S most elvégre, elmékedésünk' berekesztéseül, időt és tért túlszárnyaló képzeletünk' hatalmával, menjünk el ama' városba, hol épen ma dicsőségesen uralkodó királyunkat országunk' nagyjai örömjajjal üdvözlük. Körülte látandjuk honunk ama' lángeszű 's kristálysízü dicső fíjait, kiket az isteni gondviselés elválasztott, megihletett, hogy lennének népünk' polgári Megváltói. És ha halljuk, hogy a' legfenségesb honszeretetet lehellő törvényeket királyi szózat szentesíti meg, mondjunk lelkünk' teljességéből Ament azokra, mondjon Ament az egész nép, mondj Ament azokra főleg Te! örök igazságú elfogyhatlan bölcsességű 's végetlen hatalmú Jó Isten, kinek világszerű gondviselésed most égből hullott manaként osztogatja a' nemzeteknek az árra megadhatatlan polgári kincseket... Menjünk el

képzeletinknek időt és tért túlszárnyaló hatalmával a' legelső virágvasárnapra, 's a' közelebbi úrnapján szentelendő virágvasárnapra is. És ha halljuk a' népnek, melly előbb ho'sánnát zengett, feszítsd meg kiáltozását, ha látjuk a' Jézusnak, ki előbb királyként fogadtatott, keresztfáni elvérést: ne reszkessünk vissza a' szabadságot veszélylyel fenyegető vadlármatól, ne a' szabadság' bajnokának véres halálától; de reszkessünk vissza a' nép tudatlanságától, 's a' gonoszok' bűneitől. És e' visszaeszketésünkben félelemmel' s rettegéssel munkálván saját üdvünket, tegyünk szent fogadást, hogy egyről egyig mindnyájan elkövetünk mindent tőlünk telhetőleg, a' nép' tudatlanságának oszlatása 's nyugalalmának megerősítése végett; egyről egyig elkövetünk mindent, mi által mi magunkban a' bűnös önzést legyőzzük; hogy ekképen Országunknak 's Jézusunknak törvénye legyen cselekedetink' sinórmértéke, és álljon, rendületlenül 's örök fényben álljon a' Magyar nemzetnek és a' tiszta keresztényen vallásnak királyi széke. Ámen.²⁸³

10.

A vallás és közoktatás minister a' helvét hitvallást követők' Tiszántúli Egyházkerületének

1848. május 6. TtREL I.1.5.120.

Miután az egyházi rend a papi tizedről minden kárpótlás nélkül lemondott, 's ez által a kisebb rendű papság némelly tagjainak jövedelme tetemesen csonkult;

Miután az egyházi rendnek ezen tagjairól az 1848:13. törvény 2. §-ban különösen, s minden bevett hitfelekezetek egyházi szükségéről az 1848:20. törvény 3. §-ban általában gondoskodni a közállomány szent kötelességének ismerte; és

Miután ezen kötelességnek betöltése végett az utóbb idézett törvényben a ministériumot részletes törvényjavaslatnak kidolgozásával megbizta:

Felhívom az egyházi megyék és kerületek főpásztorait, hogy megyéjöknek s illetőleg kerületeiknek egyházaiban a lelkészek jövedelmeinek az ezennel megküldött példány és utasítás szerint leendő összeírását és hű kidolgozását eszközöljék, és véleményes jelentéseknek kíséretében beküldjék.

Ezen összeírásnak hiteles és pontos elkészítése és ide-terjesztése után fog a ministerium gondoskodhatni olly törvényjavaslatról, melly által azok iránt, kik a nép erkölcsi és vallásos nevelésével foglalkoznak, az elvileg már elvállalt és nagy kötelességet az állodalom betölthesse. Budapest 1848. Május'6-dikán. *B. Eötvös József.*²⁸⁴

11.

A' Vallás, és közoktatási Ministertől a helvét hitvallás követők Tiszántúli Egyházkerületének

1848. május 22., Budapest 10/5. TtREL I.1. c. és I.1.b.120.

A' ministerium még kormányra lépte előtt elveiben, 's most, miután a' közigazgatást vezérli működéseiben bizonyítani igyekezett, hogy a' szabadságot nem osztályok és nem egyesek kiváltságának, hanem az Ország, és kapcsolt részeiben lakó minden honfiak közös kincsének tekinti.

Még sem hiányzának félreértések, 's itt-ott rosz akaratok sem, mellyek egy részről a népkedély felzavarása, más részről mindenféle kérvények öszszehalmozása által, a' ministeriumnak, már a' megalakulás küszöbén, törekedtek pályáját megnehezíteni.

A' törvénynek büntető hatalma el fog ugyan érni minden gonoszt, miként leszegett már sok rosz akaratot, melly szent parancsolataival ellenkezett; e' sanyaru tiszt helyett azonban örömeztőbb teljesítné a' kormány azon kötelességeket, mellyek a haza közboldogságára, és a' szabadság áldásainak kifejtésére szolgálnak.

Tapasztalásom szerint, a' fel-felmerülő kihágásoknak legfőbb oka abban rejlik, hogy a' népnek sok helyeken nincsenek értelmes és jóakaratu felvilágosítói.

Mert lehetetlen, hogy a' nép, melly a mult országgyűlés által adott anyagi és szellemi jókat már tetteleg élvezzi a' rend utárol kitérne, ha azok, kiknek kötelessége őket oktatni, megmagyaráznák: hogy soha és sehol rendek gyűlése azt nem tette a' mit tett a' magyar közelebről, midőn elvállalt minden

²⁸³ A nyomtatvány nem szerepel Benda–Irinyi idézett művében.

²⁸⁴ Benda–Irinyi: i. m. 400. Az aprónyomatvány 650 példányban készült az egyházkerület megrendelésére.

közös terhet, midőn az urbéri viszonyokat megszüntette, midőn a' rendek, 's így ön maga helyébe a' népet léptette.

Ez ugyan tiszte, kötelessége volt a' kiváltságos osztálynak, kívánata az időnek; de viszont a' népnek szintolly kötelessége most inkább mint valaha, a' rend határai között maradni, mert minden kilépés a' rendből egy lépés arra, hogy elveszítse a' szabadság áldásait.

E' gondolatok közt hívom fel az egyházak főpásztorait, 's így Főtisztelendőségedet is, hogy erejének minden eszközeivel, minden papjai és alárendeltjei által arra hasson, hogy a' nép kedélyét félreértés, és rossz akarat fel ne zavarják, hogy a hazafiúi kötelességeket, és emberi erényeket tömegek és egyesek gyakorolják; hogy megszokja a' nép a' törvények, és ezek végrehajtói iránt tartozó engedelmisséget, a' rendet és békét jó sors, és szabadság feltételei gyanánt tekinteni.

Arra munkálni, hogy a' nép jóakaratu, és értelmes felvilágosításokban ne szűkölködjék, mindenkinek kötelessége; mindenek felett pedig kötelessége azoknak, kikre a' népnek erkölcsi és vallásos oktatása van bízva.

Ezt a' kötelességet kívánom én az egyház embereinek szivökre kötni, hogy a' haza szeretet, melly vezérel a' kormányt elveiben, 's most cselekvéseiben, hozza meg gyümölcseit, mellyért munkálunk az isten kegyelmének reményében; 's azért is kívánom szivökre kötni, hogy a' törvényhozás, melly a' népről gondoskodott, az egyház, és iskola iránt elvállalt kötelességét is betölthesse, a' mi a' rendnek, és békének megerősödésével fog történhetni.

Hazafiúi üdvözléssel *B. Eötvös József.*

12.

A tanulóifjúság nemzetőrcsapatának alapokmánya
és a nemzetőrségi választmány kérvénye az Egyházkerülethez
Szoboszlai Pap István püspök kísérőlevelével

HBmL IV.A.1011/j.15.cs.61/1848 Levelezések /corresp./ 1840–1848

A' debreczeni főiskolában tanuló ifjabból alakult nemzetőr csapatról.

1. § Az őrcsapat alakulása' célja:

A' Tanuló ifjabból alakult nemzeti Őrcsapatnak célja az, hogy annak tagjai a' kor' kívánatához képest kellő katonai ügyességet szerezvén magoknak, szükség idején akár a' hazába szétoszolva, akár ha a' körülmények úgy hoznák magokkal együtt hasznos szolgálatot tehessenek kedvelt hazájuknak.

2. § Viszonya a' helybeli polgári Őrsereghez:

Érezve e' tanulókból alakult nemzeti őrcsapat a' helybeli polgári őrsereggeli öszveköttetésének szükségességét, de nem feledve egyszersmind helyzetének sajáttságos 's a' polgári őrsereg tagjainak helyzetétől elütő állását; abba állapotodott meg hogy magát a' kívánt egyesülésre hajlandónak nyilatkoztassa, de csak a' mennyiben ezen egyesülés sajátyszerű kötelességeivel 's törvényeivel öszveütközésbe nem jő, – minden esetre feltartván magának az 1847/8 22. törv. Czikk értelmébe a' tiszteknek kapitányokig ön kebeléből szabad választhatását, mint szinte a' köz egyetértéssel határozott forma ruhának, jelesen fekete Zrinyi, fekete pantallon, 's fekete Csákónak meg tarthatását.

3. § Bevétnek ezen Őrcsapatba mind azon tanulók, kik elég erős és ép testalkatoknál fogva a' hadi gyakorlatban' tanítóink által alkalmasoknak találtatnak az őrcsapatbai állhatásra.

4. § Az őrcsapatot senki, ha annak egyszer tagjává lett: el nem hagyhatja míg az Oskolának tagja lenni meg nem szűnik.

5. § A' hadi gyakorlatokat senki elnem mulaszthatja, a' nélkül, hogy elmaradása okát vagy személyesen vagy írásban a' felette legközelebb álló tiszttel tudassa előlegesen.

6. § Kik e' közelebbi törvényt megrontanák, elsőben a' kapitánynak tiszte leend őket magánosan meginteni, minden rendetlenség távoztatására letett esküjük fontosságára való figyelmeztetés mellett; ismétlés esetében már a' meg intés közönségesen történik, ha pedig még ennek sem lenne óhajtott sikere – a' választmány e' körülményekhez képest fog intézkedni.

7. § Gyakorlat idején mindenkinek szoros kötelessége lenne magát úgy viselni hogy a' Csend és rend fentartatván az illedelem határai közt maradjon, annál fogva mindent mi ezekkel ellenkezik és a' tanítást akadályozza, szorgalmasan kerüljön. Ha pedig valaki, – mit nem reméllünk – ez ellen vétene, tisztjének joga 's kötelessége leend figyelmeztetni 's meginteni a' megintettnek pedig letett esküjéhez képest engedelmeskedni.

8. § Az öszves Nemzeti őrcsapat csak a' Főtiszt előleges parancsára tartozik a' meg határozott forma ruhában jelenni meg.

9. § Mivel a' Vallásosság mint az emberi kivált ifjúi kebelnek legszebb 's nemesebb virága, a' sziv titkos ömledezésein kívül a' Gyülekezetnek helyén közönséges isteni tiszteletben nyilatkozik, 's az önként teljesített kötelesség, erkölcsi becse épen az önkéntesség által nagy mértékben növeltetik: a' választmány az ifjúság közohajtatát vélte eltalálni azon rendelete által hogy a' tanulókból alakult nemzeti Őrcsapat vasárnapokon, délelőtt két részre oszolva – egyik rész a' nagy, másik rész a' kis templomba menjen Isteni tiszteletre katonai rendbe főtisztjei vezérlete alatt.

10. § Eskü formául kevés hozzáadás és módosítással az 1847/8 Ország gyűlésen meg alapított eskü forma fogadtatott el ekképpen:

“Én N. N. esküszöm az élő Istenre, t. b.²⁸⁵ a' királynak és alkotmánynak hűséget, előljáróimnak engedelmességet, esküszöm, hogy polgártársaimnak személyét és vagyonát minden törvénytelen meg támadás ellen előljáróim felhívására óltalmazom, a' közcsendet békét és nyugalmat sem nem háborítom, sem háborítani nem engedem, általában minden szolgálati kötelességemet midőn tőlem megkivántatik, 's az őrcsapatunk' részire hozott törvényeket pontosan teljesítem, és leszek törvényes előljáróim vezérlete alatt, hű örje az alkotmánynak a' törvénynek és hazának. Isten engem úgy segítjen. –

*jegyzette Farkas Antal mk.
Választmányi Jegyző*

Főtiszteletű Egyház-Kerületi Gyűlés!

Mi, a helybeli főiskolában tanuló ifjúság fegyverfogható tagjai “nemzetőrcsapat” czim alatt társulatot alakítánk. Célunk: a katonai ügyességekben magunkat kellőleg kiképezvén, a' honnak – ha a szükség úgy kívánná – akár itt helyben együtt, akár – ha körülményeink úgy hoznák magukkal – szétoszolva, bár hol a hazában, egyenként is – fegyverrel hasznos szolgálatot tehetni. De, minthogy az e' célra megkivántató fegyverek megszerzésére mi magunktól, a legszentebb akarat mellett is, elégtelenek vagyunk: ez okból bátrak vagyunk a Főtiszteletű egyházkerületi Gyűléshez azon bizodalomszülte alázatos kérelmünket intézni: méltóztatnék, hatályos közbenjárásával, a miniszteriumtól a' szükséges fegyvereket számunkra oly módon kieszközölni, hogy azok itt, a főiskola' épületében, köz helyen, köz felügyelet alatt tartatván, jövőben is iskolánknak maradandó fegyvertáraul, 's utódainknak, az általunk elérni szándéklott szent célra, eszközül szolgálndjanak.

Mely, a haza legszentebb érdekében tett alázatos kérelmünknek teljesülését a főtiszteletű egyházkerületi Gyűlés, magasztos honszeretetéről teljes bizalommal várva; magunkat 's ügyeinket továbbra is atyai szives gondjaikba 's bölcsességökbe ajánlva, vagyunk Debreczenben Máj. 12. 1848.

A' főtiszteletű Egyházkerületi Gyűlésnek alázatos szolgái:

Elekes István mk. Választmányi Elnök.

Tóbi István mk.
Rácz István mk.
Karap Ferencz mk.
Szabó Lajos mk.
Farkas Antal mk.
Thuri Lajos mk.
Kovács Sándor mk.
Nagy János mk.
Kovács' Jó'sef mk.
Horváth József mk.

²⁸⁵ Továbbá.

György Lajos mk.
 Kása József mk.
 Csanádi Ferencz mk.
 Kovács István mk.
 Lengyel Imre mk.
 Választmányi tagok.

1848. május 12. TtREL Egyházkerületi Közgyűlési Jegyzőkönyv. 192. szám

A' főiskolai öresapat választmánya mai napon benyújtott folyamodványában azt kéri, hogy közgyűlésünk, a' ministerium előtti közbenjárásánál fogva a' főiskolában alakult nemzeti őrcsapat számára fegyvereket eszközölne ki olly móddal, hogy ezen fegyverek a' főiskolai épületben közhelyen, közfelügyelet alatt tartatván, jövőre is főiskolai fegyver táruul, 's egyszersmind a' későbbi tanulókra nézve buzdító emlékül szolgáljanak.

Azon édes öröm nyilvánítása mellett, mellyel egyházkerületi tanácsunk főiskolai ifjainknak a' szent ügy melletti lelkesedését fogadja, ezen folyamodványt, mellynek tárgyalásába tanácskozó tagjainak kevés száma miatt jelenleg nem bocsátkozhatik, és a'melly feletti elsőbb intézkedés különben is a' főiskolai igazgatóság' hatásköribe tartozik, a' tanárkar elébe útasítja, ennek jelentését bevárván.²⁸⁶

Tekintetes Polgármester Ur!

A' főiskolai tanuló-ifjúságnak – a' t. debreczeni tanárkar által egyházkerületünkhez 's illetőleg hozzám utasított – kétrendbeli folyamodványait, mint egyenest törvényhatósági tárgyalás alá tartozókat, van szerencsém ide zárva át küldeni. Tisztelettel maradván a' Tekintetes Urnak alázatos szolgája *Szoboszlai Pap István* Superintendens mk. Debreczenben Jún. 13-kán 1848.

13.

A vallás 's közoktatási Minister a Helvét hitvallást követők Tiszántuli Superintendesének

1848. május 22., Budapest TtREL I.1.c.

A közbátorságnak nagyobb sikerrel védelmére folyó hó 20-káról valamennyi polgári törvényhatósághoz az ide mellékelt rendelet bocsátatott ki a kormány által.

Szigorúak, de olyanok az abban foglalt szabályok, mellyeknek megtartásától várhatni a több oldalról fenyegetett közbátorságnak föntartását; mert, ha a jó polgároknak aránytalanul nagyobb többsége éber figyelmet fordítand a rosز akaratók mozgalmaira, s a kicsapongók törvényelleni merényeinek serény és erélyes föllépéssel ellenszegülend, a féktelenség vagy kitörni sem fog, vagy már kezdetében el kell a nagyobb erőtől nyomatnia.

Mínél fogva az egyházak fő-pásztorai a lelkészeknek tegyék szoros kötelességökké, a közlött rendeletnek tartalmát szükségét s az egyes polgárookra úgy mint az egész hazára nézve üdvös következményeit, a főnebbi értelemben, az egyházi szószékekből s a közéletbeni társalgásban híveiknek előadni megmagyarázni és szívökre kötni; mert abban van a társadalmi állapotnak kezessége, hogy a községnek rendszerető és munkás többsége minden egyes gonoszt közös ellenségnek tekintsen. Kelt Budapest, Május 22-dikén 1848. *B. Eötvös József*, s. k.

14.

A' vallás- és közoktatási ministertől körlevél minden vallásfelekezetek főpásztoraihoz

*1848. július 8., Budapest
 TtREN Szabadságharci Gyűjtemény, ill. TtREL I.1.c. és I.1.b.120.*

²⁸⁶ Kiss Áron (1815–1908) későbbi tiszántúli református püspök. A Református Kollégium Múzeuma őrzi az aradi 13 tábornok képével díszített, saját kezével faragott sétatálcáját.

Szeretve tisztelt szolgatársaimra Istentől kegyelmet 's minden áldást könyörgve! Sietek hozzájuk juttatni – 's pedig egész terjedelmében – a' ministeri szózatot, melly imigy hangzik:

Midőn önökhez e' folyó évi május 10-én intézett szavaim még alig hangzottak el: az egyetértés, és testvéri béke ellen, mellyeknek paizsára a' hazának soha nagyobb szüksége nem volt mint most, némelly rosszakarók vagy korlátoltak által ittott, mint értesítem, folyvást ármányok forraltatnak; önök, kik a' nép millióinak lelki örjei, 's az üdvösség utján vezetői, a' haza ellen vétenének, ha szent hivatásuknak minden eszközeit ezentul is fel nem használnák hatályos meggátlására azoknak, mik a' kivivott szabadság gyümölcseit megérlelni nem engedik.

Hogy félreértések történnek, jele, hogy sokan a' törvényt nem tudják, nem értik. Izgatások rosz akaratot tanusítanak.

Felhivom tehát önöket a' haza szent nevében ujjolag és ismételve, hogy papjaik, és alárendeltjeiknek szoros kötelességükké tegyék, miszerint a' népet minden mellékes tekintetek nélkül felvilágosítani, a' törvények rendeleteiről kellőleg értesíteni, 's a' testvériség, rend, és béke szent ígéire oktatni soha meg ne szünjenek.

Hogy pedig a' felelős kormánynak rendeletei is a' haza minden polgárai előtt tudva legyenek, szükséges, és meghagyom, miként azokat a' lelkészek az egyházi szószékből alkalmilag hirdessék, 's a' köznép felfogásához mért magyarázatokkal kísérve értelmezzék.

Rendeleteiért felelős a' kormány a' népnek is, de a' lelkipásztorok, mint a' népnek legközelebb álló vezetői, kétszeresen felelősek, a' vallás és haza nevében a' kormány rendeleteinek igaz értelmezéséért.

Hazafiúi üdvözléssel! Vallás-és közoktatási minister.

Eötvös József. Budapest, jul. 8. 1848.

Eddig 's így a' magas körlevél, melly a' haza szent nevében szól; a' körlevél, mellyben maga a' haza szól, ismételve szól, hozzánk lelkipásztorokhoz.

Ha közanyánk, az édes haza, csak egyszer szólit vala is bennünket: mi azt kétszer, mi azt sokszor fogtuk volna meghallani. Most miután már több ízben intézte, annyival inkább miután szorongattatásai közt, mert többféle veszélytől fenyegettetve, intézte, 's most ujjolag aggodalmas hangon, mert még mindig veszélyben forogva, intézte hozzánk szavát: lehetne-e máskép, hanem hogy szeretetétől lángoló keblünket át-meg-átjárja szent szava?

Igy léssen ez, tudom, kedves szolgatársaimmal, 's hogy így legyen, a' Jézus nevében kérem mindnyájukat. Kérem, hogy midőn most az imádott haza megmentése, megtartása a' minden egyebet felülmuló czélpont, mellyre kell irányozva lenniök minden igaz honfi törekvéseinek: részükről is ez legyen hivatalkodásuk fő czéljaul, soha szem elől nem tévesztendőül kitűzve.

Kérem, hogy midőn a' hozzánk intézett magas szózat, szent hivatalunkat ez által emelve, elősmér minket ama nagy cél tekintetében, a' sok lélekre hathatásnál fogva, nem utolsó tényezőkül: ez elősmérést kellőleg méltányolva, az ehhez kapcsolt igénynek és várakozásnak megfelelni minden erejükkel igyekezzenek.

Kérem, hogy – miként már eddig is tették, és nem siker nélkül tették, – továbbra is ama nagy célú tartva jelenleg főkép szemök előtt, prédikálják az ígét, rajta legyenek mind alkalmas, mind alkalmatlan időben; 's tegyék az Isten beszédét hathatóbbá minden két élű fegyvernél, a' népnek józan fölvilágosítására; fentartására a' közbéke,- csend- és rendnek; elosztására minden tévelygő és balfogalomnak; elfojtására minden mutatkozható gonosz szándok,- és ármányok, 's így megörökítésére a' kivivott szabadság,- egyenlőség,- testvériességnek.-

Kérem, illy nézőpontból és illy czéllal értelmezzék, egyházi szószékből kihirdetve, a' néphez intézendő kormányi rendeleteket. Kérem végre, hogy templomon kívül is működésük, társalgásuk, beszélgetésük, ez üdves célra legyen irányozva! Isten velök, mindnyájunkkal és hazánkkal!

Debreczenben, július 16-kán 1848. Szoboszlai Pap István mk., Superintendens.

15.

Klauzál Gábor 1848. július 9-i rendelete
Szoboszlai Pap István kísérő szövegével

TiREN Szabadságharci Gyűjtemény

Hivatali kötelességemnek, a' célra nézve szükségesnek is tartom, egész terjedelmében közleni szeretve-tisztelt szolgatársaimmal az itt következő ministeri rendeletet: 2695/332

A' földmívelés-, ipar-és kereskedési ministertől.

Főtisztelendő Superintendens Ur!

Az olá (!) fejedelemségben uralkodó járványos cholera mibenlétének megvizsgálása végett általam kiküldött orvosok visszatérvén, jelentésökből kitűnik, hogy e' járvány most szelídebbnek, és kevésbé veszélyesnek mutatkozik az 1831-ben dühöngött choleraanál; mivel azonban ugyanezen orvosi jelentésekből az is kiviláglik, hogy a betegség hazánk felé veszi irányát, sőt annak némi előjelei már a határ-széleken is mutatkozáván, szükségesnek látom Superintendens urat felkérni, hogy a megyében levő helységek lelkészeit oda utasítani méltóztassék, miszerint a choleraanak közelgetésekor a' népet az egyházi szószebből, mint a 'társalgás útján az ide mellékelt orvosi utasítás elvei szerint az e' járvány ideje alatt követendő czélszerű életmód, úgy a' betegek ápolása 's az azokkal bánásmód iránt is felvilágosítani, a' netalán támadható előítéleteket eloszlatni, 's a' kedélyeket lehetőleg megnyugtanni iparkodjanak; végre, hogy a' choleraiban szenvedők, és más betegségben sinlődők között a' szokott lelki vigasztalás kiszolgáltatása tekintetében különbséget ne tegyenek, a' harangozást, míg a' halandóság feltűnőleg nagy, hasonlóul szokás szerint megtéssék, ha azonban a' halálozás esetei szerfelett szaporodnának, minden halottért együttvéve naponként csak egyszer, bizonyos időben harangoztassanak, nehogy az igen gyakran megújuló harangszó a' lakosokat folytonos rémülésben tartsa. Budapest, július 9-én 1848. *Klauzál Gábor. mk.*

Ismét új csapás fenyegeti tehát egyébkint is már veszélylyel küzdő hazánkat. Újra igénybe veszi e' félelmetes körülmény, igénybe veszi ennek tekintetiben a' magas kormány, lelkipásztori működésünket; igénybe szent hivatalunk azon tisztét, hogy – ha gonosz napok jönnek – legyünk híveink közt, isten igéjével szánkban, a' lehető előítéletek eloszlatása útján inség-háritók, a' félelmes szívűekre nézve bátorítók, a' kesergők irányában vigasztalók; legyünk mindeneknek minden.

Nem szükség nekem, csak egy szót is buzditólag intéznem t. szolgatársaimhoz arra nézve, hogy – ha csakugyan el nem mulnák tőlük 's híveiktől a' keserű pohár – eszélyes belátásuk szerint, a' veszélynek elközelítésekor, a' főnebbi magos rendeletek 's az ehhez tartozó és ide mellékelt orvosi utasításnak minket – lelkipásztorokat – illető pontjai általuk, helykörülményekhez alkalmazkodva, pontosan teljesíttessenek. Biztos levén e' felől 's e' részben, inkább azt ohajtom szivből: adja isten, ne légyen illy működésükre szükség; ha pedig mégis szükség lenne reá, légyen az megkoronázva áldásduzs sikerrel! Isten örködjék felettük, híveik felett, édes hazánk felett! Kelt Debreczenben, július 26-ikán 1848. Szoboszlai Pap István Superintendens mk.²⁸⁷

16.

Batthyany Lajos miniszterelnök rendelete
Szoboszlai Pap István kísérelével

1848. szeptember 20. *TtREL I.1.b.121.*

A haza', a' veszélyben forgó haza, a' végveszélytől fenyegetett haza szól ismét hozzánk, lelkipásztorokhoz; szól a' magas Rendeletben, mellyet egész terjedelmében ide iktatni szükségesnek tartottam.

9762/B A lelkészek közvetlen érintkezésben állnak a néppel. Intézkedjék tehát Superintendens ur: hogy ezektől figyelmeztetést és felvilágosítást vegyenek mindazok, kik tévutakon járnak, s a hazát jelennel fenyegető veszedelem' nagyságát nem ismerik. –

A nép' fölvilágosítására van intézve az ide mellékelt föl hívás is, melyet minden polgári és egyházi hivatalok' útján köröztetni rendeltem: s mire Superintendens urat is ezennel felhívom.

A magyar nemzet nem kíván szűkkeblü lenni. Szívesen osztozik jogban és jólétben a hazabeli más ajkuakkal. De ennek fejében méltán várja, hogy azok is teljesítsék polgári kötelességüket; hogy tiszteljék a rendet, és mindentől óvják magukat, a mi zavart idézhetne elő, s a még alig kivívott szabadságot kockára tehetné.

Most a hazát és trónt, – saját létünket biztosítani, önföntartás parancsolta legelső föladatunk.

Nem kételkedem, hogy Superintendens urnak ez értelembe ni közremunkálása is, az indulatok' kiengesztelésére nézve kedvező sikert fog hozni.

Kelt Budapesten September 20-kán 1848.

Batthyany Lajos Ministerelnök

²⁸⁷ A körlevél 650 példányban jelent meg. Benda–Irinyi: i. m. 402.

Eddig és így a' magas Rendelet! Én pedig, ennek folytán, Isten és a' haza nevében esdeklem szeretve tisztelt szolgatársaimnak: oda irányozzák jelenleg folytonosan tanításaikat, oda minden működésüket, hogy a' nép, a hazát 's trónt fenyegető veszély nagyságáról kellőleg értesítettén, e' veszély eltávolításában közremunkálásra lelkesítsék; lelkesítsenek fegyverforgásra az erre képesek, áldozattételre különbség nélkül mindenk. Oda irányozzák tanításaikat, működésüket, hogy a' hon minden lakói között egyetértés eszközöltessék, mellyet meg ne zavarjon nyelv, nemzetiség, vallás különbsége, de sőt minden honpolgárok, az apostoli intés szerint, egyenlő indulattal legyenek, egy szerelmők legyen, egy értelemmel és egy akarattal legyenek, ne nézze kiki mind az ő hasznait, hanem mindenki a' haza köz javát, a' haza megszabadítását és megtartását nézze. Isten velünk és szorongatott hazánkkal! Szoboszlai Pap István mk. Superintendens Debrecen, September 28kán 1848.

17.

Szoboszlai Pap István körlevele

1848. szeptember 22. TiREN Szabadságharci Gyűjtemény

Régóta hangzik, többször hirdettük már fensőbb rendeletről mi is, hogy a' haza veszélyben van! Ugy volt. Most pedig, fájdalom! Példátlan árulások és ármányok következtében, a' veszély immár tetőpontra hágott.

A' történeteket, a' körülményeket elősorolnom nem szükség. Hiszen azok, minden jobb lelket elkésérvé, köztudomásra jutottak.

Rajtunk csak Isten segíthet. De Isten eszközök által munkálkodik, 's itt a' szabadulásnak eszköze nem lehet más, mint a' nemzetnek föllelkedése. Ha ez leend, akkor Isten velünk leszen. Pedig ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?

E' célra működni, szent hivatása jelenleg minden honpolgárnak, megkülönböztetve szent kötelességök a' néptanítóknak.

Esdekelve kérem tehát a' végveszélytől fenyegetett haza nevében, minél többfelé indítandó körlevelek útján felszólíttatni szeretve tisztelt szolgatársainkat: ne szünjenek meg, sőt buzgalommal igyekezzenek most, templomban 's templomon kívül oda munkálni, hogy a' veszély nagyságához képest ébresszenek, növeltsék a' hazafiui közlelkedés; hogy fegyverforgásra buzdíttassanak az erre alkalmasok; tőlük telhető áldozattételre serkentessenek minden helyzet- 's korbéliek.

Isten áldása kísérje, sikeresítse a' szíves működést! Isten áldása, a' nemzet hálája jutalmazza, jutalmazandja a' buzgóan működendőket.

Debrecen, sept. 22-kén 1848. *Szoboszlai Pap István* m. k. superintendens.²⁸⁸

18.

Könyves Tóth Mihály: Debrecen népéhez

1848. szeptember 27. Alföldi Hírlap

I.

Szüret van. S Ti én népem! lakomáztok vígan házastársaitok, szerelmes rokonaitok, jó barátaitok vendégszerető magyar társaságában. Örömeiteket nem irigylem. Sőt könyörgöm, hogy a magyarok istene ítéljen titeket e föld birtokára méltóknak az időknek végeiglen, s adjon bőv és víg szüretet évenként. – De, Megértted-e oh nép! mit jelent az, hogy “Isten méltónak ítéljen e föld birtokára”; tudod-e “miképp leszel méltó” Debrecen városának egy vármegyeéhez hasonló kiterjedésű széles földtábláira? Akkor és úgy leszel méltó, ha, midőn megszeged ez évi buzából sült kenyeredet, mellé veszed a jó darab pecsenyét vagy szalonnát, s jóízűen iszol rá kertednek vagy az érmelléknek erőt adó borából: a kenyér, a hús, a szalonna, a bor mellett megemlékezel azon katonákról, honvédekről s nemzetőrökről, kik feltartóztatták a vad ráczok dúló csoportjait, s fegyveres erővel, sokak életének fölládozásával eszközölték ki számodra, hogy te itt az alföld rónáin békességben arasd le tanyád

²⁸⁸ A körlevelet Fésős András egyházkerületi főjegyző is közölte a PEIL 1848. november 6-i számában (1443–1444.) abból az alkalomból, hogy egy névtelen szerző megvádolta a püspököt, hogy az árulókkal tart. A rémhír nagy valószínűséggel Könyves Tóth Mihály alább közölt, Alföldi Hírlapban megjelentetett 1848. szeptember 27-i cikkének félreértéséből származhatott.

termékeit, békességben legeltesd gulyamarháidat, békességben hizlald nyájsertéseidet s békességben szüreteld be kerteidet.

Akkor és úgy leszesz méltó e föld birtokára, ha a háládatos megemlékezést cselekedettel bizonyítod be, és nem összedugott kezekkel halgatod az aldunai vidékeken küzdő magyar honfiad harczait, hazád nemzeted veszélyes körülményeit, segély utáni kiáltásait. És én hiszem, – s hogy hitemben csalatkozni nem fogok, tudom, – hiszem, hogy a vészórának minket felhívó szózatára a debreczeni nemzetörök lelkesedve ragadnak fegyvert megmenteni téged, a népek milliói között egyedül álló magyar nemzetem! Hiszem, hogy a debreczeni nemzetország, nem mint a vadállatilag dühöngő rácz, de mint méltó boszúra elkeseredett erős vitéz, össze tudja, össze fogja rontani, taposni mindazokat, valakik nemzeti életének szive felé gyilkos tört merészelnek emelni, irányozni. Ki a magyar nemzetet fenyegető veszélyekkel ismeretes, és még sem lelkesedik fel hona s nemzete védelmére, vagy talán még félrevonul s elhuzódik: azzal nincs egy szóm is. Ez vagy hazaáruló, s ennek nyakára csak kötél kell; vagy olly bivaly természetű gyáva, kit csak az orosz kancsuka tud felmozgatni, s ennek nyakára csak bivaly-járom kell. De ha ezekhez nincs: van szóm tihozzátok, köznép erődús és józaneszű tagjai, kik egész héten keresztül, kívül a városon dolgoztok, s csak kószahírek után tudtok ennyit “baj van” “a ráczokkal van baj”. Nem elég csak ennyit tudni. Igazán kell tudni “Mi a baj” s tudni kell azt is “Kik okozzák a bajt, az igen nagy bajt”. Én törekszem e két országos érdekü kérdésre érthetőleg megfelelni.

Nagy, igen nagy baj van.

1. Mert Országunk alkotmányos életét halálos veszély fenyegeti.
2. Mert az Ország-adta emberi jogokat egyesek akarják embertelenül összetaposni.
3. Mert a magyar nemzet ellen irtó háború kezdődött, s foly.
4. Mert a világosság minden szövétnekét, s így reformált vallásunk világosságot terjesztő szövétnekét is – nem, mint régibb időben, különböző hitfelekezetek hit-elvből, hanem a semmi vallást sem tartó istentelenek, ördögi gyűlölségből – erőszakos fuvalattal csapdossák s kioltani törekesznek.

A két első baj az ország minden nyelvű lakóit illesse meg. A harmadikra minden magyar rázkódjék fel zsidbadásából. A negyedik baj titeket állitson erősb talpra magyar reformátusok. Az ellenségeket is megnevezem:

1. Camarilla.
2. Reactio.
3. Barbar csorda.
4. A sötétség ördöge.

Ez ellenségeket én egytől egyig megfogom ismertetni veletek e lapokban. Kifejtegetek és megmutatok előttetek mindent népszerűen, tisztán, érthetőn. Miután pedig a szükséges előisméreteket e lap utján közöltem: ugyanezeket bővebben és élőszóval megmagyarázom majd népgyűlésekben. Addig is azonban míg ez történnék, míg honvédelmi egyesületet alkotva, népünk felvilágosításában, lelkesítésében közös erővel működhetnénk: esedezem minden igaz becsületes magyarnak, hogy a vele érintkezésbe jövő köznépi tagokkal ismertesse meg czikkeimet, olvassa föl előttük, adja által nekik, hogy házaiknál, ismerőseiknél olvassák, terjeszszék tovább. – Én pedig ezennel kérem, nagyon kérem polgártársaimat, hogy ha 10-en 20-an összejönnek, utcán vagy czéh-gyűlésben, s akarnak némi dolgról felvilágosítást szerezni: parancsoljanak velem. Örömmel sietek hazám, nemzetem szent ügyében szolgálni. S azt mondja talán valaki: “Könnyű beszélni, könnyű szájhősnek lenni, nyelvvel harcolni”... Tehát tudjátok meg hiveim, polgártársaim! hogy a melly órában nemzetőreink harczterre szólittatnak, akármellyik osztállyal megyek én is, megyek a harczterre. Békés órákban imádkozom, könyörgök veletek együtt az igazságnak, szent ügyünk igazságának Istenéhez. A harcz idején küzdök, mint akármellyikötök. Vannak ott rácz pópák, illyr bujtotató papok. Ezekre, habár a filiszteusok feltámadott góliátjai legyenek is, ezekre megyek én, fegyverrel, és az én Uram Istenemnek nevével. Ezekkel küzdeni az én hivatásom, Istentőli rendeltetésem. Nekem is van négy kicsiny fiam, – már anyátlan, – s ha magam is elesem, egészen árva négy fiam. De elhagyom, el kell őket hagynom. Vagy veszt a magyar nemzet, vagy győz. Ha veszt: a majdan felnőtt négy fiú méltán átkozna, hogy hazám s nemzetem halálos kinjai közt nem dolgoztam, csak imádkoztam; – pedig Isten így parancsol: imádkozzál és dolgozzál. – Ha győz! És oh! győz édes nemzetem: ugyan mi szemmel nézhetnék ő rájok én, ha nem lennék részes a győzelemben. Elhagyom hát őket; de előbb anyjok sirjánál, mint Hamilcar Hannibalt, esketem meg mind négyet, hogy érettem, tőlök telhetőleg bosszút állandanak camarillán, reaction, barbar csordán, sötétség ördögein.

Szájhős e szerint csak a tett órájaig vagyok s leszek. És most még mint szájhős: kérlek titeket Debreczennek egy két reactionariusai, kikről azon, – igaz vagy nem igaz, mindegy – hír terjedt el,

hogy az országosan ismert kém Domokos Lászlóval, az országosan ismert Reviczki Menyhértnél²⁸⁹ éji gyűléseket tartottatok: nagyon kérlek, ne bosszantsátok az igazság Istenét, ne bosszantsátok Debreczen népet; oszlassátok el még a gyanút is. Ti e népet birkatermészetűnek véltetek, mellyet nyírni, fejni, nyúzni lehet s kell. Csalatkoztok. Fekvő oroszlán ez. Ha bosszankodva fölkel: agyonnyom benneteket. Oh! e romlatlan magyar néptömeg előtt annyik vagytok, mint száz medvének egy vaczkor. Szivemből ohajtom, Isten, és ne ördög, legyen veletek. – Isten legyen veled én népem! s ha Istenedet te el nem hagyod: ez sem hagy el tégedet, hanem fogja kezeidet, – és rajtunk a pokol kapui sem diadalmaskodhatnak. *Könyves Tóth Mihály.*

19.

Könyves Tóth Mihály: Szózat Debreczen népéhez
's az alföld minden magyarjaihoz

1848. október 1. Alföldi Hírlap

Azt hittem, hogy talán még leend idő, e lapok útján, bővebb értekezések által világosítani a népet.

Nincs idő, az irtó háború egészen nyakunkra nőtt.

A magyar nemzet élete felett megkondult a vészharang.

Kossuth és az országgyűlési követek közül sok lelkesek elindultak szélyel a hazában, felkelteni a népet s rendezni az általános népfelkelést.

Legyetek készen e városnak, az alföldnek magyarjai.

A melly órában szólítatunk: menjünk.

Menjünk sokan.

Minden fegyver jó, fejsze, kasza, kapa.

A lelkesedés tüze vagy a kétségbeesés furiája erőt önt karjainkba. Halált szór karjaink által.

Oh! hát csakugyan sikerült tenéked kigyófaj kamarilla! felbőszíteni ellenünk magyarok ellen hazánk különböző nyelvű lakosait? – A verem, mit ástál, téged nyelend el.

Mert győzedelemre nem jutsz.

Elszántságunk, lelkesedésünk, kétségbeesésünk vaskarjaival fojtunk meg, morzsolunk diribre, darabra.

Fel! fegyverre fel! minden fegyverfogható magyar!

Indulásra legyünk készek minden perczen.

S míg egyfelől az igazság istenének átkát és ostorát kérjük, könyörögjük a kamarillára s minden ördögeire: másfelől kérjük, könyörögjük az igazságos isten hatalmát és áldását mimagunkra.

Éljen Kossuth! Magyarország üldözött idvezítője! – Éljen a magyar nemzet!

Ma, azaz octob. 1-én, népgyűléseket tartunk. – Debreczeni s alföldi magyar nép' – Ha az ellenség győz: téged ér a legiszonyatosb csapás.

Mert neked – neked – e nagy földhátán nincs és nem leend több hely, mint mellyen most lakol. –

Ha innen kiüldöztetel: földönfutóvá kell lenned.

Fojtsátok meg a gyávaságot. Tegyük semmivé az ellenséget.

Bátorság és isten legyen veletek.

Könyves Tóth Mihály

20.

Debreczeni napló

1848. október 22. Alföldi Hírlap

Octob. 19. Futár érkezvén oct. 16-dikán Aradról, hogy siessünk segítségökre, – a nemzetörségnek előlegesen kijelölt századai néhány nap alatt teljesen felszereltettek, és ma elindultak Aradra. – Lapunk több ízben kicsinylőleg szólott a helybeli lakosságnak a felkelés körüli készségről, most már

²⁸⁹ A régi rendszer híveiként ismert politikusok. 1848. március 20-án Nagyváradon – a pesti 12 pont elfogadásán kívül – jellemző módon arról is döntöttek, hogy Reviczky Menyhért követi megbízatását visszavonják és helyére Beöthy Ödönt állítják. L. Hegyesi Márton: Biharvármegye 1848/49-ben. Nagyvárad, 1885. 10.

fendobogó kebelből elősugárzó örömmel, kalapot emelve meghajlunk a hazafiui lelkesültség előtt, és visszavonjuk előbb is csupán buzdításra számított megrovásainkat: mert már mintegy 1200, nagyára tősgyökeres polgár, indult ki, mint lovas és gyalog nemzetőr, megszokott tűzhelyéről, kik többnyire mind vagyonos lakosok; és általok táplált népes családai kebeléből kelle magokat kiszakasztaniok, hogy az üldözött magyar fajnak, 25-30 mértföldnyi távolságra, segítségére és védelmére siessenek. – A siró nők és gyermekek ezerei kísérik ki a ma kiindult lelkes csapatot a város széléig, hol ez szekerekre ülvén, sietett le – talán megérkezéssel tüstént a harcz tűzében lépni fel. – Az erőteljes seregnek igen kedves alakot kölcsönzött a kalapokról lelendező vérveres szalag; és mintegy azon korba hívök magunkat visszavarázsolgatni, midőn a reformált egyház lelkészei a vallásérti küzdelmek korában vezéreik és zászlóvivőik valának hiveiknek: mert itt is elől vezérlőként nemzetőri ruhában, palástosan s kardosan, papi kalapja mellett vérszín lobogóval lovagolt egyházunk egyik kedvelt lelkésze, Könyves Tóth Mihály; a sereg zászlóját pedig Lukács Dániel segédlelkész vitte. Mindketten lemennék Aradra. Isten gondviselő hatalma vezérelje, fedezze és védje mindenha lelkes polgártársaink mindenikét; és mi bizton várjuk, hogy a debreczeni polgár névnek dicsőséget és babért fognak aratni.

Aradról írják: a város ágyuztatása alkalmával két debreczeni sebesített meg, de nem veszélyesen; a harmadiknak puskája tusáját lőtték el, mire laconice ezt mondá: “jól van, csak hogy a kakast nem találták, mert különben még szerencsétlenség történhetett volna”.

A Debreczen várostól állított ujonczok, szombaton, oct. 21-én indultak el Egerbe, zászlóaljuk gyűlhelyére.

21.

Szoboszlai Pap István püspök beszámolója a tábori lelkészek jelentkezéséről

1848. november 6. TiREL Egyházkerületi Közgyűlési Jegyzőkönyv. 307. szám

Elnök superintendens úr közrehozza, mikép a' Közlöny 10-ik számában egy a' nemzetőrségi szolgálatrólí rendelet tétetvén közhirré, e' rendeletben egyebek között az is olvastatnék, hogy ha a' táborba indulandó nemzetőrség, magának tábori lelkészt kívánna, ezen kívánata annak telyesítették. – Melly ezen ministeri rendeletet, tisztelt superintendens úr köröztetvén, illető esperes urakat az iránt kérte meg, szólítanak fel ezek, a' kebelbeli szolgatársaik, a' netalán kívánandó tábori szolgálatok telyesítését tartozó vállalkozásra; – 's ezen felszólítás következtiben – mint tisztelt Superintendens úr esperes uraktól hivatalosan értesült vólt, eddig az öszves egyházkerület kebeléből 20-n vállalkoznának is; azonban elnök Superintendens úr még illy tábori lelkészek kirendelése végett senki által meg nem kerestetett.

Tudomásul vétetik.

22.

Révész Imre: Tábori lelkészek

1848. november 16. PEIL

A' nemzetek szabadságának halálos ellensége, a' reactio, harczot hozott e' haza hatáirra is, 's meglön ismét mi a' mult századok folytán volt, hogy nemzetünk élete, önállósága és becsülete a' fegyvernek erejére van bizva.

Hihető, hogy igazságos ügyünkért küzdő fegyvereink győzelme nemsokára békét eszközend; de távolról se gondoljuk, hogy ez tartós leend. A' harczok daemona csak szunnyadozik és pihen, hogy a' magáról megfelejtkezett nemzetet új erővel rohanhassa meg.

Alig van nemzet Európában, mellynek az illy körülményt mélyebben kellene figyelmére 's szivére vennie, mint a' magyarnak. Osztrák, török és orosz absolutismus alatt zsibbadozó 's még alig ébredő népek vesznek bennünket körül; mellyeknek közepette, őseitől öröklött szabadságszeretével úgy áll nemzetünk, mint világító torony partján a' tengernek, mellynek háborgó habjain az éj sötétében hajósok küzdenek, vagy mint az oceánon egy szigetecske, mellyet mindenfelől az absolutismus habjai csapkodnak. És míg a' reactionak 's absolutismusnak csak egy ördöge marad fen Európának bármelly zugában, sohasem veendi az le argusi szemeit a' mi nemzetünkről, lesvén az alkalmat, mi-

dőn ezt kiolthatván vagy meggyengíthetvén, a' setétség országa, mellyen ő uralkodhatik, helyre áll.

Bocsánat ezen – talán kissé hosszas előzményért, mellyből csak azon általános tanulságot akarom kihozni, hogy nemzetünk kormányának mindent el kell követnie és teljesítenie, a' mi mostanra és jövőre, hadiseregeink erejének, ügyességének és *jószelemének* öregbitésére és szilárdítására szükséges.

Hadseregeink erejéről 's ügyességéről gondolkozzanak a' szakértők; én itt csak tábori lelkészek állásáról, mint a' sereg jó szellemének egyik tényezőjéről szólok néhány szót.

Ott áll törvényünkben az 1847/8:XX. T. cz. 5. §-sa, melly szerint "a' ministerium rendelkezni fog, hogy a' bevett vallásokat követő katonák saját vallásu tábori lelkészekkel láttassanak el". Én felteszem, hogy a' törvény ezen pontja nem került el ministeriumunk illető osztályának figyelmét; sőt hiszem, hogy a' foganatba vétel-elmellőzésére helyes okai lehettek: mégis helyen látom azonban röviden felemlíteni e' tárgyat, 's előadni az okokat, mellyek hadseregeinknél tábori lelkészek állítását szükségelnék.

A' józan vallásosság 's ezzel együttjáró tiszta erkölcsiség minden romlatlan szívnek elmaradhatatlan kelléke; és ha ezeket egyeseknek szintugy, mint nemzeteknek életében ugy kell tekintenünk, mint a' fenmaradásnak, jóllétnek és tökélyesbülésnek leghatalmasabb emelesőit (!) és tényezőit: ugy valóban minden statusnak érdekében áll, gondoskodni a' felől, hogy polgárai, működjenek azok az élet bármely pályáján, vagy küzdjenek a' harcok mezején, a' józan vallásosság 's tiszta erkölcsiség ébresztői, vezetői és erősítői, azaz lelkészek nélkülné szükölködjenek.

És ugyan kinél volna inkább helyén a' józan vallásosságnak 's tiszta erkölcsiségnek táplálása és szilárdítása, mint a' harcok emberénél, kire a' feladatok legdicsőbbike, egy hazának vagy nemzetnek ügyeérti küzdés van bizva, 's kinek karjától és fegyverétől az igazság győzedelme vagy bukása függ? A' mindennapiság körében tespedők élnek ösztönszerűleg; de a' magas és nagyfontosságú pályán küzdőknek tiszta és rendületlen szilárdságú jellemre van szükségök; mert mig amazok eltántorodása csak önmagoknak hoz veszélyt: emezeknek ballépése millióknak romlását eredményezheti.

Kinek volna nagyobb szüksége a' józan vallásosságra 's tiszta erkölcsiségre, mint a' harcok emberének, kit azon nagy gondolat, hogy talán már holnap vagy a' következő perczben életétől meg kell válnia, egyfelől az érzeményeknek olyan stadiumára emelhet, mellyen a' szív a' bátorításnak és vigasztalásnak igen nagy szükségét érezi, másfelől épen a' gondolat 's az ezt követni szokott elszánás, mértékletlenségre, önmagával és semmivel nem gondolásra, sőt erkölcstelenségre vezethet, minek a' lelkületrei káros befolyása elmaradni sohasem szokott?

De a' mi hazánkban, az érintett általános okokon kívül, még más körülmények is kívánják talán, hogy hadseregeinknél kellő képességgel bíró, 's mindenek felett tiszta hazafiui buzgalmu tábori lelkészek állitassanak?

Tapasztalás bizonyítja be, hogy nemzetünk polgári életének függetlenségét, 's így hadseregeinknek is önállását, mint (!) a' martiusi napok nem teremtének, csak halottaiból föltámasztának 's életbe léptetének, még magyar ajku 's érzelmü harczosaink is, eleinte alig bírák felfogni, 's annak hallására magokat tájékozni. Láttuk továbbá, hogy némelly tiszteink a' seregeknél, a' reactionak kibérlett hivei, nem pedig nemzetünk igaz ügyének szolgálói 's pártolói levén: a' helyett, hogy e' haza iránt, melly őket fizeti, hálájokat 's kötelességöket teljesítették volna, elárulták ennek ügyét, 's nem csak magokra, de gyakran a' vezérletökre bizott seregekre is gyávaság gyanuját 's gyalázatot vontanak. Tudjuk továbbá, hogy a' nem magyar ajku hazánkfiaiból álló ezredek, mint azt az oláhokról folyvást tapasztalhattuk, nem ritkán idegeneknek 's hidegeknek mutatkoznak nemzetünk ügyeért harcolni. Ne higyük ezt uraim! Hogy a' reactio, mig csak utolsó szikrájában kioltva nem lesz, elmulasztaná hadseregeinknél eme vagy ezekkel rokon körülményeket saját átkozatos céljaira felhasználni. De én ugy hiszem, hogy ármányos törekvései nagy részben meghiusulnának, ha lennének tábori lelkészeink, kik felül-emelkedve minden nyelvkülönbségi előítéleteken, 's szemmel tartva folyvást a' sereget bárhonnán megvesztegetni kívánó árulást és ármánykodásokat, 's egyedül a' közös haza szent szerelme által levén áthatva és lelkesítve: nem szünnének soha, hiveik lelkét bármely téveszmék ostroma ellen megerősíteni, másfelől buzdítani, hogy magasztos hivatásuknak bármely veszélyeknek közepette kellő lelkesedéssel és elszántsággal feleljenek meg.

Ime én, csekély felfogásom szerint, illy okokért 's illy szellemben kívánám hadseregeinknél a' tábori lelkészek felállítását. Már a' regensburgi egyházi gyűlés 742. Kr. u. szükségeseznek látá a' tábori lelkészeket; 's nem is maradtak ezek el egy keresztyén nép seregeinél sem, annyival inkább, mivel a' sorkatonaság felállításá előtti honvédelmi rendszer szerint igen sokszor még a' főpapok is részt vettek a' táborozásban 's harczolásban. Az absolut kormányok azonban, ügyelnek arra, hogy a' tábori lelkészek működése inkább csak a' hideg szertartások kiszolgáltatására, mint ama nemesebb és szabad nép seregeihez méltó célok felé irányoztassék. Illyesmi lehet annak is oka, hogy az osztrák kormány hazánk magyar ajku 's nagy részben reformált hitü ezredeitől, az Olaszországban tartózkodókat kivéve, a' tábori lelkészeket megtagadá; és ezt, mint egyházunk egyik szenvedett sérelmét, a'

túlatiszai ref. egyházkerület, a' petitiók világában, az illető helyre fel is terjeszté, és a' tábori lelkészek állításáról szóló, idéztem – törvénytörvény, hitemszerint ennek, eredménye lön.

Vajha azok, kiknek e' tárgy hivatalkörükbe tartozik, megemlékeznének erről is, 's ha ugy látnák jónak: sietnének a' czélszerű rendelkezésekkel, mellyek ide vonatkozhatnak! *Révész Imre*

23.

Szoboszlai Pap István felhívása

1848. december 6. Alföldi Hírlap

Nemzeti harcosaink, ezek soraiban hitrokonink is nagy számmal, a haza szent ügye mellett föllekesülten, részint mozognak mindenfelé, részint – s egyházkerületünk kebelében is több helyeken – állomásoznak, táboroznak. – Hogy mindezek tábori lelkészekkel rendszeresen ellátva legyenek, a hon veszélyes körülményei még ekkor nem engedték. – A hiánynak más útoni kipótlására tenni, valami csak tőlünk telik, mi lelkipásztorok kötelesek vagyunk. – Nyugtató bizodalommal fordulok én, e részben is, szeretve tisztelt szolgatársaimnak haza és vallás iránti hő buzgalmához, s illy bizodalomtelten intézem hozzájuk azon – bár felesleges – kérelmemet, hogy, ha netalán lakhelyük keblében, avagy közelükben, fegyveres hitrokonink több napokig időznének, annyivalinkább ha ott huzamosabban szállásolnának: ezekre lelkipásztori gondjukat kiterjeszteni; részükre (sőt a csupán átkelők részére is, ha mód adatik reá), mindig az illető és ott levő főtiszt urak tudtával s beleegyezésével, istentiszteletet elkülönözve is tartani; lelkesedésük tüzet czélszerűleg felvilágosító és buzdító beszédekkel éleszteni; általában a körülményekhez képest irányukban minden egyházi szolgálatot teljesíteni sziveskedjenek. – Nem lehet ez alkalmat arra is föl nem használnom, hogy méltányló és hálás előismeréssel megemlitssem, egyszersmind követendő például ajánljam, nagybányai egyházvidékbeli lelkészainknak azon honleányi nemes tettét, miszerint nemzeti ujonczaink számára, mint hitelesen értesültem, fehér-ruhákat egészen elkészítve, szép mennyiségben, ajándékoztak. – Debreczenben, dec. 2-án 1848. – *Szoboszlai Pap István*, superintendens.

24.

Rendelet

1848. december 10. PEIL

Miután a' nemzet, a' nép lelki ellátásával foglalkozó egyháziaknak az elvesztett tizedjövedelem helyetti kármentesítését országgyűlésileg elvállalta, ennek mielőbbi foganatba vétele végett a' honvédelmi bizottmány a' vallás- és nevelésügyi ministeriumnak meghagyja, hogy ezen kármentesítés alá eső valamennyi összegek rovatát elkészítetvén, azt haladék nélkül adja be. Pest, december 1-jén 1848. Az orsz. honvédelmi bizottmány, *Kossuth Lajos*, elnök.

25.

Könyves Tóth Mihály: Egyszerű, de "talán" érdekes kérelem a' magas kormányhoz

1848. december 10. PEIL

Mit minden hírlapok megismertek elméleti nagy igazságnak, mit az élet czáfolhatlan tapasztalati tényekkel bizonyított be, – hogy tudniillik a' papok sokat, nagyon sokat tehetnek a' legyilkolandó szabadság védelmére, sokat tehetnek arra, hogy a' nép vissza ne rettenjen a' közelebbi hónapokban rásúlyosodott terhek további emelésétől, vissza ne rettenjen az előtt (!) annyiféle alakban rémitő haláltól – ezt, ugy látszik, a' magas kormány is bevallotta, midőn a' Közlönyben hivatalosan azt rendeli, hogy a' kiinduló nemzetőrökkel – ha ezek ugy ohajtják, kívánják – a' lelkész tartozik táborba szállani.

'S mit a' magas kormány ekkép mellesleg bevallott: azt voltaképp tettlegesíteni elmulasztotta.

A' honvédszászlóaljához mind ez ideig sincs rendelve, csak egyetlen egy tábori lelkész is.

Ne mondja senki: "még ruhája sincs, 's ez elébbvaló száz lelkésznél is"... A' rongyos, a' didergő honvédet ha fel nem öltöztetheti, legalább vigasztalja 's megnyugtatja, vagy, ha annyit sem tehet, zugolódás nélküli türelemre 's várakozásra csakugyan rá bírja, a' lelkész; szívéhez és eszéhez szólva adván elő a' lehetetlenítő körülményeket... Bizony, bizony! mondom nektek, a' lelkészi igék többet tesznek, mint a' gyönyörű bekecsben mindig csak szigorú parancsolás hangján lármázó, igen sokszor pedig istentkáromló tisztecskéknek kifakadásai. "Mit dideregsz ilyen amollyan sat." Pedig leginkább ezeknek adta a' sors, a' közlegénységeli együtt conversálást²⁹⁰, előrségen, gyakorlatok alkalmával sat... Legyen azonban az illy példa csak egyes kivétel, 's engedjük meg örömmel, hogy az ifjú tiszturak közül a' legnagyobb rész megértette magas hivatását: oh! bizony annyi elfoglaltatásuk van a' sereg mechanizmusával, hogy őket a' szellemekkel bajlódással terhelni egyáltalában nem lehet.

De hát miféle szellemi bajlódás lehet a' honvédszászlóaljknál?

E' kérdésre hozzászólásba értekezésben lehetne felelni; a' cultusministeriumm illető egyéneinek pedig már kellett is volna felelniök, részletesen dolgozván ki "A' tábori lelkészek működési körét 's teendőit".

Én most kettőt emelek ki:

1. A' felvilágosító oktatást, 's ennek következtében hazánk ügye iránt olly sympathia ébresztését, melly a' honvédet valósággal tüzelje, lelkesítse a' honvédelemre. Nagy szükség van erre. Mert a' sympathia naponként hanyatlak, – csupán három zászlóajlról szólok, mellyeket ismerek – 's a' tős gyökeres h.m.vásárhelyi ujonczok, nem levén szállásuk is, az utcán csapatokban fázlódva, fülem hallatára furcsa beszédeket csaptak. Vagy talán nem is kell az az oktatás, 's mire való az a' sympathia? – Majd kövessük a' második sorral az első.

Uraim! szellem mozgatta meg, szellem ébresztette fel, szellem rázta hatalomig nemzetünket. Szellem – vagy semmi más – fogja győzelemre segíteni. Azt a' szellemet kell a' honvédekbe átlehellni, melly szellem a' mívelt embereket oda ösztönözte, hogy nem csak vagyonukat 's kényelmüket, de életüket is áldozatul viszik a' hon oltárára. Hanyagoljátok el a' szellemiséget, fordítsatok minden gondot csak a' gépiségre: honvédeitek, kétségkívül ez (!) absolutismus katonáivá fognak válni... Adja Isten, rosz proféta legyek!... De test szellem nélkül, szellem test nélkül, nem sokra megy.

2. Másikat kiemelem az "erkölcsiség" fejlesztését, erősítését. Eljöttek a' 19–22 éves ifjak, 'sat. Predikációt nem akarok itt írni. De ennyit, mint polgár, csakugyan elmondok, hogy az általam ismert három honvédszászlóaljból több halt meg bujaság és részegség következtében, mint útközben; a' kórházakban is több az inficiált, mint a' megsebesített...

Hadd álljanak tehát elő lelképásztorok, a' zászlóaljok szellemi szükségéit kielégítendő. A' pópák inkább akadályozzák a' szokást, mint az auditorok²⁹¹.

És minél előbb készíttessék gyakorlati terv, miszerint az említett lelkészek jelen körülmények között működjenek. Mert most a' szokott mód szerinti külső istentisztelet ünnepélyére sem hely, sem idő... Ne a' külső, de a' belső legyen fődolgunk... Lélek az, a' mi megelenevít, a' test nem használ semmit...

Forgolódjatok a' honvédek közlegénységénél: meg fogtok győződni állításaim igazsága felől.

Mit mondjak a' nemzetőrség mellett szolgáló lelkészeiről? Isteni hivatása van ennek. Már miveltebb és okosan vallásos néppel van dolga... Tudja ez, mit és mennyit ér a' külső szertartás, mennyit a' benső áhítatosság; tudja, hogy mi befolyással van ennek ébresztésére, 's ezzel együtt a' veszélyek között is Istenben bizó remény ápolására, magasztalására a' lelkészi hivatal; 's olly jól esik szívének, ha a' szabadság és emberjogok legistenibb hősének példájával így buzdítatik: "Te, mint a' Krisztusnak jó vitéze, a' munkának terhét hordozzad."

Én önkényt jöttem el. Én nem fogadott bérenczként beszélek. Higgyetek szavaimnak.

"Ne sutor ultra crepidam"²⁹²... Ezt régóta megtanultam. Nem is szóltam "ultra crepidam". Miket irtam, tapasztalatból irtam; mert már másfél hónapja, mióta debreczeni 1000 nemzetőrrel Lippán és Aradon vagyok, 's még másfél hónapig leszek itt, "ha tudniillik Isten életemnek 's egészségemnek kedvezend," 's ha...

Közleményemért a' magas kormány illető osztálya egyéneitől apellesi engedékenységet alázatos tisztelettel kérek.*²⁹³

Új-Aradon, 1848. dec. 1. Könyves Tóth Mihály

²⁹⁰ Conversálás = társalgás.

²⁹¹ Auditor = hadbíró.

²⁹² Suszter, maradj a kaptafánál!

²⁹³ A lap által csillaggal jelzett lábjegyzetben a következő szerkesztőségi megjegyzés olvasható: "Az illy jószándékú figyelmeztetés nem engedékenységet, hanem köszönetet érdemel."

Könyves Tóth Mihály prédikációja

1848. december 17. Alföldi Hírlap

Mult számunkbani ígéretünkhöz képest ime közöljük egész terjedelmében debreczeni rendes – jelenleg tábori – lelkész K. Tóth Mihály urnak az uj-aradi sírkertben tartott végtisztességi beszédét:

“Vitéz hadsereg! lelkes védei a magyar honnak, lelkes őrei a magyar nemzetnek! most – fájdalom! – halotti gyász tisztességettevő szomorú gyülekezet! Egy névben, a mármár egészen elnyomott népszabadság isteni bajnokának, a már már egészen eltiprott emberjogok isteni hősének, az emberi összes nemzetet megváltó Krisztus Jézusnak szent nevében kereszteltettünk meg mindnyájan. S ime! épen ez isteni cél, a nálunk is gyilkoltnak szándékolt népszabadság hősies megvédése, a nálunk is összetiportatni szándékozott emberjogoknak hősies kivívása, szólított és gyűjtött mindnyájunkat e táborba. – Most pedig azért jöttünk mindnyájan e sírokhoz, hogy a szabadság s emberjogok szent harcában áldozatul esett vértanunknak tiszteletére, pompában ugyan egyszerű, de jelentésében nagyszerű tábori gyászünnepélyt, elérzékenyült szívvel szenteljünk.

Ama nagy, lélekben s testben igaz magyar városnak, Debreczennek fekszik itt egy fija. Ama városnak, melly éltető kebléről, e helyre, 1000 fíját küldé; küldé, hogy a közös édes anyának, az imádott hazának drága élete ellen fölemelt halálos csapásokat vissza- és feltartóztatni segítsenek. – A színtolly igaz magyar Békés és Csongrád megyék fiai feküsznek itt. Melly megyék a magyar nemzet ezredéves életét, ifju diszben, s dús erőben virágoztatták mindeddig; most pedig a szükségben a vész közt forgó honnak védelmére, fiaikat a honvédek ezrei közé elküldeni, hazafiúi buzgó szeretettel sietének.

És egy olly földrésznek fiai is feküsznek itt, melly földrész egykor országnak, Lengyelországnak hivaték. Melly országnak nevét, az országokkal különben telhetetlen földi fejedelmek irtóztató vérről törölték ki az országok névsorából. Egy olly nemzetnek fiai feküsznek itt, melly nemzet a vaderőszak vasjárma alatt megroskadt, melly nemzet, a bilincstől elmenekült fiait szétküldé a nagy világba, hogy panaszolják be a népeknek a földi fejedelmek gonoszságait, s lennének a népszabadság üldöztetett, de bátor apostolaivá, s, ha, másképp nem lehet, vértanúivá.

S ezek mind – oh halljátok meg! – ezek mind feküsznek legyilkoltatva, legyilkoltatva a fejedelmi bűn, ördögökkel szövetségelt zsoldosai által. – Oh e tudatra, érzetek dobogtatják, nehéz lüktetéssel dobogtatják szívünk kettős kamaráját. És nem birom elhatározni, valljon a visszatörülés rettenetes haragja, vagy az elkeseredés ömlengő szájalma-e hatalmasabb? mert ez érzetek egymást felváltó hullám-zajjal rengenek keblünkön keresztül.

Távozz most! oh kevés időre, e csendes síri hajlékoktól, távozz most, visszatörülés rettenetes haragja! te pedig, elkeseredés szelíd szájalma, olvadj ajkaimon szívhez szóló, szívig ható keserűes szavakká.

Hősileg elvérzett magyar bajnoktársak! mi tűz hevített, mi láng lelkesített titeket, hogy bátran le szállanátok a halál árnyékának völgyébe?

Ah! mit kérdezők? hiszen nincs magyar, ki nem tudná, nem érezné, hogy e tűz, e láng, a természetileg velünk született s alkotmányos polgárzatban megnevesített hazaszeretnek szent lángja!

Igen, a hazaszeretet természetileg velünk született érzemény. Nézzétek a halász- és vadász népeket, kik közül egyik halbórból halcsontokkal kifeszített csónakokon szökdel az életvesztő hullámok tetején; másik állatbőrbe burkolódzva kergeti a rengetegeket vadait; nézzétek meg az észak hóba vajt kunyhóinak, s a dél sivatag homokpusztáinak lakosait: még ezek is előszeretettel, édes vonzalommal, fiui tisztelettel simulnak, ragaszkodnak a földhöz, melly őket szül és ápolá.

E hazaszeretnek csodás hasonlatossága van a gyermeknek édes anyja iránti szeretetével. Add a szegénynek siró gyermekét bármely gazdagon ékesített urhölgynek karjai közé: ha örvendve játszik is darab ideig a gyermek a drága ékszerekkel, csakhamar sivalkodva fordul el, ... és csak édes anyjának rongyai között békül ki.

E természetileg velünk született érzemény, az alkotmányos polgárzati szabadság dajkálása, a társadalmi egyenlőség szelíd nevelése és a keresztyén testvériesség szent lelke által nemesedik, tökéletesedik minden emberben; – kivevén a lélekben nyomorékokat, kik lélekben siketek, vakok, sánták és bénák.

Ezért van, hogy ha ollykor egy-egy ember távol földrészre elvándorol, s ott földi kényelmek dús birtokába jut is: nem tud boldog, nem tud csak nyugodt is lenni, míg legalább egyszer, habár utoljára is, meg nem látja szülőföldét, mellynek halmi s völgyei valának, a gyermekkor mennyországában, játszótársai. Ezért van, hogy a hazájukból száműzött szegény menekvők, az elért véghatárnál, a haza

szent földéből egy-egy marok port kötnek szívökre, hogy e testvérporokkal egyesüljün egykor az elporhadandó szív!

Oh! e fiui szent tisztelettel szeretünk mi is téged édes szülő magyarhazánk! sivalkodva rettenünk vissza a fényözönben ragyogó császáriak testi kényelmet ígérő s lekötelezni akaró mézes szavaktól. Mi neked, fénynélküli, de szabad s független hazánk szabad és független fiaiad akarunk lenni s leszünk is.

Ezért küzdünk mi a bünsereggel, mint küzdétek ti is, elvérzett honfitársaink! mint küzdének e hazát vérrel szerzett őseink. Minden más esetben bűnnek zsoldja a halál. Érted felséges haza! a népszabadságért, az emberjogokért ránk jött halál, megváltói dicső halál. És neked, óh hon! élned is kell, élned és virulnod; ah! mert a te szabadságod s függetlenséged düledékein mi mindnyájan vérezve fognánk szétomlani, hazám! hazám!

S mi tűz hevített, mi láng lelkesített titeket, hazátokból elvándorlott lengyelfiak! mi közös érdek ösztönzött hozzánk, közénk, közé a halálos vésznek, titeket?

Ugy-e, lélekrokonság? ugy-e a lélek magasztos kincsének, a szabadságnak isteni érzete, ugy-e a bűn összeszövetkezett ördögeinek gyűlölete?

Mélyen megkeseredett testvéri szívvél, de erős és vitéz elszántsággal nyújtjuk kardra termett magyar jobbunkat, sors-edzette jobbotokba. És biztatunk: *“ne féljétek azoktól, – mint mi sem félünk – kik csak a testet ölhetik meg, a lelket pedig meg nem ölhetik”*.

Biztatunk a reménnyel, hogy, ha egyes cseppvizek is kivölgyelik, elkoptatják a merevény köveket is: a vérpatak, melly a lengyel nemzetből folyt, a vérpatak, melly a magyar nemzetből foly, a vérpatak, melly most olly sok népekből foly, vértengerré nő fel, és hullámaival elsepri a trónoknak babonás hitből, ámitással épített oszlopait, és elnyeli, megfulasztja, vérhabokban fulasztja meg az önkény zsarnokait.

Időközleges veszteségek részünkről, időközleges nyereségek részünkről lehetnek. De a népszabadság, népfenség elvégrei diadalát nekünk isten biztosítja, a lelkeknek szellemi hatalma által biztosítja, azon hatalom által, melly most néhány hónap alatt, egy világrész országainak társadalmi összes életét, legbensőbb rétegeiben is keresztül hatotta, s a társadalmi élet nehéz bilincseinek széttördelését, elnémíthatlan erős szózattal követeli, majd feltartóztatlan karokkal kényszeríti.

Csüggedetlen bátorság azért és kitartó, mind végig kitartó hű vitézség! lelkes honvédek, lelkes nemzetőrök, lelkes lengyelek!

Sirassuk el, mint emberhez illik, résztvevő szív bánatával sirassuk el ezen hősiek halállal elvérzett bajnoktársakat. De egyszersmind e koporsóknál, és e sirok fölött, tegyünk megmásolhatlan szent fogadást, mikép mi, élve ugyan meg nem érzük, hogy a bűn ördögei, hazánk és nemzetünk szent ügye fölött, halálos tort, hyenai vad örömmel üssenek. Fogadjátok fel, honvédek, hogy ti e honnak védői, fogadjátok fel nemzetőrök, hogy ti e honnak hű őrei tudtok is, akartok is, fogtok is lenni.

És fogadjátok fel azt is, hogy a hadsereg diadalmát föltételező rendet, fegyelmet, ezek következtében a parancsoknaki kész és pontos engedelmisséget soha se téveszszétek el szemelől. Óh! talán a kellő rend, fegyelem s engedelmisség megtartásával, meg lettek volna tartva azok is, kik most sebeikkel kinlódnak s kik ime elvérzettek.

Te pedig Mindenható! Igazságnak erős istene! bár sokszor és sokak által nem szenteltetik meg a te nagy neved, bár sokszor és sokak által megszentégtelenítettik a te nagy neved – légy irgalmas és kegyelmes! hallgasd meg a népek millióinak imádságát, hallgasd meg, ha enyhületet, s gyógyulást könyörgünk sebesülteinknek, ha csendes nyugalmat itt e sirban, s örök idvességet ott a fényházában könyörgünk elvérzett bajtársainknak. Hallgasd meg, ha Dáviddal így könyörgünk:

“Perelj uram! perlőinkkel, Harczolj mi ellenségeinkkel... És ha te velünk lészesz, a csapás sem árt hat minekünk, s bár kedvezzen a szerencse, vagy éltünket végveszély rettentse: mi benned bizva, nem csüggedünk, mert te vagy, voltál és lészesz erős isten, és te megmaradsz minden időben.”

27.

Nyílt rendelet

1848. december 22. TiREN Szabadságharci Gyűjtemény

Mellynél fogva a' haza minden lelkészeinek ezennel meghagyatik: hogy ezen rendelet vételétől kezdve a' reánk következő uj év ünnepeig bészárólag, minden isteni tisztelet napján: a' haza szabadsági harcában elesett lelkes hű honfiak emlékének a' catholikusoknál 's görög hitűeknél, szent mise áldozatot szolgáltatni, a' többi felekezetűeknél pedig isteni tiszteletet tartani el ne mulasszák, 's

ez alkalommal mindannyiszor a' néphez intézett itt következő proclamatió²⁹⁴ a' szószékről a' népnek magyarázva felolvassák, 's a' népet a' haza iránti tántoríthatlan hűségre lelkesítvén, abban a' szabadságérzetet lelkesítsék, 's előtte megfoghatóvá tegyék: mikép a' legszebb polgári erény a' haza szabadságát védeni, mert a szabadság a' népek legfőbb kincse, nyugalma, élete, melly nélkül az élet nem egyéb, mint egy terhes szolgaság, – szóval a' lelkészek hivatásuk, 's egyszersmind legszentebb polgári kötelességük szerint oda hassanak, hogy hiveiknek lelkében a' szabadság szent vágyát tetőpontra fokozva, azt ezekben egy törekvéssé olvassák, miszerint legyenek méltók az ifju szabadságra 's kikerülhessék – hogy a' sirhalmaikon felnöveendő fűszálak utódaik átka szellemében lengjenek.

Ha találkoznék a' honlelkészei között e' rendeletet, azon szellemben, mellyet tartalmaz, foganatosítani vonakodó, a' haza ellenségének fog tekintetni. Kelt Budapesten december 22én 1848. A' honvédelmi bizottmány elnöke *Kossuth Lajos*

28.

Karácsonyi egyházi beszéd tartotta a Debreczeni Ref. Nagy Templomban Fésűs András²⁹⁵ debreczeni reform. prédikátor

1848. december 25. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény

Máté II. 1,2,3,7,8,12,13,14,16.

A kisdéd Jézus tiszteletére keleti bölcsek jöttek. – Heródes zavarodásba jő; a bölcseknek meghagyja, hogy a csecsemő királyt megvizsgálván, erről neki hirt hozzanak, hogy ő is udvarolhasson. – A bölcsek nem tértek többé vissza Heródeshez; Jézus szüleit figyelmeztetik, hogy a gyermeket távolítsák el. Heródes ingerültségbe jő, s a két éves és két év alóli kisdedeket leöleti.

Isten megengedte, hogy karácsoni ünnepek szentelésére egybejöhessünk. – Sok szerencsétlen lakosai a magyarháznak nem találják meg templomaikat, melyekben a karácsonnt megünnepelni szokták. Sok szánandó honfitársaink könyhullatások között ülik, s magányos fohászaikban szentelik a karácsonnt. Mi, boldogok, itt a vallás nyilvános hajlékaiban, templomainkban ünnepejük azt. Mi sem mondhatjuk azonban, hogy jelen ünneplésünk, mint máskor, mint csak egy évvel is ez előtt, egészen nyugott, egészen csendes volna; mert a bús gondolat, hogy a magyarhaza végveszélyben van, a bus gondolat, miszerint szemünk többeket, sokakat nem láthatnak e helyen olyanokat, kikkel együtt ünnepegni szeretnénk, kikkel együtt ünneplésünk tehetné reánk nézve a karácsonnt teljes örömmel ünnepevé, megháborítja ünneplésünk szent csendességét. – S ha én illy körülmények között tartandó elmélkedésemben, a karácsoni ünnep vallási szentségei közül olykor átvezetem buzgó lelkeiteket a magyarhaza feldult határait: azért fog az történni, mert valamint hiszem azt egy részről, hogy hallgatóimnak szíve nem lehet most üres a hazai aggodalmaktól: ugy enmagamról is meg kell vallanom, hogy hazámnak nehéz gondjaitól még vallási szent foglalkozásaim között sem tudok egészen megválni.

Reményeimben, ohajtásaimban, keserveimben, bánataimban, vallási elmélkedéseimben imádságaimban mindenütt és mindenkor ott áll elválhatlanul magyar hazám – szegény magyar hazám.

És nekem ugy tetszik k. t.²⁹⁶ hogy lelkünknek ezen kettős hangulatában, a mostan felolvasott szent igék biztos elmélkedési vezérfonalat nyujtandhatnak. Ugy tetszik nekem, hogy az első karácsonynak szent leczkénk szavaiban felmutatott képe, hazánk jelen állapotának hű rajzolata.

1. Mikor született volna Jézus Betlehemben, bölcsek jövének az ő felkeresésére, s megtisztelésére. Micsoda bölcsek voltak ezek? az evangyeliomi historiában határozottan meg nem mondatik. Hihető azonban, mert erre mutat magus nevezetők is, hogy ők – mint általában a magusok – valamely keleti tartomány fejedelmének udvarában tanácsosok s tudományok körül forgolódo férfiak voltak. – E férfiak ösmeretesek voltak a fejedelmi udvarokban uralkodni szokott bűnökkel, ismeretesek a nép nyomoraival. Látták ők az udvari fényüzést, melly a sanyargatott alattvalók veréjtékein szokott megvásároltatni. Ismerték ők a bilincseket, mellyek a nép szabad érzelmeinek megsibbasztására a fejedelmi udvarokban készítettnek szoktak; ismerték ők a pallosokat, mellyek a fejedelmi udvarokban a zsarnoki tekintély fentartására felfüggesztve tartattak. A fény és a dicsőség, mellyből a fejedelmi

²⁹⁴ A december 22-én kelt proclamatiót "Magyarország népeihez" címen több sajtótermékkel együtt közölte a PEIL 1848. december 31-i száma is, de falragaszként is terjesztették.

²⁹⁵ Más kézirat és nyomtatott forrásokban a nagytemplomi lelkész Fésűsként írja nevét.

²⁹⁶ Keresztván társaim.

kegy, hizelgő udvaroncainak is juttatni szokott, nem vakíthatá el a jobb keblü férfiak gondolkozó elméjét; ők belátták, hogy a büszke fénykőr, mellynek dicsőségében a fejedelmek isteneknek mutatják magokat, s az alattvalók köznyomorusága, baromi állapotba sülyedése botránkoztató ellentétben állanak. Ők belátták, hogy a legvétkesebb visszaélés az, amikor egy fejedelem, ki bíborában is szinte csak ember, isteni méltóságot követel, s egy másik, ki rongyaiban is szinte ember, baromi igát veszen magára. Belátták ők, mikint Isten nem tűrheti azt, hogy ő képét viselő ember illy szánandó elnyomásban éljen mind örökké. S e gondolatok vágyat költöttek kebleikben egy szabadító iránt, ki az emberi elnyomott jogokat kifogja vivni. Az ő lelkeik nyugtalanul várák az óhajtott napnak felvirradását. S midőn sejdítették elközeledését a várva-várt napnak; midőn látnák, hogy hasadni kezd a napnak hajnala, midőn látnák, hogy a hajnalt hirdető csillag feltetszett: elindulnak ők lelkök csillaga után, hogy az emberiség közszabadítójának tisztesség tegyenek. –

Valamint a betlehemi nagy történet alkalmával bölcsek lelkében támadott a vágy: felkeresni az emberi nemnek szabadítóját: ugy hazánkban is országos bölcseink indulának meg nemzeti szabadságunk felkeresésében. A nép, melly arra van kárhóztatva, hogy butaságban neveltesék, megszokja, s zsbibadt eszméletlenségben viseli szenvedéseinek igáit, megfelejtkezik az Istentől nyert szabadjogainak kereséséről. Csak gondolkozó férfiak elméjében tűnik fel legelsőben a szabadság csillaga. Hazánkban gondolkozó fiai ismerték a bűnöket, mellyek nemzetünk kormányzásában elkövetettek; ismerték a rabszolgaságban sinlódzó népek keserves nyomoruságait, ismerték a gondolatok s lelkiismeret szabadságának szorító bilincseit; ismerték az ármányos törekedéseket, mellyek nemzeti életünk megsemmisítésére irányoztattak. És hazánkban ezen gondolkozó férfiai látván, hogy a kormányi bűnök pohara csordultig meg van már teljesedve, több tartományokban megpillantván a népszabadságának feltetszett csillagát, a nemzet köztanácskozása helyén az egy évvel ezelőtt tartatott országgyűlésen fenhangon kezdék üdvözölni a magyar szabadságnak ujjonnan született gyermekét. Az üdvözlés szavai, mellyekkel az új szabadságot felköszöntötték, kihangzottak hazánk népei közé; e szavak a 300 éves-ótai szenvedéseknek kiöntött panaszaiiban; e szavak a nemzeti megrongált szabadság jogainak bátor előterjesztésében, s e jogoknak biztosításában határozódtak.

2. Mikor Heródesnek értésére esett, hogy a keleti bölcsek egy új királynak üdvözlésére sietnek: felette igen megháborodék lelkében. Miért? mert azt gondolta, hogy a betlehemi csecsemő ki fogja őt, ki fogja családat (!) mozdítani a királyi székből. Pedig e féltékeny gyanunak semmi alapja nem volt. A felnevekedett isteni csecsemő vágyakozott-e valaha a földi királyok thronára? nem mondotta-e, hogy az ő országa nem e világba való? nem taszította-e vissza magától a királyi méltóságot, mellyel egyszer őt a nép kegye megajándékozandó vala? s nem parancsolta-e világos szavakban, hogy a fejedelmi méltóság fentartassék, hogy a császárnak meg kell adni azt, ami a császárt illeti? – Azonban a féltékeny király hallván a bölcseknek szándékát, s tudván, hogy az a mit a bölcsek kerestek, a közszabadító, közönségesen él a népek szívügyaiban, tartván a közvéleménynek megtámadásától, nem mutatja a bölcsek előtt, mintha őket szándékukban gátolni akarná: sőt meghagyja a bölcseknek, hogy – miután a keresett szabadítót megtalálандják – térjenek vissza hiradás végett ő hozzá, hogy ő is tisztességet tehessen neki. Így történt a dolog hazánk új szabadságára nézve is. Midőn a nemzet közházában megszületett szabadság felől ez év 1-ső tavaszi havában értesiteték a királyi udvar: a magyarhon szabadságszavának hallására zavarodásba jő az udvar. Pedig volt-e arról csak egy nemzeti szó is, hogy a király személye, hogy a királyi jogok sérelemmel illettessenek? A nemzet megbizottjai akartak-e egyebet annál, hogy a magyar király egy szabad nemzetnek legyen fejedelme? Nem akartak ők egyebet, hanem hogy a magyar királyi thronban ne egy korlátlan uralkodó üljön, kit a népek nyögései, sohajtásai vesznek körül, hanem üljön abban egy fejedelmi atya, a ki körül gyermeki bizodalommal lelkesedett szabad polgárok áldásai lengjenek. – Azonban a király nem látszott neheztelessel fogadni az ország új szabadságát üdvözlő bölcseket; sőt engedékeny szavaiban hajlandó kegyességét mutatta a magyar szabadság csecsemő gyermeke iránt, s nemcsak igére ápolását annak: de maga személyesen jelenvén meg a nemzet házában, a szabadság újjonnan alkotott törvényeit királyi helybenhagyó szavával erősítette meg; s lőn a magyar szabadságnak megtisztelőjévé.

3. A nap keleti bölcsek, miután a született Jézusnál tiszteletet tettek, nem térnek többé vissza Heródes királyhoz; mert bármennyire palástolá is a király a maga megzavarodását: észrevették a bölcsek, hogy a király boszu-szándékot forral a szabadságnak most született fejedelme ellen. És a király felgerjede búsulásában; az elfojtott boszut nem rejtheti tovább forrongó kebelében, s egy gyilkos parancsot ad ki vérengző zsoldosainak. A borzasztó királyi szóra véres áldozatul esnek Zsidóországnak két éves, s két éven alól levő kisdedei; s a hóhér kezek között lemészárolt ártatlanoknak sikoltásai s vigasztalhatatlan szüléknek jajjai töltik be az egész Zsidóország minden határait; rémülésbe jő az egész nemzet e szívlázzasztó zsarnoki gyilkolásra; és ezen közjajgatások mulattató kedves hangok a királyi udvarban; e közműlésben fényes diadalát ünnepli a királyi udvar!!

Hasonló rettenetes sors követé, keresztyén polgártársak! nemzeti új szabadságunk első örömeit is. –

Midőn nemzetünk törvényhozó bölcsei a királyi szó szentségében biztosítva látnák a magyar nemzet szabadságát, midőn az egész nemzet minden polgárai új szabadságukat örömmünnepek között üdvözölnék: az alatt a királyi udvar ármányos környezetében véres boszú forraltatik a kivívott szabadság megdöntésére. Egy felől elvetemedett lelkek küldetnek szerte országunk népei közé, hogy ezek a magyar haza testvér lakosait minden képzeletet túl szárnyaló hamis koholmányokkal, az erkölcsiséget alapjaiban megrendítő hazugámitásokkal, egymás iránt ingerültségbe hozzák: másfelől fegyveres zsoldosok küldetnek hazánk ellen, hogy így az öngyilkosság által erejevesztett nemzetnek utolsó halálos dőfést adjanak. És ezen borzasztó kegyetlenségben, annyi elpusztult helységek hamvaiban, annyi földönfutóknak jajszavaiban, annyi lemészárlott embernek vérében örömet találja, győzelmét ünnepli a fejedelmi kormány. Sőt a vérszomj még ezzel sincs megelégedve; a kinzás terve mind e mai napig tovább szövetik; a rablás, gyilkolás naponként nagyobb terjedelemben folytatatik; a minden oldalról megtámadott hazában nőttön-nő az inség, mellynek – elleneink számítása szerint nemzetiségünk megsemmisülésénél kell iszonyu véget érnie. És mi, k. t. hazánk illy örömtelen állapotában szenteljük jelen karácson ünnepünket!

Szomoru karácson, mellynél az egyébként sok hazai szerencsétlenségeken átment Debreczen soha sem ült még szomorubbat. Gázolt ugyan ellenség máskor és többször is Debreczennek Istentől megáldott határain, pusztított városunk falai között: de ezen ellenség – pogány bár – betölt végre véres zsákmányaival; nem kívánta a pogány ellenség megszüntetni a magyar nevet és nemzetiséget: de most a keresztyén – de mit mondok? e névvel bűn együtt nem gondolható – nem keresztyén, hanem ker. nevet hazudó ellenség egész hazánkat fenyegeti vég megsemmisítéssel! Jó ellenünk az ellenség, hogy bennünket, mint az éh oroszlan prédáját, benyelhessen.

4. De vajjon elérte-e Heródes óhajtott célját gyilkos intézkedéseiben? Az isteni csecsemő aláesette a Heródes hóhérjai vérengező bárdjának? Nem! az isteni gondviselés nem engedte azt, hogy az igazság, a szabadság, mellyet az elnyomott emberiség üdvezítésére az égből alá küldött, a föld bűnös incselkedései által elnyomattassék. A csecsemő Jézusnak szülei – isteni sugallatra – elrejtik a keresett áldozatot a zsarnok király dühössége elől: s a megváltó – mert isteni erő oltalma fedezte azt – sértetlenül maradt. Az üldözőbe vett idvezítő elvonulva él darab ideig láttatlan rejtekében, de majd férfiuságának teljes erejében felkél a mennyei bajnok; küzdterre kél a népnymorgató zsarnoksággal; megismerteti a népet Istentől nyert eredeti jogaival; a megvakított népnek szemei előtt félrehajtja a papi fejedelmek bűneit takaró valláspalástokat, hogy láthassák a csalást, az ámtást, mellyel a vallás színe alatt kizsákmányoltattak. – Igaz, hogy ekkor a megfélemlert zsarnokságnak sikerült egy keresztest készíttetni, mellyre felfeszíttetett, egy sirt ásatni, mellybe eltemettetett az igazság fejedelme: de a követ, mellyet az erőszak a sir szájára tett, elmozdítja harmad nap mulva az igazság győzhetetlen ereje. A szabadság, a jogok ismerete már ekkor olly menedéket találtak, honnét azt emberi ármány és hatalom ki nem zaklathatja; a nép szívében, a nép erkölcsi hitében talált az győzhetetlen várat, mellyet emberi erőnek bevennie azóta nem lehetett, s mellynek érczfalain zsarnoki erőszak soha át nem törend. –

Keresztyén társaim! Ha mi ekképpen az igazságot, a szabadságot Jézusunk példájában legyőzhetlennek találjuk; ha látjuk, hogy az igazság a keresztnak kinjain, a halál árnyékának sötétségén keresztül is diadalmason megyen által: aggódhatunk-e felettébb megtámadott nemzeti szabadságunk, s igazságos ügyünk szerencsés kimenetelére nézve? Az Isten, ki titkos intézkedéseiben megtartotta az emberi nem szabadítóját, végetlen bölcsességének beláthatlan intézkedései által nem mutat-e nekünk szabadulást ott, hol nem is gondoltuk volna? – Jeruzsálem falai mellett állottak már a siriai győzelmes seregek, s ők egyszer a város felől sok szekereknek zörgését, lovak dobogását, nagy seregnek robogását hallják; a képzelt baj rémülésbe hozza őket, s elhagyva minden sátorait, hadi szereiket, a városban kétségbeesett izraél egy kardcsapás nélkül megszabadul. (II. Kir. 7.6,7.). Az eszes Achitofel tanácsa szinte hálóba keríté már a fia által üldözött Dávidot; és e tanács isteni felsőbb intézkedés által megzavartott, s a halálra keresett édes atya helyett a szerencsétlen fiu Absolon lón halál martalékává. – A Gedeon ellen harczolt sokkal számosb midiániták serege, csupa kúrthangra félelmes zavarodásba jő; s a futó ellenség ön maga vágja pusztítja magát; s Gedeon minden támadás nélkül fényes győzedelemhez jut. E valláskönyvünkből előidézett példák, mellyek mellett számtalan történeti példáit lehetne előmutatni az isteni gondviselés titkos intézkedéseinek, biztatnak minket is, hogy az ellenség hálóival körülszótt magyarhazának nyilást mutand a gondviselés. Én uram, és én Istenem! Ha elfogyatkozik az én testem, és az én szívem, az én szívemnek kösziklája Te vagy! Te vagy mind örökké. Zsolt. 73. Azonban, mit fog adni Isten? azt nem tudhatjuk; jöjjön áldás vagy csapás a mennyei atyától: azt keresztyénnek gyermeki nyugodtsággal kell fogadnia. Az, a mit mi bizonyosan tudunk – bizonyosan tudjuk pedig, mert magával az istenséggel rokon lelkünknek ellenemondhatlan törvénye az – az, hogy igaz ügye nemzetünknek, elébb és utóbb győzni fog. – Gondoskodtak erről országos bölcseink. Mint hajdan a napkeleti bölcsek gondoskodása elrejtette az embe-

ri jogok megváltóját a Heródes dühössége elől, úgy országos bölcseink törvényeink szent betüibe rejtették el nemzeti jogainkat, szabadságunkat. E betük papírjait darabokra szakgathatja, lángok közé szórhatja az engesztelhetlen zsarnokság: de onnan, hová e betük beírva vannak a szabadságért élni halni kész magyarok szíveiből, s az utódokból, kikbe e szívekből foly át éltető vér, semmi erő soha ki nem törülheti. Lehet – ha úgy akarja Istenünk – hogy mint hajdan Jézusunk, halálával pecsételte meg az általa hirdetett örök igazságot – nekünk is a halál sötét völgyén által kell utaznunk nemzeti szabadságunkért: de a halottak csontjaiból, mellyek a halál völgyében elsenyvednek, igazság-boszuálló bajnokai támadnak fel az unokákban, kik e nemzet vérrrel áztatott szabadságát bizonyosan kivívandják, s annak édes gyümölcseit maradékainkra is átbocsátandják. – Biztosítja nemzeti igazságos ügyünk győzedelmét a föld minden részeiben felébredt szabadság szelleme, melly még azon esetben is, ha fegyveres erőnk meghajolna is elleneink erőszaka előtt, mind cherubóriás lángszablyáival fogja megsemmisíteni a népek szabadsága ellen feltámadott istentelen ármányt. – El, eljő az Isten, és nem hallgat; megemésztő tűz vagy on ő előtte, és körülötte erős forgószél. Zsolt. 50. –

És midőn már minket Jézusunk példája, igazságos ügyünk bizonyos győzedelmével biztat meg: jertek ker. társaim! hogy bátorságunk, lelkesedésünk annál erősebb lehessen, közelebb ahoz, kinek szenvedéseiben béketűrést tanulhatunk, győzedelmeiben győzedelmet reménylhetünk. Itt e szent jegyekben – úgy tetszik nekünk – közelebb áll hozzánk Jézusunk. Itt ugyan a megtörött kenyérben, s a kiöntetett borban, csak szenvedést, csak kínos halált látunk, de tudja lelkünk a dicsőséget, mellyel az igazságért kiállott nehéz harc megkoszoruztatott. Jertek egyesüljünk itt szorosán Jézusunkkal, tanuljunk tőle szenvedni, tanuljunk igazságos ügyünk mellett tántoríthatlanul harcolni. Ha mi is nemes harcunkat csüggedetlenül megharczoljuk – pályánkat állhatatosan megfutjuk: végezetre letétetik nekünk az igazság koronája, mellyet az igaz Isten megad nemzetünknek ama napon. Amen.

29.

Szoboszlai Pap István körlevele

1848. december 30. TiREN Szabadságharci Gyűjtemény

A' Superintendenstől Esperes n.t. Kocha István²⁹⁷ urnak.

Szép példák jöttek már köztudomásra, magasztos példái a' forró honszeretnek, mellytől hevülve városok 's különböző hitű egyházak felajánlották harangjaikat, álgykká átöntetés végett, veszélyben forgó hazánknak.

Nekünk semmiben nem lehet, nem szabad elmaradnunk, mi az imádott hon megmentésére, a' szabadság kivívására segédeszközül szolgálhat; semmiben nem, mi az olly sok oldalról meg támadott, annyi gonoszsággal ostromlott nemzet Szent ügye iránti hő lelkesültséget tanúsíthatja. – Én elének tartom, ugyanazért kérem, ez egynehány szót gyülekezeteinkhez körlevél utján sietőleg eljuttatni; 's meg vagyok győződve, hogy a' fennérintett fénylő példák, mint már eddig is találtak követőkre, általánosan követve leendenek, és harangok lesznek, sőt nélkülözhető Szent edények is lesznek, áldozatul téve a' hon oltárára. –

Hiszen úgy is, ha hazánk, szabadságunk veszve lenne: és az lehetne harangjainknak rendeltetése, hogy halotti bús hangon siratnák az elpusztult egyházakat, az ismét letiport vallásszabadságot; Szent edényeink pedig vagy ellenség szentségtelen kezeibe esnének ragadományul, vagy – közgyászhoz nem illő ékszerekül – rejtekben fognának heverni. Ellenben megmentetvén egyszer a' haza, 's kivívván a' szabadság, mint ezt az igazság Istenétől másként várunk nem is lehet: harangok nélkül is égig harsogand győzelmi énekünk, drágább edények nélkül is mennyei lánggal lobogand vallásos buzgal munk, 's aztán lesz felvirulandó egyházainknak erejük visszaállítani mind azt mit most önfentartásuk végett is, a' legüdvösebb célra feláldozandanak. –

Illy hazafiúi áldozatok hadd tüntessék ki közöttünk kezdetét az új évnek, mellyben adjon Isten a' haza, a' szabadság Szent ügyének fényes diadalt, a' diadal után nemzetünknek dicső létet, virágzást és boldogságot. Debreczenben, December 30-án 1848. *Szoboszlai Pap István.*

30.

Vegyes közlemény A' hely. hitv. tiszántúli Superintendenstől

²⁹⁷ Kocha István túrkevei lelkész, 1848–49-ben heves–nagykunsági esperes.

1848. december 31. PEIL

A' Közlöny 101. számában közzé tett ministeri magas rendelet, egyebek közt, a' tábori papságra vonatkozólag így hangzék: *“ha a' táborba vonulandó valamelyik nemzetőrségi zászlóalj lelkészt kívánna vinni magával, tartozik az illető egyházi előjáróság a' zászlóaljhoz, a' hatóság megkeresésére, tábori papot kirendelni.”*

Nehogy illetően hatósági megkeresés lehető esetében készületlenül találta, az egyébkint ohajtott felszólítás teljesítésében késedelmezni kényszerülünk: azonnal fölhivtam esperességeink után lelkésztársaimat, főleg az illy szolgálatra alkalmas fiatalabbakat: jelentsék magukat előre azok, kik a' tábori papságot szükség esetében elvállalni készek lennének. És jelentette magát ajánlkozva eddig már husz egyén.

Azonban még ekkorig a' hatóságok résziről felszólítás illy czélból hozzánk nem érkezett: valószínűleg nem azért, mintha a' kiinduló zászlóalljak sehol sem kívántak volna lelkészt vinni magokkal: mert mint hitelesen értesültem, illy eset már fordult elő: de hihetően és főképp azért nem, mivel a' tábori papság költségeinek fedezésére rendszerített kútforrás kimutatva nem létezik.

Igy lett, hogy mind ekkorig, legalább kerületünkbeli hitrokonimat illetőleg, – 's e' miatt lelkem fáj és ággódik – legnagyobb részt tábori papot nélkülözve kényszerültek távozni nemzetőri, honvédi csapataink; nélkülözve ekképen a' vallási oktatást és kivált a' vész helyén olly szükséges vigasztalást; nélkülözve az ezzel összekötendő, jelen helyzetünkben olly igen megkívántató felvilágosítást, lelkesítést és buzdítást.

Hogy e' hiány némileg kipótolva; 's fegyveres hitrokonim lélekszüksége valamennyire kielégítve legyen: olly felszólítást intéztem közelebb egyházkerületünk minden lelkészeihez, hogy ha lakhelyük keblében avagy közelükben, több napokig időznének, annyival inkább ha huzamosabban szállásolnának harczos hitrokonink: ezekkel, sőt a' csupán átkelőkkal is, ha mód adatik reá, – mindig az illető főtiszttség tudtával, 's beleegyezésével – istentiszteletet elkülönözve is tartani, őket lelkesíteni és buzdítani, irányukban minden szükséges lelkipásztori szolgálatot teljesíteni, ösmerjük szent tisztjeik egyikének.

Ezen kívül, 's már jóval ezelőtt, különösen utasítottam illy értelemben 's illy szolgálattételre, aldunai táborunk tekintetében, azon vidékben csaknem egyetlen szolgatársamat, nagybecskereki lelkész Ecsedi Jánost: kinek, miután hűn teljesített e' részbeni szolgálatait több rendbeli hiteles oklevelekkel bebizonyította volna, ezen szolgálatainak némi jutalmul további hasonló működése ösztöneül, de siralmasan panaszkolt saját inséges helyzetének némi enyhítésére is, egyházkerületi igen szegény pénztárunkból majdani közgyűlési jóváhagyás reménysége alatt, száz pengő forintot adattam, küldettem.

Nem különben, debreczeni nemzetőreink egy részével Aradra önkényt ment, ott kitünő sikerrel, és széles-terjedelmű hatással működő debreczeni lelkész-tisztársam Könyves Tóth Mihály számára is, azon esetre, ha más uton fáradaimai jutalmazva nem lennének, ugyan csak egyházkerületi nyomoru pénztárunkra leszek kénytelen, a' mellözhetlen költségek megtérítésének átvételét eszközölni.

Ily helyzetben, 's tudva, hogy csupán fillérenkénti alamizsnából tengődő, saját mindennapi szükségünk fedezésére is tehetetlen pénztárunk illy kiadásokat nem bír, 's a' fentebb említettek is csak erőtetve teljesíthetendí: bár fájdalommal belátom, hogy az 1848-ki XX-ik törvényczikk 5-ik §-ának rendszeres életbeléptetését hazánk jelen veszélyes körülményei gátolják: mindazáltal, harczoló hitrokonim lélekszükségét nem feledhetve; az ennek kielégítése által eszközölhető, ugy vallás és erkölcsiség, mint a' haza szent ügye érdekében üdves eredményeket szemem előtt tartva: mulaszthatlan kötelességemnek lenni érzettem. Ugyan azért bátor vagyok, a' mélyen tisztelt ministerium előtt alázattal esedezni, hogy addig is, mig hitfelekezetünk részire is a' tábori papság rendszeres létrehozatalát, az idézett törvény értelmében, imádott hazánk ohajtott kedvezőbb helyzete megengedné: a' fentebb alázatosan előterjesztett hiánynak a' lehetőségig kipótlására, bölcsesége szerint, módot találni 's részünkre e' tekintetben segedelmet eszközölni kegyeskedjék. Mély tisztelettel.

Debreczenben dec. 6-ikán 1848. Sz. P. I.

31.

Szoboszlai Pap István körlevele. 1849. január 8.

Az esperesi hivatalokhoz köröztetés végett

Tudva van már a hazában, tudva lesz egyházainkban is, hogy miután az ellenségnek a fővároshoz közeledése miatt az országgyűlés tanácskozása minden pillanatban lehetlenné válhatott volna, eszélyes előrelátás és a haza üdve úgy kívánván, az országgyűlése és kormánya Debreczenbe tétetett és költözött át.

Itt van tehát körünkben, egyházkerületünk kebelében a nemzet törvényhozó testülete, itt van ennek kifolyása, az ország kormánya.

Ezeknek illy közel – épen köztünk – léte nem lehet, hogy újabb élesztő szellőt ne lehelljen e vidék minden lakosának, ezek között gyülekezeteink tagjainak is honszereteti tüze; nem lehet, hogy ne növelje egyrészt bátorságukat s bizodalmutakat igazságos ügyünk diadala iránt, másrészt ne emelje kebeleik lelkesedését s készségüket, mindent tenni, mindent áldozni a hazáért, szabadságért.

Hogy ez így legyen, erre kell törekednie saját hatáskörében minden hazafinak. Erre törekedni, ezt eszközölni, újabban s az érintett körülményeknél fogva sürgetősebben kötelességünk lett nekünk lelkipásztoroknak.

Hogy e kötelesség tisztelt szolgatársaim által hűn teljesítve legyen, tudom, hogy hűn teljesítve leend, a haza szent ügye igényli és parancsolja.

Isten velünk s a hazával!

Debreczenben, jan. 8. 1849. SZ. P. I. m.k.²⁹⁸

32.

Szanka József: Szerkesztőségi felhívás²⁹⁹

1849. január 10. Alföldi Hírlap

Alföld népei! A hongyülés és az ország kormánya kebeletökben van.

A ti hazafiuságtok, hősies elszántágtok, kitartástok a szikla, mellyre az országhormánya a magyar szabadság és függetlenség szentegyházát építendi.

A Tisza szép rónasága a hely és Debreczen a középpont, mellyből az ország kormányoztatva, meg fog menteni, s meg kell mentetnie, hogy rajta a pokol kapui se győzhessenek.

A hongyülésnek, az ország kormányának és a magyar nemzet megmentőjének Kossuth Lajosnak hozzátok volt azon bizalma, hogy köztetek tevéen le az ország kormányzékét, veletek együtt eszközölje az anyyifelől megtámadott haza megmentését.

E szép bizalom nagy kötelességet tett vállaitokra.

Nektek, mint rendithetlen köszálaknak kell állnotok az ország kormánya háta mögett. A bizalom és önfeláldozás óriási karjaival kell a hon atyáit körül ölelnetek: hogy jöjjön bár a zsarnokság zsoldosainak százezere, ti dönthetetlen szirtekként tartásotok fel a pusztító vész rohanó árjait. –

Fel kell kelnetök, mint egy férfi, ki szívverét kész ontani, áldozni az imádott haza szabadságaért, az évezreden át olly sok dicsőséggel, de annyi szenvedés közt élt magyar faj életeért, szabadságaért és jövő boldogságaért.

Ti, hős hajdúk! és ti, szabad kunok! tegyetek szent esküt, és dörögjön vissza e szent eskü a magyar föld minden népei ajkairól: hogy nem teenditek addig le boszura emelt karjaitokat, mig egy önkény zsoldosa él az elárult haza szent földén! hogy nem hajtjátok fejetöket nyugalomra, mig Magyarország határain a szabadság temploma fel nem lesz építve! hogy nem teszitek hüvelyébe addig a boszuló fegyvert, mig a zsarnok-vértől ázott magyar kanaánon a népszabadság hajnala fel nem virul! hogy nem leend addig nyugalom sziveitekben, nem könyörület a zsarnokok iránt, mig a haza mentve nem lesz! Így esküdjetek, és így cselekedjetek!

Miután e szentesküt kebeletökben megtevétek, egy nagy kötelességet ne feledjétek, mint egyedüli tényezőjét a haza megmentésének: bizalom a kormány és annak elnöke iránt, bizalom a hongyülés iránt.

Tekintsétek a kormány minden rendeleteit és parancsait úgy, mint Isten szavát, mellyet ha nem teljesíttek, mellynek ha nem hisztek, s nem engedelmeskedtek, el kell veszetök, s vesztetöket megér-

²⁹⁸ A kéziratban is fennmaradt, aprónyomatványként is terjesztett körlevelet az Alföldi Hírlap is közölte 1849. jan. 10. 3.

²⁹⁹ Az Alföldi Hírlap szerkesztői és kiadója a lap indításakor az egyházkerülethez fordultak, hogy a kerület nyilvánítsa az újságot a tiszántúli reformátusok hivatalos közlönyének. A Közgyűlés erre vonatkozóan későbbre halasztotta a döntést, de készségesen ajánlkozott az új sajtótermék gyámlolítására és az egyházmegyéknek ajánlotta is a lapot.

demeltétek.

Bizalom azért a kormány és hongyülés iránt! Kik a bizalmatlanság mérgét akarnák szivetökbe csepegetni, tekintsétek mint ellenségét a hazának, mint ellenségét a népszabadság szent ügyének. Vessétek meg az illy gazembereket, vagy ha mérges szavok fulánkja megfertőztetné a becsületes kebleket is, tegyétek ártalmatlanná, dobjátok ki társaságtokból 's üzzétek el magatoktól; mint a rühes állatot.

És ti Isten szolgálói! Egyházi személyek! kikre van bizva a nép erkölcsének tisztítása és szilárdítása! kikre van bizva a nép lelkének felvilágosítása! Oh! világosítsátok meg a népek lelkét, hogy setétségben ne járjanak. Erősítsétek a népek hitét, hogy ne csüggedjenek ügyünk győzedelmében!

Oh! tegyétek ezt! hiszen ti Isten emberei vagytok, s az önvédelem szent harcza, mellyet nemzetünk vív, – Isten parancsa! a népszabadság szent eszméye, – mellyért küzdünk – Isten törvénye, Isten akarata!

Nézzetek a hajdankor szent papjára, Kapisztranra, ki kereszttel kezében járta be a hazát, 's lelkesítette, 's gyűjtötte a vad török elleni harczra az Isten népét. Lelkesítsétek a népet ti is a szent harczra, tanítsátok bizni és engedelmeskedni a honkormányának s annak elnökének, úgy mentve leend a haza! *Szanka*

33.

Vidasics Ede felhívása

1849. február 1. Közlöny

A' lovas és gyalog serezek parancsnokai fölkeretnek: miszerint abbeli jelentésöket, valjon ezredeiknél a' táborigyelvény állomás jelenleg már be van-e töltve? vagy netalán ezentúl betöltendő lenne? valamint a' már jelenleg e' minőségben működő egység neveit, és jellemjegyzékét; úgy nem különben a' vezényletük alatt lévő katonaság létszámát, tekintettel a' különböző vallásfelekezetekre, kellő intézkedések megtétele végett a' hadügyministerium hadlelkészi osztályába minélelőbb beküldeni sziveskedjenek.

Debreczen, január 31. 1849. *Vidasics Ede* tábori föllelkész

34.

G. J.: Református esperesekről

1849. február 24. Közlöny

Nehéz idöket élünk; a' széteszlottaknak hitt fellegek ismét fenyegetözve tornyosulnak szabadságunk ifjú csemetéje fölött; a' camarilla mint tört fejü kígyó, minden izmait megmozditja, 's halálos rángatózásával felkölti a' pokolnak vak eszközeit, hogy kisértsék meg összeszedni rombolt erejüket, 's próbálják kitépni a' nép kebléből a' szabadság örök zöldjét, 's helyébe állítsák fel, halál és sápadt irigység jelképeül, a' sárgafekete lobogót, hogy alatta, miként a' gyász emlékű három századok folyamában legyen nyomorult, legyen az önkény igavonó barma e' kicsigázott magyar. De hiszek nemzetem védistenében, hogy e' gyalázatos törekvés megsemmisül, az önerejében büszke nép vészt nem rettegő kebelén! Hiszem hogy a' nép lelkesültebben áll szép jövője küszöbén, erősebben tartja vas ujjai közt a' szabadság felnyitott kapuját, mint sem azt, a' sötétség szolgálói tolvajkulcsokkal újra bezárhatnák! És hogy annál rendithetlenebb legyen a' nemzet, szükség, hogy mind azok, kik hazánk egy dicső felvirágzadandását hiszik, ohajtják, hatásuknak egész erejét fordítsák arra: hogy az idök intését annyira megértett nép, ne csüggedjen, ne lankadjon mind addig, mig egy jogbitorló zsoldos tapossa e' szép haza téreit! Nektek jutott e' részben a' legszebb hivatás lelkészek! kik Isten mellett munkálódó szolgálók lévén, azzal foglalkoztok, hogy boldog legyen az öntudatra ébresztett nép, "legeltessétek gyönyörűséges és füves helyeken, és kies vizek mellé vigyétek azokat és viseljétek őket az igazságnak ösvényén". Mint erre a' sz. irás is tanit titeket, vezessétek őket, hiszen ti vagytok a' földnek világossági, ha a' só megizetlenedik mivel sózatik az meg!? e' szép hivatást teljesítő lelkészeink keblökben hordozzák a' végzett kötelességből fakadó örömet, de e' benső öröm mellett szükség lévén a' hazának ismerni munkás fiait, édes kötelességnek tartom fölmutatni a' hazának egy szerény polgárát, a' bihari reformált egyházvidék esperestjét Nagy István urat, ki az erdélyi táborból – hol mint zászlótartó szolgált – haza jövén, a' keze alatti egyházakat nemcsak meglátogatta, hanem

minden gyülekezetben egy egy napot töltvén, hazánk jelen körülményeiről felvilágosító beszédet tartott, lelkesítvén s áldozat tételre szólítván a' hallgatókat.

Hallottátok volna csak őt, midőn mondá, hogy az Izraelt sanyargató hajdani Faraóknak csak nevek változott a' mai uralkodókban? 's midőn átkozott emlékü Machiavel népnúzó tanát, mint az uralkodók vezértörvényét megemlítve, kimondá: hogy ha az önvédelemre készen álló népet, az őt üldöző Faraóktól meg nem menti is a' vöröstenger elborító árja, mint erejét érző hatalmas orosz lány, búsult gerjedéssel támad fel e' nemzet minden hű fia, 's a' Tisza és Duna hullámaiba fojtja azokat, kik békés hazánkba nem győzelmet nyerni, de temetőt keresni tolulnak. Ha láttátok volna milly büszkén emelé fejét a' szegény polgár, 's millyen láng ragyogott tiszta fényü szemében? meggyőződheték vala arról: mennyire igaz, a' bibliai bölcsnek eme mondása: "mint az aranyalma az ezüst rostélyokon, olyan az alkalmason mondott ige". Igy szeretném én látni egyházi főnökeinket, így ohajtanám, ha kötelességök szerint érintkezésbe tennék magokat a néppel, mert ennek kiszámíthatlan szellemi haszna, 's a' hazára tetemes anyagi következése van? mi a' szellemi? azt a' nép lelkesedése tanusítja. Az anyagiakról rövid időn értesülend a' közönség, mert nincs gyülekezet vidékünkön, hol a' lelkesítő szóra szent edények, harangok és kórházi ruha darabok nem ajánlottak volna az annyi felől megtámadott hon oltárára! és lássátok pályatársak ez annak a' következése, ha főnökeinket, nem az eddigi szűk korlátú presbiterialis rendszer, hanem az összes nép fejenkénti befolyásával választjuk, nem a' nepotismus ültet tunya főnököket a' szép hivatású helyekre, hanem a' nép Isten szavakint hívja azokra az érdemeseket.

Az összes nép szava emelé Nagy Istvánt esperessé, az összes haza és nép érdekében fáradozik hivatalában 's mi tisztelettel 's áldással kísérvük lelkesedéssel megkezdett pályáján.

Tudnék ez önhivatásának olly szépen megfelelő ifjú esperest mellé, a' hajdani rendszer utján esperessé lett n. t. urak közzül, ollyat mutatni fel, ki a' néppeli érintkezésbe jöni parancsoló egyházi felsőbb rendeletet annyiban teljesítette, mennyiben az illető esperesi tisztelet díj beszédésére, az iskolák és nép teljes elmellőzése mellett ingyen előfogatokon amugy more patrio³⁰⁰ egy körutat tett, pedig annyira ismeri az esperesi hivatal fontosságát: hogy saját, tiszteletes vejével is nagytiszteletű uram atyámnak hivatja magát, imé a' titulust, 's czimeket nyugalmazó korszakban is, egész a' nevetségig megkivánja, de feledi azt: hogy "a' ki első akar ti közzületek lenni a' legyen a' ti szolgátok!" Halljátok e' ezt szolgatársak? kik a' hazának egyszer mondott szavát, mint az istenét kétszer hallani vagytok hivatva? Ha igen! kezdjétek újra a' rosszul befutott körutat, lelkesítsétek a' nélkületek is lelkesült népet, mert jól esnek a' gyülekezetek papjainak, ha nem csak ők, de ti is szólnátok a' haza érdekében. Előttetek a' bihari esperest példája, kövessétek azt, ne szégyeneljétek ősz fővel e' fiataltól tanulni, ha pedig ezt tenni nem akarjátok, hagyjátok el azon szép helyet, mit az ujjabb kor kívánata 's a' haza jelen igényei szerint a' nép felvilágosítására használni nem akartok! de a' magasról, a' magasban vezér sugárt keres a' szem, ti pedig azt nem lövelltek alá, sőt kétségessítétek a' biblia ama szavait: "nem rejtethetik el a' hegyen épült város!" mert ime titeket a' nepotismus polyp karjai esperesség halmára emelt még is elrejtitek magatokat, 's azt hinne az ember: hogy e' bűn termő korszak még református jesuitákat is szül átkára a' szenvedő hazának. Notabene én illyesmit, e' fontos kötelesség olly könnyelmű kezeléséből nem következtetek, de annyit mindenesetre mondok zárszavul a' szentkönyvből: "nem jól van ez így, nem így kell ennek lenni atyámfiak!" G. J.³⁰¹ Nagyvárad, febr. 21.

35.

Szoboszlai Pap István: (1849.) Március Tizenötödiki évfordulati országos ünnepély alkalmával a' debreczeni helv. hitv. egyház nagy-templomában előmondott könyörgés

TiREN Szabadságharci Gyűjtemény

Hozzád jövünk, népek ura, földnek ura, mennynek ura! Nemzeti ünnepet szentelve dicsőítésre jövünk Te hozzád ma, megújult nemzet-életünk évnapján; a' napon, mellyet Te választottál, Te rendeltél, hogy lenne ez a' magyar nép között elfogyhatatlan emlékezetben nemzetségről nemzetségre.

Hozzád jövünk e' nagy napon, mi istenünk! hozva zsámolyodhoz hálaérzetet, sziveinkben ömlede-

³⁰⁰ Honi szokás szerint.

³⁰¹ Hérosztratosz epheszoszi polgár ie. 356-ban Artemisz templomának felgyújtásával szerzett kétes dicsőséget.

zöt: hozva számolyodhoz panaszt, elkeseredettet; hozva elődbe könyörgést, forróan buzgót, esdeklőt.

Atyánk! nyisd meg egeidet hálaszavunk előtt, melyet hozzád emelünk régi időkbeli irgalmadért, jótéteményidért. Mert a' mi füleinkkel hallottuk mi, atyáink beszélték nekünk, minémü dolgokat cselekedtél legyen az ő idejökben 's régtől fogva nemzetünkkel. Tudjuk mi, hogy Te hoztad ki távol világérszéből e' népet és Te helyhetted e' megáldott földre; Te őrizted ezt itt, ezer viszontagos évnek folyta alatt; annyi idegen, rokontalan, sokszor ellenséges népnek közepette; annyi háborgattatás, annyi ostrom, és veszélynek közepette. Uram! bizony Te voltál, csak is Te lehettél, e' népnek hajléka eleitől-fogva minden időben. Te voltál ennek erős bástyája, őriző pásztora, Istene, e' mái napiglan.

Hálaszavunkat emeljük hozzád a' kegyelemért, melyet legközelebb megújítottál mi rajtunk, midőn a' mult évnek ezen napján polgári életünkben új eget és új földet hoztál létre hatalmason; midőn törvényeket adtál nekünk, ha nem is saját kezeiddel füst és mennydörgés közt kőtáblákra irottakat, de csakugyan törvényeket, melyeket lelked sugallott, lehellett; törvényeket, akkor a' béke csendes fényében szívtábláinkról törvénykönyvünk tábláira átírottakat. Adtad nekünk törvényeit a' szabadságnak, melyre Te hívtál minden embert, így minket is; melyre Te hívtad a' népeknek mindegyikét, a' mi népünket is. Adtad nekünk törvényeit a' szabadságnak: hogy istenségednek bennünk lakozó szikráját, a' világoskodó józan eszt, ne gátolja többé nyilatkozataiban földi korlátlan hatalom, de szólhaszon közöttünk ezentúl a' száj a' szívnek teljességéből; hogy ne legyen többé honunkban sem a' Sion sem a' Garizim hegyéhez³⁰² kötve a' Te imádásod, de minden lélek akadály nélkül járulhasson hozzád imájával, hite és meggyőződése szerint; hogy, mint sajátját, úgy mivelhesse már földjét e' honban a' szántóvető 's élhessen ez, élhessen minden sors- és helyzetbeli, munkájának őt illető hasznából, veritéke gyümölcséből 's egye itt ekképen mindenki örömmel maga-kereste kenyereit; hogy ne legyen többé e' nemzetnek java idegen népek érdekének fölállozva, de fejlődjék e' nép akadálytalanul és emelkedjék magosra független önállóságában; hogy ne gátolják többé ennek előhaladását kormányzók, kik idegen népből való férfiak és e' népnek nem atyafiai, de sőt dajkálják ezentúl 's ápolják közöttünk a' hazát, mint közédésanyát, saját szülöttjei, növeltjei, kebelének szerelmei.

Adtad nekünk ugyanakkor törvényeit az egyenlőségnek, hogy miként te nem vagy személyválogató, de minden nemzetségből kedves előtted, a' ki téged fél és igazságot cselekszik, – úgy mi közöttünk találjon különbség nélkül ótalmat a' törvényekben, valaki azokat tiszteli 's megtartja; hogy hordozza e' hazának minden fija, erejének mértékéhez képest, a' polgári társas-élet mellőzhetetlen terheit, részesüljön viszontag annak áldásaiban, jótéteményeiben.

Adtad nekünk törvényeit a' testvériességnek, hogy szolgaságból fiúságra vétetvén föl 's befogadtatván az alkotmány nagy házába, kik ekkorig kívül valának, a' nép milliói, – valamint Te benned egy atyát imádnak ott fön, úgy egy köz-anyát ösmérjenek, szeressenek, tiszteljenek itt e' földön a' hazában.

Áldott légy Atyánk! a' törvényekért, melyekben így nyilatkoztad újászületésre vezérlő szent akaratodat 's mintegy új szövetséget szerzettél Te magad és népünk között. És legyenek Tőled megáldottak életökben, megáldottak még hamvaikban is, nemzetünknek Mózsesei, kik által e' törvényeket adtad, irattad.

Óh! de halld meg, irgalmasságoknak Attya! hálaszavunk mellett, panaszunknak szózatát is, melylyel elődbe járulunk.

Nem pörelünk mi Te veled, Urunk Istenünk! meghiusulta miá szép reményeiknek, melyeket új törvényeinkből meritünk; nem pörelünk Te veled a' nyomoruság miá, mely a' jobb napok várása közben és ezek helyett ránk szállott. Nem kérdezzük mi békételenkedve: miért vetettél el minket mindenestől fogva? miért füstölög haragod, meződnek juhaid ellen? Nem, sőt meghajtjuk előtted, mint gyarló létünkhez illik, magunkat a' porig: mivel hisszük, tudjuk, hogy megpróbáltatásunkra nyújtott nekünk általad a' keserű pohár 's azért bocsátottad ránk a' küzdelmek suját, (!) hogy megkisértsd és a' kisértetben emeld erőnket, bátorságunkat, honszeretetünket, kitartó béketüresünket. Légyen tehát, Atyánk! a' te akaratod 's ám legyen a' mi bémenetelünk a' nemzeti jobblét és szabadság szent ígértföldére, ha Te úgy végezted, összekötve harcczal, áldozatokkal, szenvedéseknek terhével!

De, mint benned-bízó gyermekeid, úgy tárjuk föl előtted keblünket, úgy öntjük ki előtted, Atyánk előtt, panaszunkat azért, hogy, – a' honnan békét, ótalmat, boldogíttatást vártunk, kellett várnunk, – épen a' királyszéktől származott ránk a' nyomoruság, melynek terhe alatt nyögünk; hogy épen a' királyszék környezetében tartatott tanács, ott szövetett ármány és árulás, ellenünk, vesztünkre; hogy onnan támasztattak föl ellenünkbe népek, kik iránt mi soha gonoszsággal nem voltunk; kiket mi nem háborgattunk, ok nélkül meg nem fosztottunk; népek, kiket mi nem csak közelünkben, de határainkon belül 's épen közöttünk is, békében lakni engedtünk, békében élni 's boldogulni segítettünk; hogy illy okból és illy úton kényszerült ártatlan népünk, önmegtartásáért, fegyvert csinálni szántóvasaiból és

³⁰² Feltehetőleg Gaál József (Született: 1811. december 12.) A szabadságharc idején Szatmár megye főjegyzője.

kaszáiból dárdákat; illy okból 's illy úton kényszerültek a' mi népünknek fiai, elhagyva békés házaikat, tűzhelyeiket, szerelmeseiket, fegyverbe öltözni 's csatamezőre szállani; illy okból 's illy úton kényszerülnek honfitársaink ezerei most is, a' szeretett közanya megmentéséért fegyverben állani, szembe dühös ellenséggel, szembe vésszel és halállal; illy okból 's illy úton esett immár a veszélyezett hon oltárán áldozatul testvéreink sokasága, elvérezve ott, hol e' nemzetnek életéért, hol övéik életeért, kelle harcolniok.

Óh! jusson föl e' panasz hozzád, könyörülő Atyánk! És te, igazságos világbiró! ítélj mi köztünk 's elleneink között; vesd részrehajlatlan mérlegedbe a' mi ügyünket és elleneiknek ügyét; ítélj, végetlen igazságod szerint: hogy bünhődjék, mint érdemli, kit a' vétek sulya terhel; jöjjön ki pedig diadalmason a harcból büntelen nemzetünk.

Nyisd meg, Atyánk! egeidet könyörgésünk előtt: hogy, ha már teljes örömmel ünnepe nem lehet, légyen e' nap ránk nézve könyörgésnek, de meghallgatás reményével fölbocsátott könyörgésnek 's ekkép jövődönkre nézve jóbizodalomnak, bátorításnak ünnepe.

Isten, mi Istenünk! könyörgünk néked hazánkért az egyetlenségért, mellyet számunkra e' földön készítettél, kimutattál Óh! fogadd ótalmad alá mindenkorra, fogadd ótalmad alá most legközelebb, midőn illy nehéz harcot vív, e' hazát 's fedezd bé ezt szárnyaiddal, mint törhetetlen paizsszal. Szégyenítsd, alázd meg ennek elleneit; rontsd meg karjaikat, törd össze fegyvereiket és szórd el őket, mint a' port. Adj, seregek Ura! nemzetünk igaz ügyének dicsőséges győzedelmet. Uram! gondold meg, hogy e' nép Te néped és azért ne láttassék előtted kicsiny dolognak a' nyomoruság, melly minket körülvevett. Uram! kelj föl és könyörülj a' Sionon, mert ideje hogy könyörülj rajta, mert eljött immár az idő. Kelj föl Uram! és jöjj nekünk segítségül. Uram! cselekedd, hogy megtartatván most, álljon meg mind az idők végeiglen és virágozzék e' haza 's légyen ennek kebelében a' magyar nemzetnek, légyen a' most élőknek 's a' majd későn születendőknek is, csendes és nyugodt lakhelyök, mig a' föld 's az egek el nem mulandanak.

Isten! Mi Istenünk, Könyörgünk néked, együtt levő s most közöttünk levő törvényhozóinkért is, kiket ezek a' nemzet nevében hatalommal fölruháztak, kormányfőfiaiunkért 's ezek vezér-főnökeért. Könyörgünk néked mind ezekért, kikre e' nemzet szemei reményteljesen függesztvék, mint általad előállított védangyalokra, mint szabadítókra, a' háborúnak veszedelmei közt. Uram, mi Istenünk! minél nehezebb hazánkra nézve az idő, mellyben ők tanácskoznak és kormányozva működnek: könyörgünk, adjad nékiek annál nagyobb mértékét kegyelmednek, szent lelkednek; minél nagyobb a' veszély, melly e' hazát fenyegeti: könyörgünk, ruházd föl őket annál nagyobb mértékével a' bölcseségnek, erőnek, álhatatosságának; annál nagyobb mértékével az egyetértés lelkének: hogy nem nézve senki közülök csak a' maga hasznait, mindnyájan egy értelemmel és egy akarattal egyedül a' közjót, a' hányatott hazának javát, megmentését, megmaradását nézzék és munkálják. Te magad igazgasd e' végre az ő tanácskozásait; Te magad vezérelj kormányzó lépéseiket: hogy az ő bölcs értelmökben, jó akaratukban, czélszerű rendelkezéseikben a' te akaratod nyilvánuljon, a' népnek pedig megmaradása, a' hazának üdve légyen.

Isten, mi Istenünk! Könyörgünk néked, hazánk fegyverben álló fiaiért, nemzeti hadseregeinkért; könyörgünk azokért is, kik idegen népek fiai közül jöttek harcolni a' mi szent ügyünkért, az igazság és szabadság – minden népekkel közös – szent ügyeért. Seregek ura, nagy Isten! Te légy velök mindezekkel; Te oktasd vezéreiket; bátorítsd a' vezérlettek sokaságát; Te járass tábornok mindnyájok körül szent angyalaiddal; Te harcolj velök, mellettök; a' Te karjaid erősítsék, fedezzék, ótalmazzák őket; a' Te kegyelmed tartsa meg 's adja vissza minél előbb a' megszabadított hazának, adja vissza elhagyott kedveseiknek, győzelem-koszorúzottan a' hűn vitézkedőket. Te cselekedd ilyenképen, hogy meglásás minden népek, ösmerjék meg rémulten elleneink is, hogy a' mi Istenünk hadakozik mi érettségünk.

Seregek Ura, Istenünk! tekintsd meg azokat köztünk 's e' honban mindenütt, kikhez harcba ment szerelmeseik vissza nem térhetnek, vissza nem térendenek többé itt e' földön, mert elhullottak a' szent harcban 's a' csatamezőnek hantjai alatt találták föl porra-lételőknek sirját. Uram! vigasztald ezeknek hátrahagyottait, tudatva velök és éreztetve, hogy dicsően végezték, mert a' haza szent ügyeért tették le életüket a' kedves siratottak. Ezeknek pedig, a' dicső halál áldozatainak, ha már e' földön fejökre nem tűzhették a' diadalnak kiérdemlett babérrját, adj Te ott fön, hazafiui hűségök jutalmaul, hervadhatatlan koszorút.

Isten, mi Istenünk! Könyörülj azokon, kik igaz ügyünk harczában megsebesülve szenvednek. Te kötözd be, te orvosold meg sebeiket; enyhítsd fájdalmaikat azon édes öntudattal, hogy az ő sérelmök a' hazát gyógyítja, az ő romlásuk a' hazát építi. Uram! tarsd meg, állasd helyre minél előbb 's add vissza övéiknek és a' honnak őket.

Atyánk, Istenünk! Engedd szent színed eleibe jutni e' könyörgést, e' könyörgés minden szavát. Atyánk! légyen te előtted e' mi könyörgésünk, mint jó-illatu áldozat. – Óh! menjen föl elődbe, e' mi nyilvános könyörgésünkkel együtt, azon sok ezer honfiak titkos fohásza is, kik, – mert ellenséges

fegyver lebeg fejük fölött, mert a 'nyomasztó erőszakos hatalom' bezárja ajakaikat, elfojtani törekszik szívök gondolatait is, – nem emelhetik e' miatt, mint mi emeljük ez napon, imáikat hangos szavakban, de csak elrejtve bocsátják könyörgő sohajaikat, magos egeidre. Irgalmas Isten! könyörülj testvéreinken, kik illy siralmas helyzetben, illy erőszak alatt nyögnek 's küld el hozzájuk sietve vigasztaló szabadításodat.

Uram! Tekints kegyelmesen hazánk minden vidékeire, mellyeket ellenség pusztít, sanyargat, ostromol. Add, hogy legyen e' haza ismét egy; legyen hamar megmentve ellenség-hozta inségtől, félelemtől, pusztulástól. Add, hogy szállhasson föl hozzád hamar, megszabadított összes nemzetünk győzelem-ünnepi és hála-éneke. Add, hogy valahányszor e' nagy nap, mellyet ma ünneplünk, évenként előforduland, találja az e' hon minden lakóit jólétnek, békének, szabadságnak örvendezve 's így legyen e' nap évszázadokon keresztül zavartalan örömmel nemzeti ünnepe a' magyar nép között.

Add, Uram! hogy e' nemzetén, ennek szabadságán, virágzásán, boldogságán, megláttassék a' te jókedved mindenha 's legyen a' magyar nép, mint a' te választott néped, nagy, erős és dicső, a' föld népei között, mind az ítélet napjáig. Ámen. Előmondta *Szoboszlai Pap István*, prédikátor és superintendens.

36.

Kormánybiztos Hódosy Miklós helv. hitv. esperes Balogh Péter Urnak
*A Szemlaki egyház levéltárában az 1849. évről fenmaradt
 néhány nevezetesebb rendeletnek másolatai*

TtREL I. 3.a.3. I-ső ív

1121/1849. Országunkat kormányzó Elnök Kossuth Lajos Úrnak Apr. 19-én az 5821 sz. a. kelt rendeletével egyhangzólag kötelességemnek tartom fölkérni esperes Urat, hogy országunk függetlensége nyilatkozatát az egyház szószékéből gondoskodása alatt lévő papok által felolvastatván kihirdettesse a maga egész terjedelmében, egy általában szíveskedjen kötelességökké tenni, hogy ezen függetlenségnek magasztosságát a dolog és körülmények természeténél fogva kifejtsék, még pedig nem csak a szószékéből, hanem magán körükbe is hivatásuknak ismerjék vóltaképpen előterjeszteni azon okokat és előnyöket, melyekkel szabadokká és függetlenekké lételünk által már most mi is bírunk azon nemzetek felett, melyek önkény által leigázva egyes magány család érdeke előtt meghajlani kényszerülve, csak másnak, és nem is magunknak élnek.

Én a függetlenségi nyilatkozatot számos ezer példányba ki fogom a nép közt osztatni, hogy maga is meggyőződjön és okulhasson sótt ellenörködhessen az egyházi szolgálóktól hallottak fölött.

V. Olasziban Apríl 26. 1849. Kormány biztos *Hódosy Miklós*.

37.

Horváth Mihály rendelete

1849. május 10. Közlöny

Minden hitfelekezeti egyházi és iskolai főnököknek, előjáróságoknak, és testületeknek, tehát püspököknek, káptalanoknak, consistoriumoknak és tanári karoknak ezennel meghagyatik: hogy a' magyar álladalom kimondott önállósága 's függetlensége iránti hódolatukat 's a' törvényes kormány iránti engedelmisségüket ünnepélyesen kiadva 's aláírásukkal hitelesítve, Magyarhon kormányához máától számítva legfelebb hat hét alatt beküldeni, mulaszthatlan szoros kötelességüknek ismerjék. Debreczen május 9. 1849. *Horváth Mihály* Vallás és közoktatásügyi minister.

38.

Horváth Mihály: Felszólítás s illetőleg rendelet
 a haza minden felekezeti lelkészeihez

1849. május 18. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény

A magyar nemzet szabadságharczának első szaka az igazságos isten segedelmével szerencsésen bevégeztetett.

A hitszegő dynastia zsarnok hatalmának egyedül az évtizedek óta begyakorlott seregek erejében, s hadi szereinek felhalmozott készletében volt alapja.

És ezen alap, mellyet sem isten, sem morális erő, sem a népeknek csak egyedül igazság, becsületesség és jogméltánylat által megnyerhető őszinte ragaszkodása, nem támogatott, ezen alap meg van döntve.

Az évtizedek óta anyagi erőfeszítéssel felkészített seregei, a nemzeti ügy szent igazsága érzetétől lelkesedett hadaink által számos harcokban megveretve futottak ki az általok négy hónapig sanyargatott, kipusztított hazánkból.

És ez másként nem is történhetett.

Az igazságos isten nem nyújthat segédelmet a hitszegőknek. Nem gyámolíthatja azt, ki jogot, igazságot, ki mindent mi szent, gonosz megátalkodottságban lábbal tapod. Nem erősítheti karját, nem áldhatja meg fegyverét annak, ki azt az emberiség legszentebb jogai s érdekei ellen emeli fel.

A mi ügyünk szent; a mi harcunk a jog, az igazság, az önvédelem harca. És azért áldá meg isten fegyvereinket, azért vezette hadainkat győzelemről diadalra.

És ez másként nem is történhetett.

A jog és igazságérzete magasztos lelkesedéssel villányozta át a haza minden hú fiainak keblét. A hitszegő dynastia és zsoldosai által elkövetett szentségtelen jogtapadás, a békeszerető nemzet leigázására beküldött hadak iszonyu pusztításai, rablásai és gyilkolásai felébresztették a nemzet erkölcsi erejét: fegyvert ragadt a nemzet számos fia, s az erkölcsi erő által támogatott nemzeti sereg szétverte, kiüzte a mindennel felkészült zsoldos hadakat.

Szabadságharcunk első szaka ekként isten segedelmével szerencsésen bevégeztetett.

De ne higgyük, hogy dicső diadalaink már nyugalom párnájául szolgálhatnak.

Ne higgyük, hogy a hitszegő dynastia, mivel már annyi iszonyatosságot követett el, mennyit a történet egy lapja sem mutathat fel, mennyi, ha el nem követte volna, hihetetlennek látszanék; ne higgyük, hogy e dynastia már annyira kimerült volna ármányaiból, hogy újabb istentelenségre vetemedni képes nem volna.

Külföldi hírlapokból szintugy, mint honi hivatalos tudósításokból mind bizonyosabbá válik, hogy az atyáskodó császári család, saját erejével nem győzhetvén le bennünket, barbár orosz zsoldosokat hoz be leigáztatásunkra, nemzeti létünk és szabadságunk legyilkolására.

De ne csüggedjünk! Igazságos isten él és áll őrt felettünk; él, és sujtandja a zsarnokot. Ő, ki eddig diadalokra vezérlte hadainkat, a népszabadság esküdt ellenségének zsoldosai ellen is gyámolítandja vitéz seregeinket.

Ne csüggedjünk! A morális erő, melly a sereg, fegyver, mindennemű hadiszerek kiállításának ezernyi nehézségeit s akadályait leküzdve, győzhetlenné edzette vitézeinket, most annyi diadal után, lelkesítve ezektől is, a szabadságyilkosok sokszorta nagyobb csordáit is legyőzendi.

Ámde, hogy az igazságos isten segedelme bennünket folytonosan gyámolítson, hogy a morális erő vitéz seregünket és egész nemzetünket egyiránt megtörhetlen kitartásra, ernyedetlen bátorság és áldozat készsége lelkesítse, a ti buzgó, fáradhatlan közremunkálástokra van a hazának szüksége, hazánk minden vallás felekezeti lelkészei!

Ti tehát lelkészek! Kiknek ajkairól függ a nép szíve, kiknek azon magasztos hivatás jutott, hogy a vallás, emberiség és igazság szent érdekeit e' földön az alkalmas szó hatalmas fegyvereivel kiküzdjétek; ti, kik az isteni gondviselés által hivatva vagytok a világ isteni megváltójának tanai, evangelioma által megállapított lelkiösméret és népszabadság előharczosaik gyanánt állani hú népeitek élén – lelkészek! ébredjétek, buzduljátok fel! Nagyszerű és szent munka vár reátok, és szólít fel benneteket, megfeszíteni értelmetek minden erejét, kebletek minden buzgalmát!

A muszka készül betörni hazánk leigázására! Lelkészek! Nem ismeritek-e barbár és zsarnok hatalmát? Nem tudjátok-e, hogy ő hol magát megfészkeli, ott vége a lelkiösméret és vallás, vége a nép szabadságának? Nem tudjátok-e, hogy a hol fegyvere győz, ott a miveltség, tudomány, józan felvilágosodás, emberiség sirba száll, ott a butaság, vakbuzgó babonahit sötét boruja terjed el a rabszolgaság nyomán? Nem tudjátok-e, hogy a merre csak zsarnoki vasvesszejének hatalma kiterjed, ott a szeretet istenének ösmerete száműzetett, ott a legkiméletlenebb türelmetlenség, a legkegyetlenebb, semmitől nem iszonyodó vallásüldözés üti fel sötét uralmát?

Avagy nem emlékeztek-e, hogy alig egy pár éve, pogányoknak bélyegzett bennünket, egyéb keresztényeket buta népeihez kibocsátott nyilatkozatában?

Nem olvastátok-e a történet lapjain, milly borzasztó kegyetlenséggel térítette saját vallására azon számos görögszertartású katolikus népeket, kik Lithvaniában, Podoliában és Volhyniában hatalmának vasvesszeje alá jutottak? Miképen kényszeríté a népet papjaival együtt elhagyni ősei vallását?

Hány tiszteletreméltó püspök és lelkész, kik az óhitre áttérni vonakodtak, lett akkor szánandó áldozatává a legborzasztóbb kínzásoknak! Hány vallásához hiven ragaszkodó hős lélek, kiket a kínzások megtörni vagy meggyilkolni képesek nem voltak, üzetett Sziberia jeges vadonaiba, honnan nem volt többé számokra szabadulás.

Nem emlékeztek-e azon vérfagyoló iszonyatosságokra, mellyeket még csak néhány év előtt is védtelen, gyöngé apácák ellen elkövetni nem iszonyodott, egyedül azért, mert kath. vallásuk voltak.

És ti prot. lelkészek, tekintetek Lieflandra, Eschlandra, Curlandra. Milly szomorú állapotra jutott az ev. vallás ott a türelmetlen muszka ezerféle bosszantásai, korlátozásai, tilalmai miatt! milly kínzásoknak voltak, sőt vannak is kitéve a védtelen lakosok, mivel az istent más módon imádják, mint mikép a zsarnok akarja; mivel egyházaikban s iskoláikban több ismeretekre, nagyobb felvilágosodásra törekednek, mint mennyire őket a zsarnok czar szoritani szeretné, hogy a rabszolgaságot eszméletlenül, egykedvűen tűrhessek.

És cselekszi mindezt kiszámított rendszerességgel egyedül azért, mert minden más vallást kiirtani azon elvei közé tartozik, mellyekre zsarnokságát alapítva gyilkolja a népek szabadságát, terjeszti a rabszolgaságot.

Fel tehát hazánk, nemzetünk minden vallás felekezetbeli lelkészei!

A muszka, midőn polgári és nemzeti szabadságunkat tiportatni küldi be zsoldosait, a muszka óhiten kívül harcot üzen egyszersmind minden más, pogánynak gúnyolt keresztény vallásnak!

Tudja ő, hogy az igaz keresztényi tanok, legsükebb forrásai, legerősebb védbástyái a nép polgári szabadságának. És nem hiszi befejezettnek a szabadság elnyomásának ördögi munkáját, míg annak forrását s védfalát az igaz keresztény vallást, a lelkiösméret bilincsekre verése, az evangeliomi fáklya világának eloltása által ki nem irtotta, vagy legalább butaság jármába nem hajtotta.

Fel tehát hazánk, nemzetünk keresztény lelkészei!

Ő, a ravasz zsarnok kettős harcot készül vivni ellenünk; harcot a nemzeti s polgári szabadság, harcot a vallás és lelkiösméret szabadság ellen.

Mert ne higgyétek, hogy majd kivonuland, ha nemzeti szabadságunkat bilincsre vernie sikerült. Ne higgyétek, hogy gyámságáért semmi jutalmat nem igényel a hitszegő habsburgi háztól, melly magát karjai közé dobta! Tekintetek az aldunai tartományokra! zsarnokságának ravaszság és önérdek fő eszköze és rugója. Örömmel ragadja ő meg az alkalmat, midőn az isten büntetéséből eszt veszített habsburgi ház magát karjai közé veti, hogy szabadságra törekvő népeit leigázza, tudván, hogy nemzetünk szabadságával egyetemben a népeitől gyűlölt habsburgház (!) is áldozatául esendik telhetetlen hatalom-terjeszkedési vágyainak. Tudja ő, hogy jutalmául mostani segedelmének korlátlan hatalom és uralkodás néz reá a közel jövőben egész keleti Európában!

Az ő harcza ellenünk polgári és vallási harcz egyetemben.

Fel tehát hazánk lelkészei! Készüljete ti is keresztesharczra a zsarnok hódító ellen, ki benneteket és híveiteket pogányoknak nevez. Vallástok szent érdeke lelkesítsen benneteket a küzdelemre! Láng szavakban rajzoljaátok híveitek előtt a veszedelmet, melly vallási tekintetben is eléri őket, ha a zsarnok oroszoknál sikerülne legyőzni vitéz sergeinket, (!) leigázni hazánkat.

Fel fel munkára, szentebb érdekek mellett soha sem szóltatok! A vallás, lelkiösméret és polgári szabadság érdeke az, minek védelmére ünnepélyesen hivlak fel benneteket.

A veszély nagygyá válhatik mind polgári, mind vallási szabadságunkra, ha ti is lelkészek, s általatok az összes nép milliói megtörhetlen gátot nem gördíttek a rohanó ár elébe; s épen azért nagy és ernyedetlen legyen buzgalmatok is, annak a nép felvilágosítása, fellelkesítése által eszközöndő elhárításában.

Például szolgáljon buzgalmatokban a különben hazaáruló Rajacsics. Mit tett ő maroknyi népével az által, hogy a vallás fegyveréhez nyúlt, vallással izgatott, holott híveinek vallását elnyomni, üldözni senkinek sem jutott eszébe!

Ha ti csak tizedrészt teszitek annak, vallástok s az emberiség és igazság szent érdekében, mit ama honáruló gonosz czélokra tőn, mentve lesz hazátok, mentve lesznek vallástok s az emberiség érdekei, a vallási és polgári szabadság gyilkolásának fegyverétől s még veszélyesebb ármányaitól.

Szavaim, meg vagyok győződve, viszhangra találandnak kebleitekben, s buzgalmatokat sem halál, sem rabság félelme nem törendi meg, ebéli kötelességek hű végrehajtásában. Isten áldása, a hálás haza méltányos elismerése, híveitek lelki s földi boldogsága megvédésének tudata leszen bő jutalma hűséges fáradozástoknak.

Én csak irányt akartam adni buzgó eljárásoknak. Buzgalma isten parancsa, az ügy szentsége, s a szent hivatástokból eredő kötelesség-érzet öntsön kebleitekbe. Hogy azonban eljárások czélszerű s abban némi egyformaság is legyen az egész országban, rendelem a mint következők:

1. Minden vallás felekezetbeli lelkész legszigorúbb kötelességének tartsa a f. hó 27-től számítandó három héten át minden vasárnap, ezeken felül pedig az első és második hét csötörtökén, mindössze

tehát ötször, a népet a szabadságharcz ernyedetlen folytatására, s midőn az majd az illető hatóságtól kihirdettetik, népfelkelésre s minden egyéb áldozat készsége lelkesítő beszédet tartani.

2. A római és görög-egyesült katholicus lelkészek különösen a fentebb meghatározott idő alatt, minden ünnep és vasárnap s azon két csötörtökön is, mellyen az egyházi beszéd tartandó lészen egyházi menetet (processiót), tartsanak; könyörögvén az alatt isten szent felségéhez igazságos fegyvereink győzelméért, ellenségeink megszegyenítéseért, a nép vallási és polgári szabadságának fentartásáért, s azért, hogy a népnek erőt, buzgalmat, kitűrést és áldozat-készséget adjon, szabadságát megvédeni.

3. Jövő Junius hó 6-kára eső szerdára országos nemzeti böjt hirdettetik, mit minden felekezetbeli lelkész hiveinek tudtára adni kötelességének ismerje; intvén őket annak szigoru megtartására, hogy isten hatalmas segedelmét szent ügyünk gyámolítására ez által is kiérdemeljük.

4. Az ide mellékelt imádság az isteni szolgálat alkalmával mindennap, a katholicusoknál különösen a mise és vecsernye után, az oltári szentségnek is kitételével, áhitatos, érthető s buzdító hangon olvassassék fel a nép előtt.

5. Ezen könyörgés befejeztével azonnal és azon nap még egyszer húzassanak meg a templomok minden harangjai, hogy azok megható zengzetének árján küldjék fel a hivek áhitatos keblök utófoházsait a népek istenéhez, áldást kérve le igazságos fegyvereikre.

6. A fölkelés esetében pedig magok az egyháznak főpásztorai és papjai, ünnepi öltözeteikben, álljanak a nép élére, s a vallás mindenható szózatával buzdítsák a népet a vallási és polgári szabadság megoltalmazására, hogy a béke napjai, isten dicsőségére, mennél hamarabb bekövetkezzenek.

Egyébiránt a haza megvárja minden hű fiától, kik közt a lelkészek már szent hivatásuk által is olly kitünő helyet foglalnak el, hogy minden lehető alkalmat megragadva czélszerűen felhasználandnak a nép felvilágosítására s lelkesítésére, miszerint az, vallása, hazája, szabadsága, tűzhelye védelmében megtörhetlen, kitartó, minden áldozatra kész legyen, s a milliók egyesített ereje, ellenállhatlan hatalommal verje meg, irtsa ki, és semmisítse meg a szabadság gyilkosok zsoldos seregeit, mellyeket semmi eszme, semmi erkölcsi erő nem lelkesít, mellyek jönnek, mivel csordaként hajtának át hazánk határain. Debreczen, máj. 18. 1849. Vallás s közoktatásügyi minister, *Horváth Mihály*, vál. csanádi püspök

39.

Pünkösdi ünnepén Debreczenben

1849. május 30. Közlöny

Debreczen, máj. 28. A' pünkösdi ünnepnapokat körülményeinkhez illő vallásos buzgósággal ültük meg. Élesztettük, neveltük azon lelkesedést, melly ekkorig bennünket meghajolni nem engedett, 's fegyvereinket győzelemmel áldotta meg.

Tegnap a' ref. nagy templomban Könyves Tóth Mihály tartott egyházi beszédet. A' tágos szentegyház tömve volt hallgatókkal. Még a' padok közti téreken is sűrűn állottak a' buzgó hivek. És a' beszéd, mellyet derék népszónokunktól hallánk, egyike volt a' legjelesbeknek. Egyszerűen 's mégis olly szépen magyaráztattak meg a' nép előtt a' kormánynak azon rendeletei, miket legujabban az oroszok betörését illetőleg kiadott. És mindez az ünnep tárgyával, a' szentlélek reánk szállása eszméjével a' legalkalmasban hozatott kapcsolatba. "Mi nem vettük a' félelemnek lelkét, hanem vettük a' szeretetnek és erőnek lelkét." Ezek voltak beszéde vezérigéi. Felvilágosította a' népet az iránt, hogy a' jun. 6-ára rendelt böjtöt miért kell minden jó protestansnak szigoruan megtartani! Elmondta, hogy az orosz-hatalom, melly bennünket pogányoknak gúnyol, nemcsak életünket, nemcsak hazánkat, hanem vallásunkat – legszentebb kincsünket is végveszélylyel fenyegeti. E' beszéd hatása leirhatlan. Láttuk azt többeknél könnyekben tükrözni, hallottuk szigoru elhatározásban nyilatkozni. Ohajtandó, hogy e' jeles egyházi beszéd kinyomatván, minél több példányban, igen olcsón árulassék.

A' cath. templomban is megtétezt minden, mit az ünnep és körülmény fontossága igényelt. Molnár P. prépost ur hathatós beszédet tartott a' hívők előtt, 's az ünnep mindkét napján egyházi menet tartott. Mai nap jelen volt azon özszes kormányunk, kormányzó elnökünk vezérlete alatt. Megemlítendő, hogy a' kormányzó elnök egyszerű honvédattilában kardosan jelent meg. Ott voltak a' katonaságból is több főtisztok. A' harangok minden tornyainkban kétszer meghuzattak, 's ha a' pünkösdi ünnep másutt is illy buzgósággal és lelkiismeretesen ünnepeltetett, nincs kétségünk, hogy a' magyar nép – melly eddig is első helyet vivott magának Europa küzdő népei közt – tömegestől fog szembe szállani bármikor, bármelly szolgálhadával a' zsarnok hatalomnak.

Estefelé a' városerdőn nagyszámu nép sereglett ősze mulatozás végett. Kivül volt Debreczennek kicsinje, nagyja; vidám zene harsogott több helyen az árnyékos fák alatt, 's vendégeskedett mindenki tehetsége, 's tetszése szerint. – Kivánatos, hogy a' rendőrség illy alkalommal szigorú felügyeletet tartson. A' fölmelegedett magyar legény könnyen kiköt aztán önnön társaival is, ha ellenség nincs előtte.

Az olasz legióból néhány század ma indított Erdély felé, az oláhok ellen.

Mint halljuk, Sárosi Gyula e' napokban fel fogja olvasni a' collegiumban Arany trombita című népkölteményét. A' felolvasás közben Szabó daltársasága fogja mulattatni a' közönséget. A' begyülemelő jövedelem a' sérült huszárak részére ajánlatik. A' költészet baráti és a' résztvevő hazafiak, hiszszük, minél többen meg fognak jelenni.

40.

A' Bihari helvet Hitvallás (!) Egyházvidék hódolatnyilatkozata
a' Nemzeti függetlenség, és Törvényes Kormány
irányába

Meghajlunk mi is Bihari Egyházvidékben kebeleztet helvét hitvallásuak, a' nemzet milliói közt a' haza dicső napjának április 14-kének nagyszerű eseményeinél, meghajlunk a' választottak előtt, kik a' Gondviselés kezében áldott eszközök valának a' nagy események alkotásában.

Eljött az idő tellyessége, - boldog ki annak megjelenésére ihletve volt: boldogok kik a' jelentő szóra figyelmeztek s testé lőn a' nemzet függetlenségének ígéje; a' még csak imént is titkoson rejtegetett néma szív imája a' nemzet jobbainak három száz év óta, a' haza visszaadott magának, és a' sötét emlékeztű Habsburg Lotringiai Család istenítélete, és a' világ átka rekesztetvén, száműzetni örökre e' hazából, melynek keveselvén hogy csak Néroja vólt, - Herostrátussa akart lenni.³⁰³

Mi Protestánsok vóltunk minden más Polgárai felett e' hazának, a' kiken vóltak a' Nérii kezek legnyomasztobbak. Mert valamint törvénykönyveink a' Habsburgi útohb Habsburg Lotáringiai ház hamissága 's hűtlensége miatt izmosodtak át vastag telté; úgy különösön hazai törvényeink szolgálnak leg csúfosabb pellengéréül ama család örökös esküvésének és hittörésének, adott szavaknak, azok megszegésének, mézes beszédeknek, és azok magarejtett hátulsó gondolatoknak, a' három százados német uralom története, végetlen gyászos kronikája, keserűségeknek és kinoknak, árulásnak és üldözésnek, vagyon, jograblásnak, és vérnek, a' haza mindenkor leg hívebb, legőszintébb, legigénytelenebb, legbékszeretőbb protestáns polgárai irányában.

'S mindezeknek nem elébb, és nem másképp, mint a Habsburg Lotringiai ház' trón vesztésével lehetővén vége, sokszorta üdvözöltebb, áldottabb és szentebb reánk Protestánsokra mint más polgár társaimra nézve a' tellyes felszabadulás szívzakadva várt, 's vérző kebelből esdeklett órája. Ez által nyújthat, és nyújt egyedül a' bűnbánva hozzánk szelidülő sors egyedüli vigaszt, a' lelkiösméret 300. éves babiloni fogságáért, jutalmazást a' fáradhatatlan hosszú türelemért, ezáltal kér békejobbót a' múltak tenger szenvedéseieért, megkérelést a' nápolyi gallyák kinjaiért, engesztelődést az Autodafék véráldozataieért.

A' függetlenség kimondásának napján lett üdvössége e' hazának, - nemcsak mert a' Habsburg Lotháringiai háztól szabadult meg örökre, de egyszersmind az átkos király Uralmi rendszertől is Isten és világ előtt bevallott irányá lévén jelen nemzeti Kormányúnknak a' hon jövendőjét nép fölségen, népszerű intézményeken alapítani. És ez irány bévallásával lőn üdvössége hitfelekezetünknek is, mert egyszerű alapokon nyugvó Egyházi intézményeinknek ama népfőlség, bérczes ős honáról áthintett csemetéje a' kivánság fojtó gőzköteleit nem tenyésztvén, tellyes felindulásra csak az eredeti tisztas légkörben fog juthatni. És ezeknél fogva, mi a' fentnevezett Egyházvidékbéli helvét hitvallásnak választott képviselői gyűlése képviselőtének nevében 's meg hagyásából kinyilatkoztatván szívünkön átengő szóban a' történetek fölött mély érzelmeinket bémutatjuk leg tisztább hazafiúi hálánkat, 's bizodal munkat, a' ' nemzet képviselő testületének bémutatjuk leg őszintébb tiszteletünket, ragaszkodásunkat, 's szerencse kívánatunkat, a' Szabad haza Kormányzójának és Kormányjának, 's egyszersmind ígérünk 's fogadunk néki kész engedelmisséget, és esküszünk Örök Szent hűséget a' függetlenségnek felajánlására eskünek pecsétjéül erőnket, értékünket, vérünket, mindenünket, 's úgy boldogitsón Isten

³⁰³ Garizim hegye a szamaritánusok szent helye volt. (Utalás a vallási egyenlőséget biztosító törvényre.)

bennünket, a' mint ennek tellyesítői leendünk.

Végre dicsősséget mondunk Istennek, áldást, hosszú boldog életet hazánk kormányzójának, nem-tőjének, hogy gyönyörködhessek az általa szabaddá lett haza felvirágzásán, boldogulásán az ember élet legkésőbb határáig; áldást kívánunk mindazoknak, kik a' haza újjászületése Szent munkáját elősegítették, 's a' nemzet ügyét egy boldogabb jövő felé intézik, életet, egészséget örökké tartandót e' hon szabadságának, s leendő nagyságának, 's mind ezeket a' leg igazabb imádság ájtatos hangján zengik utánnunk 's velünk.³⁰⁴ Szentegyházainkban, szinte 50,000 hitsorsosainknak ajkai. Kelt a' Bihari Egyház vidékbeli helyéhitvallásúak képviselői Gyűléséből a' függetlenség első évének 71-dik napján, Úrunk 1849-dik évi Junius havának 13-dikán.

41.

Hódolat-nyilatkozata a tiszántuli helvét egyház kerületnek

1849. június 21. Alföldi Hírlap

Mi, a helv. hitv. tiszántuli egyházkerület közgyűlése, – kik hosszú időn át ahhoz valánk szokva, hogy rettegvé nyissuk föl a kormányrendeleteket, meghallván pedig azoknak tartalmát rendszerint vagy fájdalomteltelen elnémulni vagy fölajdulni kényszerüljünk folytonosan sértett jogainknak óltalmára, – mi, ez alkalommal, a ministeri szóban, melly hódolati s engedelmességi nyilatkozatra hiva föl bennünket, saját szivszugallatunkat öröme hevületen találtuk föl, s midőn a magos fölhívás nyomán ezennel hódolólag nyilatkozunk, nem teszünk egyebet, csak kebleinket tárjuk föl, kimutatandók az érzelmeiket, mellyeket bennünk az april 14-ki nagy esemény keltett; az esemény, melly syriusi csillagbetűkkel lesz honunk évkönyveiben fölírva örökre.

Az utóbbi háromszáz évnek történetirata és főleg az események, mellyeket a legközelebbi év folyta alatt láttunk, – nem lehet titkolnunk, – még istenhezi viszonyunk s istenre vonatkozó hitünk tekintetében is, nehéz küzdelmet támasztának már lelkünkben. Kétkedésnek kísértő küzdelme támada bensőkben, valahányszor egy felől istenre s törvényeire, más felől azokra tekintettünk, mik irányunkban a királyok által lőnek; a királyok által, kiknek egyik őspapjához ezelőtt 300 évvel így szóla izraélnek (!) szavaival, és pedig szabad akaratóból szóla így nemzetünk: uralkodjál rajtunk te és a te fiad és a te fiaidnak fiai. (Bir. 8.22.)

Igen, küzdelem támada bensőkben: mert tudtuk egy felől, hogy isten rendeletéből megmondá már Sámuel a királyságnak jogait s beirá egy könyvbe; (1 Sam. 10.25.) de más felől láttuk, hogy e könyv ama királyok előtt bezárva, vagy rájuk nézve általában elveszve volt.

Tudtuk egy felől, mikép isten parancsolá, hogy a király, midőn országának székiben ülend, írja meg magának a törvénynek mását és légyen az ő nála s olvassa azt mindennapon, – hogy megőrizze a törvény minden ígét: (5 Mózs. 17:18,19) de más felől láttuk, hogy ama királyokról szolva csak honi törvényeink szakadatlan sérelmeit kényszerült és kényszerülend följegyezni, ha ugyan részrehajlatlanul jegyzett és jegyzend, a magyar krónikák könyve.

Tudtuk egy felől, mikép isten parancsolá már hajdan az izraélben, hogy a király meg ne sokasítsa lovait, hadi erejét, se aranyát és ezüstjét fölöttéb meg ne sokasítsa és a népet Egyiptomba vissza ne vigye: (5. Móz. 17:16,17.) de más felől láttuk, hogy ama királyok fegyveres bérenczeik sokaságában kerestek mindig ótalma; hogy a nép veritékinek gyümölcsit magukhoz ragadni s abból kincstárukat gazdagítani törekedtek; törekedtek a szabadság kanaánjából a szolgaság egyiptomába erőszakolni e nemzetet, mellynek pedig életébe mindenkor a szabadság volt.

Tudtuk egy felől, miszerint isten parancsolá, hogy kedvesek legyenek a királyoknál az igaz beszédek, az igazmondót szeresse a király: (Péld. 16:13.) de más felől láttuk, hogy ama királyok előtt az igazmondás bűn volt és nem egy példa mutatta, hogy ha a lelkesebb honfiak valamelyike bátrabban merészelte fölemelni az igazság szavát, úgy lőn vele, mint hajdan a buzgó hazafi Néhémiással, kihez, illy okból, szolgálta küldeték fölnyitott levéllel, mellyben ez vala írva: az a hir, hogy te és a te atyádfiai pártot akartok ütni. (Nehem. 6:5,6.)

Tudtuk egy felől, mikép isten parancsolá: utálatos légyen királyoknál istentelenséget cselekedni, mert igazsággal erősítették meg a királyi szék: (Péld. 16:12.) de más felől láttuk, hogy ama királyok trónja, nép-elleni bűnökkel környezetten, nem az igazságban, de egy elferdített – mert erkölcsiséget

³⁰⁴ Szövege megjelent G. Szabó Botond: A Tiszántúli Református Egyházkerület az 1848/49. évi szabadságharcban. = A Debreceni Déri Múzeum 1994. évi Évkönyve. Debrecen, 1996. 127–129.

sértő – politicának ármányaiban kereste támaszát.

Tudtuk egyfelől az Urnak parancsát: mint az isten szája, olyan legyen a királynak beszéde: (Péld. 16:10.) de más felől láttuk, hogy ama királyok, nem csak alattvalóiknak irányában, hanem a mindenható előtt is álnoksággal szoltak: mert a hány ünnepélyes esküt tettek isten előtt és nevében, annyiszor estek a hitszegésnek bűnébe. Csuda-e, ha mi, 300 éves illy tapasztalat után, hitünkben immár tántorogni kezdünk; ha kétkedve kérdeztük már minmagunkban: vajjon úgy van-e, mint szent könyvünk mondja, hogy az uraknak is – a királyoknak is – van urok a mennyben? (Eféz. 6:9.) ha aggódva kérdeztük már: meddig léssen ez, Uram? (Ésa. 6:1.)

Azonban, megnyugtatót találtunk még is üdvezítőnk szavaiban: nem ti dolgotok az idöket tudni és az alkalmatosságokat, mellyeket az atya a maga hatalmában rejtett, (Csel. 1:7.) Megnyugvást találtunk, a királyokra alkalmazva a bölcsnek szavait: mivelhogy hamar szententzia nem mondatik ellenök, melly az ő gonoszságuknak büntetésére volna: azért viszi őket szívök a bátorságra, hogy gonoszt cselekedjenek. (Pred. 8.11.) Megnyugvást találtunk, emlékezve arra, mi irva van, hogy az ur, ha fölgerjed mint a gyermeked oroszlán, rettenetes a föld királyainak; hogy ő valamint szerez királyokat, le is veti a királyokat. (Jer. 25:33. Zsolt. 76:13. Dan. 2:27.)

És ime csak ugyan így lőn. Nem csak a nemzet béketürelme fáradt ki; de kifáradt, ha szabad így szólni, magának istennek hosszszütürése is.

Küldje az ur ama királyokhoz, ha nem is élő és élve szolgálható Jérémiást, de küldje, főleg az utóbbi fél-évszázad folyta alatt, küldje egymás után több világ eseményt, illy intő szózáttal: mond meg a királynak és a királynő-asszonynak: alázzatok meg magatokat, mert kiesik fejetekből dicsőségök koronája. (Jer. 13:18.) De az intő szózat, mint kiáltó szó a pusztában, csak elhangzott. És, minthogy mindannyiszor csak elhangzott, végre mint bíró s ítélőleg szóla az ur ama királyoknak családjához: elvesszem a királyi süveget és a koronát el vesszem fejedről és ez nem léssen. (Ének. 21:26.) A nemzetgyűlés által szóla az Ur ítélőleg. És a magyar nép, hallva ezt, fölvidultan után zengé: magasztaltassék föl az én szabadításomnak Istene, az erős Isten, ki én érettem boszut áll. (Zsolt. 18:47,48.)

Igen: felvidult a magyar nép, látva istennek szabadítását. Meghajlott minden igaz honfi az isten szavát tolmácsoló nemzetgyűlés erélye, bátorsága, elhatározott akarata előtt. Fölmagasztalva érzette magát minden honfi, hallva, hogy trónvesztettnek nyilvánítván s hazánk területéről száműzetvén örökre a habsburgi-utóbb habsburg-lotharingiai, 300 éven át inkább zsarnokolt mint uralkodott királyi család, viz-

szaszállott ismét a főségi főhatalom a nemzetre, ennek képében a törvényhozó testületre; hogy e tény következtében önállóvá lett ismétlen s függetlenné és szabaddá a magyar nemzet és behelyeztetett ekképen Európa szabad nagy népeinek sorába.

Örömjaj zendült föl minden honfinak szájából, midőn megértette, hogy a nemzet képviselői annak kezébe tették le az ország kormányát, kinek neve olly régóta fény- és vezérlobogóként lengett a nemzet előtt átalakulási szent ügyében s közelebb szabadság-harczában, Kossuth Lajosnak kezébe; ki olly sokat szenvedve a szent ügy miá, de meg nem törve, mint kőszirt állt mind eddig az ostromló habok között, a vésznek legdühöngőbb habjai között is.

Örömjaj zendült föl minden honfinak szájából, midőn hallotta neveit a férfiaknak, kiket a köztisztelettől környezett kormányzó maga mellé felvön, hogy emeljék jobbját s így segéljenek nékie a kormányrudat tartani, vezetni.

Örömjaj zendült föl minden honfinak szájából, midőn hallotta a kormányra ülteknek nyilvánított vezérelveit, miszerint ők forradalmi, respublicai, demokratiai kormányként és illy irányban kívánnak, fognak működni!

Örömjaj zendült föl mindezeknek hallatára általában szerte a honban mindenütt, és jöttek a hódolat s engedelmesség nyilatkozatai a magyar haza minden vidékéből.

Hát mi, – midőn ekkép a hazába mindenki hódol, – vesztegelhetnénk és hallgathatnánk-e? Épen mi, kik, a mellett hogy a polgári kivivott szabadságnak örvendezünk, örömtelten üdveljük egyszerűsmind vallásegyházi földerült szabadságunkat is!

Hiszen, a fensőbb végzet úgy akará, hogy a habsburgi családnak honunk fölötti uralkodásával csaknem egykoruvá lenne, mint általában a reformationak úgy hazánkban a protestantismusnak ügye. És a lefolyt 300 év alatt nem esett sérelem polgári szabadságunkon úgy, hogy ne sértetett volna vallási szabadságunk is, és viszont. S valahányszor e nemzet, a zsarnoki nyomatást már nem tűrhetve, önfentartása végett fölkelni kényszerült, együtt vivott mindannyiszor a két nemű szabadságért. Mint szintén az illyen háborukra következett ünnepélyes békekötések is együtt karolták föl a kettős szabadság ügyét; békekötések, mellyek csak azért jöttek létre, hogy meg annyi új alkalmat nyújtsanak a királyoknak hitszegésre.

Nem akarunk mi itt szabad utat nyitni keblünk fájdalmason keserü érzelmeinek; nem akarjuk rész-

letesen főlemlegetni elhunyt őseinknek protestáns vallásuk miá kiállott tömérdek szenvedelmét; nem a titkos törvényszékek iszonyatos eljárásait; nem a nápolyi gályákat. Örömebb fátyolt vetünk mind ezekre, honfitársaink irányában a feledni mindig kész szeretet fátyolat: biztosítva híven magunkat jövőre a felől, hogy elüzetve levén már a hitszegő királyi ház, mellynek titkos ármányai gyujtogaták, szitogaták a magyar honfiak között a felekezeteség szenvedélyének romboló tüzet, ezentul már a szabadság feljött napja, mint polgári, ugy vallási és egyházi életünkre, a jogegyenlőség és testvériség alapján, e hon határain belül mindenütt, csak melengető, éltető sugárokat vetend.

Ime, tehát lelkünk mélyéből nyilvánítjuk, – tizenhárom egyházvidékünk népképviselési gyűléseinek öszhangzólag előnkbe terjesztett nyilatkozatai nyomán s értelmében, 550 egyházunknak s azokban élő mintegy 800,000 reform. hiveinknek nevében, – isten és a világ előtt nyilvánítjuk legőszintébb örömmünk a nemzet kivívott önállósága, függetlensége, szabadsága fölött.

Nyilvánítjuk enyészhetlen hálánkat nemzetgyűlésünk irányában, melly a hazának a legdrágább kincsét visszaszerezni elég erős, erélyes volt. Nyilvánítjuk hódolatunkat, engedelmisségünket, országunk kormányzója s oldala mellett működő kormányférfaik iránt, isten kegyelmét, áldását, hosszú életet könyörögve rájuk.

Nyilvánítjuk, hogy – miként ekkor, bár szokásunk és elveink szerint hallgatagul tettük, mert hiszen a mivel tartoztunk csak azt cselekedtük, – tenni fogjuk továbbra is a haza védelmére, tenni a szabadság kivívására; mind azt, valami csak testi és lelki erőnkől kitelik; hogy nem szünendek meg lelkészeink, miben kezdettől fogva csüggedetlen lelkes buzgalommal jártak el, fölvilágosítani, bátorítani, buzdítani hiveiket; nem szünendek meg ezek, mint ekkor tették, nem szünendünk meg mindnyájan, az imádott hon oltárára vagyont, életet, vért hozni áldozatul.

Istenhez könyörgünk, végre, hogy harczoljon velünk, mellettünk, érettünk, míg szabadságharczunkat vivnunk kellend, mint harczola már eddig is; hogy adjon, mint ekkor, ada, győzedelemre vitéz hadseregeink fegyverének, vezérelje hős vezéreiket, bátorítsa, erősítse, oltalmazza a vezényletteket; adjon a független szabad magyar nemzetnek boldog és dicső jövőt s cselekedje, hogy ennek függetlenségi és szabadsági nyilatkozata ne előbb, csak akkor szűnjön meg valóság és élet lenni, mikor majd ég és föld végkép elenyészendek.

Kelt Debreczenben, a tiszántuli egyházker. 1849-ki jun. 16-án tartott közgyűléséből sat.

42.

Szoboszlai Pap István körlevele

1849. szeptember 20. TtREN Szabadságharci Gyűjtemény

Az egyházkerületbeni esperesi Hivataloknak. Folyó hó 15-kén 950 sz.a. kelt körlevelém⁴³ tartalmával összefüggőleg, kívánom szolgatársaimmal hivatalosan tudatni a' következőket:

I. Császári Királyi teljhatalmu országos Főbiztos nagy méltóságú Vásonkeői gróf Zichy Ferencz ur ő Excellentiája, ki előtt hódolólag több ízben megjelenni köteles és szerencsés valék, midőn egyrészt a' gyászos-emlékü forradalomból ránk háromló beszámításnak magas fokát 's e' miatti szigorú rosralását irányunkban kijelentette, kegyelmes vala másrésztől irgalom hangján szólani 's illymódon szivenyhítő balszámot nyújtani számunkra, nyilvánítani méltóztatván, hogy valamint különbséget tud és fog is tenni a' szándékosan 's gonosz akaratból bűnhődtek és azok között, kik az események roham által bésodortatva 's csábítás avagy félelem következtében lettek a' forradalomnak tényezőivé: ugy, ez utóbbiakat, fiatal fejedelmünk Ő Felségének határtalan kegyelme és megbocsátása felől nyugtatólag biztosítja; nem csak, de sőt amazoknak is nyújt reményt a' rájuk is kiáradható királyi irgalomról, ha most őszinte lélekkel hódolva, megtérésöknek, a' Felséges Király és uralkodó Ház iránti tiszta jobbágyi hűség- engedelmisség- és ragaszkodásnak, úgy szintén a' fölbomlott rend és béke helyreállítása körüli szives igyekezetnek, tettleges közremunkálás által, folytonosan tanujeleit adandják; nyilvánítani méltóztatván továbbá azt is, miképen Ő Csász. ap. Királyi Felsége a' protestans és máshitű lelkészek között, csupán hitők tekintetiből, különbséget tenni nem fog, de legmagosabb kegyelmében, érdemükhez képest, mindnyájukat egyenlően részesítendí.

Melly ezen kegyteljes nyilatkozatait Ő Excellentiájának lelkésztársaimnak hirül tenni ohajtottam 's ezennel bátorságot is vettem magamnak, olly czélből, hogy mikép én reám lélek-gyógyítólag és örök hálára kötelezőleg hatottak, hassanak azok ő reájok is hasonló jótékonyssággal és kötelező erővel; nyujtsanak egyszersmind az alattvalói kötelesség-érzetnek újabb emeltyüt; szolgáljanak újabb ösztönül a' kegyelemduzs Király iránti jobbágyi hűség- 's a' béke megszilárdításának üdvös munkájában, mellyre jelenleg minden hű hazafi híva van, híva vagyunk egyházi működésünk körében mi is, vallás-

nak szolgálai.

’S kérdem most hivatalársaimat a’ főbnebbiekre vonatkozólag: Kicsoda veszi ezt füleibe? Kicsoda figyelmez erre, – hogy ezután eszébe végye magát? (Ésa. 42.23.) És e’ kérdéshez intőleg kapcsolom a’ következő szent ígétet: Imhol a’ király! Ime az Úr Királylyá tette ötet ti rajtatok! Szolgáljatok a’ királynak és éltek. Szeressétek az igazságot és a’ békeséget. (1 Sam. 12:12; Jerem. 27:17; Zak. 8:19.)

II. Ugyancsak föntisztelt gróf Ó Excellentiája méltóztaték azt is kinyilatkoztatni, hogy botránkozva látja az egyházi férfaiink közt elhatalmazott világias külviséletet (bajusz, szakál, színes és tarka öltönyök, szalaggal és tollakkal felezifrázott hordását, stb.); hogy e’ visszaélés további folytatását a’ forradalmi szellem-művének fogná tekinteni, és mint illyet büntettetni, midőn ellenben minden illyenek letételét s mellőzését az engedelmesség és alattvalói hűségre visszatérésnek első tanujelül véendi.

E’ magos nyilatkozatát is – egyszersmind parancsát – Ó Excellentiájának midőn ezennel szolgatársaimhoz ’s tudomásukra juttatom: emlékezetbe hozva ennek alkalmával egyházi törvényeinknek, jelesen a’ LXXXIII-ik Canonnak rendeletét ’s erre alapított szabályainkat is: mindezeknek pontos megtartását és teljesítését, önjavok tekintetéből is, szívem mélyéből ajánlom, szoros kötelességökké teszem és elvárom.

Végre, n. t. Esperes urat hivatalosan fölkérem ’s felelősség terhe alatt oda utasítom, hogy jelen körlevelemet is haladék nélkül minél többfelé szétküldvén ’s így közzé tevén, úgy az ebben érintett külvisélet tekintetében, mint azokra nézve, miket 950. sz. a. körlevelemben az egyházi tanításokat és könyörgéseket illetőleg teendőikül kijelelék, egyházvidékében hivatalkodó lelkésztársainkra a’ leg gondosabb felvigyázatot fordítsa, a’ netalán észreveendő mulasztásokat avagy vétségeket maga is ugyan nyomban fenytse, nekem is pedig azonnal jelentse be; minden esetre engemet, mindezekre vonatkozólag, időnként minél gyakrabban, legalább két hétben egyszer, tudósítson.

Az Istennek békesége legyen velők mindnyájokkal! Debreczenben September 20-án 1849.

43.

Bartha András, Némethy Lajos, Gáborjáni Szabó Sámuel, Szilágyi József, Szondy Imre, Tüdös József debreceni deák honvédek önéletrajzai

1882–1896. TtREL II.26.c.2. (z 134)

Bartha András

Születtem 1826 februárius elsején Sarkadon, Bihar megyében. Szüleim voltak: Bartha András leánytanító és Marcsó Erzsébet. Az elemi osztályok elvégzése után 1836 tavaszán a nagyszalontai gimnáziumba vittem, és midőn 5. osztályos tanuló lettem, az iskolai bentlakásra és kókvíára³⁰⁵ felvétetvén, a templomban és temetéseknel kántori teendőket végeztem, majd 6. osztályos koromban a népiskolai elemi osztály tanításával bíztattam meg. Volt tanítóim közül kiváló tisztelettel és hálás érzéssel kell megemlékeznem Szilágyi István, jelenleg máramarosszigeti igazgató tanárról. Az ő alapos és vonzó magyarázásának köszönöm azon képességet – noha csak fél évig voltam tanítványa – hogy 1842 őszén a debreceni főiskolának mint novícius³⁰⁶ diák tagja lettem.

Lelkészi pályára készülvén, a teológiai tudományokat 1848-ban végeztem. Az ezen év tavaszán kitört forradalom a tanuló ifjúságot a tettek mezejére szólítván gyűlésileg elhatározottak, hogy a tanárok tantárgyaikat pünkösdre végig magyarázván, azokból hallgatóiknak az előző fél évi osztályzatot adják meg.

Pünkösdkor gyulai legátus³⁰⁷ voltam; ünnep után már betegen mentem haza, mert a hideg rám kapott és gyötrött augusztus hó végéig. Alig lábadtam fel betegségemből, a lelkész fiával, Veress Ferencel elhatároztuk, hogy Pestre megyünk és honvédnek beállunk. E szándékunkat megtudván az ifjú lelkesedéssel bíró öreg lelkész Veress Ferenc a maga alkalmatosságán vitt fel bennünket Pestre, egyenesen Mészáros Lázár hadügyminiszterhez, aki egy újon(nan) alakuló gyalogzászlóaljhoz őrmesterre nevezett ki mindkettőnket és utasított, hogy a kinevezési iratot adjuk át a Károly kaszárnyában működő sorozó tisztnak. E sorozó tiszttel megtudván, hogy mi tanulók voltunk, kérve kért, hogy tüzérekké legyünk, mert úgymond az ágyúknál ilyen emberekre van szükség. Kérésének engedve beosztattunk a 8. hatfontos lovas üteghez és néhány napi gyakorlat után a párendorfí táborba küldtünk,

³⁰⁵ Coquia = a város tehetősebb polgárai megadott rendben főztek a diákok részére. Az ételgyűjtők feje a coquia.

³⁰⁶ Novícius (novitius) = újonnan érkezett. A református kollégiumokban a kifejezésnek nincs próbaidőre vonatkozó értelme, mint a katolikus szerzetesrendeknél.

³⁰⁷ Nagy egyházi ünnepek alkalmával prédikáló és adományt gyűjtő deák.

honnét Ausztriába nyomultunk, hogy Bécszet az ostrom alól felszabadítsuk.

A schwechati ütközet a magyarok visszavonulásával végződván, ütegünk Pozsonyba, onnét Köpcsénbe helyeztetett el.

Az osztrákok betörése után a győri földsáncokba, majd Budapesten keresztül a felső megyékbe húzódván, az 1848/9-es telet hadargással³⁰⁸, gyakori éjjeli menetekkel, az ellenfél kerülgetésével töltöttük.

A branyiszközi, de különösen a Damjanich által vívott szolnoki csata fordulópontja a magyar fegyverek szerencsésének, amennyiben a honvédség enyésző félben lévő önbizalmát annyira megszilárdította, hogy azt a Dembinszky fővezérsége alatt a Görgői hadtestének szándékos elkésése miatt történt kápolnai vereség sem ingathatta meg. A kápolnai vereséggel Görgői célját érte. Ő lett fővezérré és seregét győzelemről győzelemre vezetvén, Komárom felszabadításával az osztrákokat annyira megtörte, hogy csaknem ellentállás nélkül nyomulhatott volna Ausztriába és Bécsbe. De a végzet könyvében másként vala megírva. A sereg nagy részének, a magyar kormány rendeletére Budavára bevétele végett vissza kellett vonulnia. A mi ütegünk is, mely nyolc gránátvető ágyúból állott, Budavár bécsi kapujával szemben a Kálvária-hegyen állást foglalván, részt vett az ostrom-míveletekben, és a magyar fegyver utolsó dicsőséges ténye, Budavára bevétele, 17 napi ostrom után végrehajtva lőn. Ütegarancsnokunk engemet, mint több csatában és ütközetben részt vett tizedest és irányzót tűzmeszterre nevezett ki. Ezen minőségben vettem részt az oroszokkal Győrnél, a Komáromnál és Zsolcánál történt küzdelemben. Ezentúl ütegünk többé tűzbe nem vezényeltetett, és bár a debreceni csatákor az egész felső tábor – a Nagy Sándor hadtestén kívül – Vámospercsen volt, mégsem küldetett segítség a veszélyben forgók részére.

Az oroszok debreceni győzedelme és a táborban az intelligens elemet elfoglalt azon gyanú, hogy Görgői fegyverletételre készül, egészen lehangolta a hadsereget, és amitől annyira rettegtünk, valószínűsággá lett Világosnál, és egy sötét lappal gazdagítá történelmünket az a férfiú, aki katonáinak iránta nyilvánult törhetetlen ragaszkodását és nemzetének benne helyezett bizodalmit egyéni ambíciójának áldozta fel.³⁰⁹

A világoi katasztrófa után, a muszkáktól kísért magyar tábor Sarkadon pihenőt tartván, én egyenesen házukhoz mentem, már akkor özvegy édes anyámhoz és polgári ruhát öltve, feltűnés nélkül visszamaradhattam. Az előljároság megtudván honmaradásomat, felkért a leányok tanítására, mit ideiglenesen felvállaltam és vezettem karácsonyig. Ünnepe után Debrecenbe mentem oly szándékkal, hogy tavasszal valamelyik egyházba fitanítóul megyek. Úgy is lőn: Szalacsra vittem ki, hol három évig működtem. Az 1853. évi május elsején kápláni vizgát tévén a Szepességre mentem és 9 hónapi ottilétem után 1854 tavaszán bihardiószezi egyik lelkész, Lukács Mihály mellett segédlelkész és öt évi káplánkodás után 1859-ben kiskereki helyettes, majd rendes lelkésszé lettem. Azóta itt élek háborítatlan békességben híveimmel, várva amaz utolsó nagy ellenséggel megvívandó harcot, melyben bizonynyal én fogom a rövidebbet húzni... Succedunt novi: veteres migrate coloni.³¹⁰

Kiskereki 1882. december 15.

Némethy Lajos

Született Debrecenben, 1826. március 15-én, közrendű szüléktől. Tanulói pályáját végezte a debreceni főiskolában. Éspedig az elemi iskolákat 1832–1836; a közép osztályokat 1836–1842; a bölceleti, jogi és hittani tanfolyamokat 1842–1848-ig. A hittanszaki folyam végeztével esküdtfelügyelővé neveztetett ki, és mint ilyen négy éven át a főiskolában tanított. Jelesen az 1848–49. évben az 5–6. elemi osztályokat, 1849–50. évben a gimnázium 3. osztályát; 1850–51. évben a gimnázium 5. osztályát tanította. Az 1851–52. évben az első éves diákok – novíciusok – prézesévé³¹¹ neveztetett ki, és mint ilyen a nevezett iskolai évben a matézist, görög nyelvet és történelmet tanította. Az 1852. évben tartott őszi egyházkerületi közgyűlésen az újonnan rendezett 8 osztályú főgimnáziumunk rendes tanáruul megválasztott, mely hivatalát viselte az 1858. év május első napjáig.

Az 1848–49. évi szabadságharcban, mint debreceni nemzetőr részt vett, s mint ilyen sebesüléseket és fogságot is szenvedett Erdélyben.

Mint vallástanár, a lelkészi képességi vizsgát az 1853. évben letette, majd az 1855. év augusztus havában lelkésszé felszenteltetett.

Az 1857. év őszen a berettyóújfalui ev.³¹² református egyház lelkészévé megválasztott, mely ál-

³⁰⁸ Hadargással = keringéssel.

³⁰⁹ Az események után évtizedekkel keletkezett önéletrajzok az emlékeken túl, néhány ponton a bűnbakkeresés évtizedes közhe-lyeit is tükrözik.

³¹⁰ Régiek, távozottak, jöjjenek az újak. Lásd Margalits Ede: Florilegium. Budapest, 1895. 107.

³¹¹ Prézes (praeses) = előjáró, vezető.

³¹² Evangéliumi. A két protestáns felekezet elnevezése ekkoriban a helvét, illetve ágostai hitvallású evangélikus volt. A reformá-

lomását azonban csak az 1858. év május elsején foglalta el, és folytatta az 1872. év április végéig, mely idő alatt egyházmegyei főjegyzővé, majd tanácsbíróvá is megválasztott.

Az 1872. év tavaszán a debreceni ev. ref. egyház rendes lelkészévé boldog emlékezetű Nagy József utódául megválasztatván, ezen állását ugyanazon év június 8-án el is foglalta, és itteni lelkészkedésének 25. évét, jó Istenünk kegyelméből, folyó év június 8-án betölti; mely 25 év alatt lelkészi hivatala mellett az iskolaszék elnökségét is folytonosan viselte. Az 1882. évben pedig egyházkerületi tanácsbíróvá választott.

Az 1896. év július havában öfelsége, apostoli királyunk legmagasabb kegyéből magyar nemességet nyert, "Újfalusi" előnévvel.

Debrecenben, 1896. május 3.

Némethy Lajos mk. ev. reform. lelkész.

Gáborjányi (!) Szabó Sámuel: Életem rövid rajza

E rövid rajz az 1849. július 21-től 780 lapon megírott naplóm, valamint megtartott levelezésem 630 lapjának száraz kivonata.

Születtem Nyírhodászon Szatmár megyében 1826. év februárius hó 14. napján. Atyám T. T.³¹³ Gáborjányi Szabó Sámuel ev. református lelkész (meghalt 1849. febr. 9-én), anyám Peleskey Erzsébet (meghalt 1839. okt. 25-én)... Kilenc éves koromig otthon a helybeli elemi iskolában tanultam. 1835. év október 31-én a debreceni ref. anyaoskola növendéke lettem, hol 1842. év november 2-án subscriáltam.³¹⁴

Világi pályára menendő, 1846-ban a jogi tudományokat végeztem, azonban jó atyám kívánatára az egyházi tanokat is itt a Debreceni Kollégiumban folytattam, mígnem a magyar haza szabadságáért vívott harca 1848/9-ben a küzdőterre hívtott minden igaz magyar embert. Én is a Szatmár megyei önkéntes zászlóalj sorába léptem, és már az 1848. év szeptember havában a Kővár-vidéki hadjárat után Erdélybe nyomultunk, és Dézsnél a Katona Miklós ezredes parancsnoksága alatt Urbán serege ellen nov. 14-én vívott csatában megsebesültem és elfogattam. Itt táncmesternek mondván magamat Csomaffáy név alatt, különben is nehéz sebekkel lévén terhelve. Másnap mint nem életre való, Dézsaknánál az élők közül kilökettem... Véletlenül egy szegény asszony megtalált, és könyörületből szerkerén Péntek nevű oláh helységbe vitt (lásd Certificat³¹⁵ 1. sz.).

1849. január hó első felében az Erdély-részekbe győzelmesen behatolt Bem tábornok seregébe visszakerültem, és már márciusban mint őrmester (lásd Czecz tábornok bizonyítványát 2. szám alatt) a Szász-Medgyes visszavételekor, melyet Jabini és Puchner hadvezérek előtte való nap vettek be és tartottak megszállva. Ismét megsebesültem, és Marosvásárhelyről mint szolgálatra alkalmatlan sebesültet hazaküldtek (lásd Jeney Őrnagy 3. szám alatt elbocsájtásomat, és B. Eglapstein 4. sz. a. útlevelemet)... Pár hónap alatt felgyógyulván sebeimből, miután Bem tábornok az önkéntes csapatokból rendes honvéd zászlóaljakat alakított, a Szatmár megyei zászlóalj a 88. számot kapta, hová engemet is hadnagynak kineveztetett, s mint ilyen, még az 1849. év első felében Nagykárolyban a zászlóaljat teljesen kiegészítette, és már júniusban – a még most is élő Kullin Imre akkori századossal – Erdélyben az Olt-folyóvíze mellett a Jedelesoiji hídnál az orosz táborral szemben állottunk, és én mint Bíró Ede őrnagy zászlóalji parancsnok segédtszije szolgáltam.

Verestoronynál 1849. júl. 20-a kora reggelen Lüders orosz tábornok 10000 ember(rel) és 24 ágyúval megtámadott... Mi Ihász Dániel alezredes dandárparancsnoksága alatt 1800-an védtük a verestoronyi szorost öt ágyúval, melyből kettő a munka közt megrepedt. Másnap 21-én az ellenség megmászván a hegyeket felettünk és a túlnyomó erő által török földre Rimnikbe kiszorítottunk, mintegy 1150-en. 600-nál több bajtárs öletett meg a másfél napi küzdelemben.

Kis-Oláhország(on), Szerbián stb. keresztül hurcoltatva, az ország több részéről menekült táborral Vidinnél 1849. aug. 30-án egyesültünk. Ide jöttek még időnként egész október 4-ig az ország minden részéből az üldözöttek, lehettünk összesen 4000-en. Szeptember vége felé az osztrák kormány megbízottja Hausláb tábornok eljött hozzánk, ígérve amnesztiát a hazatérőknek. A sok nyomorúság mellett a kolera is vagy 300 honvédet a vidini síkon temetett el. Nem csuda, ha Hausláb október 18-án 2000 embert a sárga-fekete zászlós hajóján remény és kétség közt visszaszállított.

Az ottmaradottak közül (sokan) – félve a kiadatás(tól) és erőszakos elhurcoltatástól – renegáltak és török szolgálatot vállaltak a hadseregben. Legelső volt az áttértek közt Bem tábornok. Példáját követték Kmethy, Stein, Gion tábornokok, 3 alezredes, 10 őrnagy, 27 százados, 27 fő-, és alhadnagy, 3

tus egyház később hivatalosan is használta az "evangélium szerint reformált" elnevezést.

³¹³ Tiszteletes és tudós.

³¹⁴ A gimnáziumi évek után az akadémiai tagozatra lépéskor a diák ünnepélyesen aláírta a törvényeket, azaz subscriált.

³¹⁵ Bizonylat, igazolás.

orvos, 250 közember és altiszt. A renegáltak között az 55. zászlóalj segédtisztje Kiss József (volt tanulóársunk) elmenvén, én nem csak a 88. és 55. zászlóaljak segédtisztjévé neveztettem ki, de az egész ottmaradt trupp élelmezési kezelőjévé rendeltetem.

Október 20-án gyűlt össze a katonai vizsgáló törvényszék, némely fiatal embernek tisztí címe ellen lévén kifogások, kik hadtestparancsnokaik által felterjesztettek, csupán a kormánynak többszöri költözködése által okozott zavarok miatt a kinevezési okmány meg nem érkezett... megerősítették. (Bem tábornoktól kivettem az elbocsájtatásomat [lásd 5. sz. a. Dimission]).

1849. november 2-án az emigráció ottmaradt részét Vidinből Sumlára bellebbezte³¹⁶ a török kormány, hová csak nov. 23-án érkeztünk meg. Ide érkezett közénk Kossuth neje három gyermekével (lásd naplóm 1. szöve. 67. és köv. lapokat). Innét távolította el a török a 13 bérelt bolgár orgyilkosokat... Itt oszlott fel később az emigráció...

Sumláról 1850. febr. 16-án indult a Kiutahiába bellebbezett főnökeink csapatja. 14 magyar – 9 lengyel és a kiknek megengedettett követniök – 41 egyén, összesen 64 ember. Visszamentünk hát Várnára, s onnét rajtam kívül – aki 8 napot Konstantinápolyban töltöttem – egyenesen a Fekete-tenger-Bosporuson végig úsztatva a Márvány-tenger Gömleki kikötőjében vetettek csak horgonyt. Nyolc nap múlva – egy magyar szakácsnéval és több nélkülözhetetlen kellékekkel felszerelten – ezen úton követtem én is a bellebbezettek, és csatlakoztam velök Kiutahiába. Néhány napi otlétem alatt, midőn a négyszögű katonakaszárnya egyik nagytermében, hová 12 egyén lett beszállásolva, ennyi ember közt egy asszonyt – ha bár az szakácsné is, a török nem tűrhete, és engem mint élelmezési biztost a Kossuth jóállása mellett csakhamar kint a községben egy özvegy török asszony tágas udvaron álló emeletes fa házában szállásoltak el... Így lettem én kosztadóvá. Mégpedig először is Házmán, Lóródi, Koszta Marci, Grehenek és Kalapsza kértek fel, hogy jó fizetésért lássam el őket. De minden hónapban, előre megállapodás szerént más élvezte a magyar asszony főzte ebédet. És miután a török vallás kéréllhetetlenül eltilt minden sertéshúst és zsírt, és csak kecskefaggyúval főz(i) minden ételét, én tehát a háziasszonyom két leányát és egy örmény fiút felfogadtam cselédemnek, kikkel 12-18 libát töltöttem és az emigráció közt szétosztottam. Az illetők nemcsak hogy bőven megfizettek a töröktől kapott havi rendes fizetésből, hanem a török az én szíves fáradságom méltányolva, minden havi relútómom³¹⁷ mellé még baksicsot is (ajándék) adott. Azonkívül a kényelmes magános lakáson – a közelmúlt szerencsétlenül végződött háború sok titkos iratait másoltatták velem jól fizetve a jövőre szánt leleplezéseket.

Így repült az idő szorgalmas munka közt, hasznosan értékesítve a különben keserű napokat.

Itt tört ki hevesebben a Kossuth és Perczel Mór közti meghasonlás, itt folyt le Asbóth Sándor és Perczel Miklós alezredesek közt a párbaj. (Lásd az okokat Naplóm 118. lap.)

Az angol kormány fellépése és meghívása folytán, az első csoport Kiutahiából Mészáros tábornok és Asbóth alezreddessel 1851. május 8-án indultunk vissza szárazon a Márvány-tenger Gömleki kikötőjéig, ahol a török kormány "Szultán" nevű gőzösén, elébb a Márvány majd a Görög szigetes tengeren értünk a Dardanellák tengerszoroshoz. Smirnánál két napi Contumatiát³¹⁸ kellett tartani. Itt időzésünk alatt kínált meg az osztrák konzul egy kiállított amnesztiával, de amelyet el nem fogadtam, hiszen azt sem tudtam, ki kérelmezett érettem.

A Dardanelláktól már angol hajón utaztunk végig a leghosszabb Közép-tengeren, érintve Afrika partjait. Málta szigeténél élelmiszerek bevétele végett kikötöttünk, és kiszállva a hajóból – időztünk.

A Gibraltári tengerszoroson Angolhonba, a szép Southampton városba június 2-án érkeztünk. Itt az angol kormány saját költségén elhelyezett bennünket fogadóba, tömegesen. Naponként élelmünkre fizetett 1 azaz egy angol schillinget (50 kr.) melyből lakáson kívül magunk élelmeztük magunkat. Itt időzésem alkalmával június 12-én látogattam meg London, Winchester stb. nagyvárosokat (Ann Celebruck lásd naplóm 160. lap). Itt tespedtünk minden dolog és munka nélkül négy hosszú hetet, elköltve és elkorhelykedve nagyobb részünk még a rajta lévő becsületesebb ruháját is, míg végre az észak-amerikai állam nagyhírű alelnöke, Vebster György emberbaráti jóindulata, kezdeményezése folytán Észak-Amerikába hívtattunk és vitettünk el.

1851. július 1-én ültünk Southamptonban a Devonshire nevű amerikai vitorlás hajóra, a nagy világ-tengeren, az Atlanticumi óceánon keresztül 3500 tengeri mérföldet öt heti út alatt tettünk meg. Csak augusztus 3-án láttunk egész utunk alatt szárazföldet, s értünk New Yorkba. Hosszú, változatos és vészes utazásunk alatt kevés remény, de annál több rémképek torlódtak képzeletünkben jövő megélhetésünkre nézve. Ugyanazért kiki különféle iparágnak vagy művészetnek tanulásához fogott, voltak akik felsőruhájokat bontották szét, és újravarrták tanulva a tű használatát, mások zenét, nyelveket

³¹⁶ Rendelte.

³¹⁷ Ellátmányom.

³¹⁸ Vesztegzár.

tanulgattak. Mi 13-an Harci egykori énekvezér alatt daltársulatot alakítottunk, és elkészültünk több magyar darab előadására. Megérkezve New Yorkba, az első két nap ingyen helyeztettünk el, különféle kisebb-szerű ebédlőházakba, de a pár nap eltelté után, mindenkinek magának kellett lakbérét és ételmét megszerezni és teljesíteni. Azok kik bárminemű kéziipari munkában járatosak voltak, hamar kaptak foglalkozást. Mi dalárdisták pár heti készülődés után, egy csaló német ügynök közbenjárásával felléptünk... Háromszor próbálkoztunk, mindannyiszor megbuktunk, elkölthetve utolsó pénzértékű vagyონunkat is, többen kénytelenek voltak a szénraktárakban napszámosként dolgozni.³¹⁹ ...

Magyarország ősi alkotmányos életének hajnal pirkadása át ragyogván hozzánk Amerikába, a legelső hazahívó szóra elhatároztam haza menni, és 1861. év jún. 29-én indultam vissza New Yorkból a "Bavária" nagy gőzösön. Könnyes szemmel, és fájdalmasan zokogó kebellemel hagytam el Amerikát, mintegy jó most(oh)aanyát, s csak az egyetlenül imádott édes haza 12 mond tizenkét évi bolyongásom utáni viszontlátása reménye adott erőt, hogy a szent szabadság igaz oltárát, a szorgalom és ipar meleg műhelyét, az erény, magas lelkek, nemes tettek méltánylóját és pártfogóját elhagyhassam. ...

Debrecen 1892. év november 24-én. G. Szabó Sámuel

Szilágyi József

Születtem Szatmár megyében Sz. Kórógyon, 1825. június 23-án, hol atyám Szilágyi József lelkész volt, és anyám – szintén lelkész leány – Pásztor Zsuzsánna.

Elsőszülött voltam. Emlékeim vissza bír szállni tíz éves koromra, amikor már némi fogalommal bírtam az életéről, és föltűnt lelkem előtt az úr és szegény jobbágy közötti szomorú viszony, és mint szintén tudatára jöttem a kettő közötti létünknek, hogy t.i. sem urak, sem éppen földhöz ragadt szegények nem vagyunk; és mégis szegények... Mert úr gyermekekkel érintkezvén az ő sorsok fényénél világosan láttam a mi sorsunk fénytelen mivoltát, azért nagyon örültem midőn Atyám jobb egyházba, Méh-telekre költözött át. Itt a szülei háznál nem sokáig maradtam. Atyámtól nyertem az első oktatást, miután a latin nyelvben annyira haladhattam, hogy nyilvános iskolába mehessek. 1837-ben Máramarosszigetre vitt, hol novícius szintaxistának³²⁰ fölvettem. Tanítóm volt Hánka Márton, jó tanító, de igen kegyetlen ember. Szigetről Debrecenbe vitt atyám. 1838. november elsején a kedves emlékü Zákány József professzor és classium inspector³²¹ a veteránus szintaxisták közé vett fel, publicus praeceptorom³²² Nagy Áron volt. Szigorú, de humánus ember, féltük és tisztelve szerettük. Ritka bölcs tapintattal nevelt és tanított, kitűnő tanító volt. Ő vetett alapot e grádus³²³ fényének, mely azt kísérte az egész felsőbb tanfolyamon is, és kitűnő grádust bocsátott 1839-ben Lengyel Zsigmond keze alá, aki már nem bírt a Nagy Áron nagy szellemével. A kész úton haladt a grádus rendes kerékvágásban, minden zökkenés nélkül, ennyi volt a Lengyel érdeme.

1840-ben a költői lélektől ihletett Szilágyi István keze alá jutottunk mint poéták, pedig csak nem voltunk, legalább valósággal nem... A korán elhunyt Harmath Sándor íra legjobb verseket, Oláh Károly is emelgette szárnyait, közöttünk nem volt kiváló költői szellem, és én legkevésbé voltam poéta. Egy rossz versemet a "halál"-ról privát praeceptorom – mostani püspök – Révész Bálint igazított, illetőleg íra újból: "Gyáva féli csak a halált" stb.

1841-ben léptünk az oratóriára³²⁴, hol találtuk Tóth István alakjában megtestesülve a szerénységet és becsületességet, karöltve a jósággal és tanítói bölcseséggel.

Itt végződött az úgy nevezett classistaság³²⁵. Általában kitűnő, jó tanítóink voltak minden classisban, és a grádus is, mint kitűnő subscribált, 1842-ben november elsején. Az egész gimnáziumi tanfolyamon fősúly csak a latinra volt fektetve, egyéb melléktantárgyak csak felületesen adtak elő; és legkevesebb gond volt fordítva a mathésisre és így e tekintetben gyengék(ként) léptünk a diáksorba – mint baglyok.

Novíciumban a vidéki gimnáziumokból grádusunk megszorodott. Jó fiúk jöttek Szatmárról, Szalontáról, Komáromból sok. Az új fiúk nem voltak szégyenére grádusunknak és velök együtt haladtunk azután a bölcsészeti, jogi stb. tanfolyamon, míg hivatása szerint mindenik elvált társaitól és az iskolai élettől.

³¹⁹ Rác István az Az Egyesült Államokba menekült szabadságharcos debreceni diák – Gáborjáni Szabó Sámuel című közleményében (A Debreceni Déri Múzeum 1994. évi Évkönyve. Debrecen, 1996. 131–142.) a naplónak az egyesült államokbeli érvényesülés éveinek kubai hajótöréssel tarkított, rendkívül színes élményekkel és a hazautazással foglalkozó részleteit is közreadta.

³²⁰ A már mondattannal foglalkozó syntaxista deákoknak általában két évfolyamuk volt, a novitiusok és a veteránusok csoportja.

³²¹ A felső évfolyamok professzorai közül választott felügyelőtanár, a classium inspector ellenőrizte a gimnáziumi praeceptorok munkáját.

³²² A gimnáziumi tagozaton publicus praeceptorok, azaz a tógátus deákság legjobbjából kinevezett köztanítók foglalkoztak az ifjúsággal. Tekintettel a hatalmas osztálylétszámokra, minden növendéknek volt magántanítója, azaz privát praeceptora is.

³²³ Gradus = fokozat, rang, lépcsőfok, generáció. (Itt évfolyam értelemben használva.)

³²⁴ Általában az orátorok vagy rétorok osztálya zárta a képzés középső szintjét.

³²⁵ Classistaság = az alsó és a gimnáziumi tagozat időszaka.

A felsőbb tanfolyam kellő higgadt komolysággal folyt le, mire nem csekély befolyással voltak a hírneves professzorok: Péczely, Csécsi, Kerekes, Vecsei, Szűcs István, Révész Bálint stb. A tógátusok tartózkodtak minden kicsapongás felé hajló diákélményektől. Én különösen féltem minden kis diákcsinny elkövetésétől. Az iskola és professzoraim iránt nagyon lekötelezettnek éreztem magamat, noha én is jókat nevettem a Kerekes leckéin elkövetett Szabó Samu bohóskodásain, és kiáltottam egy-egy “éljént” Kallós Mózesnek, kinek minden nap Mózes-napot csináltunk. De sajnáltam is a tekintélyt veszített professzort, ki a magyar literatúrából adott volna leckéket, ... ha lett volna kiknek. Holott három grádus éljenezte mindennap kora reggel!

1848. március 18-a hozta a magyar nemzeti szabadság napjait Debrecenbe. – Soha tisztább, nagyobb, szentebb örömet nem láttam; az örömtől fénylett, ragyogott az egész város.

A forradalom kitörvén: az iskola feloszlott. Petőfi “Talpra magyar” szózatára a tanulóifjúság honvéd zászló alá lépett, én is a debreceni veres pántlikás önkéntes csapatba állottam augusztus utolján.

Mint katona már, följártam még az olvasó terembe, hol Révész Imre volt a könyvtárnok, és ahol egy tekeasztal is állott. Egy ízben tekéztvén egy még nem honvéd tanuló társammal, felöltött elmém-ben, hogy lépésem az iskolától amint elválasztott, szép reményeimtől is tán egyúttal végképp megfosztott.

Megjegyzendő itt az, hogy én a teológiai pálya kezdetén, vidékre nevelőül kimenvén az ősi grádustól elestem, és egy utána következett gyenge grádusba jutottam, hol Szigetről jött két tanuló társammal csakhamar a grádus elején foglaltunk helyet, és a jövő szép reménnyel kecsegtetett. A kontraszt, szénioritás, egyetem³²⁶ lebegett előttem!

Egy ízben tehát lekésvén egy tanuló társammal, a füstbe ment szép remény fájdalom borult lelkem-re, látván játszó barátom előtt még nyitva a szép jövőt.

E fájdalom nyomása alatt azt kértem tőle: hát te Lajos nem állsz be honvédnek?

– Nem... – mondá.

– Miért? viszonzám, ... hiszen a haza veszélyben van!

– Mit nekem a haza? – felelé.

E feleletre én – ma sem tudnám megmondani micsoda indulatból – a dákóval megütém, mely eltört. Révész Imre felé fordulva kértem:

– Mivel tartozom?

– Semmivel, – úgymond R. I. – a “haza nevében történt”. –

Ez esemény honvéd-tüzérré tette az én barátomat, elfogtván Olaszthonba vitetett osztrák katonául, hol végre kapitányi rangot nyert, és ma mint nyugalmazott kapitány élvezi az agglegéni boldogságot. És régi jó barátok vagyunk.

Szeptember 3-án indult csapatunk Zurics parancsnoksága alatt Aradra, hol a várat zároltuk el.

Mily ábrándos ifjak valánk akkor, a rajongásig fokoztuk a haza iránti lelkesültséget; szenvedtünk örömmel. És miért?

A csapat 1849 február havában feloszlatott, és miután Ó- és Új Arad, Lippa, Angyalkút és Pécskánál néhány szép csatát vívott, Debrecenbe szállított, és a nagyobb rész honvéd zászlóaljba soroztatott, én pedig előbb a szülei házhoz, és onnan csakhamar Nagybányára segédlelkészül hívatam, hol három egész évet töltöttem, mint ifjúkorom legszebb napjait.

Szondy Imre önéletrajza

Születtem Kisperegen Arad megyében 1826. év február 5-én. Apám volt Szondy Lajos előbb 19 évig vésztői, azután 30 évig kisperegi lelkész. Anyám volt Papp Sára, Papp János nagyszalontai lelkész leánya.

Olvasást, írást egy évig a kisperegi népiskolában tanultam, azután egész a hajdan úgy nevezett novícius diákságig boldogult apám maga tanított; fősúlyt fektetvén a latin nyelvre.

1842. november 1-én a hódmezővásárhelyi iskolában lettem novícius diákká, és ez évet ott elvégezvén, 1843 november első napjaiban, mint biennis³²⁷ diák írtam alá az iskolai törvényeknek Debrecenben, és itt végeztem az akkori “bölcseleti” teljes “jogtani” és hittani pályát 1848. év pünkösdjéig.

Ha visszagondolok, az ifjú kornak pajkossággal teljes könnyelmű éveire, el kell ismernem, hogy jó és helyes volt a könnyelmű pajkosság mellett a tanulói kötelességet is elvégezni, és talán e kettő szerencsés összeegyeztetésének köszönhetem, hogy hajdani könnyű vidám kedélyemből még most is sok megvan öregségem napjaiban.

1848 márciusban, a debreceni főiskolai tanulók, két század nemzetőrséggé alakítván magukat az

³²⁶ A diákönkormányzat tanulmányi előmenetelük alapján választott vezető tisztségviselői, a szénior és a kontrascriba kivétel nélkül külföldi egyetemi ösztöndíjakhoz jutottak.

³²⁷ Biennis = másodéves.

akkori ifjúság és kedves tanulótársaim kitüntetése engem szabad választással a 2. századnál hadnagyira rangra emelt. Bár e kitüntetés rövid ideig tartott és semmi eredménye nem lett; de azért most is hálással emlékezem vissza arra, és azt életem legszebb napjai közé számítom.

1848 pünkösdkor a hazát fenyegető mozgalmak okán a tanév bészaratott, az ifjúság széteszlott. Én is mint végzett diák a classistáknak egyik kijelölt tanítója hazajöttem, akkor már 70 éves gyöngélgedő apámhoz.

Boldogult apám csakhamar átlátta, észrevette, hogy működési kör nélkül, tétlenül e mozgalmas időben, az ő gyámolítására nem maradhatok itthon. Ez okon minden előkészület nélkül, ily szavakkal lepott meg augusztus 14 estvégén “Fiam nemcsak karddal és honvéd szuronnyal lehet a hazát védeni; hanem lehet azt – talán még nagyobb sikerrel – a szabadság igéjének hirdetésével is. Most végezted a teológiát, a kocsi készen van! reggel indulsz Debrecenbe! Leteszed a kápláni vizsgát! És itthon maradsz mellettem! A többi a te dolgod.”

Az élemedett apának különben is kötelező kívánságára, így lettem ügyvéd helyett – mi célom vala – 1848. augusztus 18-án pappá. És azután mint Ézsaiás 58,1 utasít “kiáltottam teljes torokból, mint a trombita fölemeltem szömat”³²⁸ a szabadság hirdetésére: és kezdett Kispereg kitűnni, hazafiságával, nemzetőreivel, önkéntes honvédjeivel, ágyúnak átadott harangjával.

Az önvédelmi harc elbuktatása után, a rettegéssel teljes szomorú napok alatt, itt a magyar sereg föl-bomlásának közelében, igyekeztem egyes üldözötteknek menekülőknek segítése, elrejtése, megszabadítása által honfiúi köteleességemet elvégezni. Magamra nézve is mindenfelől szorongató napok voltak ezek és végveszéllyel fenyegetők: de az volt szerencsém, hogy személyes ellenségem, rosszakaróm nem volt, árulóm, földóm nem találkozott!

Írtam Kisperegen 1883. február 21. *Szondy Imre* mk. kisperegi ref. lelkész.

Tüdös József: Életrajz

Az 1882. év november 1-én Debrecenben rendezett tanulótársi 40 éves találkozás alkalmával lett elhatározásunk folytán önéletrajzomat következőkben közzöm:

Születtem 1826. év július hó 18-án sz. királyi Debrecen városban a ref. Ispotály néven nevezett külső városrészen, hol boldog emlékezetű felejtetetlen édesatyám kántor és két nagy népiskola tanítója volt. Tüdös János és Gyulai Klára jó szüleimtől, kiknek gondos és fáradhatatlan ápoló karjaik között az eszmélkedő gyermekkorra jutván elemi iskolai tanulásomat tulajdon szüleim oktatásaik alatt kezdettem meg, és haladtam annyira, hogy 1835. évben a helybeli ref. főiskolában, az akkori elnevezés szerénti “Quinta”-ba³²⁹ adattam fel, hol legelőször is Némethy Lajos barátunkkal ismerkedtem meg, mint aki mellé lettem beültetve.

Ezután iskoláimat szakadatlanul egymás után végeztem, tanulótársaim valamint tanítóimmal mindenkor a legjobb viszonyban állottam, azon törekedtem, hogy tanulótársaim kitünőbbjeinek társaságát és szeretetét megnyerjem, általában pedig senkit meg ne bántsak. Ezen viselkedésemnek meg is lett azon következménye, hogy iskolatársaimnak színe-java körülöttem csoportosulva, csak nem minden szabad napon jó szüleim szíves fogadása mellett kint az Ispotályban társas játékokra lett gyakori megjelenésükkel nekem élvezetes időtöltéseket szereztek, a tágas nagy udvaron pompás labdázásokat csaptunk – ezek boldog, igen boldog gyermeki idők valának.

Elvégezvén az elemi és gimnáziumi iskolákat az 1842. év november elsején a felsőbb tanulói pályára léptem és írtam alá a főiskolai törvényeknek, mint többé nem gyermek, de a felsőbb tudományok hallgatására képesített ifjú. Majd bevégezvén a jogi pályát is az 1846. évben tizedmagammal, kik közül fájdalom! már csak négyen vagyunk életben, 10 év elteltével viszont találkozást szerveztünk, mely barátságos szerződésünknek megemlékezésével nem felejtkezhetem meg szövetségzett társaimnak irányomban tanúsított azon önzetlen barátságos szülte nemes cselekményéről, hogy midőn megtudták az 1848/9. évi szabadságharc szomorú végével német ezredbei besoroztatásom s Dalmáciába lett hurcoltatásomat, itthon bánkódó jó Anyám és testvéreimnek kiszabadításom körüli fáradozásaikban segédkezet nyújtottak, sőt végleges szabadulásom egyedüli módja, az akkor még 500 forintban megszabott váltságdíj lefizetéséhez magok közt gyűjtött jelentékeny összeggel járultak.³³⁰

Most visszatérve életrajzom időrend szerénti folytatásához, a jogi pálya végeztével én is átmentem a teológiai pályára, de már a 2. évet bevégezni a bekövetkezett veszedelmes hazai mozgalmak miatt nem lehetett, és mint minden mozogható magyar ifjú, magam is fegyvert ragadni legszentebb köteleységemnek tartottam, és a Debrecen város által szervezett veres pántlikás gyalog csapatba állottam be, s mint ilyen vettem részt csak hamar a nevezetes Angyalkúti csatában, mi az aradi várból kitörő ellen-

³²⁸ Ézsaiás 58,1: “Kiálts, ne sajnáld a torkod! Harsogjon hangod mint a kürt!”

³²⁹ Quinta = ötödik osztály.

³³⁰ A kényszersorozottaknak 1852 után volt lehetőségük pénzbeli megváltással szabadulásra.

ség teljes visszaveretésével végződött Zurich főparancsnokunk vezénylete alatt. Később t. i. ugyan csak 1848 december havában csapatunk Debrecenbe visszahívatván, e csapatból alakult 68. rendes honvéd zászlóaljba lettem én is beosztva mint altiszt, és a zászlóaljjal ismét Aradra vezényeltetvén, folytonosan az aradi vár ostromzárolásánál voltam, mely idő alatt 1849 május havában hadnagyi rangot kaptam, és mint ilyen a vár átvételénél és megszállva tartásánál a derék Damjanich tábornok várparancsnoksága alatt szolgáltam mindaddig, míg végre a világosi fegyverletétel megdöbentő híre hozzánk is eljutván, a várórség az egész környéket már előzőnlött muszka hadseregnek elég tisztességes feltételek alatt augusztus 13-án átadni kényszerült.

Ekkor mint hadifogoly egy darabig muszka lovasság kísérete mellett, majd az osztrák hadparancsnokságnak átadva osztrák csapatok őrizete alatt úgy a magam, mint szeretett hazám sorsa feletti méltó aggodalmak között ide s tova hurcoltatva utoljára is Marburgban mint kényszer hadköteles az újoncozás minden formaisága mellett a "Br. Hess" nevet viselő 49. számú német gyalogezredbe besoroztattam, és egyenesen Triesztbe, onnan Cattaroba szállítottam, hol hazámtól, szüleimtől, barátaimtól és ismerőseimtől elszakadva egészen idegen ajkú nép és közvetlen, mondhatni ellenségeink közt száműzötten, amellett az újonc közlegényi bosszantások és tortúráknak kitéve éltem reménytelen napjaim sőt éveimet. Mert 4 hosszú év telt el addig, míg a sivár, minden tisztességes társadalom és szellemi foglalkozástól elzárt helyzetemben, még jobban elkésérítő azon gyászos esemény következtében, hogy itthon jó Atyámat is elvesztettem, sikerült nagy nehezen 1853 május havában 3 havi szabadságot nyerhetni, minék következtében május hó 5-én Cattaróból elindulva hosszas és nyomorúságos utazás után június hó 21-én Debrecenbe jó anyám és testvéreim ölelő karjaik közé haza is érkeztem.

Ekkor minden vagyon és kereset nélkül nem volt mit tennem, mint bár mely kevés keresetmód után járni, így lettem alkalmazva az akkori megyefőnökségi irodában, ideiglenesen 80 krajcáros napidijasi minőségben, hol egy pár hónapot töltve Tóby István úrnak, ki akkor szinte a megyei főnökségnél hivataloskodott, jóakarató ajánlatára az akkori megyei felosztás szerint Észak-Bihar megyéhez tartozó Margittai járás főszolgabírája Kecskés Lajos úr mellé vittem fel egy forint napidíj és teljes ellátás feltétele mellett, mi által sorsom kedvezőbbre látszott fordulni, úgyannyira, hogy midőn az 1854. év végefelé a szolgabírói hivatalok új szervezetet nyertek, a margittai szolgabírói hivatalnál továbbra is meghagyattam, és mint fogalmazó díjnak a hagyatéki ügyek elintézése körül lettem alkalmazva, míg nem az 1859. évben hazánkra a szabadság fénysugara, bár fájdalom, igen rövid időre derülvén fel,³³¹ a régi megyék megalkottattak, és akkor Bihar megye bizottsága a felosztott margittai árvabizottmány által kezelt árvaügyeknek községenkénti elkülönítése és rendbeszedése, valamint azoknak a községek kezelése alá leendő átadásával egyiket engem is megbízott, mely munkálatot az 1861. év végén bevégezvén ismét hazajöttem, de már egy újabb szigorú kormány alatti városomba. Helyzetem tehát ismét csaknem kétségbeejtő lett, mert az idő csak haladt felettem, és én még mindig semmi sem voltam, de hála a Gondviselésnek és azon kétségbeesnem nem engedő önuralomnak, hogy munkám után még is meg kell hogy éljek, hozzá fogtam végzett jogi tanulmányaim ismétlése s az akkor érvényben levő törvények tanulmányozásához, azután ügyvéd vizsgára bocsáttatásomért folyamodtam, mire 1862. év június havában terminust is kaptam.

Eközben történt azonban, hogy ugyancsak 1862. év március havában érkezett egy az érsemlyéni közbirtokosság és előljáróság aláírásával ellátott határozott, személyemhez szóló meghívás az üresedésben levő községi jegyzői állomás azonnali elfoglalására, mit én minden gondolkodás nélkül el is fogadván, állásomat egy hét eltelte alatt el is foglaltam, azonban az ügyvédi vizsgára már megkapott terminus kedvezményét sem akarván mellőzni, a vizsgaletétel végett június havában a fővárosba, Pestre utaztam, és fáradozásomat siker is követte, mert nem több, mint egy pár hét alatt mind a köz-, mind a váltójogból nyert ügyvédi oklevelekkel térhettem vissza semlyéni állomásomra.

Majd az 1867. évben az ország alkotmánya vissza állítatván, vágyam ismét szülővárosomba vonzott, amikor is július havában megejtett városi tisztújítás alkalmával alszámvevői állásra meg is választattam, és azóta ez állásomban folytonosan foglalkozom.

Midőn valahára sorsomat megállapodva, sőt biztosítva éreztem, ha bár az évek kissé elhaladtak felettem, magamat nősülésre határozván 1871. év június 18-án margittai lakos és birtokos Kecskés Sándor úr leányával Ágnessel, azon nemes család tagjával, mely reám nézve Margittán tartózkodásom alatt mondhatom megnyugvás és üdülés tűzhelye volt, egybekeltem, kivel is mai napig a lehető legboldogabb házasesetlet életem, szegényül, de becsülettel és tisztességesen éldegélünk, hálát adva Istennek, hogy oly sok viszontagság és a kétségbeeséssel fenyegető hányattatás után, ha nem valami fé-

³³¹ A francia–piemonti megállapodás után, a készülődő európai (Habsburg-ellenes) háború idején a román fejedelemségeket egyesítő Alexandru Cuza hozzájárult ahhoz is, hogy országát a magyar felszabadító seregek támaszpontjául használják. Kossuth már 1859 februárjában tájékoztatást küldött Magyarországra, hogy alkalom kínálkozik a függetlenség kivívására.

nyes, de mégis boldog és nyugalmas helyzetbe jutnom megsegített.
Debrecenben, 1892. év november 10. *Tüdős József* mk.

Tóth Márton: 1848/49-iki szabadságharcztéri emlékeim

...Debreceni biennis diák voltam.³³² A diákság az áldozatkész hazafiság áramfejlesztő telepét képezte. A két Révész: Bálint a főiskolai tanár, majd ev. ref. püspök és Imre, akkoron contrascriba (később hírneves theol. író és jeles predicator) lelkesítő szónoklataira mi: csupán biennis diákok (kollegiumi műkifejezéssel: vércsék) egy csütörtök napon, egyszerre 17-en jelentkeztünk a 10. zászlóaljbeli, sorozó-bizottság előtt. De jó Berecky Pista tanulótársam és én, sértett önérettel, elkeseredve tértünk vissza a 14-dik coetusba, azért, mivel mi ketten nem ütöttük meg a katona-magassági mértéket. Az osztrák felfogású sorozóbizottság t.i. a köbtartalom alapján ítélte meg a harczképességet. Bereckynek azonban az a mentő gondolata támadt, hogy panaszkodunk forduljunk nagytitiszteletű Tóth Mihály Uramhoz. Úgy tevénk. Tóth Mihály nagytitiszteletű úr velünk jött a sorozóbizottsághoz. Ott aztán a szögletbe állított nagy kovás puskákat, a ravaszánál fogva, fél kézzel, vízirányosan tartva, egyenesen kinyújtott karral, fölemeltük. Ezt látva, honvédekké dicsőített mindkettőnk s ráadásul azt a szóbeli elégtételt szolgáltatva, hogy "örülhetne a sorozó-bizottság, ha ezeket az apró embereket százezer példányban többszörösíthetné."

A tanuló ifjúság lelkesedésétől először is a hölgyek szívében gyúlt ki a lelkesedés és áldozatkészség égi lángja. Debrecen lelkes hölgyei részéről az volt a legkisebb áldozat, ha ékszereiket a haza oltárára ajándékozták. Debrecen városháza tanácstermének zöld posztóval bevont hosszú asztalán gúlákként tornyosultak, a hölgyek által a haza oltárára tett ékszerek, melyek között, menyasszonyok jegygyűrűi is diszelegtek...

Debrecenből fegyver nélkül indultunk a csataterre. Nagyváradon igen erőteljes kovás puskákat kaptunk, de azok nagyon békés hajlamú fegyverek voltak, nem igen sülték el. Emiatt, meghát azért is, mivel nagyon takarékosan lettünk ellátva tölteyekkel, ahelyett, hogy távolról feleselgettünk volna a ráczokkal, néhány sikertelen lövés után már elhangzott a "szuronyt szegezve rohanj!" De, mert puskánkon szurony se volt: vízszintes fekvésben feldobtuk a szerszámot s lefelé estében mindkét kézzel a csövét kaptuk meg s agyát hátrafelé, haránt, ütésre emelve rohantunk a ráczokra. Az ilyen szuronytalan "szurony"-roham be is vált, mert a ráczok - sokan fegyvereiket is eldobálva - megszaladtak a puskagy elől.

Első ilyen találkozásunk Eiskánál esett meg a határőrvidéki és a felkelő ráczokkal. Ez utóbbiak közül el is fogtunk vagy hatvanat.

Mikor csatárlánczba vezényeltek bennünket, Dienes Károly bajtársam, egy berettyóújfalusi szegény özvegyasszony fia így szólt hozzám: "Édes Marcsi barátom! én ebben a csatában most elesem. Írd meg ezt az édesanyámnak. Azt is írd meg, hogy az ellenséggel szemben bátran estem el." Szegény fiút - ki egyébiránt igen jó lövő volt - közelemben csakugyan leterítette egy, talán nekem szánt bolond golyó. Azt egyébiránt mindnyájan bizonyosra vettük, hogy el fogunk esni, mert fogadást tettünk, hogy nem fogunk megszaladni az ellenség előtt és hogy lehetőleg drágán fogjuk eladni életünket a ráczoknak s ismerős bajtársak egymás között rendelkezünk is halálunk esetére.

Nezinánál Egey József (a 70-es években szatmármegyei főorvos) bajtársammal együtt éjjeli kém-szolgálatra vállalkoztunk. Zászlóaljparancsnokságunk egy ráczasszonytól azt az értesülést kapta, hogy szőlőskertekben egy csapat felkelő rácz ütött tanyát. Erről kellett bizonyosságot szerezni. Az adott irányt követve, a kertek eleven kerítéséhez érkeztünk s az amellet vonuló árokpart hosszában settenkedve az árokpart lejtőjén egy mélyen alvó rácz őrszemet találtunk. Fegyverét mindkét kezével magához ölelve aludt. Részeg volt. E miatt, későn vett észre bennünket s mielőtt lőhetett volna, Egey hóna alatt keresztülszurta a ráczot, én meg a fegyverét vettem magamhoz. Feladatunk sikeres megoldásának

³³² A közlemény csupán a debreceni vonatkozású részleteket tartalmazza a szerző emlékiratából, amely teljes terjedelmében megjelent. (Tóth Márton: Szabadságharcztéri emlékeim. Nagybánya, 1905.)

bizonyítékául a súlyosan sebesült ráczot is táborunkba segítettük, hajnalkor már a felkelő ráczok egész falkáját összes fegyver és élelmiszerbeli fölszerelésével elfogtuk. Mi pedig a 9-ik (kassai) zászlóalj 3-ik századába leendő áthelyezésünket kértük jutalmul, mivel abban sok debreczeni ismerős diákbatársunk szolgált...

Verseczen az a felhívás lett századunkhoz intézve, hogy afféle diákos emberek, akik szeretnének tüzérékké lenni, jelentkezzenek. Öten jelentkezünk: 3 volt debreczeni és 2 sárospataki diák. Mind az öten őszintén örültünk; mert azzal a reménnyel lettünk ágyúsokká, hogy ezentúl már nem szálanként, hanem kartácsosal, kéveszámra fogjuk irthatni a haza elleségeit.

Január közepén az ágyúkkal Erdélybe vezényeltek bennünket. Itt, hat első napunk a havasokon Janku ellen voltak az egész szabadságharcz ideje alatt a legkeményebb megpróbáltatások napjai.

Fedél alá nem juthattunk, mert az egymástól szórványosan távol eső oláh viskók, részben felégetve, részben szétbontva semminő védelmet se nyújthattak az éles hideg szél- és hóviharok ellen. Éhezünk, mert az ellenség kenyér-szállítmányainkat elfogdosta. Csak az oláh viskókban tekenők és kemenczékben hagyott sárga kukoricza tésztát találtunk; ilyesmit is nagyritkán, de azok is sületlenek, nyersék és higak voltak. Az efféléket is egymás kezéből kapkodta ki az éhes honvédség.

Nagy, sovány, piros és fekete sertések gazdátlanul kóboroltak és turkáltak a hóban. Csak csontjuk és bőrük volt szegényeknek. Ezeket szurkálták le honvédeink s a széthányt viskók romjaiból gyujtott tűz mellett, nem annyira sütötték, mint égették, só nélkül. Sokan eme sótalan égetett hússal próbálták enyhíteni éhségüket és sárga kukoriczalisztet ettünk. Ebből szerencsére közel 100 zsákkal találtunk Árszuján.

Éjjel nem volt szabad tüzet gyújtani, mert egy párszori ilyen melegedési próba alkalmával a másik hegytetőről közénk ágyúzott az ellenség. Az éjjeleket úgy szenvedtük át, hogy egyik honvéd lefeküdt a hóra egy bokor tövéhez vagy sziladarabhoz támaszkodott ülő helyzetben s a másik körül szaladgálta azt. S mikor ezerig számlált: akkor álmából föl kellett ráznia az alvót, ami több ízben nem sikerült, mert az alatt már megfagyott. Az ekként egymásra utalt éjjeli párok aztán szerepet cseréltek. Az 5 napi rettenetes táborozás alatt 3 ízben találtunk 15-20 főből álló oláh csoportokat szorosan összebujva és megfagyva. S a honvédek között az elemekkel vívott legborzasztóbb harcokban egy szó panasz vagy zugolódás se volt hallható.

Vízaknánál február 4-én reggel 9 óra után mintegy 2000 honvéd, melynek zömét a 4. és 31. h. zászlóalj és a bécsi légió képezte, mintegy 3 század lovas (Mátyás-huszárok és Kresz-vértések) és 14 ágyúval: Puchner 24 ágyújával és 7000 gyalogságával és mintegy 7 lovas századával kellett mérkőznünk. Ennek daczára remek, pontos ágyútüzeléssel mindjárt kezdetben visszavonulásra kényszerítettük Puchner több, mint négyszeres haderejét. A harctéri fejlődés folytán ágyúinkkal teljesen fedetlen, veszélyes helyzetbe jutottunk; rövid néhány perc alatt egy egész ütegünket leszerelték az ellenség. Ágyúink személyzete is elhullott, az én ágyúm személyzetéből csak magam és egy ágyúskocsis jelentéktelen sérüléssel maradtunk életben. Összesen csak 6 ágyút tudtunk megmenteni. Halottakban és sebesültekben 500 harcoszt vesztettünk. Petőfi, Bem szeretetteljes gondoskodásából leginkább olyan megbízásokat kapott, hogy azok teljesítése miatt élete ne foroghasson komoly veszélyben. De ő, Petőfi, Bem és gróf Bethlen Gergely ebbeli rendelkezése ellenére is tényleges részt vett a csatában. S Balog Kálmán orvossal, ezzel a nemeslelkű derék honvéddel együtt igyekezett menteni a sebesülteket, többek között egy lábtörésével iszonyúan kinlódó Sebestyén nevű főagyúst, aki kinyájában is felkiáltott: Petőfi! s a ki neki, mielőtt Petőfi védekezhetett volna, kezét csókolt.

A rendkívül hideg szeles éjjelt Szerdahelyen szabadban töltötte a vert sereg. Itt sokunk lába annyira elfagyott, hogy mire Szászsebesre értünk, ott hideg vízbe merített lábainktól jégzilánkok és halpikelyszerű jéglemezekké képződtek a víz felületén...

A (Piski) csatában már ismét mint tüzér (főagyús) és pedig üteggel a Sztrigy beszakadásához rendelve, vettem részt, Kemény Farkas ezredes alatt, csakis egy két értéktelen kis részletet tehetek. Hadseregünk a hivatalos adatok szerint 8000 főből állott 28 ágyúval. A csata hosszadalmas,

mondhatni mindkét részről unalmas ágyúzással kezdődött, mintha mindkét ellenfél a másik kimozdulását és fejlődését leste volna, hogy annak gyengéit a maga javára kihasználhassa. Csaknem egy egész órai ágyúzás után a hid ellen eléggé heves szuronytámadást intézett az ellenség, melyet azonban teljes szabályszerűséggel, mondhatni, illedelmes gépies ellenrohammal vertek vissza honvédeink. Erre következett részünkről egy csodaszerű támadás, mely az elemeket is maga ellen ingerelte. A 11. és az 55. honvédszászlóalj a Sztrigy folyónak jégtől zajló, néhol csaknem derékig érő vizén keltek át s ágyúinkkal támogatva gyönyörű szuronyrohammal vetették vissza s üldözték az osztrákokat s a Nagyszebennél elvesztett 2 ágyunkat is visszafoglalták. De a többszörösen megszaporodott ellenséges erő ismét a Sztrigy mögé vetette vissza honvédeinket, kik a hid torkolatánál rendkívül véressé fajult szuronyharcban rendkívül hősieles ellenállást fejtettek ki. A Mátyás huszár századnak egy szép és vakmerő rohama is érzékeny veszteséggel lőn visszaverve, mert rettenetes kartács és puszkagolyókeresztűbe jutott. Már-már elveszettnek hittük a csatát - amennyire azt ügyes ágyúpozícióinkból áttekinthető, - mikor Czecc segítségünkre érkezett s hada jobb elemeit egyenesen a hidnak vezette. A hidon és annak környékén, a mindkét részen tetőpontra hágott harci düh örületes forgatagában képtelenség volt számot adni a helyzetről. Az ágyútűz is szünetelt, mert a hidon honvédek és osztrákok test-testtel annyira összekeveredett, hogy a szurony használata is lehetetlenné vált. Egy bihari nemzetőr, lovas hadnagy már azt a hírt hozta ütegünkhöz, hogy Keményt és Czeczet is elfogta az ellenség. Kendőlobogtatást is láttunk a hidon. Alkudozásról beszéltek s mi már ágyúink megmentésének mikéntjéről kezdtünk tanácskozni. A vezérek elfogatásának híre - szerencsére nem volt igaz. Sőt pár rövid perc múlva már Czecc maga is ágyunknál termett és lőni parancsolt. A tüzérharc és a hidon és a hídfőknél leviharzott kézi tusa a honvédek határozott felülkerekedésével ért véget. Honvédségünk a szó teljes értelmében gyönyörű higgadt rendben csak úgy ömlött át a túlsó partra, hol csakhamar szilárd állást foglalt.

Most Bem is megérkezett az ő Württemberg huszáraival, s egyenesen ágyúnkhoz lovagolt s Ceccel néhány szót váltott. Első intézkedése volt ágyúink helyzetének megváltoztatása s ujjmutatási parancsa lövésre. Én két lövéssel két ellenséges ágyút leszereltem. Életem alkonyán, mint már megásott sírba tekintő utolsó napsugarak rezzennek meg emlékezetemben Bem ez elismerő szavai: "Mein Kind, das war aber doppelt brav". A székely zászlóalj is a Sztrigynek a Marosba ömlésénél gázolt át a túlsó partra s Dobayval a mi ütegünk is átment. A hidról ágyúink átszállítása alkalmával rettenetes látvány tárult elénk. Ameddig szemünk ellátott, mindenütt tömérdek holttest vetődött a Maros vizének felszínére. A halottak közt több súlyos sebesült vérszalagokkal körülvéve, úszva küzdöttek a hullámokkal s a már elmerülő fölé sűrű és nagy vérfoltok bugygyantak fel és festették vörösre a Maros vizét. Az osztrák lovasok még egy utolsó roham kísérletet tettek. A Württemberg-huszárok ellenrohama volt a véres csata legragyogóbb fénypontja. Ahogyan ezek a huszárok bántak el az ellenséges lovasokkal: az nem is történetbe, hanem mesébe illő látvány volt. A huszárok ellenségtől elvett lovakkal, nyergekkel s megsebesített lovakról leesett vagy leszállított, maguk előtt gyalog hajtott sebesültekkel tértek vissza táborunkba. Az ellenség az országút mentén Pád felé menekült. A győzelem hetedfélszáz honvéd életébe került, de Erdély egyelőre meg volt mentve...

A medgyesi csatától számított mintegy 10 nap múlva itt láttuk újra Petőfit. Egy társzekerhez támaszkodva szemlélte érkezésünket. Tiszteletteljes köszöntésünket s éljenzésünket - szokása szerint itt is néma fejbólintással fogadta. Csak néhány perc múlva a folyton érkezők köszöntésére válaszolt: "Isten hozott benneteket fiúk!"

Ha felénk közeledett, vagy közellétét észrevettük leginkább Bem kíséretében: akkor áhitattal bámultuk őt s átélő szeretettel néztük csodás egyéniségét. Szerettük volna megszólítani, de nem mertük. - Nem a rangkülönbség, hanem felérhetetlen szellemi fensőbbisége miatt. Ha megláttuk: akkor rágyujtottunk egy-egy hazafias dalára. A "Tied vagyok, tied hazám e szív s e lélek" kezdetű többször megismételtette velünk. Ilyenkor közénk jött és ő is velünk együtt dalolt.

Nagyszeben és Schellenberg között táboroztunk, Petőfi Inczedy őrnagy mellett állva hallgatta, hogy "Alkú" című népdalát daloljuk. Az ismert két versszak végével odaszólt hozzánk, hogy "tovább is van az fiúk!" Kérdő kíváncsisággal szegeztük tekintetünket Petőfire. J. Kuskó István (vagy József) hadnagy (talán a kolozsvári ereklyeőr atyja) kérte a nagy költőt, hogy lenne szíves a folytatását is elszavalni. Petőfi a sort: "Szeretömet még sem adnám másnak" megismételve, így folytatta:

"Hátha aztán - kit szeretnél: rózsád,

elhagyna és hűtlen lenne hozzád, -

Elhagyna és hütelenné lenne:

Sem szeretőd, sem pénzed nem lenne!

Akkor lennék, ami voltam: szegény;

akkor lennék szegény juhász legény!

A juhásznak - ha kedvese nincsen;

Nincs mit kapni holmi dib-dáb kincsen!

Ezt a két versszakot Betlen Sándor őrmester, kire még egyszer visszatérek és én rajzónnal azonnal leírtuk, betanultuk és tömérdekszer daloltuk is.

A szebeni turótól egészen áttetszővé lett zsiros papirt, melyre Petőfi diktálása után a költeményt írtam, muszka-eredetű ingem belsejéhez varrtam s azt a dévai fegyverletétel után, Temesvár, Arad, Nagyvárad, Pest, Bécs és Olmüci esélyek után is megmentettem az enyészettől.

1867-ben némi szerény összeköttetésben állottam a "Hon"-nal: a mai "Magyar Nemzet"- nagyanyjával s meghitt baráti viszonyban ennek munkatársával, Illéssy Györggyel, ki szintén 1848-49-diki szabadságharcos volt. A svábhegyi "Óra" szomszédságában egy fedél alatt is laktunk.

A rám nézve kellemes véletlen úgy hozta magával, hogy Illéssy fogatán - a mi rám volt bízva - Jókayt hetenkint 2-3 ízben én szállítottam be a fővárosba és ki saját villájába, mert Jókay lovai akkoron lábfájósak voltak. Jókay érdeklődéssel fogadta, ha aprólékos harczteri emlékeimből beszéltem valamit. Egyebek között - természetesen Petőfi is szóba jött. Eme nagy név hallatára villamfénnyel tekintett rám s "mit!" - vág közbe - "hát maga Petőfit is látta a harczteren. Hol? Mikor?" Én beszéltem s a "Juhászlegény"-dal történetét is elmondám neki. Erre megállította a fogatot s kívánta, hogy azonnal diktáljam le neki a két utolsó versszakot. S mikor mondtam, hogy nálam még az erdélyi turózsíros példány is megvan s hogy arról szépen tisztázott másolatot fognak készíteni az ő számára: nem hagyott békét, a zsiros eredetét azonnal neki kellett adnom. Úgy emlékszem, hogy a "Hon"-ban vagy talán a "Vasárnapi Ujság"-ban egy kis történeti leírást is közölt Jókay e két versszakról és azt hiszem, hogy a zsiros papír még ma is megtalálható a Jókai-reliquiák között...

FÜGGELÉK

A szabadságharcban résztvevő debreceni diákok névsora

A diákság zömének szétszóródása, a többség vissza nem térése, évekig tartó bujdosása és egyéb már jelzett nehézségek miatt az 1848/49-ben tevékeny résztvevők névsorának összeállítása szerteágazó levéltári vizsgálódást igényel, a teljesség reménye nélkül.³³³ Az alábbiakban az Egyházkerületi Levéltár forrásainak és a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár anyagának felhasználásával, illetve az emlékiratok és a szakirodalom adatainak összegzésével kíséreltem meg egy jegyzék létesítését. Az összeállítás hiányosságai nyilvánvalóak, hiszen ez a felsorolás – annak ellenére, hogy a Bodolay

³³³ A HBmL közgyűlési iratai között gyakorlatilag egyetlen fontos dokumentum sem maradt ránk azok közül, melyek "az iratok közé tétettek", és a jegyzőkönyv alapján tartalmuk lényeges lehet.

Géza³³⁴ és S. Szabó József³³⁵ jegyzékeiből átveszi mindazon korábban végzett növendékek nevét is, akik a kézikönyvek szerint a szabadságharc idején érdemleges szerepet játszottak –, mégsem sorol föl több személyt, mint ahány debreceni diák az 1847/48-as tanévre beiratkozott hallgatók közül 1848. március 26-án zászlók alá állt. Az alább ismertetett névsor tehát szerény töredéke egy majdani számítógépes adatkezeléssel összeállítandó jegyzéknek, hiszen a várostörténeti irodalom egybehangzó állítása szerint csupán a debreceni “verespántlikás” önkéntesek alakulatához több mint 150 fő csatlakozott.³³⁶

A legnagyobb segítséget Bona Gábor³³⁷ művei jelentették, mégis komoly nehézségekbe ütközött a sokezer nevet rögzítő diáknévsorok összevetése az általa létrehozott betűrendes jegyzékekkel, ugyanis az általa feltárt tízezernél is több honvédtiszt közül sokszázan csupán nevükkel, minden további adat nélkül szerepelnek. Emiatt igen gyakran, többszáz alkalommal vált lehetetlenné névazonosság esetén is a személyek azonosítása. (Pl. a század első felében Debrecenben 4 Bíró József tanult, míg Bona Gábor hadnagyokat és főhadnagyokat feldolgozó munkájában 6 Bíró József közül 4 minden további adat nélkül található. Születési hely, életkor, vallás, iskolázottság, származás említése nélkül, nem szólva a Borbély Györgyök, Fazekas Dienesek, Kis Mártonok, Nagy Sámuelek, Szabó Benjáminok, Tóth Dánielék, és egyéb gyakori nevű növendékek tucatjairól...) Az alábbi 399 honvédtiszt között 24 “valószínűleg azonos” megjegyzéssel szerepel, azonban a név azonosságán túl az ő esetükben is egyidejűleg több tényező utal a személyek azonosságára. Az adatgyűjtés ezúttal a törvényt a főiskolai tagozaton aláíró diákokra irányult, így nem foglalja magában a Kollégium alsóbb iskoláiban végzett, többségükben debreceni születésű növendékek névsorát.³³⁸

A felhasznált irodalom számos olyan személyt említ, akiknek a neveltetése rövidebb-hosszabb időszakokra más intézményekhez is köthető. Néhány volt honvéd 1848 előtt nem Debrecenben diákoskodott, de 1849 őszétől, más iskolákban megkezdett tanulmányai befejezésére érkezett Debrecenbe. Az alábbi jegyzékben a fegyveres szolgálatot vállalók mellett szerepelnek a hírlapírói munkásságukkal kiemelkedő, emiatt később bebörtönzött, vagy képviselőként, ill. minisztériumokban jelentős szerepet játszó, szabadsapatokat szervező volt növendékek is. 1848-as szerepvállalásuk ellenére sem kerültek a névsorba a Kollégiumban magánúton vizsgázottak, köztük pl. a gróf Tisza család tagjai, Lajos, Kálmán, és László sem. Az alfabetikus rendbe sorolt nevek utáni betűjelzés a levéltári forrásra, vagy a felhasznált szakirodalomra utal. (Pl. Ballagi Károly/B. Jelentése: a név szerepel a Bodolay Géza által közölt listán.)

ÁR :: Ármós Endre adatgyűjtése³³⁹
 BA = Balogh Ferenc adattára³⁴⁰
 B = Bodolay Géza³⁴¹

³³⁴ Bodolay Géza idézett alapvető műve az egyetlen kísérlet, amely a teljesség igényével összegzi a Debreceni Kollégium növendékei egyik jól behatárolható körének tevékenységét a szabadságharc idején. A szerzőnek a diáktársaságok tagjaival kapcsolatos debreceni vizsgálódásai főként a Kollégiumi Levéltár anyagára szorítkoztak. Emiatt az általa létrehozott igen értékes jegyzék az egykori deákok közül még a később debreceni tanárrá választottak harcokbani részvételét sem tartalmazza hiánytalanul. Elmaradt például a minden ingóságát elárverező és nemzetőrnek álló Lugossy József, vagy Révész Bálint és Szűcs István professzorok 1848/49-es tevékenységének említése, jóllehet az utóbbi kettő nemzetőr századot vezényelt, és a városi jegyzőkönyvekben éppen Szűcs István neve olvasható leggyakrabban a nemzetőrség szervezésével kapcsolatban. (Például a HBML Közgügyi Jegyzőkönyve 1848. november 25. 1104. száma szerint Szűcs Istvánra bízták a nemzetőrségi fegyszabályok ki-nyomatását és szétosztását is.)

³³⁵ Nem vállalta a szabadságharc feldolgozását S. Szabó József, aki a Kollégium “kiválóbb” növendékei jegyzékét készítette el, jóllehet a Rákóczi-szabadságharc résztvevőire vonatkozóan közölt néhány adatot. Amint megjegyzi: “Dicső emlékek méltó megörökítése más munkára ... vár.” Jegyzéke mégis hasznos tanulságokkal és egy szerény továbblépés alapjául szolgálhat. Az általa kiválasztott összesen 903 személy (XIX. és XX. századiak vegyesen) születési és halálozási adatok nélkül, közös betűrendes listán szerepel. *Válogatásának fő szempontja az irodalmi, tudományos, publicisztikai, egyházi, politikai és gazdasági szereplés alapján feltételezett ismertség.* Az alábbiakban a nála található személyek közül azok nevét sorolom föl, akikről igazolható, hogy 1798 és 1834 között születtek (azaz a szabadságharc idején hadrafogható korban voltak) továbbá a rendelkezésünkre álló kézikönyvek (főként Szinnyei József és Gulyás Pál munkái) megemlékeznek 1848/49-es szerepvállalásukról. Ez természetesen nem tapasztalható a kézikönyvekben említett személyek mindegyikénél, mint ahogy a levéltári forrásokban felbukkanó személyek közül (közérdekű irodalmi munkásság hiányában) néhánynak nem tisztázhatóak születési és halálozási adatai sem.

³³⁶ Lásd a bevezető tanulmánynak a diákság származásáról és fegyveres részvételéről szóló “Mint minden mozogható magyar ifjú” c. fejezetét.

³³⁷ Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. 1–3. k., Budapest, 1998, Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988, és *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848/49*. Budapest, 1987.

³³⁸ Bona Gábornak a hadnagyok és főhadnagyok listáját ismertető idézett munkájában tucatnyi olyan személy található, akik csak a Kollégium alsóbb iskoláit látogatták. Pl. Ménes Mihály, Medgyasszay János, Nádházy János, Nagy Lajos, Perge István stb.

³³⁹ A Függelék a kötet lektorain kívül átvizsgálta Ármós Endre is, aki néhány értékes életrajzi adat közlésén túl saját levéltári kutatásai alapján 13 névvel egészítette ki a névsort.

³⁴⁰ Balogh Ferenc: *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben*. Debrecen, 1904. 180. és 628.

N = A HBmL nemzetőr jegyzékén szereplő deák honvédek³⁴²

NV = A Deák Nemzetőrség választmányi tagjai³⁴³

Ö = Önéletrajzok³⁴⁴

R = Révész Imre³⁴⁵

S = S. Szabó József³⁴⁶

T = a Debreceni Kollégium 1849/50-es Tanárkari Jegyzőkönyvében szereplő honvédek³⁴⁷

TtB = A TtREL diáknévsoraiból³⁴⁸ mindazok, akiket Bona Gábor³⁴⁹ honvédtisztként felsorol.

VJ = Városi Jegyzőkönyvben szereplő honvédek³⁵⁰

Ábrai Károly (1830. 12. 08.–1912. 08. 16.) Eredeti nevén Figura Károly regényíró, vörösszalagos önkéntes, majd honvéd/N, S

Ádám Gerzson (1832. 02. 22.–1906. 08. 09.) Debrecenben a tűzoltó diákok parancsnoka, később nagykőrösi igazgató, nemzetőrként jelen volt Róth és Philippovics elfogatásakor/R, S

Alibán Mihály (Született: Debrecen, 1828) a 89. zászlóalj hadnagya/TtB1

Apagyi Antal (Született: Apagy, 1824) ügyvéd, Szabolcs megyei földbirtokos. A 94. zászlóalj hadnagya/TtB1

Aranyos József (Született: 1820) valószínűleg azonos az 50. zászlóalj századosával /TtB4

Ármós Bálint (1822.08.15.–1898.05.12.) ügyvéd, egyházkerületi főjegyző, a harcokban a 4. vadászrezd 4. századának főhadnagya/S

Ármós Sándor (1820.10.01.–1876.11.30.) lelkész a 4. vadászrezd 3. századának főhadnagya/TtB1

Arany János (1817. 03. 07.–1882. 10. 22.) rövid ideig nemzetőrként is szolgált/S

Asztalos József/T

Bajler (Bayler) István (Született: Debrecen, 1832) verespántlikás önkéntes, majd az V. hadtestben hadnagy. 1850-ben besorozták a császári seregbe/TtB1

Baka Lajos a piski hídnál esett el/BA

Balkányi Szabó Lajos (1823. 04. 05.–1889. 09. 24.) ügyvéd, nemzetőr, a Kossuth-nóta szerzője/S

Ballagi (Bloch) Károly (1824. 04. 24.–1888. 11. 21.) pedagógiai szakíró, honvéd főhadnagy/B, R, S

*Balogh Albert*³⁵¹/T

Balogh Endre (1826–1895. 07. 02.) kötegyáni lelkész Hunyadi-huszárként harcolt/R

Bangó Péter (1824. 02. 03.–1853) ügyvéd, az Arad c. lap szerkesztője lett, a harcokbani részvételéért halálra ítélték/B

Baróthi Antal/T

Bartha András (Született: 1826. 02. 01.)/Ö, T

*Bartha Mór*³⁵² (1831. 03. 30.–1912. 05. 16.) Szatmár megyei lelkész, szerkesztő, a Nádor huszároknál szolgált, futárként ő kézbesítette Görgei fővezéri kinevezését/R, S

Bartus Sámuel/T

³⁴¹ Bodolay Géza: i. m. 729–738.

³⁴² HBmL IV.B.1114/b/8.d. A forrásban található nevek közül azok kerülnek közlésre, amelyek szerepelnek a Kollégium 1847/48. tanévének diáknévsorában is a TtREL II.1.e.38. jelzet alatt.

³⁴³ HBmL IV.A.1011/j.15.cs.

³⁴⁴ TtREL II.26.c.2.

³⁴⁵ Révész Imre: A magyar református egyháztörténet általános könyvészete (TtREN, kézirat gyanánt) 727–742. lapján összesen 201 szabadságharcban részt vevő református lelkészt és tanárt sorol föl, művének életrajzi fejezetében feltüntetve többségük nekrológiát vagy más róluk szóló irodalmat.

³⁴⁶ Itt mondok köszönetet Erdélyi Pálnak, a TtREN munkatársának, aki Gulyás Pál nyomtatásban még nem közölt céduláinak átvizsgálásával segítségemre volt S. Szabó József említett névsorából az 1798 és 1834 között született, 1848/49 eseményei által érintett személyek kiválogatásában. Köszönet illeti Katona Ildikót is, aki e sorok íróját ellenőrzendő, ismételtlen összevetette a kollégiumi diáknévsort Bona Gábor jegyzékeivel.

³⁴⁷ TtREL II.1.d.11. Tanárkari Jegyzőkönyv, 1849–1850. A T-vel jelölt diákokat visszaérkezésük alkalmával “volt honvéd” vagy “elbocsátó leveles” megjegyzéssel sorolták föl a jegyzőkönyvben.

³⁴⁸ TtREL II.28.e.1. és TtREL II.1.e.38.

³⁴⁹ Mivel Bona Gábor mindhárom idézett műve betűrendes jegyzéket tartalmaz, lapszámra nem hivatkozom. A névsorban a TtB1. olyan nevek mögött olvasható, amelyek a Kollégium főiskolás növendékei közül a Hadnagyok és főhadnagyok... 1. kötetében szerepelnek. A TtB3 ugyanezen mű 3. kötetére, a TtB4 a Kossuth Lajos kapitányaiában felsoroltakra, a TtB5 a Tábornokok és törzstisztek c. kötetben található nevekre utal.

³⁵⁰ HBmL IV.B.1102/a.1. 252. verzo, és 1848. augusztus 4. 877. szám.

³⁵¹ A szabadságharc előtt az 1847/48-as tanév diáknévsorában szerepelt. A Tanárkari Jegyzőkönyvben “volt honvéd”-ként felsorolt. T-vel jelzett diákok nagy többsége az 1847/48-as évfolyam hallgatója volt.

³⁵² Alsóbb iskolái jó részét és részben a teológiát is Sárospatakon végezte el.

Báthori (Báthory) János (Született: Debrecen, 1828) teológus hallgatóként önkéntes, majd az 53. zászlóalj főhadnagya. 1849-ben 7 évre besorozták, ezután haláláig lelkész/TtB1

Báthy (Báti) Imre (Született: Felsőbánya, 1828) joghallgatóként önkéntes, majd Bem testőrszázadában hadnagya. 1849-ben 8 évre besorozták a császári seregbe/TtB1

Báthy Lajos (Született: Felsőbánya, 1814) ügyvéd, majd a fel-dunai hadtest főhadnagya. 1849-ben besorozták a császári seregbe/TtB1

Benke Péter/T

Berecky István/ Tóth Márton emlékirata, Forrásgyűjtemény 43.

Berinkei Móricz (Született: 1819) ügyvéd Pesten, a márciusi ifjak egyike, a 14. zászlóalj főhadnagya/TtB1

Bernáth Gedeon (Született: Érmihályfalva, 1804) nemzetőr őrnagy, hónapokig vizsgálati fogságban tartották/TtB5

Bernáth József (Született:Érmihályfalva,1802.) Az 1816. évi diáknévsorban szerepel. 1848 októbertől népfelkelési kormánybiztos, Bihar megyei alispán, 1851-ben 4 évi várfogságra ítélték./ÁR

Bernáth Gyula (Született: Érmihályfalva, 1825) a 63. zászlóalj főhadnagya/TtB1

Bernáth Kálmán debreceni verespántlikás önkéntes/N, T

Betlen (máshol *Bethlen* és *Bethleni*) *Miklós*³⁵³/N

Bihari Imre/T

Bodnár János Szatmár megyei lelkész, kassai önkéntes őrmester, a szabadságharc után Debrecenben fejezte be tanulmányait/R

Bodosi Pál/N, T (máshol *Bodosy*)

Bódogh Albert (1829–1886. 04. 12.) joghallgatóként önkéntes, később megyei főorvos, képviselő, részt vett Buda ostromában, főhadnagya/S

Bodoki József (Született: Debrecen, 1818) hadnagya a Bocskai-önkénteseknél/TtB1

Bognár Sándor (Született: Pest, 1828) joggyakornokként önkéntes, majd hadnagya/TtB1

Bónis Gábor/T

Bonyai Benjámín (Az 1819-es diáknévsorban szerepel) honvéd százados/ÁR

*Borbély Dániel*³⁵⁴ ügyvéd, Bocskai-önkéntes, Silye Gábor segédje, majd az 52. zászlóalj századosa/TtB4

Borsányi Bors János büdsszentmihályi lelkész, forradalmi magatartásáért állásából elmozdították/R

Böszörményi Gyula (Született: Tiszavárkony, 1826 körül) főhadnagya a zarándi hadosztályban/TtB1

Bretschneider János (Született: Lázárfölde, 1830) hadnagya a 67. zászlóaljnál/TtB1

*Breznai István*³⁵⁵ valószínűleg azonos a Sátoraljaúj helyen 1828 körül született *Breznay István* huszár hadnaggal, akit 1852-ben fegyveres ellenállás miatt letartóztattak és a börtönben halt meg/TtB1

Burján Pál (Született: Kunszentmiklós, 1817) a 65. zászlóalj századosa/TtB4

Bulyovszky Gyula (1827. 04. 10.–1883. 04. 17.) a márciusi napok egyik hőse, a belügyminisztérium tisztviselője/B, S

Csabay Ignác (Született: 1826) hadnagya/TtB1

Csajkos Gyula (Született: 1830) a 94. zászlóalj hadnagya/TtB1

Csala Gergely (Született: Mezőtúr, 1825) kiténtett huszár főhadnagya/TtB1

Csanád Ferencz/NV

Csanády István (Született:Álmosd, 1813) Jogot végzett Debrecenben, a sárréti járás főszolgabírája, majd gerilla csapat szervezője és őrnagyi rangban parancsnok//ÁR

Csanády Sándor (1814–1892. 07. 17.) a függetlenségi párt egyik alapítója, képviselő, megyei biztosként a bihari nemzetőrség szervezője és századosa/S

Csapó János (Született: Debrecen, 1803) a városi nemzetőrség századosa, majd őrnagyi rangban zászlóaljparancsnok/TtB5

Csató József/T

Csányi Dániel (1820. 01. 20.–1867. 01. 20.) 1834 után Széchenyi István titkára, hadmérnök, a Székelyföldön szervezett huszárezredet, később Klapka Komáromba kérette a védművek munkálatainak vezetésére. 1850 után a Kollégium fizika professzora, de függetlenségi szervezkedésben való részvétele miatt 1851 és 1857 között börtönben ült/R, S

Csányi István/T

Csengery Antal (1822. 06. 02.–1880. 07. 13.) centralista politikus, a Pesti Hírlap főszerkesztője, miniszteri tanácsos/B, S

³⁵³ Az N-nel jelzett növendékek zöme szintén az 1847/48-as évfolyam hallgatója volt, így többségük 1830 körül született.

³⁵⁴ Az 1838. évi névsorban szerepel.

³⁵⁵ Az 1843. évi névsorban található.

Csécsey (Soma) Sámuel (Született: 1824) huszár hadnagy, közlegényként besorozták a császári se-regbe, ahol 1854-ig szolgált/TtB1

Csepely Ferenc (Született: Hajdúszoboszló, 1886) a Bocskai önkéntes csapat hadnagya, végül az 52. Bocskai honvédszászlóalj századosa/ÁR

Csiha Gábor (Született: Hajdúnánás, 1827) a Bocskai zászlóalj főhadnagya/TtB1

Csiha Sándor (Született: Hajdúböszörmény, 1820) a Bocskai zászlóalj főhadnagya/TtB1

Csuthy Zsigmond (1814–1884. 11. 22.) utoljára kajdacsai lelkész, beszédei miatt halálra, majd vár-fogságra ítélték/R, S

Czegély Ferenc (Született: Nagyszalonta, 1826) számvevő hadnagy/TtB1

Czike János (Született: 1813. 05. 31.) 1838-tól Debrecenben tanult dunántúli lelkész, táborigyel-ményként szolgált, pl. Komárom ostrománál/R

Czirják György (Született: Debrecen, 1816) hadnagy, Bem tábornok kitüntette/TtB1

Darányi Ignác (1811. 03. 11.–1877. 07. 11.) kormánybiztos, nemzetőr százados, mezőgazdasági szakíró/S

Diószegi Lajos (Született: Abrudbánya, 1826) feltehetőleg azonos a 137. zászlóalj hadnagyával, Diószeghy Lajos későbbi abrudbányai polgármesterrel/TtB1

Dobay János hadnagy, Világos után 5 évig bujdosott/B

Dobsa Lajos (1824. 10. 06.–1902. 07. 09.) színész, a párizsi forradalom szemtanúja, a márciusi if-jak egyike, őrnagyi rangban gerilla csapat alapítója, "hadszervező kormánybiztos"/B

Dobozy (Ede) Eduárd (Született: Debrecen, 1833) a 4. vadászrezerváció hadnagya/TtB1

Dobozy István (1800. 02. 12.–1875. 07. 17.) szabadcsapatok szervezője, alezredes, majd kormány-biztos, kötél általi halálra, majd 4 év vár-fogságra ítélték/B, S

*Dobozy Menyhért*³⁵⁶ táblabíró, a 16. zászlóalj hadnagya, Königsgrätzben hadifogoly/TtB1

Dobozy Miklós (Debrecen, 1827) a 92. zászlóalj hadnagya/TtB1

*Dömsödy Ferenc*³⁵⁷ a hatvani szabadcsapat századosa/TtB4

*Dömsödy György*³⁵⁸ a 89. zászlóalj főhadnagya/TtB1

Draveczky Gyula (Született: Gálos-Petri, 1806) 1848. októberétől a Gencsy Pál őrnagy vezette me-gyei lovasnemzetőr-ség érmelléki századának hadnagya/ÁR

Draveczky László (Született: Kőbölkút, 1814) Gencsy őrnagy segédtisztje honvéd hadnagyként, 1849 nyarán Bánffy-hunyad védője/ÁR

Draveczky Sándor (Született: Kőbölkút, 1802) Debrecenben végzett jogász, a székelyhídi nemzetőr-ség századosává választják/ÁR

Elekes Antal/T

Elekes István a diákok nemzetőrségi választmányának elnöke, feltehetőleg azonos Damjanich szá-zadosi rangú segédtisztjével/NV

Ember András (Született: Hajdúnánáson³⁵⁹) az 53. zászlóalj hadnagya/TtB1

Ember Gábor/T

Emőd Dániel (1819. 11. 13.–1891. 04. 13.) Petőfi baráti köréhez tartozott, a Pesti Hírlap munka-társa, hadnagy Dembinski mellett, majd a Közlöny Szerkesztője volt/B

Édes Ábrahám (Született: 1832. 01. 01.) lelkész, egyházi író, 16 évesen honvéd tüzéreként testvéré-vel együtt vett részt az erdélyi hadjáratban/R, S

Édes Vince (Született: 1833. 12. 19.) utoljára tiszatárjáni lelkész, tüzér tizedesként szolgált az erdélyi hadjáratban/R, S

Édeskúty Károly (Született: Lőcse, 1816) evangélikus joghallgató, majd a szepességi vadász-zászló-alj hadnagya/TtB1

*Faltin Sámuel*³⁶⁰ hadnagy/TtB1

Falussy Mihály (Született: Érendréd, 1820) lovas önkéntes, majd huszár főhadnagya/TtB1

Farkas Antal jegyző/NV

Farkas Benő (1826–1886) debreceni nagybotos tűzoltó deák, lelkész, egyházi író, békési tanító, honvéd hadnagyként szolgált az erdélyi hadjáratban, jelen volt Vasvári Pál elesténél/R, S

Farkas Lajos (1821–1894. 12. 03.) árvaszéki elnök, író, a Hajdúkerület honvédszászlóaljának pa-rancsnoka, Aradon raboskodott/S

Fazekas Ferenc/T

*Fáy Gyula*³⁶¹ főhadnagyként halt hősi halált/TtB1

³⁵⁶ 1838-ban volt I. éves hallgató.

³⁵⁷ Az 1841. évi névsorban található.

³⁵⁸ Az 1838. évi névsorban található.

³⁵⁹ Szintén az 1838. évi névsorban található.

³⁶⁰ 1829-ben volt I. éves hallgató.

Fehér György/T

Fényes Elek (1807. 07. 07.–1876. 07. 23.) statisztikus, földrajzi szakíró. A Szemere kormány idején az Országos Statisztikai Hivatal vezetésével bízták meg. Egy vészbíróság élén is szerepet játszott, ezért Világos után Erdélyi Ferenc bihari ref. lelkész szőlőjében bujdosott/S

*Fényes László*³⁶² valószínűleg azonos az 52. zászlóalj századosával/TtB4

Fésűs (Fésős) András (1802. 12. 25.–1855. 08. 21.) lelkész, országgyűlési hitszónok, nyomtatott prédikációiban és egyházkerületi főjegyzőként is támogatta a szabadságharcot/S

Ferge Ignác (1828–1870) nagybégányi lelkész, honvédként szolgált/R

Filep István (Született: 1828) tiszántúli lelkész nemzetőr főhadnagyként harcolt Kővárvidéken/R, S

*Fitos Lajos*³⁶³ nagykőrösi ügyvéd, egy “gyalogportyázó csapat” parancsnoka/TtB4

Fodor Károly/T

*Fónyad László*³⁶⁴ ügyvéd, a nagyszalontai nemzetőrség századosa /TtB4

Földi Károly/T

Fráter Ignác (az 1840. évi diáknévsorban szerepel) a 10. honvédzászlóalj önkéntese, majd a 25. honvédzászlóalj hadnagya/ÁR

Gaál Imre (Született: 1815. 04. 28.) esperes, 1849-ben Dembinski IX. hadtesténél tábori lelkész/R, S

*Gáborjáni Szabó Sámuel*³⁶⁵ (Született: 1826. 02. 14.) a 88. zászlóalj főhadnagya, 1867-től Debrecen város főkapitánya/Ö

Garán Dániel (Született: Marosvásárhely, 1815) Debrecenben végzett jogász, főhadnagy majd százados Bihar megye 1. nemzetőr-zászlóaljánál/ÁR

Garzó Imre (Született: 1827) hódmezővásárhelyi tanár, tüzér hadnagyként a fegyverletételig harcolt/R

Gelenczey (Mihalcz) Pál (–1883) a Kollégium tanára, a szabadságharc után került Debrecenbe, tevékenységéért a haditörvényszék elítélte/R

Gobóczy Károly (Született: 1825) szakíró, a kassai veres sipkás honvéd zászlóaljba lépett, őrmesterként került osztrák fogságba/B, S

*Gulátsy (Gulácsy) Imre*³⁶⁶ zászlóalj parancsnok, őrnagy/TtB5

Gyárfás István (1822. 07. 21.–1863. 07. 16.) ügyvéd, az MTA tagja, a jászkun honvédcsoportok szervezésében és a rögtönítélő bíróság munkájában vett részt, ezért 1850-ig bujdosott/B

Győry Lajos (1800. 01. 01.–1871. 06. 04.) esperes, nemzetőrököt buzdító beszédei maradtak fenn/S

Gyöngyösy Sámuel (Született: 1833. 11. 12.) tiszántúli, utoljára tiszánánai lelkész, 15 évesen jelentkezett a IX. zászlóalj toborzásakor, de keresztlevelével megjelenő atyja kihúzatta. A borsodi gerillák között, később őrmesterségig vitte, Debrecenbe a szabadságharc után került/R, S

György Lajos (Született: 1826) /NV

*Hadházy József*³⁶⁷ valószínűleg azonos a 17. huszárezred hajdúhadházi születésű főhadnagyaival/TtB2

Hados Benjámín/T

Hajdu Lajos (Keszti Hajdu) (1813–1901. 03. 15.) utoljára kisújszállási tanár, cikkeiért kötél általi halálra, majd 20 év várfogságra ítélték/B, R, S

Halász Adolf (Született: Dabas, 1824) százados, a központi mozgó sereg főhadbírája/TtB4

*Halász István*³⁶⁸ a bihari gerillák hadnagya, Abrudbányánál halt hősi halált/TtB2

Halász Ödön (Született: Álmosd, 1830) 1848 őszén diákként beáll a 13. honvédzászlóaljhoz, őrmester, majd hadnagy a Tiszai hadseregben/ÁR

Halka István/N

*Harangi (Haranghy) János*³⁶⁹ bihari ügyvéd, számvevő főhadnagy/TtB2

Harsányi Miklós (Született: Nádudvar, 1824) hadnagy a IX. hadtestben, 1849-ben 8 évre a császári seregbe sorozták/TtB2

Harsányi Sámuel (1808–1885) tiszántúli lelkész, a Nádor-huszárezred tábori papja/R

Hatvany Gábor a Szabadsajtói Emlény kiadója/B

³⁶¹ 1841-ben volt II. éves hallgató.

³⁶² Az 1843. évi névsorban található.

³⁶³ Az 1828. évi névsorban található.

³⁶⁴ Az 1826. évi névsorban található.

³⁶⁵ Önéletrajza a Forrásgyűjteményben található, a 44. szám alatt.

³⁶⁶ Az 1833. évi névsorban szerepel.

³⁶⁷ Az 1838. évi névsorban található.

³⁶⁸ Valószínűleg azonos az 1836. évi névsorban található személlyel.

³⁶⁹ Az 1840. évi névsorban található.

Hatvany Imre (Született: Monostorpályi, 1820) ügyvéd, az Egyenlőségi Társulat tagja, őrnagy rangban a Rákóczi-szabadsereg szervezője Biharban, titkos szervezkedés miatt 1850-ben elfogták, 1856-ban a börtönben halt meg/B

*Havas István*³⁷⁰ a 68. zászlóalj hadnagya/TtB2

Herpai Lajos segédlelkész/N

Hetei Ferenc/T

*Hoó (Hó) István*³⁷¹ a Lehel huszárezred hadnagya/TtB2

*Horog Jakab*³⁷² az 53. zászlóalj főhadnagya/TtB2

Horváth József/T

Horváth József/NV

Hőke Lajos (1813. 12. 15.–1891. 11. 20.) ügyvéd, író, nemzetőrként szolgált/R, S

Hőke László (Született: Debrecen, 1831) tüzér hadnagy, a fegyverletétel után 4 évre besorozták a császári seregbe/TtB2

Igaz György (Született: Dada, 1824) a 25. zászlóalj főhadnagya, 1850-ben 3 évre besorozták/TtB2

Illésy György (1832. 01.14.–1871.10.14.) író, hírlapíró, önkéntes tüzér, tűzmester, Világos után bujdosásra kényszerült, majd besorozták/S

Illésy (Illési) Sándor (Született: Pest, 1830) a 109. zászlóalj századosa. Besorozták, 1855-ben szabadult a császári seregből/TtB4

Imre Gábor (Született: Szeghalom, 1829) hadnagy a bácskai harcokban/T

Imre Sándor (1820. 08. 06.–1900. 12. 21.) Kossuth Hírlapjának cikkírója/B, S

Irinyi János (1817. 05. 17.–1895. 12. 17.) az állami gyárak főfelügyelője lett, bujdosásra kényszerült/B, S

Irinyi József (1822–1859. 02. 20.) a 12 pont egyik megszövegezője volt, majd kormánybiztos és diplomata/B, S

Jakab Sándor (Született: Nagyvárad, 1806) valószínűleg azonos Bihar megye majdani főlevéltárnokával, aki számvevő hadnagyként szolgált/TtB2

Jakó Pál (Született: Derecske, 1820) ügyvéd, a Bocskai-zászlóalj századosa/TtB4

Jakó Sándor (1825–1893) tiszántúli, utoljára túristvándi lelkész, diákönkéntes, hadnagyi rangot kapott/R

Jankay (Jankai) József (Született: Diószeg, 1831) a Zaránd megyei harcokban főhadnagyi rangot kapott, 1854-ben vizsgálati fogságot szenvedett/TtB2

Janó Albert (Született: Kisujszállás, 1818) a Württemberg-huszárezred főhadnagya/TtB2

Jármy János (Született: Szabolcs megyében, 1827) főhadnagy, komáromi menleveles/TtB2

Jeney Dániel (Született: 1813) őrnagy rangban a szatmári nemzetőrszázad parancsnoka/TtB5

Jeney (Jenei) István (Született: Szántó, 1819) valószínűleg azonos a Szatmár megyei önkéntes lovascsapat főhadnagyával/TtB2

Jenei (Szabó) József (Született: Debrecen, 1829) joghallgató, verespántlikás önkéntes, a 63. zászlóalj hadnagya/TtB2

Jéger Károly Buda ostrománál esett el/BA

*Joó József*³⁷³ debreceni ügyvéd, verespántlikás önkéntes, később százados/TtB4

Józsa Imre (Született: Kunhegyes, 1830 körül) a Lehel-huszárezred századosa/TtB4

Juhász Lajos (Született: Debrecen, 1829) verespántlikás önkéntes, hadnagy, 8 évre sorozták be a császári seregbe/N

Kabos (Kabós) Imre (Született: Magyargyerőmonostor, 1830) honvéd hadnagy/TtB2

Kalicza Ferenc (1820–1908) utoljára gyóni lelkész, kecskeméti tanárból lett honvédtiszt. Világos után bujdosott/R

Kállay Ödön (1815. 05. 03.–1879. 08. 05.) őrnagy, 1848–49-ben Szabolcs megye főispánjaként Kossuth híve, Debrecenben részt vett a főrendiházi üléseken 1850-ben halálra ítélték, majd kegyelmet kapott/S

*Kálmán György*³⁷⁴ a Bocskai zászlóalj századosa/TtB4

Kálmán János (Született: Debrecen, 1822) főhadnagy, a tápióbicskei csatában fél szemét veszítette, de 3 hónap múltán újból jelentkezett zászlóaljánál/TtB2

Karácson Gábor (Született: Földes, 1830 körül) hadnagy/T

Karácson Sámuel (Született: Szoboszló, 1830 körül) hadnagy/TtB2

³⁷⁰ 1847-ben második éve hittant tanult.

³⁷¹ Az 1842. évi névsorban található.

³⁷² 1839-től szerepel a diáknévsorokban.

³⁷³ Az 1838. évi névsorban található.

³⁷⁴ Az 1827. évi névsorban található.

Karap Ferenc/T, NV

*Karap Sándor*³⁷⁵ valószínűleg azonos a 8. huszárezred főhadnagyával/TtB2

Karika Bálint tűzérként harcolt a debreceni csatában³⁷⁶

Karika János (Született: 1808. 10. 18.) hittanárt kecskeméti képviselőségéért ítélték 4 év börtönre/B, R, S

Kármán Pál (Született: 1820. 08. 07.) utoljára torzsai lelkész, rövid ideig nemzetőr, bujdosásra kényszerült/R

Kása József (Született: Csenger, 1830 körül) tűzér hadnagy/NV

Kassai (Kassay) Ignác főhadnagy/T

*Katra (Kattra) Lajos*³⁷⁷ a 137. zászlóalj hadnagya/TtB2

Kelemen Móric (1830. 07. 20.–1905. 04. 06.) bíró, jogtudományi író, nemzetőrként megsebesült/S

Kenézy Lajos (–1849) lelkész, költő, 1848-ban honvéd, majd Gyulán nemzetőr parancsnok és tábori pap, tifuzsos katonák ápolásakor halt meg/R, S

Kenessey Albert (Született: 1828. 02. 04.–1872. 07. 15.) hajóskapitány, közlekedési szakíró, a szabadságharcban honvédből főhadnaggyá léptették elő, majd a váradi tűzériskola matematika tanára lett századosi rangban. 1850-ben Debrecenben álneven könyvelő, később a MTA levelező tagja/S

Kerekes József hadnagy, Debrecen főjegyzője, nemzetőrként buzdító tudósításokat küldött a Délvidékről/S

Kerekes József (Született: Zilah, 1829. 03. 30.) kántortanító és tanfelügyelő, 3. évfolyamos bölcsészként³⁷⁸ a 31. zászlóalj honvédje lett, Világosnál már hadnagy, bujdosni kényszerült/S

Keresztesi Gáspár/T

Keresztesi Lajos/T

Keresztiszeghy Szabó Antal (Született: Máramarosziget, 1815) tűzérhadnagy/TtB2

Keresztiszeghy (Szabó) Lajos (Született: Debrecen, 1821) jogtudományi író, önkéntes tűzér, majd hadbíró főhadnagy/S

Kémerly Pál (Született: Debrecen, 1824) a 97. zászlóalj hadnagya/TtB2

Kis Bálint/T

Kis Gergely/N

Kis (Paksy Kis) Imre verespántlikás önkéntes, főhadnagy, az aradi várórséggel teszi le a fegyvert/N

*Kis József*³⁷⁹ (Született: Földes, 1825) hadnagy, a török hadsereg, majd az olaszországi magyar légio őrnagya/Ö

Kiss Ferenc (Született: 1833. 09. 01.) főorvos, szakíró, honvédként Erdélyben harcolt, hadnagyként orosz fogságba esett, 1850-ig raboskodott/S

Kiss Gusztáv (1825–1899) vásárhelyi tanár, 1847-ben írnok Kossuth mellett, Bécsbe kísérte az Országos Küldöttséget, az elsők között lett önkéntes, Komáromban már századosként szolgált/R

Kiss Lajos (1814. 12. 14.–1885. 12. 26.) ügyvéd, a debreceni lovas nemzetőrök kapitánya, majd Bem tisztje/B

Kiss Pál (Született: Diószeg, 1809) honvéd tábornok, görög nem egyesült vallású, Pétervárad parancsnokaként az őrséggel együtt amnesztiát kapott/TtB5

*Kiss Sándor*³⁸⁰ honvéd ezredes, Bem segédtisztje, Buda ostrománál századparancsnokként kapott érdemrendet. A fegyverletétel után besorozták a császári seregbe, szabadulása után debreceni színházi intendáns/S

Kocsa László (Született: Túrkeve, 1831) hadnagy, komáromi menleveles/T

Kocsis József/VJ

Kola János ügyvéd, képviselő, kamarai elnök, nemzetőrként szolgált/S, T

Komáromy (Komáromi) György (Született: 1817) a 16. Károlyi-huszárezred századparancsnoka/TtB4

Komlóssy Imre (Született: 1813. 07. 23.) ügyvéd, képviselő, nemzetőr százados, bujdosásra kényszerült/S

Komlóssy Lajos (1811. 03. 21.–1883. 01. 15.) huszárezredes, katonai, és szépíró. Nemzetőr őrnagyból az 5. huszárezred őrnaggyá nevezték ki, várfogságot szenvedett/S

Komlóssy (Komlósi) László 1849 májusában a 101. zászlóalj hadnagya, június végén beteget jelen-

³⁷⁵ Az 1835. évi névsorban található.

³⁷⁶ Révész Imre 1849-es naplójegyzetei alapján Bódogh Albert és Ember (Gábor) nevével együtt említi Révész Kálmán: Az oroszok Debrecenben. Vasárnapi Újság, 1881. 588.

³⁷⁷ Az 1839. évi névsorban található.

³⁷⁸ Debrecenben természettudományi, jogi és teológiai tanulmányokat folytatott.

³⁷⁹ Nevét diáktársa Gáborjáni Szabó Sámuel említi, mint aki Törökországban főtisztek sokaságával együtt renegát lett.

³⁸⁰ Az 1836. évi névsorban szerepel.

tett/TtB2

Kovács (Endre) András (Született: Hajdúböszörmény, 1818) a Bocskai-huszárezred főszázadosa/TtB4

Kovács Ferenc/N

Kovács István (Született: Debrecen, 1823) a Württemberg-huszárezred kitüntetett főhadnagya, 1850-ben 8 évre besorozták/TtB2

Kovács István (Született: 1830. 12. 10.) főorvos, szakíró, Bem tüzéreként küzdött/S

Kovács István/N, NV

Kovács János utoljára verebi lelkész, a szabadságharc után börtönbe került/R

Kovács János, S./N

Kovács József/NV, T

Kovács József, D./N

Kovács József/VJ

Kovács Lajos (Született: Nagykőrös, 1830) joghallgató, a 101. zászlóalj hadnagya, a szabadságharc után lelkész/T

Kovács Márton/T

Kovács Sándor verespántlikás önkéntes, hadnagya/NV

Kovács Sebestyén József (1804. 04. 24.–1884. 04. 21.) ipolypásztói lelkészt prédikációi miatt bebörtönözték/R

Kovács József (Született: Hajdúnánás, 1827) a Bocskai-huszárezred hadnagya/TtB2

Kovács József/N

Könyves Tóth Mihály (1809. 11. 30.–1891. 02. 04.) “Kossuth papja”, halálra, majd várfogságra ítélték/R

Körtvélyesi Mihály/T

*Kubinyi Károly*³⁸¹ valószínűleg azonos a 95. zászlóalj őrnagyi rangú, 16 év várfogságra ítélt parancsnokával/TtB5

Kulcsár Dániel (Debrecen, 1820) a bihari önkéntesek főhadnagya/TtB2

Kun István (Született: Kismarja, 1824) a Hatvani-gerilla csapat főhadnagya/TtB2

Kun János/T

Kuthy Sándor (Született: Székelyhid, 1823) a Vilmos-huszárezred hadnagya/TtB2

Kuthy Lajos (1813. 01. 19.–1864. 08. 27.) író, már a Lovassy perben bebörtönzik, később Batthyány Lajos titkára, bujdosásra kényszerült/B

Lakatos Lajos (Született: Vámospercs, 1818) a Bocskai-zászlóalj hadnagya/TtB2

László (Endre) András (Született: Tabajd, 1810) Bona Gábor szerint a Lenkey-század hazatérésének egyik szervezője, hadnagyi rangban a debreceni lovas nemzetőrség segédtszjtje, a Bocskai-huszárezred kitüntetett alszázadosa/TtB4

László Károly (Született: Kecskemét, 1815) jogot, teológiát, és mérnöki tudományokat tanult, a VII. hadtest tüzér hadnagya, 1850-től 1852-ig Kossuth titkára az emigrációban/TtB2

*Lecső (Soma) Sámuel*³⁸² a Csanády-gerillák hadnagya/TtB2

Lefkóvics Móricz (Született: Debrecen, 1829) a német légió hadnagya Váradon, 1861-től az olaszországi magyar légióban szolgált/TtB2

*Lengyel Imre*³⁸³ a Bocskai-huszárezred főhadnagya /NV

Lovassy Ferenc (Született: 1814) nagyszalontai szolgabíró, az 1. vadászrezred századosa/TtB4

Lovassy (Lovassj) István (Született: Nagyszalonta, 1820) Lovassy László testvére, a forradalom kitörésekor debreceni polgár, a 49. zászlóalj századosa/TtB4

Lovassy László (1815. 05. 08.–1892. 01. 06.) táblabíró, “politikai vértanú”/S

Lovász Sándor (Született: Debrecenben³⁸⁴) a 10. zászlóalj századosa, Buda ostrománál esett el/TtB4

*Lőrinczi Imre*³⁸⁵ a Hatvani-gerilla csapat hadnagya/TtB2

Lugossy József (1812. 12. 03.–1884. 03. 07.) debreceni professzor lovas nemzetőrként szolgált az aradi táborban, bujdosásra kényszerült/R, S

Lukács Dániel mezőtúri lelkész, segédlelkész-nemzetőrként Könyves Tóth Mihály mellett zászlóvivő³⁸⁶, hadügyminisztériumi fogalmazó/R

³⁸¹ 1828-ban subscribált.

³⁸² Az 1840. évi névsorban III. évfolyamos hallgatóként szerepel.

³⁸³ 1847-ben II. éves joghallgató volt.

³⁸⁴ Az 1833. évi névsorban található.

³⁸⁵ Az 1841. évi névsorban található.

³⁸⁶ Alföldi Hírlap 1848. október 20.

Mányoki Tamás (1832. 09. 18.–1911) utoljára nagyszékelyi lelkész, Károlyi-huszárként szolgált, az oroszoktól lándzsaszúrást kapott, a szabadságharc után tanult Debrecenben/R

Margitay Gábor (Született: 1810) mérnökkari honvéd őrnagy, katonai író, a szabadságharc után bujkál/S

Margitay (Margitai) Gyula (Született: Újfehértó, 1831) hadnagy/TtB2

Marjalaky (Marjalaki) Áron (Született: Dobozon³⁸⁷) a 103. zászlóalj hadnagya/TtB2

*Marjalaky (Marjalaki) Károly*³⁸⁸ a 68. zászlóalj számvevője/TtB2

Máró Péter/T

Matolcsy (Matólcsi) Ferenc (Született: Kunmadaras, 1820) a Bocskai-huszárezred főhadnagya/TtB2

Matók Béla (Született: Hódmezővásárhely, 1829) a 101. zászlóalj főhadnagya/TtB2

Menyhárt János (Született: 1823. 11. 10.) a deák nemzetőrök egyik vezetője/S

Mészáros Endre valószínűleg azonos Mezőtúr majdani polgármesterével (Született: Mezőtúr, 1825), aki nemzetőr százados, majd főhadnagyként hadosztály segédtszt volt/TtB2

*Mészáros László*³⁸⁹ a 68. zászlóalj hadnagya/N, T

*Mészöly László*³⁹⁰ valószínűleg azonos a Nádor huszárezred Sárbogárdon született alszázadosával/TtB4

Mezei János/N

Mihalcz Pál lásd Gelenczey Mihalcz Pál

Miskolczy Sándor (Született: Nagyvárad, 1824) nemesi testőr Bécsben, a 9. huszárezred alszázadosa, Hatvannál halt hősi halált/TtB4

Mocsi (Mocsy, Motsi) József (Született: Konyár, 1830) a bánsági hadtest hadnagya. Bár a Kollégiumba visszatért, 1850-ben besorozták, rokkantan szabadult/T

Moll Károly evangélikus joghallgató (Született: Kassa, 1809) a 21. zászlóalj hadnagya/TtB2

Molnár György képviselő, majd kormánybiztos/B

Muhi Sámuel tenkei lelkész, nemzetőr kapitányként és kórházban szolgált/R

Muraközy Imre (Született: Vértesen³⁹¹) a 69. zászlóalj hadnagya/TtB2

Nagy Benjámín (Született: Derecske, 1830) a Bocskai-önkéntes csapat főhadnagya/TtB2

*Nagy István*³⁹² nagyváradai lelkész, esperes, tábori lelkész, aktivitása miatt halálra, majd várfogságra ítélték/R

Nagy István/N, T

Nagy János/N

Nagy János/NV, VJ

Nagy Jenő (Született: Debrecen, 1811) honvéd ezredes, az aradi ostromsereg dandárnoka. 18 év várfogságra ítélték, 1856-ban szabadult, de az Almásy-féle függetlenségi mozgalomban játszott szerepe miatt 1864-ben ismét bebörtönözték/TtB5

Nagy József/N, T

Nagy József, Szotyori lásd Szotyori Nagy József

Nagy László (Született: 1833. 04. 06.) ügyvéd 1849-ben nemzetőrként szolgált az erdélyi harcokban/S

*Nagy Sándor*³⁹³ valószínűleg azonos a 68. zászlóalj hadnagyával/N

Nagy Sándor, Psenyeczki lásd Psenyeczki Nagy Sándor

Nánássy (Nánásy) Lajos (Született: Debrecen, 1825) ügyvéd, a lovas nemzetőrség hadnagya, majd a Bocskai-huszárezred főhadnagya. 1850-ben besorozták a császári seregbe/TtB2

Németh István/T

*Némethy Lajos*³⁹⁴ (Született: 1826. 03. 15.) debreceni lelkész, Bem seregében harcolt/R, Ö, T

Nyáry Pál (1806. 12. 12.–1871. 04. 21.) politikus, radikális képviselő, a márciusi napokban fontos szerepet játszott, majd a Honvédelmi Bizottmány tagja, várfogságra ítélték/S

Oláh Ferenc/T

Oláh Jakab (Született: Hajdúszoboszló, 1820) a Bocskai-huszárezred alszázadosa/TtB4

Oláh Károly (Született: 1826) ügyvéd, szerkesztő, a harcokban nemzetőr hadnagyként vett részt/S

³⁸⁷ 1847-ben hittanhallgató.

³⁸⁸ Az 1844. évi névsorban található.

³⁸⁹ Az 1847/48-as tanévben joghallgató.

³⁹⁰ Az 1840. évi névsorban található.

³⁹¹ Az 1838. évi névsorban található.

³⁹² Lásd a kötet 23. számú forrását.

³⁹³ 1847-ben III. évfolyamos bölcsész.

³⁹⁴ Önéletrajzát I. a források között, a 44. szám alatt.

Osváth Lajos püspökladányi rektor, nádudvari lelkész, a harcokban veressapkás altisztként küzdött. Aradnál elfogták, besorozták az osztrák seregbe, de megszökött és bujdosott/R

Osváth Pál (Született: 1831. 01. 04.) író, 1848-ban a 10. önkéntes zászlóalj honvédje, Buda ostroma után lábsérülése miatt huszárként folytatta a küzdelmet hadnagyi rangban/S

Óváry (Óvári) Pál (Született: Belényes, 1830 körül) a bácskai IV. hadtest századosa/TtB4

Ókröss Bálint (Született: 1829. 02. 13.) jogász, a Károlyi-huszárezred önkéntese volt, altisztként szolgált/S, T

Pál József/T

Pálffy Károly (Született: Kömlöd, 1813.) a Hunyadi-huszárezred alszázadosa, komáromi menleveles/TtB4

Pásztor János/N

Pap Endre (Született: 1817) ügyvéd, publicista, 1848-ban képviselővé választották/S

Papp Albert (Született: Debrecen, 1823) a 94. zászlóalj hadnagya/TtB2

Papp István/N

Papp József/N

Papp (Pap) József (Született: Miskolc, 1827) a 22. zászlóalj hadnagya/TtB2

Papp Mór (Született: 1823. 11. 19.) jogász, 1848-ban képviselővé választották/S

Pásztohay Benjámín (Született: Kisújszállás, 1821) a 201. zászlóalj főhadnagya/TtB2

Patay István (1807. 08. 19.–1878. 05. 05.) képviselő a 9. zászlóaljban lett közkatona, majd nemzetőr parancsnok, honvéd őrnagy, végül alezredes. Bujdosásra kényszerült/S

Peleskey János (Született: Bellye, 1814) a 38. zászlóalj főhadnagya/TtB2

Peterdi Sándor utoljára kigyósi lelkész, már a papi pályáról lépett a hadseregbe, honvéd századosi rangot ért el/R

Petrus István/T

*Pettyen Lajos*³⁹⁵ valószínűleg azonos a 49. zászlóalj főhadnagyaival/TtB2

Péchy Imre (Született: Nagykölked, 1832) a 97. zászlóalj hadnagya/TtB2

Péchy Sándor (Született: Álmosd, 1829) a 92. zászlóalj kitüntetett főhadnagya/TtB2

Pogány Lajos (Született: 1814) a debreceni térparancsnokság főhadnagya, majd az Országos Főhadparancsnokság századosa/TtB4

Polgár János (Született: 1812. 01. 12.) lelkész, 1848-ban kunhegyesi jegyző, nemzetőr hadnagyként, majd századosként szolgált/S

Poroszlay Ferenc (Született: Debrecen, 1824) a debreceni polgármester fia, önkéntes nemzetőr, a 68. zászlóalj hadnagya/TtB2

Poroszlay Károly (Született: Tóti, 1813) 1848 tavaszán a margitai lovas nemzetőrszázad parancsnoka, végül főszázados a Nádor huszárezredben/ÁR

Psenyecski Nagy Sándor, a szabadságharc után Debreceni Kollégiumi tanár, honvéd főhadnagy, olmtüzi fogoly, a szabadságharc után került Debrecenbe/R

Rakovszky Sámuel (Született: Gáva, 1802) honvéd ezredes, többször kitüntetett hadosztály parancsnok. Bona Gábor szerint "az egyik legderekabb, vakmerőségig bátor" törzstiszt/TtB5

Rácz István/NV

Réthy (Szikszai) Mihály (Született: Debrecen, 1810) katonai iskolát, Debrecenben teológiát és jogot végez, 1846-tól a Nemzeti Színház tagja, a Bocskai-huszárezred főhadnagya, majd ismét színész/TtB3

Révész Bálint (1816. 01. 16.–1891. 10. 08.) kollégiumi professzor, nemzetőr parancsnokként szolgált/S

Révész Imre (1826. 01. 14.–1881. 02. 13.) 1848 márciusában a debreceni ifjúság követeléseinek megfogalmazója, a szabadságharc sajtójának aktív munkatársa, az orosz megszállás idején a Kollégium védelmezője volt/B

*Ronyay (Rónyai) Zsigmond*³⁹⁶ (Született: 1812) valószínűleg azonos a Hunyadi huszárezred századparancsnokával/TtB4

Rozvány György (Született: Nagyszalonta, 1819) az 1. vadászrezd főhadnagya/TtB3

Sarkadi Nagy Károly (1822.08.20.-1893.08.16.) Jogot végzett Debrecenben, önkéntes nemzetőr, majd tüzér főhadnagy/TtB2

Sasku Károly (Született: Felsőbánya, 1806) máramarosi tanár, honvéd százados, majd gerillacsapat szervezésével bízták meg, orosz fogságba esett/R

Sass Károly (Született: 1819. 04. 12.) tiszafüredi, végül albisi lelkész, nemzetőr, majd "tábori törzs főpap", jelen volt Buda bevételénél/R, S

³⁹⁵ Az 1836. évi névsorban szerepel.

³⁹⁶ Az 1831. évi névsorban található.

*Sándor Pál*³⁹⁷ valószínűleg azonos a Kraszna megyei, 1821-ben született, jogot végzett gazdálkodóval, aki a 96. zászlóalj hadnagya volt/TtB3

*Sáry (Sári) Pál*³⁹⁸ valószínűleg azonos a Hajdúböszörményben született jogással, aki a hajdúsági önkéntes nemzetőrök, majd az 53. zászlóalj főhadnagya volt/TtB3

Sárközy Albert (1790. 01. 01.–1860) képviselő, 1848-ban Somogy megye főispánja. Bár a Függetlenségi Nyilatkozattal nem értett egyet, internálták/S

Sebestyén Lajos (Született: Hajdúnánás, 1831) az 52. zászlóalj hadnagya/T

*Serfőző József*³⁹⁹ ügyvéd, a felső-magyarországi védsereg hadnagya/TtB3

Sillye Gábor (Született: 1817. 03. 21.) jogi író, képviselő, hajdúkerületi kormánybiztos, várfogságot szenvedett/S

Simonyi Imre (Született: 1819) orvos, szakíró, "nemzetőri főorvos" sokak (pl. Vukovics Sebő) külföldre menekülését segítette/S

Simonffy Imre (Született: Debrecen, 1824) verespántlikás önkéntes, százados a 68. zászlóaljban, a kiegyezés után debreceni főkapitány, majd polgármester/TtB4

Simonffy Sámuel (Született: Debrecen, 1815) nemzetőr hadnagy, majd a 100. zászlóalj századosa, ügyvéd, országgyűlési képviselő/TtB4

Simonffy Sándor (Született: Debrecen, 1826) joggyakornok, a Bocskai-huszárezred hadnagya/TtB3

Sinay (Sinai) Lajos (Született: Debrecen, 1810) a törökbecsei nemzetőrzászlóalj hadnagya/TtB3

Sipos Antal (Született: Békés, 1820) a 6. huszárezred főhadnagya/TtB3

Soltész Farkas tetétleni lelkész, verespántlikás önkéntes, majd honvéd hadnagyként szolgált/R, N

*Somosi (Somossy) Mihály*⁴⁰⁰ ügyvéd, a Bocskai-huszárezred főhadnagya/TtB3

Sóvágó Gábor (Született: Hajdúböszörmény, 1825) számvevő hadnagyként leváltották, később a Bocskai-huszárezred tizedeseként kiténtették/TtB3

Sütő Gábor (Született: Hajdúböszörmény, 1828) a Bocskai-zászlóalj hadnagya, Világos után 8 évre besorozták/TtB3

Szabó Antal/T

Szabó Ferenc (Született: Nagykereki, 1820) a 114. zászlóalj századosa/TtB4

Szabó Gábor/N

Szabó Gábor/T

Szabó József, D./N

Szabó Károly (1824. 12. 14.–1890. 08. 31.) történész, akadémikus, bibliográfus, nemzetőr főhadnagyként harcolt/B

Szabó Lajos/N, NV

Szabó Lajos, Keresztszeghy lásd Keresztszeghy Szabó Lajos

Szabó Lajos Balkányi lásd Balkányi Szabó Lajos

Szabó Menyhért tiszántúli lelkész, a nagykőrösi nemzetőrök tábori papja/R

Szabó Mihály/T

Szabó Mihály (Született: Hajdúböszörmény, 1830) a Bocskai-zászlóalj főhadnagya/TtB3

Szabó Sámuel, Gáborjáni, lásd Gáborjáni Szabó Sámuel

Szanka József (1844. 03. 01-jétől debreceni szénior, meghalt az 1850-es években) ügyvéd, az Alföldi Hírlap szerkesztője, 100 kancsuka ütéssel bűnhődött munkásságáért/B

Szarka József (Született: Nábrád, 1825. 09. 13.) lelkész, máramarosszigeti tanár, író, önkéntes tüzerként szolgált Bem seregében. Többször sebesült, bal szemét a debreceni csatában veszítette, kapitányi rangban szolgált/R, S, VJ

Szathmáry András (Született: Debrecen, 1807) huszár főhadnagy/TtB3

Szathmáry Sándor (Született: Debrecen, 1823) a 68. zászlóalj főhadnagya, 5 évre besorozták a császári seregbe/TtB3

Szász Gusztáv (Született: 1825) ügyvéd, a 73. zászlóalj századosa/TtB4

Szász Lajos (Született: 1823) ügyvéd, az iménti testvére, a 123. zászlóalj századosa/TtB4

Szekeres Gedeon a moóri csatában esett el/BA

Szente Bálint (Született: Hajdúböszörmény, 1827) a Bocskai-önkéntesek főhadnagya, a fegyverletétel után 6 évre besorozták/TtB3

Szentpétery Károly (Született: Makranc, 1802) a péterváradai várórség századosa/TtB4

Szentpétery Sándor (Született: Nagykőrös, 1830) a 69. zászlóalj hadnagya, 1865-től Nagykőrös

³⁹⁷ 1835-ben írta alá a törvényeket.

³⁹⁸ Az 1841. évi névsorban szerepel.

³⁹⁹ 1844-ben már 4. évfolyamos hallgató.

⁴⁰⁰ Az 1833. évi névsorban található.

rendőrkapitánya/TtB3

Szerb József (Született: Arad, 1830) görög nem egyesült vallású joghallgató, a 29. zászlóalj hadnagya/TtB3

*Szeremlei (Szeremley) György*⁴⁰¹ valószínűleg azonos a Szabolcs megyei önkéntes lovasság hadnagyaival/TtB3

Székely József (Született: 1825. 03. 01.) az 1847/48-as országgyűlési ifjúság egyik vezetője, fogalmazó volt Szemere Bertalan minisztériumában, majd honvéd százados, később levéltáros, lapszerkesztő/B, S

Széll János (Született: Debrecen, 1828) verespántlikás önkéntes, a 89. zászlóalj hadnagya/TtB3

Szélesi László/T,

Szénássy Sándor (Született: 1824. 04. 24.) tanár, honvéd tüzéreként szolgált/S

Szépréty Ottó (Született: Lőcse, 1829) evangélikus joghallgató, majd a 19. zászlóalj főhadnagya/TtB3

Szikszai (Szikszay) János (Született: Asszonyvására, 1819) debreceni verespántlikás önkéntes, majd a 89. zászlóalj főhadnagya/TtB3

Szikszay János csákerényi lelkész, tevékenysége miatt Susan altábornagy a helyi plébánossal együtt kivégeztette/R

Szilády Lajos (Született: 1827. 07. 24.) mérnök, térképész, képviselő, 1848-ban honvéd tüzér, főhadnagyi rangban/S

Szilágyi Dániel (1830–1885. 11. 22.) turkológus, a Császár-huszároknál szolgált, őrmester majd hadnagy, végül emigrációba kényszerült/S

Szilágyi Ferenc/N

Szilágyi József/N, Ö

Szilágyi Zsigmond (Született: Diószeg, 1824) Debrecenben végzett jogot, a bihari nemzetőrzászlóalj hadnagya, végül a 73. honvédszászlóalj századosa/ÁR

Szodoray Sándor (Született: Álmosd, 1823) őrmester Hatvani Imre gerillacsapatában, majd hadnagy a tiszai hadseregben/TtB3

Szondy Imre/Ö

Szotyori Nagy József (Született: 1832. 01. 02.) később pataki tanár, a debreceni nemzetőr zenekar tagja, majd önkéntes tüzér Erdélyben, Világosnál már főhadnagyi rangban volt/R

Szőke János esperes az erdélyi seregben volt honvéd/B

Szőnyi Pál (1808. 04. 22.–1878. 06. 17.) miniszteri tanácsos volt a közoktatási minisztériumban/B

Szűcs István (1811. 05. 01.–1891. 12. 23.) kollégiumi professzor, nemzetőr parancsnok/S

Szűcs József besencei lelkész, honvéd, bujdosásra kényszerült/R

*Takács (Benő) Benjámín*⁴⁰² valószínűleg azonos a Mezőtúron 1817-ben született ügyvéddel, aki a 28. zászlóalj hadbíró főhadnagyaként működött/TtB3

Takács Dániel (Született: Hajdúnánás, 1813) a hajdúsági önkéntes zászlóalj főhadnagya/TtB3

Tatár János szeghalmi lelkész, hadügyminisztériumi fogalmazó, majd tábori lelkész/R

Tamási (Thamássy) Károly (Született: Debrecen, 1831) a Nádor-huszárezred hadnagya/TtB3

Tar Imre (Született: Nagyvárad, 1817) őrnagyi rangban élelmezési felügyelő az erdélyi hadseregben, a szabadságharc után néhány hónapra bebörtönzik/ÁR

Tiszai Dániel (Született: Torda, 1829) az 55. zászlóalj hadnagya, majd Törökországban földműves, később a Debreczen c. újság szerkesztője/TtB3

Tóbi István/NV

Thomka (Tomka) Károly (Született: Eperjes, 1823) evangélikus joghallgató, nemesi testőr, majd huszár hadnagy. A szabadságharc alatt Dessewffi tábornok parancsértisztje/TtB4

*Torday Ferenc*⁴⁰³ (Született: Derecskén) a bihari nemzetőrség főhadnagya/TtB3

Tóth Endre (1824. 11. 30.–1885. 06. 05.) költő, a borsodi önkéntes honvédszászlóalj tagja, bujdosásra kényszerült/B

Tóth Dániel (Született: Kaba, 1829) a 14. zászlóalj főhadnagya/TtB3

*Tóth Imre*⁴⁰⁴ Hódmezővásárhelyen született honvéd hadnagy, végül városi ügyész Vásárhelyen/N

Tóth József (Született: 1824. 10. 22.) pápai diákként lett honvéd, hadnagyi rangot szerzett, később debreceni kollégiumi tanár/R, S

Tóth Károly később debreceni ref. tanító, huszár káplárként szolgált a Károlyi-ezredben/R

⁴⁰¹ 1824-ben kezdte főiskolai tanulmányait.

⁴⁰² Az 1833. évi névsorban szerepel.

⁴⁰³ Az 1832. évi névsorban található.

⁴⁰⁴ 1847/48-ban egyháztörténetet tanult.

- Tóth László/VJ*
Tóth Márton (Született: Váncsod, 1829) a 10. zászlóalj önkéntese, a piski ütközetben főágyússá léptetik elő, később hadnagy/TtB3
Tóth Mihály/N
Tóth Sándor/N, T
Tömösvári János/T
Török József (1813. 10. 14.–1894. 03. 14.) tábori kórházakban főorvosként, majd miniszteri tanácsosként szolgált/B
Török Pál (1808. 06. 29.–1883. 10. 07.) dunamelléki püspök, író, lapszerkesztőként támogatta a szabadságharcot/S
*Tüdős József*⁴⁰⁵/Ö, N
Tüdős Kálmán (Született: Komárom, 1829) az 57. zászlóalj főhadnagya/TtB3
Thót Ferenc (1817. 04. 06.–1909. 03. 07.) később Debreceni Kollégiumi tanár, Dembinski élelmezési albiztosa, hadbírói gyakornok/R
Thuri Lajos/NV
Újfalussy (Újfalusi) Lajos (Született: Kunhegyes, 1814) a Bocskai-huszárezred alszázadosa/TtB4
Újvári Ferenc (Született: Debrecen, 1826) a 39. gyalogezred hadnagya, júniusban hősi halált halt/TtB3
*Ürményi Lajos*⁴⁰⁶ valószínűleg azonos azzal a Tiszafüreden élő jogással, aki a 98. zászlóalj főhadnagya volt/TtB3
*Vajay Károly*⁴⁰⁷ az országgyűlési ifjúság mozgalmaiban vett részt, később főhadnagy, majd bujdosni kényszerült, két évig vizsgálati fogságban tartották/B
Vay Ferenc (Született: Vaja, 1814) nemzetőr őrnagy, zászlóalj parancsnok/TtB4
*Vay (Geiza) Géza*⁴⁰⁸ szabolcsi szolgabíró és földbirtokos, a 98. zászlóalj századosa/TtB4
Várady Szabó Lajos (Született: Debrecen, 1829) a 28. zászlóalj főhadnagya/TtB3
Varga Gedeon (Született: Nagyar, 1815) az I. hadtest hadnagya, kitüntetett/TtB3
Varga József/N
Varga István/VJ
Vecsei Károly/T
*Varga Lajos*⁴⁰⁹ valószínűleg azonos a nagyváradi, 1831-ben született tüzér hadnaggal/TtB3
Vásárhelyi Károly (Született: Debrecen, 1832) az 50. zászlóalj őrmestere/TtB3
Veresmarty József alsónémedi lelkész, tevékenységéért 1849 júliusában bebörtönözték/R
Veress Ferenc (1830. 11. 16.–1894. 11. 30.) a sarkadi lelkész fia, jószágigazgató, író, tüzér őrmesterként szolgált/S, T
Veress Ferenc sarkadi lelkész a reformellenzék helyi vezéréként működött, a szabadságharc alatt 180 honvédet toborzott, köztük Sándor és Ferenc nevű fiait. Az idősebbekből 250 fős nemzetőrséget szervezett/R, S
Veress Sándor (1828. 12. 03.–1884. 10. 27.) mérnök, történetíró, Dobozy-husár, majd Bem seregében küzdött, végül hadnagyi rangban emigrációba kényszerült, az olaszországi magyar légióban is szolgált/S
*Veréb József*⁴¹⁰ debreceni verespántlikás önkéntes, majd a 68. zászlóalj századosa/TtB4
*Veszprémy (Veszprémi) János*⁴¹¹ ügyvéd, debreceni verespántlikás önkéntes, a 68. zászlóalj főhadnagya/TtB3
*Vetésy (Vetési) Mihály*⁴¹² a debreceni verespántlikások főhadnagya, százados a 89. zászlóaljnál/TtB4
*Vértessy István*⁴¹³ debreceni ügyvéd, a városi lovas nemzetőrség hadnagya/TtB3
*Vörös (Benő) Benjámín*⁴¹⁴ ügyvéd, valószínűleg azonos a komáromi várőrség századosával/TtB4
Vörös István (Született: Gencs, 1822) a Ferdinánd-huszárezred hadnagya/TtB3
*Vukovits Mihály*⁴¹⁵ (Fiume, 1813) görög nem egyesült vallású szerb, a Temes megyei nemzetőrség

⁴⁰⁵ Bona Gábornál római katolikus vallású hadnagyként szerepel. Önéletrajza a forrásgyűjteményben a 44. szám alatt olvasható.

⁴⁰⁶ Az 1826. évi névsorban szerepel.

⁴⁰⁷ Az 1840. évi névsorban található.

⁴⁰⁸ Az 1831. évi névsorban található.

⁴⁰⁹ 1847/48-ban III. éves hittanhallgató volt.

⁴¹⁰ Az 1836. évi névsorban szerepel.

⁴¹¹ Az 1841. évi névsorban található.

⁴¹² "Debreceni fi" az 1837. évi névsorból.

⁴¹³ 1841-ben végezte a III. évfolyamot.

⁴¹⁴ Az 1841. évi névsorban szerepel.

⁴¹⁵ Az 1829. évi névsorban szerepel "sine certo gradu", azaz rendkívüli hallgatóként. (Minden évfolyamban előfordul néhány –

őrnagy/TtB5

*Zerdahelyi Ince*⁴¹⁶ nyitraszerdahelyi jegyző, kitüntetett tüzér őrnagy/TtB5

általában 6-8 – főként “magyar szóra” érkezett, elsősorban jogi tanulmányokat folytató felvidéki evangélikus ill. görög nem egyesült növendék.)

⁴¹⁶ Az 1837. évi névsorban található.

Felhasznált irodalom

A lapalji jegyzetekben megtalálható minden egyes hivatkozás. Az alábbi irodalomjegyzék **csupán a több alkalommal** (és másodjára már rövidített formában) **idézett művek bibliográfiai adatait tartalmazza**.

- Andics Erzsébet*: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. 1–2. k. Budapest, 1952.
- Benda Kálmán–Irinyi Károly*: A négyszáz éves debreceni nyomda. Budapest, 1961.
- Biró–Bucsay–Varga–Tóth*: A Magyar Református Egyház története. Budapest, 1949.
- Bodolay Géza*: Irodalmi diáktársaságok. 1785–1848. Budapest, 1963.
- Bucsay Mihály*: A protestantizmus története Magyarországon. Budapest, 1985.
- Csohány János*: A magyarországi protestánsok abszolutizmus kori bécsi kormányiratok tükrében. Budapest, 1979.
- Debrecen története. 1693–1849. 2. k. Szerk.: Rácz István. Debrecen, 1981.
- A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: Barcza József. Budapest, 1988.
- G. Szabó Botond*: A Debreceni Református Kollégium a “pedagógia századában”. Szerkesztette, a forrásokat válogatta, a jegyzeteket készítette és a kísérőtanulmányt írta. Debrecen, 1996.
- G. Szabó Botond*: A Tiszántúli Református Egyházkerület az 1848/49. évi szabadságharcban. A Debreceni Déri Múzeum 1994. évi évkönyve. Debrecen, 1996.
- Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története. 1–2. k. Genf, 1863.
- Kálvin János*: Tanítás a keresztyén vallásra. Budapest, 1991.
- Könyves Tóth Mihály*: Emlékirat a Tiszántúli Református Egyházkerület életéről. Debrecen, 1996.
- Márki Sándor–Beksics Gusztáv*: A modern Magyarország. A magyar nemzet története. 10. k. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1898.
- Szabó István*: A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerk. – Debrecen, 1948.
- Szell János 48-as debreceni honvédhadnagy önéletírása. Debreceni Képes Kalendárium, 1948.
- Szűcs István*: Szabad Királyi Debrecen város történelme. 3. k. Debrecen, 1871.
- Varga Zoltán*: Református lelkipásztorok, mint híveik politikai és társadalmi vezetői. Debrecen, 1936.
- Varga Zoltán*: Református lelkipásztorok és professzorok hatása a magyarság állam- és társadalomszemléletére a reformkorban. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének dolgozatai. Értekezések az 1942. évről. Debrecen, 1942.
- Varga Zoltán*: Szoboszlai Pap István élete és munkássága. Debrecen, 1934.
- Zoványi Jenő*: A Tiszántúli Református Egyházkerület története. Debrecen, 1939.
- Zsigmond Ferenc*: A Debreceni Kollégium és a magyar irodalom. Debrecen, 1940.
- Zsilinszky Mihály*: Az 1848-iki vallásügyi törvénycikk története. Budapest, 1908.
- Zsilinszky Mihály*: A magyarhoni protestáns egyház története. Budapest, 1907.
-